

Vasile Băncilă

OPERE

Volumul VII

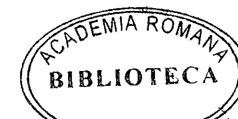
Sistem de filozofie. 2. Metafizica

Ediție îngrijită de Dora Mezdrea

MUZEUL BRĂILEI EDITURA ISTROS

2009

Coperta ediției: Dora Mezdrea
Aranjare în pagină: Evdochia Smaznov

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BĂNCILĂ, VASILE
Opere / Vasile Băncilă ; ed. îngrij. de Dora Mezdrea. –
Brăila : Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2003-
vol.
ISBN (10) 973-9469-37-X
vol. 7. – 2009. – ISBN 978-973-1871-56-1
Bibliografie
Index

I. Mezdrea, Dora (ed.)

821.135.1-821

ISBN 973-9469-37-X
ISBN 978-973-1871-56-1

Notă asupra ediției

Continuăm restituirea manuscrisele inedite ale lui Vasile Băncilă, în încercarea realcătuirii structurii unui sistem de filozofie disciplinară, cu *Metafizica*.

Volumul cuprinde două mari secțiuni:

1) cea dintâi, *Metafizica*, grupează fișele cu genericul acesta din arhiva filozofului, în număr de 107. Fișele au fost reproduse cronologic, datând din perioada 1936 – 1979;

2) a doua, *Spațiul Bărăganului*, reconstituie, de această dată sistematic, nu cronologic, această intenție filozofică a lui Băncilă.

„Peisagiile românești“, sau, cu un termen curent în filozofia interbelică, spațiile, sunt o temă predilectă a reflecției sale.

Nu este vorba, desigur, de conceptul clasic de spațiu din istoria filozofiei, corelat teoriei fizicii, ci de cel din filozofia culturii, adus de Oswald Spengler, începând cu 1918, când apare primul volum din *Der Untergang des Abenlandes* (volumul al doilea, în 1922), în teoria sa asupra morfologiei culturii.

Băncilă s-a format ca filozof în chiar acești ani. În 1918, îndată după încheierea războiului, la care participase ca voluntar, el se înscrie la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București. Un an mai târziu, Rădulescu-Motru, care ținea obișnuitul său curs de psihologie, nu vehicula încă teoria spengleriană. O atestă o lecție din 28 martie 1920, păstrată în arhiva Vasile Băncilă, intitulată: *Contribuție la metafizica și psihologia spațiului.* Mult mai probabil e ca Nae Ionescu să fi fost cel dintâi care a introdus la universitate ideile spengleriene, dat fiind că proaspătul asistent al lui Rădulescu-Motru se întorsese din Germania în iunie 1919.

Ideea de a face un studiu asupra „peisagiilor românești“ s-a precizat în mintea lui Băncilă în mai multe etape:

1) în 1921 (din acest an datează primul text subsumabil acestei teme, *Spațiul apelor*, scris cu ocazia expoziției de pictură a lui Ștefan Popescu, inclus în cel dintâi volum din seria *Opere*) ideea unor spații plurale și deopotrivă specific românești era deja conturată;

2) al doilea moment, la care Băncilă însuși face trimitere cu mulți ani mai târziu, este „scrisoarea din Rouen" expediată în

1926 familiei, în ţară (de fapt, scrisoarea este expediată de la Paris, la 24 martie 1926); ea atestă nu numai prezenţa acestei teme de reflecţie, ci şi o filozofie asupra spaţiului deja articulată;

3) în martie 1932, gestaţia ideii era demult încheiată; dovadă, primul plan de sistematizare a unei posibile lucrări, primul text redactat despre *Antinomiile Bărăganului* şi un altul, intitulat *Bărăganul şi moartea*, plus numeroase fişe cu însemnări asupra temei;

4) începând cu 1935, când apar fragmente din *Spaţiul mioritic* al lui Blaga, în revista „Gândirea", ideile lui Băncilă capătă o nouă precizare, de această dată şi polemică. 1936, anul apariţiei în volum a *Spaţiului mioritic*, dedicat lui Vasile Băncilă, înregistrează un număr record de fişe, de însemnări contrapunctice faţă de teoria blagiană. Numărul lor va diminua în anii următori, din care nu se păstrează redactări finite;

5) după 1945 reîncepe abordarea sistematică a antinomiilor (1945–1947), a planurilor generale ale lucrării (cel mai complet din 1959), a punctului central al filozofiei Bărăganului: sinteza finit-infinit (1945, 1949, 1953), culminând cu texte ca: *Genul gliptic şi „Kalevala" românească, Trecerea de la genul gliptic la genul major*, din 1960, aflate deja pe o spirală descendentă, tinzând spre concluzii, în care precizarea rolului Bărăganului în crearea unei culturi autarhice româneşti este fără echivoc;

6) după 1960 notaţiile privitoare la *Spaţiul Bărăganului* nu lipsesc din arhiva Băncilă. Este adevărat, nu mai există abordări sistematizatoare, integratoare, ca până acum; tonalitatea a căpătat un bemol, este mai gravă, cu ceva de cântec de lebădă. Este vremea nuanţărilor şi a aprofundărilor. O ultimă sinteză a antinomiilor este făcută la cerere, în scrisoarea către Constantin Georgiade, concepută în 7 decembrie 1971 şi rescrisă în 8 decembrie. Nu lipsesc însemnări chiar din 1979, din preajma morţii filozofului.

Acest sumar tablou al germinării *Spaţiului Bărăganului* vreme de 60 de ani este departe de a ne restitui ceea ce ar fi trebuit să fie în sistemul de gândire al lui Vasile Băncilă lucrarea finită. Căci Băncilă – poate cel mai îndreptăţit să dea o filozofie a spaţiilor româneşti – nu şi-a încheiat niciodată *Spaţiul Bărăganului.* Putem doar să ne facem o idee, şi aceea subiectivă, deci vagă, şi să adăugăm o determinantă în plus la propria noastră filozofie a superiorităţii virtualului asupra actualului.

În aceste condiţii, orice soluţie de editare îşi are dezagrementele ei. Cea cronologică, prin aşezarea textelor şi a fişelor în ordinea scrierii lor, ar putea sluji la stabilirea evoluţiei ideilor şi la aceea a primatului lui Băncilă asupra oricăror alte încercări de a construi o filozofie a spaţiului din cultura română, însă accesul la miezul ardent al acestei filozofii ar fi îngreunat de cantitatea şi polimorfismul materialului.

De aceea am optat pentru criteriul sistematic, considerând restituirea acestei filozofii mai însemnată decât avantajele soluţiei mai sus enunţate. Pe de altă parte, această opţiune s-a făcut în deplina conştiinţă a insuficienţei unui demers editorial care încearcă să alcătuiască un întreg din fragmente scrise pe durata a cinci decenii. Repetiţiile sunt adesea obositoare, pentru că se întâmplă ca o temă sau un motiv să fie expuse de filozof în mai multe rânduri; aşezarea unei însemnări într-un anumit capitol este discutabilă, fişa debutând cu expunerea unei teme şi continuând cu alta etc.

Ne aparţin, prin urmare: reconstituirea capitolelor pe bază de texte finite ori de fişe; titlurile acestora, mai puţin cele date de Băncilă însuşi: *Cântec şi spaţiu, Antinomiile Bărăganului* şi *Ideea de infinit*; subtitlurile, care încearcă să sistematizeze materia fiecărui capitol (cele care aparţin autorului au fost menţionate în note); reconstruirea (cronologică) a *Bibliografiei* pe baza acelor fişe care nu adaugă nimic în plus la conţinutul lucrării, având pentru autor mai mult un rol mnezic; notele finale, care nu sunt explicative, ci vizează o mai bună integrare cronologică a textelor (notele autorului, infrapaginale, sunt însemnate cu o steluţă); în fine, încercarea de a da, în măsura posibilului, unitate stilistică unei cărţi alcătuite din texte şi fişe datate între 1932 şi 1979. Astfel, am aplicat normele în vigoare, menţinând totuşi acele particularităţi ale scrierii interbelice păstrate de autor şi în ultimele sale decenii de viaţă (la care ţinea în mod deosebit), cum ar fi: dativgenitivele unor substantive şi adjective în *-ei* (*marei, logicei* etc.); unele forme verbale specifice (*cetit* etc.); unele pluraluri ieşite din uz (*laboratorii* etc.); *h* iniţial în cuvinte precum: *higienă, hemisferă, hermetic* etc.; formele *peisaj/peisagii, pasagiu/pasagii*; pluralul *cari* al pronumelui şi adjectivului relativ-interogativ „care"; *filozofie* şi *filozof* etc.

Evident, se resimte în multe cazuri provizoratul notaţiei: în propoziţii eliptice, în fraze alcătuite doar din subordonate ş.a.m.d. Neajuns pe care nu l-am putut înlătura întotdeauna – şi nici nu

trebuie înlăturat întotdeauna. La câteva dintre aceste însemne ale provizoratului, cu un rol strict mnezic, am renunțat de cele mai multe ori: „vezi cum...“; „evrica!“; „temă“; „idee“ sau trimiteri bibliografice la un anumit loc din pagină: „alineatul de sus“, „la mijloc“, „jos", „şi împrejur“ etc. Unde a fost necesar, au fost întregite între paranteze drepte lacunele sau prescurtările mai puțin uzitate.

Nu am marcat între paranteze drepte prescurtările curente a lui Băncilă şi nici simbolurile grafice, pe care le-am înfăţişat în revista „Manuscriptum“', an XXIX, nr. 3-4 (112-113), 1998, p. 294.

În sfârşit, am considerat că acesta este locul cel mai potrivit pentru a restitui, într-o *Addenda,* eseul lui Constantin Georgiade, *Vasile Băncilă – Portret,* privitor îndeosebi la metafizicianul Băncilă, pe care îl reproducem în întregime, după un manuscris din arhiva Băncilă.

Dora MEZDREA

Metafizica

Ianuarie 1936

Necesitatea metafizicei pentru morală

Metafizica n-ar fi necesară pentru moralul pur, căci el are metafizicul său implicat, dar e necesară pentru morală pentru constituirea ei şi pentru funcționarea atitudinei morale.

1) E nevoie de ideea că e un Transcendent;

2) şi că lumea nu e ceva neutru, indiferent, ci are o culoare morală; că e un Principiu al Binelui şi unul al Răului (vezi la persani, viziunea persană trebuie încorporată în viziunea şi tehnica morală de pretutindeni), că lumea e un fundal, pe care orice gest al tău se profilează, căpătând o anume semnificație.

Astfel, a) nu te mai crezi singur în univers; şi b) te conduci după o viziune moralistă.

Dar omul modern se crede singur şi consideră lumea ca pe un ansamblu *neutru*, fără semnificație ori chiar absurd.

Ianuarie 1937

Defectul de a nu trece la limită

Mulți iau metafizicul ori divinul sub forma precipitatului ultim, fenomenist, şi apoi îl absolutizează.

Trei exemple:

1) [Rădulescu-]Motru: cum concepe omul (în el e şi metafizicul implicat, dar M[otru] nu vrea să-l recunoască separat), vocația;

2) finalismul la biologi;

3) determinismul social la Durckheim.

1939, iulie

Lipsa de presiune metafizică are acelaşi efect, numai că pe alt plan, ca şi lipsa de presiune socială.

Analogie cu ce spune Durckheim despre societatea ca determinism-presiune asupra individului (ceea ce aduce *disciplina-*

rea individului, încadrarea lui. Lipsa de presiune socială aduce anarhizarea individului: vezi cazul lui Iorga și al țăranilor: Nerone...).

Tot așa, spațiul *uniform* și *forma goală* a modernilor (spre deosebire de spațiul patriarhal ori antic, care era plin, ingenuu, variabil, ierarhizat) înseamnă o lipsă de presiune din punct de vedere metafizic și aduc anarhizarea *metafizică*, spirituală, a omului și iluzionismul metafizic.

Iată de ce în epoca modernă s-au născut metafizicile subiective!

Deci, felul meu de a concepe spațiul e fundamental pentru metafizica pe care o voi crea. De asta depinde dacă voi crea o metafizică subiectivistă ori una realistă.

Nu e concludent că *imediat* după Kant au venit filozofiile idealiste? De ce? Fiindcă Kant a îndepărtat spațiul respectabil și a dat ideea spațiului iluzoriu (de fapt, filozofia lui Kant e tot atât de mult metafizică pe cât e gnoseologică. Căci Kant a afirmat ce e spațiul și ce e timpul. Și Kant e mare gnoseolog tocmai pentru că e mare metafizician).

1940, februarie

Metafizica mea
(capitolul prin care pregătesc pe cel de filozofia religiei)

I. Unitatea vieții: pretutindeni în existență este inteligență oarecum, viață..., în fiecare parte e totul. Și, în orice caz, e o unitate.

II. În existență e o „perfecție originară", de la care derivă toate. Deci, e o unitate a vieții nu numai în spațiu, ci și în timp: ceea ce este a fost (și invers). Așadar, în existență e o dublă unitate: în spațiu și timp. Se poate spune așa: ceea ce e aici e și dincolo.

Ceea ce e azi a fost și altădată.

Desigur însă că unitatea în spațiu derivă din cea în timp. Asta ca să vorbim în termeni oarecum empirici – căci timpul și spațiul nu sunt ceva transcendental.

III. Providențialismul difuz.

IV. Nu există deci, în fond, nici progres, nici regres (nici catastrofism?).

O viziune statică (diferită de atitudinea modernilor).

Există doar un progres relativ, o organizare aparentă a substanței realității, organizare ce poate fi mai bună ori mai rea, dar, în fond, nu se schimbă nimic. S-a făcut doar *o deplasare a conștiinței ontologice înspre om*; o coagulare sau o cantonare provizorie a ei în om. Dar cine știe dacă altădată nu se poate continua în alt fel de ființă! Atunci, omul nu e necesar în cosmos? Și nici ultimul termen? Nu putem garanta că e necesar și ultimul termen. Antimotrism? Antiblagism? Dar asta n-ar fi și anticreștinism?

V. Asta-i tot ce se poate ști pe cale științifică despre metafizică (însă eu rămân antipozitivist, antispencerist. Eu preconizez o cunoaștere *endodermică*). Restul e religie. Cea mai bună metafizică e religia, iar funcția cea mai nobilă și ultimă a filozofiei e să introducă la religie: ancila religiei. A oricărei religii mari.

1940, iulie

Metafizica

Vițiul (fatal?) al tuturor metafizicienilor e că iau tot ceea ce nu înțeleg în lumea aceasta și îl pun în factorul metafizic, ultim...

Și în felul acesta explică totul!

Dar cred că cea mai bună poziție e a lui Kant: metafizica nu poate fi decât un *cadru*, o *direcție*. *Acest cadru trebuie umplut de religie.*

De la un timp deci, cea mai bună metafizică e *filozofia religiei.*

Vezi cum e la Kant.

Ceea ce nu înțeleg metafizicienii în lumea aceasta pun în *cauza primă.*

Deci, metafizica e încercarea de a deplasa neînțelesul și absurdul din lumea imediată în lumea inteligibilă. Această translație împacă logica – cel puțin în aparență.

Metafizica e ca o învăluire în ceară scumpă și frumos mirositoare a corpurilor străine (așa cum fac albinele, ori scoicile). Ceea ce nu înțelegi pui în cauza primă ori în mit; le învălui acolo...

1940

Metafizica mea

„Non multa, sed multum"[1], a zis gânditorul antic.

Dar asta nu e adevărat decât în pedagogie. În metafizică, din nenorocire, nu putem şti decât *multe* şi niciodată *mult*, adică absolutul.

Abia întrezărim ceva din absolut – şi asta, prin religie, artă, acţiune, încadrare, mister...

1940

Metafizica mea

Faust, trad. Nerval, pag. 71: ce zice Mefistofel. Dar de ce să nu inversăm şi să spunem că lumea s-a născut şi *lumină*?

Deci, teza platonică e tot atât de plauzibilă cât şi cealaltă.

Dar epoca modernă – *evoluţionismul* – s-a complăcut să spună că lumea s-a născut din ceva primitiv, chiar rău. Desigur, superiorul din inferior; şi pentru a motiva asta, a venit cu legea progresului (fără să bage de seamă că legea progresului implică... providenţialismul realităţii. Căci cum poate fi fatal progresul dacă nu e un *rost* ultim, o armonie ultimă?).

(Două fapte a implicat ştiinţismul modern şi îl dărâmă: progresismul şi finalismul. Progresismul doctrinelor ştiinţifice şi finalismul biologiştilor.) (Un subiect: implicaţiile contradictorii ale ştiinţismului modern: progresismul, finalismul biologilor şi psihologilor...)

Vezi de Greef[2] (mi se pare): nu se poate explica superiorul din inferior; vezi şi Nae Ionescu, în domeniul spiritual.

Două curente ori metode au pus ceva primitiv sau rău la început ori la baza realităţii: evoluţionismul şi pesimismul; şi ambele sunt mai ales moderne.

1940

Ce poate fi un sistem de metafizică

Poate fi considerat ori ca:

1) un simplu joc spiritual; deci, un produs mai mult de artă; ceva gratuit;

2) ori ca o imensă sugestie colectivă: o societate sau o epocă crede într-un sistem, într-o atitudine. Natural, cel dintâi care se sugestionează e autorul sistemului. El poate deveni chiar fanatic ori maniac;

3) or – şi aceasta e poziţia la care mă opresc eu –, sistemul metafizic nu e nici un simplu joc, dar nici ceva adevărat în chip

direct (în sine, deci ceva dogmatic, absolutist), ci e ceva real, că prin el ne legăm de realitate, aşa cum floarea leagă planta de realitate, fără a putea spune că forma plantei a copiat realitatea.

Şi, în definitiv, o atitudine metafizică implicată e în orice cultură sănătoasă, chiar dacă nu e un sistem formal.

Singura condiţie pe care o cer culturilor şi metafizicilor e să fie *organice*. Atunci ele ne vor lega de *realitate*.

1940

Metafizica

Dacă esenţa lumii e bună, cum se explică răul din lume?

Dacă esenţa lumii e rea, cum se explică binele?

(Vezi cum explică alde Platon – Plotin la prima întrebare; de fapt, nu explică!

Şi vezi cum Schopenhauer nu explică cum de e *şi bine* în lume.)

Dezvoltare patetică.

Vezi şi întrebările: dacă există Dumnezeu, cum se explică răul din lume?

Dacă nu există Dumnezeu, cum se explică binele?

1940

Un sistem de metafizică *probabil* că nu-i adevărat.

Metafizica nu poate fi verificată de experienţă. E destul să nu fie contrazisă (cum zice Blaga şi cum ziceam şi eu).

Totuşi, văd că trebuie mai multă metafizică, trebuie să fie *probabilă*. Nu numai să nu fie contrazisă de experienţă, dar să fie probabilă ori crezută ca atare (ea putând merge până la fanatism: în acest caz, metafizica e mai ales o vastă operă de sugestie şi autosugestie, exercitată asupra unei epoci şi unui autor. Această sugestie istorică ar fi esenţa metafizicei?).

Dacă lectorul şi autorul unei metafizici au conştiinţa că ea e o *creaţie în sine*, atunci ea e artă, e joc, nu metafizică.

Reflecţie însemnată şi cam tristă: experienţa e una, dar metafizicile sunt la infinit (Nae Ionescu).

Şi atunci, faţă de un sistem de metafizică anume (oricare), nu numai că nu ai convingerea că e probabil, dar îţi zici cu drept cuvânt că e probabil să nu fie adevărat. Un sistem de metafizică e una din probabilităţile unui infinit de posibilităţi: de ce atunci tocmai *acest* sistem de metafizică (care e în cauză) ar fi adevărat?

Ba e mai probabil că nu e adevărat. Dar nu e probabil: deci e joc, e artă – sau e *stil istoric* de viață spirituală, adică sugestie colectivă.

1940

Metafizica are nevoie de oarecare fanatism.

Ea nu e un simplu joc, ceva gratuit. Dacă nici autorul unui sistem de metafizică nu crede în el cu tot sufletul, cum o să creadă alții?

Blaga greșește (vezi nota mea de la pag. 82 jos, din cartea *Diferențialele divine.*)

Blaga prea face metafizică cu disciplină de joc, de artist. Un sistem-atitudine metafizică e ori trebuie să fie o mare întreprindere de sugestionare individuală ori chiar colectivă; deci, așa va fi la mine.

1940

Necesitatea și limitele metafizicii

A

1. Dacă metafizica nu ne dă adevărul absolut, dar nu e tot una a sta într-o cameră cu pereți opaci și a sta în alta cu pereții de oglinzi...

2. A fost un prost, un ne-filozof, literatul, ce a zis că citește sistemele filozofice ca pe romane mai puțin reușite (din contra, sunt cel mai patetic roman: romanul destinului uman). El n-a avut spirit filozofic.

B

Dar socot că metafizica nu poate merge atât de departe, ca la Blaga, de exemplu, și la mulți alții (Prea explică mult!):

a) și asta e o mare prezumție! Autorul de sistem metafizic are aerul că a existat la facerea lumii și că numai lui i s-au încredințat secretele... Curată psihologie de messie! Ceva cvasi-patologic!

E o indiscreție și parcă un sacrilegiu să încerci să pătrunzi și să explici aceste ultime taine, cari sunt privilegiul Absolutului;

b) metafizica nu poate fi decât direcțională. Adică, să ne dea adevărul direcției, sensului Absolutului, dar nu amănunte. De

exemplu, să ne spună că Absolutul e un providențialism difuz și vajnic – dar nu mai mult. Pentru rest, pentru amănunte concrete, avem religia (care are alte drepturi!) și de aici încolo metafizica trebuie să se transforme în filozofia religiei. Dacă e vorba să ancorezi într-un mit, e preferabil să ancorezi în cel religios (care se întemeiază și pe motive tradiționale).

Altfel, metafizica ce dă prea multe amănunte se transformă într-un fel de basm prestigios, în elucubrație transcendentală, în joc artistic, ori – ceea ce e și mai grav – mută empireul transcendent fără să bage de seamă, fiindcă e imposibil să explici amănunțit și să nu împrumuți modalitățile din lumea empiricului. Astfel, metafizica cade tocmai în păcatul de care a vrut să fugă.

1941, martie

Metafizică și istorie în religie

Evrika: ajutorul pe care istoria îl dă metafizicii. Anume: faptul că tu crezi în religia părinților tăi te ajută să crezi și mai mult și mai plin, fiindcă intervin tradițiile, sugestia colectivă, amintirile, mândriile și discuțiile istorice, copilăria ta...

Și iată cum ceva unic, precum istoria, ajută metafizicei.

1941

Punctul de plecare al oricărui sistem metafizic

E acela că, la un moment dat, o idee, o temă fundamentală, o intuiție, [o] revelație, [o] încredințare se impune spiritului tău integral, devine expresia ta: după aceea îți construiești sistemul... Restul e relativ ușor: e treabă de om de știință, de meșter, de artist. (Pe câtă vreme tema fundamentală, primul *movens*, ține de har.)

Întru cât mă privește, eu m-am încredințat cu timpul că realitatea generală e o *ordine* și că *are un rost.*

Și pe baza aceasta îmi voi construi sinteza filozofică.

Eu am început să simt parcă prin înșiși porii ființei mele că universul are o ordine adâncă, suverană, și un rost, și, de vreme ce cred asta, nu mă mai interesează decât să știu din ce e făcută lumea, care e începutul lumii, care e sfârșitul; aș vrea, natural, să cunosc acestea, dar, dacă nu se poate, îmi ajunge să știu că lu-

mea are în orice caz o ordine, o suveranitate şi un rost în care confluează toate.

Şi atunci, sarcina mea filozofică e să dovedesc că lumea e o ordine şi că are un rost.

1941

Realitatea eului individual sau himera lui Descartes

Eul nu se poate dovedi:

1) nici prin *intuiţie directă,* a) dacă s-ar fi putut ar fi făcut-o Descartes: n-ar fi recurs la o judecată, adică la un silogism prescurtat; b) intuiţia *duratei* lui Bergson nu poate dovedi realitatea eului, căci e ceva în sine;

2) nici prin raţionament; a) Descartes face o greşeală de *petitio principii: Eu* cuget. Dar lucrul de dovedit era tocmai *eul.* De unde ştii că *eul* există? Când ai pus eul ai pus şi non-eul. Adică ai dovedit tot; b) Descartes pleacă de la premisa: cine cugetă există. Bine, să zicem. Dar asta presupune că ştii că *există realităţi cari gândesc.* De unde ştii asta? Căci deocamdată nu ştii ce există şi ce nu există! c) în sfârşit, lucru foarte important: din percepţia gândirii nu pot să scot existenţa mea, ci cel mult existenţa unei *succesiuni în sine* de idei-imagini.

Problema centrală în a dovedi că există ceva, în a dovedi realitatea, este *spaţiul.* Nu timpul: din intuiţia timpului, a duratei, nu se poate *scoate nimic;* ea e subiectivă, solipsistă prin excelenţă; căci nu ştiu dacă imaginile cari se succedă se referă la mine ori la non-eu. *Punctul central* în filozofie e deci cum dovedesc că există spaţiu, adică *eu şi non-eu,* deci cum separ eul de non-eu, cum trag linia între eu şi non-eu, să arăt că nu e ceva unic;

d) şi s-ar mai putea spune ceva: dacă Descartes avea dreptate să scoată non-eul din cugetare, atunci poate să-l scoată şi din sentimente ori minte (de ce nu?); *simt* deci exist, *urăsc* deci exist (ba, mai bine; căci din realitatea suferinţei ori a voinţei mai bine poţi scoate realitatea lumii: *sufăr deci exist*); ceea ce înseamnă că Descartes a umblat toată viaţa (o mare parte) după o descoperire şi a descoperit o... himeră. De altfel, spre fericirea lui: căci pe o astfel de himeră mitică se bazează toate marile sisteme filozofice.

10 septembrie 1941

Două modalităţi de a găsi punctul de plecare al metafizicei

Dacă cercetăm sistemele metafizice din toată istoria filozofiei, vedem că ele au ca punct de plecare sau *un sofism* (în cazul când se bazează pe raţiune), sau un act de cunoaştere în afară de raţiune, un postulat pragmatic, un act de credinţă ori chiar un act de cunoaştere mistică.

Noi nu putem admite să plecăm de la un sofism (cum e, de exemplu, cel al lui Descartes: *cogito, ergo sum*). Nici nu putem avea pretenţia că avem misticism autentic.

Ci noi propunem *osmoza,* care e o cunoaştere organică, firească, o percepţie originară, difuză dar profundă, şi care nu e numaidecât ceva mistic: a) fiindcă e ceva care durează foarte mult (e aproape cvasi-permanent la unii oameni) şi b) fiindcă e la milioane de oameni: aproape toţi ţăranii o au.

1942, septembrie

Marea noastră opţiune

Marea opţiune e aceasta: te lipseşti sau nu de metafizică. Două lucruri sunt sigure: a) că nu e cu putinţă o metafizică ştiinţifică, bazată pe raţiune (Kant are dreptate) şi b) că totuşi omul nu se poate lipsi de metafizică (vezi Nae Ionescu, în ambele cazuri).

Perfect logică e poziţia solipsiştilor, scepticilor, pozitiviştilor..., dar aşa nu mai faci metafizică şi nici chiar filozofie.

Deci, trebuie să optăm; şi noi optăm pentru metafizică.

Dar aceasta înseamnă că admitem un punct de vedere mai larg, pentru a avea cunoaşterea metafizică. Temă: cunoaşterea metafizică nu e de acelaşi tip (în punctul ei suprem ori de bază) cu cea ştiinţifică.

Septembrie 1942

Autosugestia metafizicienilor

Marii autori de sisteme metafizice se pricep foarte bine să critice pe alţii, pe toţi ceilalţi autori de sisteme metafizice, dar nu văd că şi ei se autosugestionează că au găsit adevărul ori că se contrazic. De ce?

Fiindcă aici e şi dragostea de... progenitură. E un sentiment de paternitate, care intervine. Dacă sistemul n-ar fi al lor, ci al altora, i-ar vedea foarte bine neajunsurile.

Acest fapt, de altfel, nu trebuie să se înţeleagă în chip meschin. Nu e vorba atât de vanitate (orgoliu) ori numai de asta, ci de ceva mai adânc, eventual adânc până la tragic: autorul ţine la sistemul său fiindcă el corespunde structural-organic atitudinii lui faţă de viaţă: autorul se regăseşte în acest sistem ca o pasăre în cuibul ei. Şi, de fapt, el posedă, într-un fel, sistemul său în chip anticipat (ca adevăr personal virtual, vag, profund) şi pe urmă îi caută fundamentarea intelectuală şi precizarea formală.

Decembrie 1942

Metafizica e cea mai fastuoasă şi mai sublimă imposibilitate.

Nu există nici o metafizică posibilă. Există una singură acceptabilă: religia.

1943

Metafizica

I. Postulatul luptei

Pentru asta, trebuie ca lumea să nu fie ori numai bună, nici numai rea, ori numai esenţial-fatal bună, nici numai esenţial rea. Aici e marea contradicţie a primitivilor, cari cred că lumea e rea şi totuşi mai poţi lupta ca să te izbăveşti.

II. Atunci, ce preconizăm, ca metafizică? Una care să fundamenteze lupta în chip spiritual şi adânc. Să discut rând pe rând aceste soluţii:

1) mazdeismul;

2) creştinismul;

3) progresismul, evoluţionismul, meliorismul.

Primul e admirabil, dar dă prea mare rol omului. Ultimul nu e verificat istoriceşte şi e *ametafizic* (crede că paradisul va fi pe pământ. Vezi şi Gusti, *Problema fericirii*) şi e neevlavios. Omul modern a fost luptător, dar în chip prezumţios, cvasi-demonic ori contradictoriu cu determinismul teoretic.

Creştinismul: iată ce admitem (fiindcă el admite şi binele, şi răul adânc, e luptător, iar nu pasiv, cum se crede, şi metafizic).

Dar cu o completare: să luptăm pentru mântuirea *naţiei*, nu numai a individului.

(Însă naţia e ceva istoric. Atunci mă contrazic? Căci creştinismul e metafizic, iar naţia, ceva istoric. Ar însemna deci să punem absolutul în istorie, ceea ce e contra creştinismului. E adevărat că el admite popoarele, dar tot el spune [manuscris deteriorat] – însă în sens samaritean. Şi o spune... Pavel –. Nu mă contrazic, fiindcă naţia e cel mai înalt mijloc pentru ridicarea individului, pentru mântuirea lui. Patriotismul fiind ceva dublu – şi egoist şi altruist – se adresează foarte bine omului, e o treaptă admirabilă de tranziţie spre jertfă: nimeni – nici chiar religia – nu izbuteşte mai bine decât patriotismul să facă pe oameni să moară, să se jertfească pe front, de exemplu. De aceea, patriotismul e, într-un fel, păstrând proporţiile, ca Iisus: dublă natură, om şi Dumnezeu, pentru a putea ridica pe om. Evrika: din punct de vedere pedagogic, patriotismul e o excelentă treaptă cu două feţe.)

Apoi, biserica admite şi comunitatea.

Progresismul la infinit nu iartă. Ci admite asta: fiecare om şi etnic să lupte pentru mântuirea lui, care e posibilă unde şi unde, când şi când (ici şi colo, ori din timp în timp, fără a da o direcţie de ansamblu lumii decât în sens eshatologic-apocaliptic).

III. Dar: religia să fie supra-ordonată istoriei, etnicului; să nu cădem în greşeala lui A. C. Cuza şi a Acţiunii Franceze.

1945

Atitudinea metafizică: problema răului

Matei 10, 1[3]: le-a dat putere *mai întâi* asupra duhurilor necurate. Deci, trebuie combătut nu răul concret, empiric, ci principiul lui, răul funciar, metafizic.

E semnificativ că oamenii de viziune metafizică, cei cari, adică, îşi dau seama de existenţă ca stihie principială a răului, nu se revoltă atât contra răului empiric, ba au un fel de toleranţă faţă de acesta, dar sunt imbatabili în revolta lor contra răului ca principiu, ca entitate metafizică. Iar dacă se revoltă contra răului empiric, e numai atunci când văd în el manifestarea principiului metafizic al răului. În schimb, oamenii comuni se revoltă pe răul empiric (adică pe înveliş), dar sunt indiferenţi faţă de răul în sine, în general, ca principiu.

1946

Ideea lui A. Comte, a lui Lasserre și D. D. Roșca

Aceștia spun că e mai critic și mai viril ca în fața misterului metafizic să te pleci și să renunți de a-l cunoaște, fiindcă nu e posibil să-l cunoști.

Mai întâi, că e posibil să cunoști ceva din misterul metafizic. Dar, chiar dacă ar fi așa cum zic cei de mai sus, ei tot n-au dreptate. De ce?

Fiindcă *omul nu poate renunța la absolutul metafizic și să nu pună altceva în loc.* Dacă renunță la absolutul metafizic, omul va absolutiza relativul: viața de aici, societatea, arta, amorul, aventura, știința, războiul, munca etc. (vezi că așa s-a întâmplat în secolul al XIX-lea: au fost tot atâtea școli).

Adică, omul cădea din lac în puț. Nu se mai închina unor valori metafizice sau cari se raportează la metafizic, dar se va închina unor valori relative, pe cari le va îndumnezei. Această închinare ori va fi recunoscută tematic, ori va fi numai implicată în felul de trăire practică (cum e la scepticii vitali, păgâni, cari spun că nu știu nimic, dar trăiesc ca și când ar ști că viața simțurilor e absolutul...).

Iată cum se răzbună teza lui Lasserre.

Tot secolul al XIX-lea a fost plin de excesele pozitivismului, care a uitat punctul de plecare și a ajuns să se instaleze în fenomen ca în absolut.

Iunie 1947

Maximum filozofic

Dacă nu există metafizicul, atunci devin prizonier: rămân închis în închisoarea fenomenului (căci marile năzuinți ale sufletului, cari, toate, sunt structurate pe linia sau pe implicația infinitului, nu se pot satisface sau împlini decât în tărâmul metafizicului).

Dacă nu există spiritul (adică dacă materia e esența, iar spiritul un epifenomen), atunci eu îmi pierd intimitatea în univers. În adevăr, ce mai am eu comun cu un univers, care e numai spirit! Acest univers îmi devine deodată străin, iar eul meu ajunge un orfan, ce rătăcește prin univers ca o cometă sau nebuloasă, cu mersul neregulat.

1948

Finalismul la albine și termite

Vezi cum la albine și termite; e o ordine, un finalism extraordinar, fără însă ca să se vadă care e organul de ansamblu care gândește pentru a stabili această ordine. De fapt, nu există un astfel de organ, se pare că lucrurile se orânduiesc de la sine ori se pare că ar exista o putere ocultă, care aranjează totul. Dar nu există o putere ocultă și nici nu se poate spune că lucrurile se orânduiesc de la sine! Aceasta e partea de extraordinar și de miraculos.

În fond, de ce ne mirăm noi? Căci, dacă privim lucrurile în adânc, trebuie să ne dăm seama că miracolul e pretutindeni în natură. Un corp omenesc ori de animal, ori de plantă etc. nu se conduce cu o ordine și un finalism extraordinar? Ca și sistemul solar, ba mai complex! Când o albină se dezvoltă în [lacună în text] de zile dintr-un ou, ajungând să spargă căpăcelul și să iasă afară (vezi G. Bonnier, *Socialismul la albine*, pag. [lacună în text], colecția „Lumen“) nu e ceva foarte finalist?

Dar cine poate face toate acestea? Numai o conștiință universală, ce e răspândită în natură: Dumnezeu.

Noiembrie 1948

Atitudinea metafizică

I. Feluri de rău: răul public (războaie, revoluții etc.; vezi cum s-au purtat revoluționarii la 1789; vezi în Grabski[4]) și răul particular (trenuri deraiate, jefuite de sate, cei doi hoți cari căutau să se mănânce unul pe altul). De foame, omul înnebunește, la bătrânețe se smintește (bătrâna care gâdila fetița, nepoata; bătrânul care a deflorat nepoata de 2 ani) și în revoluție-război omul nu este el? Da. Dar de ce trebuie să fie război-revoluție în existență? Asta dovedește că e sminteală în existență.

II. Că binele și răul sunt o iluzie umană, un antropomorfism? Dar asta ar însemna că realitatea e neutră din punct de vedere moral (or, noi nu admitem asta).

Rămâne răul biologic. Răspuns: sensibilitatea umană nu e ceva fără rost în univers, ci e născută ca o plantă a firii, *plantă ontologică*, deci în structura și tendințele sensibilității ei este un ecou al realității. Așadar, binele și răul nu sunt o invenție umană, fiindcă nici omul nu e o pură invenție ori o existență iluzorie. Da-

că omul e o iluzie, atunci şi antropomorfismul e o iluzie; dar omul e o realitate, deci antropomorfismul e o realitate a existenţei, o revelare a structurii existenţei; omul e cea mai densă şi mai adâncă sensibilitate a existenţei, după cea divină. Despre obiectivitatea antropomorfismului; teză (şi invers: subiectivitatea ştiinţei ori a ateismului).

Salvarea de rău e gradată (vezi Schopenhauer şi învingerea voinţei) ori bruscă (Pavel, Pascal; dar incubarea e de lungă durată) şi prin predestinare (dar fără jansenism): cine se naşte înger rămâne înger – şi invers.

Psihologia sufletului e dată de un fel de *ecceitas*[5] metafizic: eul de destin.

1948

1. Valorile: Adevăr, Bine, Frumos se implică una pe alta? Da, dar sunt diferite ca *trăire*. Nu fuziune, ci corelaţie. Platon – Cousin.

Trei izvoare ale valorilor ori trei focare: Dumnezeu, comunitatea socială (etnicul e cea mai bună) şi omul.

Adevărul, Binele, Frumosul: valori abstracte; cele trei izvoare: valori concrete; Dumnezeu: valoare necreată – şi creează totul, şi substanţialistă; etnicul: valoare creată, maximum creatoare (dar nu creează totul) şi mai substanţialistă; individul: valoare creată şi parţial creatoare, şi substanţialistă.

Ierarhizare între valori: divinul, moralul, etnicul (divinul, etnicul sunt şi modalităţi abstracte de trăire?).

2. Individul: reflex de metafizic ori libertate în raport cu determinismul natural şi cu finalismul ontologic, libertate şi responsabilitate: reintroduce ideea de păcat. Individul e ceva sacru (umanismul nostru). Omul e *divinofor* (şi, în sens paulinic, fiu de Dumnezeu). Deţinutul, nebunul şi cadavrul: vezi ce atitudine aveau Dumas şi Minovici; să nu te răzbuni, să iubeşti şi pe vrăjmaşi. *Eul metafizic din om este acea ecceitas ce face unitatea psihicului*: psihologia nu se poate despărţi de metafizică.

Contra acelui polonez care a scris despre seducţia dictaturilor şi reflexul de libertate: ce nepotrivire! Nimic nu se poate baza pe o astfel de psihologie, ci pe una spiritualistă, libertară şi gravă totodată.

Ce pedagogie decurge: religioasă, morală, comunitară, umană, bazată pe elementul eroic (vezi Foerster), dar şi realistă (căci e predestinare?).

3. Orice religie universalistă, dar mai ales cea creştină, fiindcă e spiritualistă, antinomistă, polifonică, reală şi mântuiristă.

1948

Metafizica

Marcu, 1 23-26, 39[6].

Prima minune a fost să scoată demoni. Iar la 1, 39 spune: „demoni scotea“: deci, mai ales aceasta.

Marcu 6, 7, 13[7].

1948

Atitudinea metafizică. Principiul răului

Vezi cum Mântuitorul, *înainte* de a începe propovăduirea, „a fost dus în pustie de Duhul, ca să se ispitească de diavolul“ (*Matei* 4, 1).

Foarte semnificativ!

Înseamnă că înainte de a face binele, înainte de a lupta contra răului – trebuia să arate că poate să învingă răul ca principiu – demonul –, că era *imun faţă de rău* în sine, că era pe deasupra lui!

Şi aşa a fost Mântuitorul!

Nici nu mai trebuia supus la probă, dar s-a făcut pentru ca să se arate oamenilor că Iisus Hristos a învins mai întâi principiul răului ca atare, că e perfect eliberat de el şi că, deci, acum poate intra în lume şi să înceapă predica şi ridicarea oamenilor.

Deci: pentru a învinge relele din lume, trebuie să învingi principiul răului – cel puţin în tine.

1948

Ceea ce trebuie în primul rând metafizicianului este *curajul*. Curajul de a afirma mituri, de a face fabulaţii, de a se lansa în plăsmuire (să nu se uite că nu e ştiinţific, că nu poate dovedi logic, că e „naiv“, că e basm...). El trebuie să fie ca un păianjen, care-şi aruncă cu febrilitate plasa lui fină peste prăpăstii. (Aţi văzut un păianjen lucrând? E un miraj, o magie, un miracol al existenţei! Parcă vezi un metafizician lucrând!)

Fireşte, curajul singur nu ajunge. Dar el e un element primordial. Cine are scrupulul sau pudoarea logicei formale nu face metafizică.

Alde Lachelier, [Rădulescu-]Motru (în parte) n-au avut acest „curaj". Nae Ionescu l-a avut. Blaga şi el l-a avut, dar a fost mai „copil". Dar Nae Ionescu a avut alt fel de curaj. [Alineatul ultim este adăugat de autor în 1963.]

Ianuarie 1949

1. Materialism, dialectică şi cunoaşterea realităţii, cum e, prin simţuri şi raţiune.

2. Nu există materialism dialectic şi materialism istoric, ci materialism dialectic metafizic şi materialism dialectic istoric.

3. Animism materialist. Iluzionism.

4. a) Realism naiv;

b) *petitio principii*[8];

c) nu ştiu ce e materia;

d) nu ştiu cum iese spiritul din materie; dacă materia creează spiritul; materia e şi spirituală, un principiu fecund, din care ies toate. *Ex nihilo nihil*[9];

e) rapiditate elastică;

f) nu materialism istoric, ci economicism istoric;

g) asemănarea metafizică şi gnosică cu ionienii?

h) ei sunt metafizicieni (chiar teologi ori mistici: religia hilică); totuşi, în realitate, puţin le pasă de metafizică: aceasta e o catapultă pentru *revoluţie socială*. Arta;

i) şi de aceea ţin la materialism dialectic, fiindcă dislocă credinţele (materialismul) şi fiindcă e revoluţionar (dialectica);

j) ei ucid morala, comunitarismul (etnicul etc.), religia; de aceea ei sunt colectivişti în politică, sunt contra iubirii şi au o morală negativă şi empirică.

Octombrie 1949

Omul, fiinţă metafizică

Omul e fiinţă metafizică ori fiindcă *de la început* Dumnezeu a pus în el un suflu, un reflex din El, ori fiindcă *încet-încet*, în cursul evoluţiei, metafizicul realităţii generale, Absolutul, s-a concentrat, crescând în om.

Analogie foarte interesantă cu ce fac plantele: ele adună în ele lumina mobilă şi risipită a universului şi o întrebuinţează pentru a crea substanţe chimice mai subtile, mai diferenţiate. Aşa şi omul: el a captat în el (sau Absolutul s-a pus în el, mai bine zis, e

mai evlavios spus aşa) lumina metafizică (*lumina necreată*, cum spune religia) a realităţii şi creează cu ea, prin ea, *opere* spirituale şi destinuri propriu-zis umane, în fond, divine oarecum, ori până la un punct, şi pe această cale se vede că oamenii sunt fiii lui Dumnezeu. Iată, pe o cale cu totul neprevăzută, confirmat adevărul creştinismului că oamenii sunt fiii lui Dumnezeu – cei cari în adevăr au captat în ei metafizicul divin, iar nu demoniacii ori teluricii biologici.

April 1951

Sistem de metafizică

Spiritul care e la baza realităţii ontologice dă un rost tuturor fiinţelor, dar nu trebuie să ne închipuim că asta se face scriind în fruntea fiecărui ceva, fixând de la naştere (vezi ursitoarele) ce are să fie cineva.

Ci într-un fel mult mai subtil: spiritul metafizic, providenţialismul de la baza lucrurilor intră în lumea istorică şi dă reflexe din el şi fixează destine în felul în care un foc central ori abisal ar pătrunde cu razele lui printr-o sită: razele trec prin sită şi intră în lumea istorică... În fiecare fiinţă e intrată o asemenea rază, mai puternică ori mai slabă...

Iunie 1951

Metafizică spiritualistă

Totul e tendinţă spre formă în existenţă. Realitatea în sine – Absolutul? – e ceva formativ.

Vezi cum, în Cosmos şi în biologie şi istorie, viaţa, oriunde ar fi pusă şi în orice condiţii, dă naştere la un fel sau altul de organizare, la forme, chiar după cele mai mari cataclisme. Chiar în lumea *minerală* e aşa: de exemplu, *cristalele*. Nu mai vorbim de plante. E uşor miciuriniştilor[10] să obţină rezultate noi: ei, de fapt, nu fac decât să combine altfel materialurile vieţii; dar creaţia n-o fac ei, ci *viaţa singură*. Creează, cu sau fără ajutorul nostru, ori chiar contra morţii, ori cu toate că o persecutăm noi!

Putem combina oricum: întotdeauna iese ceva. De ce? Fiindcă formativul e în lucruri, în *pasta existenţei*, ca şi când în substratul ori fondul existenţei ar fi *linii de organizare şi arhetipuri* invizibile – un fel de *germeni formativi*, cari dau naştere oricând şi oriunde la armonii, la cosmosuri, la figuri şi fiinţe.

Ce dovedeşte aceasta? Că substratul realităţii, că realitatea în sine nu e ceva orb şi pură materie, ci că e un principiu ordonator, deci inteligibil, deci spiritual.

Decembrie 1952

Metafizică

Teme fundamentale:

I. Dacă materia generează spiritul, materia nu mai e materie.

II. Înainte de apariţia omului şi a vieţii pe pământ a fost Cosmosul, au fost mineralele; dar acestea n-au spirit în ele; deci n-a fost necesară intervenţia unui factor providenţial, a lui Dumnezeu, pentru a crea omul şi pentru a crea viaţa, pentru a da suflet.

III. Dacă la început a fost o substanţă care era într-o unitate omogenă, şi suflet şi materie (teza hilozoiştilor şi a unor monişti), se ridică o dificultate: *după* această stare primordială s-a creat cosmosul, s-au creat minerale...: globul pământesc a „trăit“ peste un miliard de ani (să revăd) până au apărut primele fiinţe; deci, în tot acest timp, de aproximativ un miliard de ani, a fost *numai* materia: cum deci de a mai apărut spiritul? Aşadar, teza hilozoistă şi a unor monişti nu rezistă.

IV. Tot mai judicioasă e teza că materia e *spirit îngroşat*. În acest caz, se explică de ce, la un moment dat, a apărut viaţa: fiindcă atunci materia s-a des-îngroşat şi a lăsat să se elibereze şi să se accentueze sufletul.

Numai tezele de la punctele II şi IV se pot susţine.

Decembrie 1952

Atitudinea metafizică

Când voi compara cu theocraţia, să arăt că omul comun nu poate trăi ca un sfânt: dă naştere la complexe morbide ori la o imoralitate şi mai mare atunci când scapă din control; să aplic vorba atât de adevărată a lui Pascal: „qui veut faire l'ange, fait la bête“[11].

De aceea, instinctiv, moralele trecutului au organizat supapa de descărcare pentru natura animalică a omului, un fel de păcate domesticite ori eficientizate: tutun, saturnalii etc.

Când voi compara democraţia cu comunismul, să arăt că democraţia a dus la luciferismul individual (sau la artificializare, pentru oamenii comuni), iar comunismul, la luciferismul colectiv (sau la omul între hulube, pentru oamenii comuni).

Mai 1953

Argument pentru spiritualismul metafizic

Într-o epigramă grecească veche se spune: cu toate că multe lucruri sunt obscure pentru oameni, nimic nu e mai obscur pentru ei decât spiritul lor“ (p. 714 din *Oeuvres complètes d'Homère*, trad. par P. Gignet, 1899).

Aşa este. Şi totuşi! Cunoştinţa lumii externe are o clară valoare absolută (ştiinţa are valoare metafizică mai mult prin fiorul şi sensul de ansamblu pe care-l sugerează într-un suflet filozofic), deşi dă iluzia de cunoaştere pozitivă (fiindcă e descriere, formă, relaţii cauzale şi cantificare).

Cunoştinţa sufletului nostru o fi ea vagă, „mistică“ oarecum, dar e imediată, pură (atât cât poate fi cunoştinţa umană, vezi şi Bergson, *Les donnés immédiates de la conscience*) şi e încărcată de maximum de sarcină metafizică, absolută, cât e dat omului să poată avea. De aceea, noi trebuie să punem la baza realităţii spiritul (ca fiind tot ce cunoaştem noi mai adânc) sau ceva superior lui (un super-spirit).

Iulie 1953

Atitudinea metafizică

De ce fericirea completă nu e posibilă pe lumea aceasta?

Fiindcă răul are o existenţă *metafizică*. El poate fi învins numai pe alocuri ori numai la unii oameni (prin transfigurare), dar nu poate fi atins în esenţa lui, pentru a fi distrus ori ţinut veşnic în şah, pentru toţi oamenii şi tot timpul.

Din acelaşi motiv, nu se poate susţine teza progresului la infinit. Lumea poate progresa – moral şi social, până la un punct, dar nu poate realiza paradisul pe pământ, fiindcă în lumea istorică răul se manifestă mereu, deoarece, ascuns în domeniile metafizice, el nu poate fi atins, pentru a fi distrus complet (ca unii microbi adânci ori înveliţi cu ceară).

Iulie 1953

Atitudinea metafizică

Unii valorifică una sau mai multe din aceste valori şi astfel rezultă theocraţia, antropologia, etnocraţia.

Fireşte că Dumnezeu e totul şi, deci, cine îl valorifică are şi etnocraţie şi antropologie. Aşa e; numai că cine îl desconsideră prea mult pe om nu îl valorifică complet pe Dumnezeu, neglijează aceste aspecte ale Dumnezeirii cari duc la om şi la etnic.

Theocraţia a fost bună la începutul omenirii, fiindcă atunci oamenii nu legau soarta religiei de conduita preoţilor. Dar azi nu mai e aşa – în general. Dacă preoţii fac politică, aduc biserica şi indirect religia în arena politică.

Religia să se ocupe oarecum de metafizicul din om şi de spiritual (reflexul de Absolut) din om, de morală şi de mântuirea omului.

Dar asta nu înseamnă că religia trebuie să urmeze o funestă şi prea modernă diviziune a muncii. Ea nu trebuie, de exemplu, să bage religia în politică, în cooperativele populare etc., dar trebuie să fie integralistă (ea e o disciplină integrală, mai integrală chiar decât filozofia), fiindcă e şi practică, în sensul că trebuie să considere *toată viaţa* în mod permanent, dar s-o trateze din punct de vedere religios, să vegheze la păstrarea valorii morale şi religioase, ori la puritatea vieţii din orice domeniu (aici e neajunsul ortodoxiei istorice, care cam stă în... apartamentele ei).

Octombrie 1953

Finalismul presupune transcendenţa

Da, pentru că finalismul înseamnă ordine (şi încă, ce ordine: complexă, maiestuoasă, adâncă). Dar această ordine nu putea să şi-o dea universul singur. E ceva prea superior, pentru a şi-o fi dat el. Trebuie că a primit-o din afară: deci, transcendentalism.

Dar să aducem argumente mai riguroase. Iată:

1) universul nu putea să înceapă *de la sine* să se organizeze şi să-şi dea un scop, dacă nu avea această *virtualitate*. Dar virtualitatea de unde o avea? Înseamnă că i-a fost dată o dată cu creaţiunea. Căci, dacă nu i-a fost dată, nu putea s-o capete. Ar fi rămas întotdeauna *haos*, până-n ziua de astăzi. Foarte bine simbolizează această idee *Geneza*, când zice că era haos şi Duhul lui Dumnezeu umbla peste ape. Până când Duhul lui Dumnezeu

n-a venit şi n-a însufleţit oarecum haosul, el n-a început să se organizeze. Deci, Dumnezeu a făcut universul oarecum cum l-a făcut pe om: întâi a făcut haosul, adică universul material, şi apoi i-a dat din Duhul lui. Aşa că, într-un fel, şi universul e Fiul lui Dumnezeu – dar numai într-un fel. (Materia e înaintea omului? Şi Dumnezeu a venit şi a organizat-o sau i-a dat virtualitatea organizării. Fiindcă i-a dat mai întâi un scop şi apoi universul a început să se organizeze în vederea lui.)

Deci – transcendentalism;

2) universul nu poate să-şi dea singur scopul. S-ar obiecta: dar omul cum şi-l dă? Răspuns: a) omul are suflet şi, chiar strict ştiinţific vorbind, există posibilitatea ca acest suflet să-i fie dat din afară: e partea metafizică din om. *Nici un om nu şi-a dat singur sufletul.* Ci l-a primit – şi l-a primit o dată cu putinţa de a se organiza, de a avea un scop; b) dar, să zicem că omul îşi dă singur scopul. Dar omul are un cap, un centru conştient, care conduce întreaga lui fiinţă. Dar unde este acest centru în univers? Nu e nicăieri? Ar putea fi cel mult omul, dar omul nu poate să conducă universul şi să-i dea un scop. Este peste puterile lui. El *de-abia* îşi poate da lui un scop – dar să mai dea şi universului! Universul nu-şi poate da un scop, fiindcă el nu e o fiinţă, ca omul, el cel mult a devenit o fiinţă, un organism, prin „sufletul", scopul organizat, pe cari i le-a dat Dumnezeu.

Deci: finalismul implică transcendentalismul (să dezvolt).

1953

Atitudinea metafizică

Progresismul ignorează adâncimea principiului răului din existenţă şi îşi face idei superficiale despre educaţie şi putinţa binelui.

Budism, mazdeism..., creştinism şi raporturile lor cu comunismul şi cu religia.

Februarie 1954

Ceea ce ignorează ştiinţificii în filozofie e că omul are spirit, are raţiune etc., dar nu se întreabă de unde au venit acestea. Ei admit bucuros că omul are spirit, raţiune etc. (ba chiar exagerează valoarea acestora), dar ignorează că, pentru ca acestea să fie în om, trebuie că au fost într-un fel şi sunt în afară de el (căci altfel, de unde ar fi venit în om?).

Aceşti ştiinţifici implică deci că în om s-a născut spiritul, printr-un fel de generaţie spontanee (aşa cum admit naşterea vieţii din materie, tot prin generaţie spontanee): dar asta e mister, e misticism.

(De fapt, e mult mai mult mister şi misticism implicat în ştiinţă şi filozofia ştiinţifică decât în teologie şi în filozofia spiritualistă. Fiindcă teologia şi filozofia spiritualistă admit misterul *o dată pentru totdeauna,* un mister major, din care se împărtăşeşte apoi toată umanitatea, pe când ştiinţa şi filozofia ştiinţifică implică la tot pasul mistere, numai că afectează că le ignorează ori le ignorează de-a binelea: *misterofagia*; aici să dezvolt ideea veche a mea despre misterofagia ştiinţei şi filozofiei ştiinţifice. Acestea fac ca albinele: acoperă misterele cu „ceară" – ceara simplismului şi a prezumţiei – şi trec mai departe, de mă mir că nu s-au îmbolnăvit de indigestie de atâta misterofagie.)

Ştiinţificii aceştia sunt evoluţionişti (teribil de evoluţionişti!), şi totuşi, admit apariţii de calităţi *esenţial noi* (până la prostia minusgheistă[12] a trecerii cantităţii în calitate), adică devin, în aceste cazuri, antievoluţionişti (şi mistici!). Pentru ei, totul e „simplu": materia se schimbă cu voinţa, instinctul, cu raţiunea (ori invers): răul se schimbă în bine etc., etc. Ce inadvertenţă, ce contradicţie! Dar, mai ales, ce simplism şi ce prezumţie, până la terorizare! Atitudinea teologiei şi a filozofiei spiritualiste e mult mai logică, mai subtilă şi mai puţin mistică (sau cel puţin are mai puţin misticism implicat); această atitudine *admite perfecţia la început şi în esenţa lucrurilor* şi pe urmă admite că, în fond, nu e nimic radical nou în existenţă, în istoria naţiunii şi a vieţii.

Martie 1954

Metafizică spiritualistă

1) Spiritul poate naşte materia, dar nu şi invers.

2) În adâncul fiinţei noastre noi constatăm spirit, nu materie.

3) Ideea *caratelor*: dacă un singur obiect (fiinţă) din existenţă are organizare armonioasă, iar restul e haos, e destul să se dovedească că e spirit în existenţă.

4) Faptul instinctelor (argumentul lui Bergson) şi finalismul.

5) Formativism: în natură vedem o tendinţă universală spre *formă* (vezi ştiinţele naturale), deci spre organizare, spre armonie.

6) Armonia din astronomie; de aceea astronomii au dat mari credincioşi, Etc. (Punctul 3 de mai sus să-l pun după punctul 5 ori 6.)

Armonia în existenţă are deci cel puţin trei forme:

1) formativism (de la cristal la animalele superioare);

2) instinctele;

3) armonia astronomică.

(Mai sunt şi altele: Vezi şi Flammarion şi Termier; şi Cl. Bernard.)

Septembrie 1955

Metafizică spiritualistă

Spiritul e la baza lucrurilor. *Ex nihilo – nihil*[13] şi din ceva – ceva. Prin evoluţie nu poate să iasă spiritul din materie, căci ar însemna:

1) ori că la un moment al evoluţiei *vine spiritul din afară şi se introduce* în lucruri (într-un animal, căci de asta e vorba), de vreme ce se spune că în punctul de plecare e de la spirit (de exemplu, la amoebă ori alt animal foarte elementar). Alde Ţuluş cred că spiritul iese din materie. fiindcă văd că prin evoluţie se îngrămădesc neuronii şi se înmulţesc circumvoluţiunile cerebrale. Dar asta e o naivitate: dacă materia îşi schimbă forma ori cantitatea, nu înseamnă că prin asta poate da spirit. Şi-apoi, de unde ştii că materia nu-şi schimbă forma şi cantitatea *tocmai pentru a servi mai bine* spiritul care s-a introdus în ea ori alături de ea, adică tocmai pentru a putea fi *un mai bun instrument al spiritului?*

2) ori că spiritul a fost conţinut în chip virtual de la început în materie.

Dar, în primul caz, suntem în cel mai manifest, mai tipic spiritualism, iar în al doilea înseamnă că materia nu mai e materie, ci e un principiu originar complex, din care ies toate: hilozoismul antic...

Teoria evoluţiei e o *dogmă* falsă, o dogmă a ştiinţei *laice* moderne, care vrea să explice totul prin ea, dar o dogmă care, în fond, nu explică nimic, fiindcă e o simplă etichetă, un plasture.

Ideea evoluţiei e mai mult o magie prin care ştiinţificii moderni cred că explică totul (chiar şi teoria progresului, la Spencer, e o pseudo-explicaţie, căci întrebarea e nu de ce e diferenţiere continuă – acestea e tocmai faptul de explicat), ci de ce se face di-

ferenţierea continuă, sub ce imbold şi în ce sens. Gândirea modernă e formalistă, e pe deasupra lucrurilor.

August 1956

Perspectiva metafizică

Alde comuniştii etc., cari definesc filozofia ca pe doctrina menită să ajute la construirea unei mai bune vieţi sociale, 1) ori nu fac filozofie, habar n-au ce e filozofia; 2) ori – evrika! – *implică şi ei cercetarea Absolutului.* Fiindcă a vrea o viaţă socială mai bună presupune un ideal, în numele căruia o faci. Dar idealul – dacă-l gândeşti până la capăt – se motivează metafizic.

De aceea, filozofia mordehaistă[14] ori e suspendată în aer, ori, dacă vrea să aibă motivare deplină, ajunge la metafizică. Vezi, în acest sens, cum mordehaiştii au ajuns, cu timpul, să facă foarte multă metafizică. Lor li se potriveşte vorba: ca să condamni filozofia, trebuie să faci filozofie... Ca să condamni metafizica, trebuie să faci metafizică.

Eu mă ocup, în acest capitol, şi definesc *metafizica, teoria cunoaşterii şi etica,* adică ce s-ar putea numi *prima filozofie* (şi filozofia cea mai proprie). În ce priveşte logica, psihologia, estetica, sociologia, pedagogia, ele: 1) au obiect precis, nu mai e nevoie să ne ocupăm de ele; 2) tind să devină ştiinţe (în parte, au şi devenit), dar nu vor deveni niciodată perfect ştiinţe; 3) toate se ocupă de *suflet, dar sufletul e ceva al Absolutului* – deci, la urma urmei, ar putea intra şi ele în definiţia mea a filozofiei, că filozofia se ocupă cu Absolutul şi ecourile lui.

Decembrie 1961

Esenţa realităţii

I. Spirit metafizic:

1) spirit bun: Dumnezeu, îngerii;

2) spirit rău: d[iavolul].

II. Spirit fenomenal (ori în fenomen):

1) spirit letargic: materia. Însuşire: *uniformitatea.* În adevăr: o bucată de materie e aceeaşi peste tot, e omogenă;

2) spirit difuz: plantele. Acum apare, ca însuşire, *individualitatea,* dispare uniformitatea;

3) spirit acumulat (concentrat): animalele. Acum apare însuşirea care este mişcarea, locomoţia;

4) spiritul concentrat (supraconcentrat): omul. Însuşire principală: conştiinţa (e vorba de conştiinţa propriu-zisă: raţională, morală, religiunea. Animalele au numai o conştiinţă organică, încadrată în natură, o conştiinţă oarecum impersonală, o conştiinţă fără persoană).

Sau pot spune aşa: spiritul metafizic e perfect precizat ca conştiinţă, e de o luciditate perfectă (chiar şi d[iavolul]) şi e un spirit fără corp (împărţirea în spirit bun şi rău se face în altă parte). Când însă spiritul intră în fenomen, nu mai e perfect lucid, ori nu mai este deloc lucid. Începe o ascendenţă grea, de recăpătare a spiritului, trecând prin mai multe trepte: materie, plante, animale şi om – şi nici omul nu e perfect lucid. Căci legarea de trup aduce cădere (vezi Pavel, Ioan), deşi spiritul uman se serveşte de creier, pentru a-şi face judecăţile: tocmai în asta e decăderea, servitutea.

1962

Atitudinea metafizică

Sursele valorilor: Dumnezeu, om, naţie.

De aceea botezăm doctrina noastră ca fiind un: 1) *umanism,* 2) *naţional,* 3) *creştin.*

Adică: om, naţie, Dumnezeu.

Sau un teism naţional uman, sau teism uman naţional.

19 octombrie 1962

Atitudinea metafizică. Esenţa realităţii: duală

A

I. Dumnezeu a făcut lumea din nimic.

1) Avantagii: a) aceasta e conform măreţiei lui Dumnezeu; b) în acest fel, înţelegem de ce materia e cu totul altfel decât spiritul, are cu totul alte însuşiri.

2) Dezavantagii: a) nu înţelegem cum din nimic se poate crea ceva. Desigur, admitem acest lucru pentru Dumnezeu, dar, dacă se poate găsi altă soluţie, cu atât mai bine; b) mai grav e că

nu înțelegem cum spiritul poate să comunice cu materia, Descartes, cu ponosita de glandă pineală, a fost un naiv.

II. Dumnezeu a făcut lumea din spirit (El hrănește lumea din El însuși, ca pelicanul).

1) Avantagii: a) în acest caz, înțelegem că a putut lumea să se nască – fiindcă s-a născut din ceva; b) înțelegem că spiritul poate să facă legătura cu materia.

2) Dezavantagii: a) nu înțelegem cum spiritul poate să devină spațial, ponderabil etc., și să fie materie. E ușor să spui că spiritul se „obiectivează“, se „exteriorizează“, se letargizează (cum zicem noi) etc.; dar astea sunt mai mult vorbe și implică contradicții (dacă spiritul e universal, cum o să se obiectiveze, cum o să se exteriorizeze?...); b) nu înțelegem cum spiritul se poate degrada, ajungând forme respingătoare de materie.

Deci, ambele teze au avantagii și dezavantagii; de aceea trebuie lăsată libertatea ca fiecare să aleagă teza care-i convine.

Dar oare nu se poate ceva mai bun? Să vedem, să supunem unei analize speciale cele două teze și să vedem dacă nu se pot apropia una de alta.

B

În adevăr:

I. Dumnezeu a făcut lumea din nimic; 1) dar lumea nu e fără cauză. Numai *dacă s-ar fi născut singur din nimic,* s-ar fi născut în adevăr din nimic; dar ea a avut o cauză certă, și încă, ce cauză! Și știința ne spune că energia cauzei intră în efect. Judecăm oare după modelul din lumea fenomenală? E adevărat că în lumea metafizică e altfel. Dar, dacă noi am face abstracție de fenomen, n-am mai putea face nici știință și nici filozofie; 2) și când Dumnezeu a făcut lumea, ceva din puterea lui a trecut în lume. Cred că legile după cari se conduce materia sunt de natură spirituală, divină, în mod formal (fiindcă și materia poate fi tot spirit, în fond).

Concluzie: teza că lumea a fost făcută din nimic nu înseamnă, în modul cel mai propriu, că a fost făcută din nimic, ci tot din ceva.

II. Dumnezeu a făcut lumea din spirit.

Dar, în acest caz, ori spiritul are în el ceva material și, dacă nu avea, înseamnă că a creat materia din nimic. Dacă spațiul, greutatea etc. nu sunt de loc în spirit, atunci teza în chestiune revine la teza că materia s-a creat din nimic.

Deci, cele două teze, în ultimă analiză, se reduc una la alta, adică sunt, în fond, aceeași teză, dar foarte complexă, foarte diferențiată, cu două aspecte, după cum privești chestiunea.

Fie că spunem că Dumnezeu a făcut lumea din nimic, fie că spunem că s-a făcut tot din spirit, e, în fond, același lucru.

Dar e bine să păstrăm aceste două aspecte (sau teze), fiindcă, în felul acesta, se salvează și măreția lui Dumnezeu (care a făcut lumea din nimic), și totodată înțelegem și mai rațional geneza lumii (zicând că lumea s-a născut din ceva).

Cât privește „degradarea“ spiritului, devenind aspecte respingătoare ale materiei, aceasta e ceva subiectiv al nostru: în cosmos nu există ceva respingător, ci totul e maiestate ori armonie divină, chiar aparentele „cataclisme“ cosmice, căci cosmosul trebuie să se schimbe și el.

Ca o verificare a celor de mai sus, să menționez faptul că însăși Biserica afirmă când crearea lumii din nimic (să citez din *Geneză* și din alte locuri), când crearea lumii din ceva. De exemplu, când a fost să creeze omul, care este elementul cel mai important din existența istorică – într-un fel, mai important chiar decât îngerii; vezi ce zice apostolul Pavel –, atunci Dumnezeu nu l-a mai creat din nimic, ci *din pământ și din suflul său.* Și tocmai cu omul, ar zice cineva, s-ar fi cuvenit ca Dumnezeu să fi făcut uz de perspectiva sa supremă de a putea crea din nimic. Dar Dumnezeu n-a făcut-o (poate că, pentru ca omul să nu se trufească: să știe că-și datorează esența lui altcuiva!). Și un om al Bisericii a scris (vezi în *Liturghier?*): Dumnezeu a creat lumea din patru stihii.

Așadar – *quod erat demonstrandum*[15] (crearea lumii din nimic ori din altceva – e același lucru).

Februarie 1963

Atitudinea metafizică

Metafizica este *proiecția abstractă a sufletului nostru integral.* Deci, tot sufletul nostru ia parte la formarea metafizicei. Un om teluric și senzual n-o să adere la metafizica spiritualist-ascetică. Și invers.

Sufletul nostru, integral în tot ceea ce are potență ori determinare cognitivă, se adună și se proiectează cu viziunea metafizică.

În acest sens, şi numai în acest sens, metafizica e şi psihologie. Adică trebuie să faci şi psihologia unui om, pentru a înțelege metafizica lui.

Martie 1963

Maximum filozofic

Spiritul este esența existenței, pentru că:

1) deşi apreciată aici o existență derivată, cum e materia, nu se poate face esență;

2) ceea ce intuim mai adânc în ființa noastră este spiritul. Căci nu fizicul face specificul ori meritul nostru. Sunt animale mai agile decât omul, mai puternice, mai complexe (sunt peşti ... ari au de vreo 3-4 ori mai multe piese decât corpul omului), şi chiar mai frumoase (şi, în orice caz, animalul cel mai urât la bătrânețe e omul).

Şi dacă ceea ce intuim cel mai adânc este spiritul, atunci pe el trebuie să-l facem, să-l considerăm esența metafizică, fiindcă noi nu cunoaştem ceva mai adânc. E adevărat că poate fi ceva însă şi mai adânc: dar noi nu putem concepe aşa ceva, n-avem idee decât de posibilitatea acestui lucru, nu şi de natura lui. Cel mult vorbim de un spirit absolut;

3) dacă n-ar exista spiritul, nu s-ar putea naşte materia. Dar materia există, deci...

Temă importantă: *din spirit se poate naşte materie, dar din materie nu se poate naşte spirit;*

4) în Existența generală e o structură arhitectonică, o ordine, o armonie. Şi chiar dacă sunt accidente şi monstruozități, nu interesează pentru chestiune. Căci ceea ce e rău se poate explica şi fără materie şi fără ordine, pe când ceea ce e bun şi ordonat cere, implică, un Arhitect. Piesele unui ceasornic nu se pot asambla singure.

Temă importantă: binele ori cazurile de ordine pot fi *în minoritate* pe lume, dar ele nu rămân mai puțin relevante pentru ideea existenței unui spirit absolut, deci, procedează greşit „filozofii" (Voltaire) cari fac colecție de mostruozități. Binele poate fi minoritar: el nu este mai puțin relevant.

Iunie 1963

Satanocrația

Walter Weymann-Weyhe, în cartea *Nietzsche ca realitate istorică,* spune că cel mai mare merit al lui Nietzsche [e] că a ştiut să înfățişeze întâia oară socialismul „ca pe ceva care amenință satanic temeliile existenței omeneşti" („Scânteia", 9 iunie 1963, în recenzia cărții lui S. F. Odnev, *Esența reacționară a nietzscheanismului.*)

Iulie 1963

Satanocrația

Probă că acest termen e bine întrebuințat e că alde comuniştii sunt fiii lui satan.

Argumentare:

Dumnezeu e adevărul şi cei ce spun adevărul sunt fiii lui Dumnezeu.

Dar tatăl minciunii e satan şi, deci, cei ce spun minciuni sunt fiii satanei (să citez din *Noul Testament,* unde, se pare, din Ioan, acolo unde e arătată ideea aceasta). Iar comuniştii se bazează pe minciună: aceasta e cea mai mare industrie a lor.

Tot aşa cu *ura.* Comuniştii se bazează pe ură şi minciună. Tatăl acestora este întotdeauna satan (dezvoltare).

Octombrie 1963

Atitudinea metafizică. Democrația

Aici, să fac critica democrației moderne.

Ea duce ori la artificializare (de unde minorism cultural şi idealism subiectiv, pesimism, iluzionism, gratuitism – să-l condamn pe A. Gide etc.), ori la imperialism donquijotesc, sau, ceea ce e grav, la imperialisme fanatice şi asasine, la marii rechini ai epocii moderne şi contemporane, cari s-au manifestat în domeniul economic (vezi marii capitalişti), politic (Hitlerii), social (alde Mordehai, Ulianov...), cultural (rechinii sau pirații gândirii; alde Nietzsche, Şestov, Rozanov, poate Bacon), la creatorii de sisteme filozofice orgolioşi: rechinism spiritual, cari vedeau în cărțile lor tot atâtea armate ginghis-hanice, trimise să cucerească lumea.

11 noiembrie 1963

Atitudinea metafizică. Esența realității

I. Dumnezeu a creat lumea din nimic.

1) Dezavantagii: a) nu înțelegem cum din nimic se poate crea ceva, b) nu înțelegem cum se poate face legătura între corp și suflet. De aceea Descartes a trebuit să recurgă la o glandă ponosită, ca glanda pineală, iar Leibniz la „armonia prestabilită"; iar Malebranche, la ocazionalism. (În fond, și noi suntem pentru armonia prestabilită, dar numai în mare și salvând libertatea vieții; altfel, se ajunge la fatalism și la lipsa de inedit – adică la un fel de *automatism electronic*: omul, viața devin numai ceea ce a pus Dumnezeu în el ca să facă și nimic altceva; Dumnezeu ar fi creat deci lumea ca pe o *imensă mașină electronică* și nimic mai mult.)

2) Avantagii: a) Dumnezeu crea din nimic – e ceva în adevăr pe măsura maiestății lui Dumnezeu. Căci Dumnezeu e creator tocmai fiindcă El creează din nimic – și numai El poate crea în acest mod. Omul creează, de fapt, întotdeauna *din ceva* – și așa e toată creația din natură. Vezi și eseul lui Nae Ionescu, *Creație și păcat*[16]; b) dacă Dumnezeu a creat lumea din nimic, înțelegem de ce e așa de mare deosebire între materie și spirit.

II. Dumnezeu a creat lumea din spirit (din altceva nu putea s-o creeze, căci nu exista decât spiritul divin).

1) Dezavantagii: a) nu înțelegem cum spiritul se poate „îngroșa", „exterioriza", „obiectiva" (căci nu există ceva în afară de el – și nici spațiul); b) nu putem admite ușor ca spiritul să se „degradeze" în unele obiecte inferioare, murdare (după noi). Mai ales, nu mai putem înțelege cum a putut dispărea diavolul, în acest caz (afară dacă admitem teza lui Blaga că M[arele] A[nonim] e și rău).

2) Avantagii: a) se respectă maxima *ex nihilo nihil* – lumea nu s-a mai născut din nimic, ci din ceva. Astfel, logica noastră umană nu mai e cutremurată; b) înțelegem că poate fi legătură între corp și suflet (spiritul însuși poate să rezulte din materie, fiindcă materia însăși e, în fond, spirit: e destul să se „dezagregheze" pentru ca să rezulte spirit – ca energia atomică, oarecum. În natură vedem, în acest caz, o mare și perfectă unitate (ceea ce satisface și nevoia de unitate a minții filozofice), vedem o intactă continuitate, fără soluții de continuitate. Aici să arăt că însuși dualismul creștin (ori al altor religii și filozofii) este, în fond, ceva relativ, fiindcă numai Dumnezeu e Absolutul, iar lumea creată e relativă și numai în ea e dualismul materie – spirit.

Concluzie provizorie: ambele teze (Dumnezeu a creat lumea din nimic ori din ceva) având avantagii și dezavantagii, lăsăm libertatea ca fiecare să admită teza care îi convine. Noi, de exemplu, admitem sau preferăm teza că Dumnezeu a creat lumea din ceva, adică din spirit, fiindcă ni se pare mai filozofică, dar ceva care e foarte patetic și chiar dramatic: dacă se poate naște ceva din nimic, atunci și din ceva poate să rezulte nimic – și, deci, dispare un important argument pentru ideea nemuririi.

12 noiembrie 1963

Atitudinea metafizică. Esența realității

Lăsăm libertate de opțiune între cele două teze: Dumnezeu a făcut lumea din nimic ori din spirit.

Dar vrem să încercăm mai mult.

Oare cele două teze sunt atât de diferite, atât de ireconciliabile?

În adevăr:

1) în ipoteza că Dumnezeu a creat lumea din nimic, nu înțelegem cum se face legătura între corp și suflet. Dar trebuie să ne gândim că tot Dumnezeu a făcut și sufletul omului și corpul lui, deci e ceva *comun* între ele (au același autor) (vezi, de ex., cum toate operele unui artist au o unitate de stil, un suflu comun); și Dumnezeu, care le-a făcut pe amândouă, trebuie că a avut grijă să prevadă ceva pentru ca ele să fie în legătură afectivă, chiar dacă noi nu știm cum;

2) apoi, de ce n-ar fi potrivit cu maiestatea lui Dumnezeu ca El să fi creat lumea din spiritul Lui? El rămâne tot Absolut, de vreme ce nu a luat din afară substanța creației și nu a cerut „ajutor" nimănui;

3) în ipoteza că Dumnezeu a creat lumea din spiritul său, nu înțelegem cum aceasta se poate „degrada" în obiecte pe cari noi le credem „murdare" etc. Dar asta e ceva subiectiv: de fapt, nu e nimic murdar în natură. Iar satan a apărut fiindcă Dumnezeu a dat libertate creaturilor lui. A ținut mult la aceasta, chiar cu riscul de a fi ofensat. Atunci, Dumnezeu a făcut prima mare jertfă; a doua a fost jertfa de pe Golgotha;

4) apoi, când spunem că înțelegem legătura dintre materie și spirit, dintre corp și suflet, fiindcă amândouă sunt spirit, în esență, numai ni se pare că înțelegem; înțelegem numai *principial*, dar nu ne putem închipui *cum* se face legătura dintre corp și suflet.

Dar să facem abstracție de toate acestea; ele lasă însă impresia că cele două teze nu sunt chiar atât de departe una de alta, ori că merg una spre alta. Să încercăm să vedem dacă nu sunt, în fond, același lucru.

Iată: să luăm prima teză: Dumnezeu a făcut lumea din nimic. *Dar a făcut-o El.* Cu acest prilej, ceva din El a putut să treacă în lume, de la Creator la Creatură. În ceea ce privește pe primul om (Adam), nu se spune chiar că Dumnezeu *a suflat asupra lui* și i-a dat viață (iar corpul e din țărână!)? Deci, omul nu e făcut din nimic. Și ce e mai important în lume decât omul? Deci, *Biblia* n-a socotit că e lipsit de maiestate pentru Dumnezeu să fi făcut omul din ceva, iar nu din nimic!

Altceva însă e și mai important: pentru ca lumea să fie făcută din nimic, ar trebui să se fi făcut singură. Dar n-a fost așa; ea are o cauză: Dumnezeu. Știința ne spune însă că efectul e transformarea cauzelor, că substanța cauzelor trece în efect. Ceea ce are cauză nu se poate spune că e din nimic. Lumea ar trebui să fie *causa sui*[17] (ca Dumnezeu), pentru ca să fie din nimic.

Deci, prima teză se convertește în a doua.

Să luăm acum a doua teză: Dumnezeu a făcut lumea din ceva, adică din spirit. Lumea e materială, în cea mai mare parte. Dar cum poate spiritul, care n-are spațiu, timp, greutate și celelalte calități sensibile, să devină spațial, temporal, ponderabil etc.? Asta nu înseamnă că din nimic s-a născut ceva? Iar dacă spiritul ar fi avut spațialitate, ponderabilitate (cum credeau stoicii), înseamnă că spiritul nu mai e spirit.

Deci, teza a doua se convertește în prima.

Adică, cele două teze sunt una singură, exprimată din puncte de vedere diferite.

Quod erat demonstrandum.

Ianuarie 1964

Maximum filozofic

Aici să iau atitudine față de monism, dualism, pluralism, ocazionalism, panteism.

Nu e adevărat decât: monismul spiritualist cu dualismul relativ. Adică, numai spiritul (Dumnezeu) a fost la început. El a creat lumea (și materia), care nu este eternă: numai în ea se vede dualismul spirit-materie. Când va veni raiul definitiv și va dispărea și iadul, se va reface monismul originar (căci oamenii vor avea

numai corp duhovnicesc), dar pe bază de transfigurare conștientă – adică, după ce omul a trecut prin istorie și-a suferit. În lumea paradificată nu va mai fi nici un rău, nici un principiu al răului, și toată lumea va fi numai și numai spirit: numai cu „trupuri duhovnicești".

Deci, încă un argument că Origen și mazdeismul au avut dreptate: va dispărea și iadul, ca să nu rămână decât monismul originar bun, perfecția originară (care e numai spirit), dar pe bază de transfigurare critică (căci pentru aceasta va fi fost „lumea" sau „istoria" – lumea istorică, lumea păcatului și a suferinței).

Pluralismul e o erezie modernă (vezi James etc., vezi suplimentul la Janet – Séailles și cartea lui Weil despre „les philosophies pluralistes"), el fiind, în fond, întoarcerea la politeism, dar într-o formă mai abstractă, Adică, de aceea a luptat monoteismul tuturor religiilor, și mai ales creștinismul, ca să „curețe" orizontul de politeism (vezi [Rădulescu-]Motru, vezi Saurat, *Histoire des Religions),* și acum să vină domnii pluraliști (din cauza individualismului modern!) și să reînvie politeismul sub o formă abstractă?

Martie 1964

Atitudinea metafizică. Critica materialismului

Introducere: strict logic vorbind, nu putem ști nimic despre esența realității: teza empirismului. Cel mult putem crede ceva. Dar, în acest caz, prefer să cred că esența realității este spiritul. Și noi avem dreptul să întrebuințăm credința, căci noi n-o alungăm din cunoaștere. Dar comuniștii se laudă că sunt raționaliști și științifici în toate!

I. Comuniștii sunt realiști naivi atunci când tot spun că lumea e așa cum ne apare (cu forme și culori; până și în categoriile formale kantiene ei văd tot valori obiective).

II. Fac *petitio principii*[18]. Căci comuniștii iau lumea ca existând în afară: dar tocmai acest lucru e cel mai greu de dovedit: gherdapul filozofiei și, poate, începutul conștiinței filozofice. „Materia" e, înainte de toate, o idee în capul nostru: cum o obiectivezi?

Asta-i cumva chestiunea: translația „lumii" din mintea sau eul nosatru în afară.

III. Contradicția fundamentală: dacă materia n-are nimic spiritual în ea, cum de iese spiritul din ea? Prin „sublimarea calității în cantitate"? Comuniștii se laudă (semidoctism papagali-

cesc) cu această idee, care, de fapt, e a lui Hegel. E un caz evident de *misterofagie* – una din acele misterofagii cari sunt la baza prezumtivului spirit științific modern.

Dilemă: ori materia n-are nimic spiritual în ea, și atunci nu poate să dea naștere spiritului; *ex nihilo nihil,* pretenția „generației spontanee“ (altă misterofagie, ca și „sinteza creatoare“: cuvinte goale, rezolvări verbale, ori, ca și trecerea de la „omogen la eterogen“, care ar fi adus și nașterea spiritului: ce de misterofagii savante, ce de *docta ignorantia!*), care, după semidocții de dr. Lerne, ar fi adus viața și spiritul. Ori materia are ceva special în ea, și atunci nu mai e materie, ci e, cel mult, hilozoism. Greșeala cea mai mare (de fapt, escrocherie) a comunismului e deci că nu și-a definit termenii, nu a definit materia, dinadins a tolerat acest vag, ca să poată face abuzuri de concluzii – ca politicienii ce nu preiau regulament la lege.

IV. Cică ideea (mai ales dacă e progresistă) influențează mersul societății, al istoriei. Progresismul implică finalismul, adică spiritualismul.

V. Critica materialismului istoric.

VI. Revoluția bolșevică și alde Lenin, Stalin sunt cazuri de mare voluntarism istoric (de aceea ei n-au așteptat industrializarea societății, cum zice Marx); deci, voluntarismul a depășit fatalismul istoric. Voluntarismul înseamnă spiritualism istoric (fie și demonic, uneori). Chiar și fatalismul înseamnă spiritualism.

VII. Comuniștii întrebuințează teoria materialistă pentru a distruge valorile. Cea mai mare anticipare a lui antihrist; adică însuși Antihrist, dacă e sfârșitul istoriei. Căci, dacă omenirea va fi comunizată, înseamnă că se va distruge destinul omului; ceea ce e tot una cu sfârșitul lumii (idee interesantă!).

Aprilie 1964

Atitudinea metafizică. Esența realității

A

Dumnezeu a făcut lumea din nimic

I. Avantagii: 1) se potrivește cu maiestatea divină; 2) deosebire netă între spirit și materie: nu se poate face confuzie între ele. Deci, putem pune în materie cauza răului, după cum fac unii filozofi greci.

II. Dezavantagii: 1) dă instinctului nostru logic o oarecare comoție, căci *ex nihilo nihil*; 2) nu înțelegem cum se face legătura între suflet și corp; vezi cum Descartes (care și el făcea deosebire tranșantă între spirit și materie: să revăd) trebuia să recurgă la ponosita de glandă pineală...

B

Dumnezeu a făcut lumea din spirit (căci altă „materie primă“ nici nu era atunci)

I. Avantagii: 1) instinctul nostru logic e molcomit: înțelegem cum lumea s-a făcut din ceva – căci din ceva a ieșit ceva. Mai mult: înțelegem perspectiva de unitate a realului: perspectivă de mare valoare filozofică, căci filozofia nu e decât un *monism logic în acțiune* (vezi și Weber, *Histoire de la philosophie,* p. 182, 186); 2) pricepem ce face legătura între spirit și materie, de vreme ce totul, în fond, e spirit.

II. Dezavantagii: 1) primejdie de panteism, de emanatism (vezi p. de mai sus din Weber); 2) se produce degradare; căci cum ar putea spiritul să dea naștere ori să se prefacă și în lucrurile imunde ale lumii? Nu degeaba spune Origen că, dacă lumea s-ar naște din Dumnezeu (ea ar fi perfectă), ar fi Dumnezeu ea însăși!

Prima concluzie: ambele teze de mai sus (A și B) au avantagii și dezavantagii; deci, lăsăm latitudine să aleagă fiecare una din teze, după înclinarea fiecăruia.

C

Dar, ia să cercetăm mai de aproape!

I. Dumnezeu a creat lumea din nimic, aceasta se potrivește cu maiestatea divină și putem explica răul, dându-l pe seama materiei. Foarte bine – dar materia nu e creată de Dumnezeu? Chiar dacă e din nimic, dar nu e creată tot de Dumnezeu? Și cum se potrivește maiestatea lui Dumnezeu cu crearea a ceva rău? Maiestate și absurditate?

II. Dumnezeu a creat lumea din spirit și în acest caz înțelegem cum s-a născut lumea din ceva și înțelegem cum ar face legătura între suflet și corp. Foarte bine; dar:

1) înțelegem noi, propriu-zis, cum se naște lumea din spirit? Filozofii spun că spiritul se exteriorizează, se „obiectivează“ (Bergson avea să spună că Elanul se *răcește*?) (iar noi vom spune că devine *letargic,* ori se *latentizează*) etc. Dar nu sunt acestea mai mult cuvinte ori metafore? (De fapt, metafizica nu se poate face

fără metafore – pentru motivul că limbajul obişnuit e făcut pentru *fenomen* şi pentru că trebuie să forţăm lucrurile, eventual până la transfigurare.) Noi admitem acest fel de explicaţii (şi metaforele), fiindcă metafizica nu se poate face altfel, dar trebuie să recunoaştem că ele ne dau numai o explicaţie *principiară*. Noi înţelegem numai *în principiu* că lumea se poate naşte *din ceva* (şi nu din nimic), dar nu mai mult decât în principiu (o explicaţie de principiu);

2) tot aşa, noi înţelegem ori credem că înţelegem că se face legătura între spirit şi corp, fiindcă, în esenţă, amândouă sunt spirit şi, deci, unirea lor e posibilă. Dar avem noi o adevărată înţelegere? Noi zicem: între spiritul actual (*in actu*) şi cel exteriorizat ori „letargic", legătura e posibilă. Perfect; dar înţelegem noi mai mult acest proces decât *în principiu?*

3) primejdia de panteism, chiar de emanatism? Dar nu e un fel de panteism *relativ* şi în cazul când admitem un Absolut transcendent? Vezi cum au vorbit unii de „Dumnezeu în natură"; vezi pe cei ce consideră natura un fel de *panopticum* divin (un R. Lullus, Bonaventura, Comenius, vezi atâţia mistici şi călugări, vezi chiar şi *organicul ortodox*);

4) în ceea ce priveşte „degradarea", nu e un concept subiectiv? Căci în lume nu există lucruri imunde (numai fapta rea e imundă).

D

Dar să cercetăm lucrurile şi mai în aproape (aici, argumentul principal). Cum se naşte lumea, cu *forme, greutate* şi *toate celelalte „calităţi sensibile"*, cum le spun filosofii, din spirit, dacă acesta nu le are? Nu e şi aici o creaţie din nimic, *ex nihilo*, cumva? Şi invers: creaţia din nimic nu e de fapt de la Dumnezeu? Deci lumea creată ia ceva de la Dumnezeu? Pentru ca lumea creată să fie în adevăr din nimic, ar trebui să fie fără cauză (*causa sui* – şi atunci ar fi Dumnezeu – ceea ce nu se poate, fiindcă nu e decât un singur Dumnezeu). Lumea ar fi din nimic dacă s-ar crea singură, dar ea are o cauză şi noi ştim că ansamblul cauzal trece în efect.

A doua, şi definitivă, concluzie: nu numai că ambele teze (A şi B) au cam aceleaşi (ca număr sau ca importanţă) avantagii şi dezvantagii, dar, în fond, trebuie să recunoaştem în cele două teze o singură teză. Creaţia din nimic nu e chiar din nimic, iar creaţia „din spirit" are ceva din creaţia din nimic. (Şi tocmai aici e valoarea acestei teze unice şi complexe?)

Mai – septembrie 1964

Atitudinea metafizică

Monismul (existenţialist) creştin e absolut, dualismul e real, dar e relativ. Spiritul e etern, dar materia a început şi se va sfârşi (vezi viziunea din religia creştină, de exemplu), căci la sfârşitul lumii totul se va transfigura şi va căpăta trup duhovnicesc, adică va deveni spirit.

Însuşi procesul de transfigurare *aceasta* înseamnă: transformarea în spirit.

Aşa cum Dumnezeu a creat lumea din nimic, tot aşa El o va face, la urmă, să devină spirit; aici poate fi un argument în plus că chiar la început materia n-a născut din spirit, adică din voinţa lui Dumnezeu: ea s-a născut din Voinţa divină şi se întoarce la această Voinţă; nimic mai logic, deci, ca ea, în esenţă, să fie un fel de spirit letargic.

14 iunie 1964

Atitudinea metafizică. Critica materialismului

I. Este „realism naiv"; să dezvolt teza că realismul ştiinţelor e tot atât de naiv, plus prezumţia.

II. Face greşeala de *petitio principii;* să dezvolt teza că filozofia începe o dată cu îndoiala despre lumea externă şi cu depăşirea ei. Cine nu a realizat aceasta – e pre-filozofic. Comuniştii sunt cel mai mare monument de golănie pre-filozofică, dar care ţine să facă „filozofie" (aberaţie prezumţioasă).

Ce ştim noi în chip sigur sunt „ideile" din conştiinţa noastră. „Materia" e o idee. Cum aruncăm podul (curcubeul magic!) ca să trecem pe celălalt mal şi să stabilim realitatea non-eului – asta e cea mai grea problemă a filozofiei teoretice. Dar comuniştii nu sunt evoluaţi pentru aceasta! Nici după Hume (iar Kant a stabilit un „pod" iluzoriu), strict logic vorbind, nu putem fi decât empirişti în metafizică: agnostici; dar nici asta n-ar fi o soluţie bună. „Logica" trebuie ea însăşi depăşită.

III. Materialismul nu poate explica ordinea (şi chiar finalismul) pe care, în ciuda multor catastrofe, o vedem în lume: căci nu „catastrofele" importă, nu ele sunt semnificative, ci cazurile de or-

dine, ideea caratelor de ordine; un singur ceas dacă ar exista, ar dovedi că a fost ori e cineva providențial, care le-a creat. Și câte astfel de „ceasuri" sunt în lume! Universul întreg e un „ceas", infinit ca ordine, complexitate și mărime. Existența este în mod vădit arhitecturală. Concluzia, urmarea materialismului ar fi *haosul*, lipsa de orice semnificație. Aici, să dezvolt teza că fals spune un gânditor francez recent că „o ordine trebuie să fie". În subconștientul lui a vorbit spiritualismul, deși se pretinde că e materialist. Alde Langevin, J. Curie etc. ar fi ei mari fizicieni, dar nu sunt capete filozofice.

IV. Materialismul nu poate explica nașterea spiritului; partizanii lui fac, în acest sens, cea mai mare *misterofagie* atunci când spun că materia organică, într-un stadiu avansat de evoluție, produce spiritul. Nici nu știu ce spun (ca acela care dădea cu pumnul în calorifer și spunea că vrea să calce pe scândură românească, dar „scândura" lui, a materialismului, e putredă).

Aici e cea mai mare (fundamentală) contradicție a comunismului (el de contradicție o să moară: ca boul care se strangulează singur: materialismul o să-i dea lovitura de grație, căci el o să facă să degenereze omul și o să-l facă să moară de foame). Conceptul lor de materie e net contradictoriu, absurd (bazează deci filozofia pe o absurditate). Ori materia e inconștientă, și atunci nu poate produce spirit, ori îl produce, și atunci nu mai e materie, ci cel mult hilozoism.

Localizând pe Leibniz, am putea spune: dacă materia e esența, de unde spirit? Dacă există spirit, cum rămâne cu materia (nu mai e)? Să dezvolt teza că din spirit poate rezulta materie, dar nu și invers. Și în religie poți accepta creația *ex nihilo*, dar nu și în „știință", cum pretinde comunismul că e filozofia! Un Origen nu se poate admite în știință; comunismul pretinde că nu e mistic, ci raționalist. De fapt, comunismul e un misticism ordinar și tiranic, vulgar și cezarian, care singur nu-și dă seama de elementarismul – simplismul (ca să nu spun: prostia) lui: el e... imbatabil din cauza simplismului. Alde Langevin[19] nu probează nimic, căci a fi mare fizician nu înseamnă a fi și mare filozof (iar alde Haeckel[20] sunt niște copite).

V. Comuniștii spun că ideile au mare importanță în istorie („mai ales când sunt progresiste"); aceasta e o contradicție pe față și de o mare naivitate. Ba, unii, cari vor să repare teoria materialistă (ori să o dărâme în chip subtil), spun că ideile, o dată create, capătă un fel de „autonomie" și se determină singure mai departe,

și determină și istoria. „Materia" ajunge astfel să fie determinată de idee; dar acesta nu mai e materialism! Cum n-a fost atunci când Stalin a dărâmat pe Marr[21] și a stabilit că limba nu e un produs de clasă, nu e un produs ori un epifenomen al modului de producție: această breșă dărâmă tot marxismul, căci o singură excepție infirmă toată legea. Aceasta e deosebirea între lege și regulă.

(Aici să dezvolt teza substanță – accident. Accidentul nu poate să se substituie substanței – vezi în Aristotel. Creatura nu poate să se substituie Creatorului, iar răul rămâne întotdeauna ceva minor, oricât ar fi de puternic.)

VI. Voluntarism istoric. Alde Mussolini, Hitler, și mai ales comuniștii, reprezintă mari exemple de voluntarism istoric, adică de primat al psihicului. Comuniștii vor să facă vid de adversari ideologici, vid de idei cari nu sunt ale lor, dar ideile lor să fie peste tot (repetare la infinit: ca semințele plantelor inferioare): imens ienicerism ideologic, ienicerism psihologic.

În acest mod, voluntarismul comunismului infirmă materialismul, îl infirmă în mod sinistru, dar îl infirmă cu o elocvență istorică zguduitoare („zece zile cari au zguduit lumea"). Lenin a fost o flacără psihică demonică, ce nu s-a putut odihni niciodată. Aici să dezvolt teza că comunismul e pedagogicist în chip congenital: e propagandist (și fiindcă e, la origine, mai ales, semit; vezi cum și la procese căutau să facă propagandă: „din acuzați, acuzatori").

VII. „Materialismul istoric" – de fapt, nu e materialism, ci economism și psihism. Comuniștii au luat aici termenul de „materialism" în accepția vulgară (despre un vânător de zestre se spune că e „materialist"). Așa că degeaba combat comuniștii materialismul „vulgar", de fapt, sunt și ei materialiști vulgari (nici nu s-ar putea altfel, căci în toate ei sunt vulgari, biologici, țipă vulgarul în ei).

Aici să dezvolt teza că, pentru a nu se contrazice (pentru a nu arăta, adică, că istoria îi contrazice, îi infirmă), comunismul nu s-a dat în lături să facă o mare și răsunătoare escrocherie de filozofia istoriei; din disperare de cauză (simțită instinctiv), ei au afirmat că istoria se conduce după mobile exclusiv „materiale". Bizară, stranie teorie, de mare minciună, nerușinată minciună filozofică, acceptată de mulți semidocți, clamată și vânturată de mulțimea semidocților oportuniști.

VIII. Materialismul, când e sincer, e o credință, iar nu ceva logic (de aici, fanatismul lui, de cele mai multe ori). Apoi, dacă e vorba de credință, preferăm de o mie de ori credința care înnobilează omenirea, iar nu cea care degradează și, în fond, face ca omul să cadă din destin. Spiritualismul salvează (definește) noblețea omului și o garantează.

Aici, să dezvolt teza: istoria e făcută de credințe (asta o spunea până și Spencer, care numai mistic nu era!) și atunci, totul e să fie o credință bună. Căci sunt și credințe nefaste, cari distrug națiunile, omenirea, ori o pervertesc, o degradează. Și așa e comunismul.

IX. Se pune atunci întrebarea: dacă materialismul e fals și rău (căci poate fi ceva fals și bun: psihologia herbartiană – și ceva poate fi absurd și totuși să izbutească în timp), atunci de ce e susținut de comuniști? Răspuns: tocmai pentru ca să distrugă. El e cea mai mare negație a istoriei (și cea mai mare răzbunare a lui Israel) și instrumentul cel mai efectiv de distrugere a tradițiilor și nobleții omului: o catapultă, pusă îndelung la punct, pentru a lovi în cetatea *credințelor nobile ale omului.*

Esența negativistă, demonică, antiumană, luciferică a comunismului; aici să dezvolt teza că oamenii fără fonduri (coarde) spirituale, dar cu vitalitate, înclină adesea ori fac materialism în filozofie (chiar și un Bacon, până la un punct). Să arăt relația strânsă dintre golănie și materialism (la Conta, om nobil, era lipsa de religiozitate și, mai ales, influența nefastă a tatălui său).

Așa s-a ajuns ca comunismul să fie expresia cea mai tenace și mai stupidă a lui antihrist, răzbunarea și ofensiva golanului în istorie (confiscarea, încercarea de confiscare a istoriei de către golani).

Iulie 1964

Maximum filozofic

Aici să expun ideea că adevărata filozofie este idealismul obiectiv (până și materialiștii obiectivează de fapt o idee a lor, dar nu-și dau seama. Căci materia este o idee!). Adică, în fond, materialiștii sunt tot spiritualiști, așa cum, în fond, și scepticii sunt tot dogmatici.

Dar totul este: ce fel de idealism obiectiv! Căci se afirmă că esența realității este demoniacă – este tot idealism obiectiv.

Aici să expun câteva mari sisteme de filozofie idealist-obiectivă bună: Platon, Kant, Bergson. Cei mai mari gânditori ai genului uman: Platon, Kant.

Să fac o expunere concentrată și literară, scoțând în relief esențialul și poate cu ceva portretizare a marilor filozofi.

24 august 1964

Argumente pentru spiritualism

I. Socot că stoicii, Tertullian, Ilarie etc. nu erau materialiști, cum se spune, ci înalt spiritualiști; ca și țăranul. Numai că ei nu-și puteau închipui o substanță care nu e și materie (foarte sublimă!).

După stoici, mai ales, esența Universului este Rațiunea: dar o materie care are rațiune (și ce rațiune!) nu mai e materie!

Iar Lange nu preconizează materialismul decât ca metodă de cercetare în știință (vezi cum un prost de teolog din Occident a recunoscut, mai anțărț, la un congres, că știința are dreptul să fie „materialistă"). Oamenii însă sunt porniți spre simplificare: așa cum pozitiviștii au ajuns cu timpul să uite punctul de plecare și să confunde, *practic*, fenomenul cu Absolutul (sau să se dispenseze, destul de comod, de Absolut), tot așa, oamenii de știință (și mai ales caracuda umană care admiră „minunile științei"), tot aplicând „metoda materialistă" (în fond însă, nu se poate vorbi de metoda materialistă, fiindcă orice metodă are un produs spiritual; dar Lange a înțeles metoda care consideră realitatea de cercetare ca fiind materială – așa cum psihologii au considerat că sufletul e o „colecție de fenomene"), au ajuns să uite că sufletul mai are o esență: au uitat esențialul; ceea ce nu e tocmai rău pentru psihologie – pentru cea experimentală –, dar e rău fiindcă, cu timpul, a ajuns și filozofia să uite că sufletul are o esență.

II. Să arăt avantagiile *morale* și de *destin* ale spiritualismului; cum materialismul îl coboară pe om în zoologie și anulează viața spirituală; pe larg.

III. Etc.

August 1964

Maximum filozofic

Ionienii erau, de fapt, metafizicieni! Făcând cosmogonie, ei căutau esența ultimă; dar nu și-o puteau închipui în mod prea

subtil (pentru vremea aceea). Aşa că, în fond, ei nu erau „fizicieni", cum li s-a spus (încă din antichitate? Vezi în Janet – Séailles[22], la conceptul de filozofie în antichitate, pe la începutul cărţii), ci erau metafizicieni.

Tot aşa cum stoicii, Tertullian, Ilarie ori ţăranii nu sunt materialişti, fiindcă ei vorbeau de o materie care gândeşte, de un spirit care dă o substanţă materială foarte fină: asta fiindcă ei nu-şi pot închipui ceva fără nici o substanţă, fie cât de fină; a trebuit să vină Augustin ca să întroneze definitiv concepţia spiritualistă (în patristică?).

August 1964

Maximum filozofic

Aici să dezvolt teza mea: a monismului pluralist sau pluralismului monist. Adică, toate speciile, formele, categoriile de existenţă sunt specifice şi, în fond, inconvertibile una la alta, dar toate sunt unificate într-un spirit de familie, care le cuprinde pe toate; aşa e şi viziunea ţărănească patriarhală, viziune care, în multe privinţe, e superioară viziunii „civilizaţilor" şi „ştiinţificilor" de astăzi.

Vezi şi panteismul; el cuprinde şi unifică totul, dar nu distruge variaţiile.

Comuniştii sunt greşiţi când caută să amestece speciile şi să le modifice: o impietate; tot aşa, japonezii care făceau arbori pitici; tot aşa, modificarea eredităţii; lipsă de pietate ontologică.

August 1964

Maximum filozofic

Comuniştii spun: „forţa materială a ideilor"; şi, mai grav încă, dar foarte semnificativ: „materia vie". Chiar academicieni de la noi, biologi şi fizicieni, spun: „materia vie"! Dar materia, ca să fie vie, trebuie să aibă mişcare spontană; şi, ca să aibă mişcare spontană, trebuie să aibă sensibilitate. Deci, materia nu mai e materie. (Să dezvolt asta la punctul în care arăt că materialismul stă pe o contradicţie fundamentală, pe o scândură putredă: adică, din materie nu poate să iasă spirit. *Ex nihilo nihil*).

De aceea comuniştii ajung fără să-şi dea seama să însufleţească materia, deci ajung la hilozoism. Ba, ajung chiar să divinizeze materia; vezi un citat în P. Apostol, *Iluzia evadării*[23].

16 septembrie 1964

Plan: Maximum filozofic

§1. *Introducere*

Trei argumente gnoseologice că esenţa realităţii este spiritul: a) realitatea cea mai adâncă pe care o intuim în noi este spiritul; b) argument izomerist: dacă ultima realitate nu e spirituală, ca noi, atunci pierdem orice speranţă de a o mai putea înţelege; şi c) omul, fiind ontologic, adică realitatea depunându-se în el, înseamnă că e spirituală, căci aşa este şi el.

§ 2. *Argumentele clasice pentru dovedirea tezei spiritualiste:*

a) materia e o idee a noastră, deci lipsa de fundament a realismului naiv ori ştiinţific; b) spiritul nu poate ieşi materie, dacă aceasta nu-l conţine într-un fel, şi atunci nu mai e materie: *ex nihilo nihil;* c) vezi argumentele de la *Atitudinea metafizică* (să arăt şi argumentul că Universul e ordine – altfel ştiinţa n-ar fi posibilă –, dar ordinea presupune un Arhitect. Afirmaţia că „o ordine trebuie să fie" dovedeşte un subconştient idealist din partea celui care a făcut-o (un savant francez, acum câţiva ani). De fapt, toţi materialiştii jură pe ştiinţă şi lucrează pentru ea; prin aceasta, ei atestă indirect, fără să ştie, spiritualismul existenţei, fiindcă ei se bizuie pe ordinea existenţei, pe „legitatea" ei şi-i aduc osanale. Dar această ordine înseamnă armonie, arhitectură, providenţialism. Nu poate fi ordine fără conştiinţă – undeva –, fără teleologism. În Bergson cum e?

§ 3. *Configuraţia spiritului*

Întrebuinţăm acest termen fiindcă nu avem altul mai apropiat, dar el nu e propriu (limba e creată pentru fenomene!). Aici să discut şi să combat:

a) monismul, Spinoza, Taine (comparaţia lui cu o sferă, o emisferă: când privim dintr-o parte e concavă, când din alta, e convexă. Comparaţia e frumoasă ca poezie, dar numai atât. Taine a fost o mare inteligenţă, dar atinsă puţin de spiritul „geometric"). Apoi, Ostwald („energia": e mai mult un cuvânt);

b) dualismul (e adevărat numai în mod relativ, ca în religia creştină). *Vechiul Testament* însă e involuntar dualist, fiindcă spune că Dumnezeu plutea peste ape şi a organizat haosul (să citez exact). De fapt, atunci spiritul omenirii nu era destul de rafinat pentru ca să înţeleagă ce e spiritul pur; asta s-a întâmplat de-abia cu Origen – Augustin (pornind de la Platon)? Să cercetez (vezi Rivaud şi Chevalier);

c) pluralismul (vezi şi James, Fechner; vezi cartea lui Weil despre filozofiile pluraliste). Pluralismul e înainte de toate o *erezie filozofică*, căci filozofia nu poate să cerceteze decât *unul*, deci ceea ce e comun obiectelor plurale; dar atunci înseamnă că aceasta e ultima realitate şi ea nu mai e plurală!

Aici să vorbesc şi de monogenetism şi poligenetism. Noi suntem pentru poligenetism, oricât ar părea de curios. Fiindcă acesta confirmă esenţa identică a realităţii, care s-a manifestat întocmai, oriunde a apărut omul. În adevăr, stranie identitate a omului! Desene rupestre la fel în Africa şi în nordul Siberiei!

d) panteismul. Dilemă: în panteism, ori spiritul e confundat cu materia, cu „natura", şi atunci el nu mai e conducător; deci nu mai este panteism; ori el conduce totul, şi atunci nu mai e panteism, ci spiritualism propriu-zis. Şi într-un caz şi în altul panteismul se autoinfirmă. Panteismul a fost ori un sentiment difuz al popoarelor vechi sau etnografice, ori un refugiu al spiritelor cari nu mai aveau credinţa tradiţională, dar le repugna şi materialismul (la noi, un Zeletin). Dar panteismul popoarelor ori etnografic e mai mult aparent, e un fals panteism (ca la ţăranul român), fiindcă, de fapt, ele credeau în Dumnezeu, dar prin panteism înţelegeau numai lucrarea Lui în natură;

e) imanentism şi transcendentalism. O dată cu respingerea panteismului, se respingea şi imanentismul. Chiar dacă spiritul e în lucruri, în *aria* lor, dar e, de fapt, *altceva*, este, adică, transcendent lor, dar le *guvernează intim*. Unde să vorbesc de transcendentalism? Dumnezeu nu poate fi decât transcendental. Un Dumnezeu înecat în lucruri nu mai e Dumnezeu;

f) panenteism. Toate lucrurile sunt în Dumnezeu, dar atunci cum rămâne cu răul? Iar dacă răul e în afară, atunci cum rămâne cu infinitatea lui Dumnezeu? Aici ne lovim de un *mister inconvertibil*. Căci trebuie să ştim că filozofia nu poate să rezolve toate misterele, ci pe unele le declară *principiare*, eterne (spre deosebire de ştiinţă, care are pretenţia ilegitimă de a rezolva totul –

deci, când rezolvă, o face mai mult descriptiv ori verbal, punând un plasture lingvistic; de exemplu: „sinteză creatoare"!);

g) deism. *Acesta e o contradicţie în termeni*. Fiindcă, dacă Dumnezeu a creat lumea şi i-a dat *legi*, El poate să le şi schimbe: altfel, nu mai e Dumnezeu! Că Dumnezeu nu schimbă legile (fiind date de El, sunt bune), e adevărat, dar principiar poate să o facă. Căci Dumnezeu nu poate să-şi creeze un stăpân. El nu se poate auto-anula. Nici sinucide!

Deismul, în epoca modernă, a fost şi el tot un refugiu ori o platformă pentru cei cari nu mai aveau credinţa tradiţională, dar le repugna materialismul. Panteismul şi deismul au dus însă, cele mai adesea, istoric vorbind, la necredinţă, aşa cum pozitivismul a dus la naturalism, la confundarea Absolutului cu relativul şi adesea chiar cu materia. Practic vorbind, sau ştiinţific vorbind, e adevărat că legile nu se schimbă (căci Dumnezeu n-a făcut un univers precar şi El nu e capricios, El face lucruri perfecte şi nu se joacă de-a creaţia: nu e la maiestatea lui să dărâme legile pe cari le face), deci deismul ar părea adevărat (el a fost multă vreme o bună bază pentru ştiinţă), *dar Dumnezeu păstrează principiar puterea de a le schimba*, deşi nu o face (altfel, n-ar mai fi Dumnezeu). Vezi cum Dumnezeu intervine câteodată în natură, în istorie (în natură nu, fiindcă ea n-are libertate şi deci nu poate greşi? Interesant). Căci Dumnezeu e libertate şi patron permanent.

Atenţie, deci: deismul poate infirma cu timpul spiritualismul şi să ducă la necredinţă, ca şi Reforma. De deism, imanentism, panteism, transcendentalism să vorbesc la *Maximum religios*? La ideea de Dumnezeu: Dumnezeu nu poate fi decât transcendental, în esenţă; altfel, e o idee contrazicătoare.

§ 4. *Dialectica spiritului*

Aici să discut creaţionismul succesiv şi evoluţionismul. Să le combat pe amândouă, deşi amândouă au ceva adevărat. Dar nu cum a înţeles Cuvier (nu catastrofism – şi nici chiar ciclurile heraclitiene, cum nu admitem nici metempsihoza, care e un fel de pozitivism în problema învierii, adică un intrus sentimentalo-grosolan sau pozitiv, cu subtilităţi formale şi parfum de salon, în metafizică; de aceea, mai ales femeile fac caz de metempsihoză azi) şi nici cei care fac darwinism în metafizică. Dumnezeu, desigur, e creaţie continuă (de fapt, e singurul care creează cu adevărat) şi ajută pe oameni să creeze, dar lasă legile să lucreze, iar evoluţia

e adevărată în mod relativ (adică în natură, iar nu în metafizică). Iar Natura e finită în timp.

Teza că a fost o *Perfecție originară* (e și acum, în fond) și lumea se îndreaptă spre *Perfecția finală*. Ce deosebire e între ele? În prima, oamenii (și universul, cu tot ce există) existau numai ca *idei* în spiritul lui Dumnezeu, căci Dumnezeu are atotștiință, atotprevedere, El a știut întotdeauna tot ce va fi; în ultima, vor exista oameni reali și univers real (cu tot ce există, deci și flori, animale), dar în stare de *transfigurare*. Omul a început prin a fi o idee în Factorul Metafizic și a devenit apoi o persoană istorică, imperfectă, și va sfârși prin a fi o persoană transfigurată, perfectă – ca și întregul univers (dar universul va fi o singură persoană: plantele, animalele n-au transfigurare personală, că nu sunt persoane, ci în cadrul Naturii. Natura, în bună parte, nici n-are nevoie de transfigurare, căci nu poate fi ceva mai frumos ca o floare, ca păsărelele – așa cum îngerii nu pot fi mai frumoși decât copiii frumoși; vezi cum Fr. Mauriac spunea că *putem* să ni-L închipuim pe Iisus Hristos copil...).

§ 5. *Sensul realității*

Concluzia noastră e că realitatea e spirituală, în fond, și această spiritualitate se vede în lume, pentru cine vrea și poate să o vadă. Aici să dezvolt teza *universului spiritualist* (deci, nu *à la* Spinoza, Taine...) și teza noastră a *universului pluralist*. Adică: în lume sunt forme conturate (nu e confuzie, e ceva elenic: precizie de forme, limitare) și specii relativ inconvertibile una la alta (aici, despre importanța eredității și sensul ei), dar toate sunt cuprinse într-un fel de comunitate de ansamblu, o *familie ontologică* (vezi și Niță Mihai: țăranii și popoarele au văzut mai bine decât intelectualii. Prezumția și artificializarea nu sunt bune! Țăranii au sentimentul solidarității cosmice și dau o importanță aproape metafizică eredității, în care văd un semn al ordinei și providențialismului) – și aici să dezvolt teza că existența are *raționalitate* și deci că are *rost*.

Mare lucru rostul existenței, noima lucrurilor, cum spune țăranul român, probabil de la *nomos*, al grecilor (căci noi avem în sânge înțelepciunea elenică trecută prin creștinism. Evrika: la noi a prins creștinismul numai din cauza monoteismului dacic, dar și fiindcă am avut înrudiri cu viziunea greacă despre lume). Existența deci nu e nici absurdă, nici întâmplătoare (dacă Herodot a spus asta – nu e tipică pentru grecii vechi), și nu e *disperarea* unor existențialiști: viziunea nordică, germană, ca și viziunea occidentală, greșesc adânc. Să-l analizez pe Kierkegaard (să arăt, în *Maximum religios*, că adevăratul existențialism e cel creștin).

§ 6. *Filozofie și religie*

Dar aici se termină rolul filozofiei. Ea nu poate să dea mai multe precizări, fiindcă ar impieta asupra religiei și fiindcă, dacă le-ar da, ar risca să se compromită prin cădere în mitologie abstractă. Nu-i vorbă, are ea, filozofia, ceva de mitologie abstractă, dar nu parcă într-atâta (nu cu forme și amănunte – înseamnă metafizică). Precizarea formală, oarecum concretă, în metafizică, o aduce religia, fiindcă ea are alte baze și alte drepturi (revelație, credință, cult, pedagogie, chiar justificare superior politică). De aici înainte, torța cunoașterii e dusă, e purtată de religie.

(Despre lipsa de fundament a celor trei faze ale lui A. Comte: teologică, metafizică, pozitivă[24]. Aceste faze au fost întotdeauna în omenire: religia a fost îmbibată de filozofie și adevăruri de știință pozitivă, empirică, au fost chiar și în preistorie. Adevărul e altul: cunoașterea pozitivă, metafizică și teologică sunt trei trepte ale cunoașterii, toate necesare, cari se împlinesc și culminează în cunoașterea teologică, mai bine zis în cea mistică: *teologia e o parte a religiei*.)

Aici să arăt cari sunt raporturile dintre filozofie și religie. Să arăt că rolul cel mai mare al filozofiei e să ducă la religie (așa cum nu poți rămâne la cunoașterea științifică și trebuie să treci la cea filozofică, nu poți rămâne nici la filozofie, ci trebuie să treci la cea religioasă, care nu mai are nevoie de o alta, superioară ei, ci își ajunge ei însăși, *fiind servită de cele două cunoașteri inferioare: științifică și filozofică*), doar că filozofia și religia sunt discipline autonome și trebuie să existe întotdeauna ca atare, așa cum există și știința. Religia duce mai departe torța cunoașterii și o așează pe altar (căci scopul spiritului nu e lupta la infinit pentru cunoaștere, ci repauzarea contemplativă și trăirea armonioasă. Cunoașterea la infinit e tot un luciferism și un instinct vânătoresc sublimat).

28 septembrie 1964

Atitudinea metafizică. Critica materialismului

I. E realism naiv. Realismul științific e tot naiv, cum socialismul științific e tot utopic (plus escrocherie filozofică).

II. E *petitio principii*. Poziția strict logică este empirismul – la urma urmei.

III. Spiritul nu poate să iasă din materie, decât dacă a fost mai înainte în ea, cu ea; analogie: *nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu*[25], afară de ceea ce a fost mai înainte în intelect. Numai despre Dumnezeu se poate spune că a făcut ceva din nimic.

IV. Finalismul, ordinea realității generale arată că e un spirit.

V. Filozofia spiritualistă e mai utilă, mai bună, fiindcă înnobilează viața, pe când materialismul o degradează. Acest argument practic e valabil *după* cele de mai sus – ca ceva suplimentar.

VI. Esența realității se manifestă *à la longue,* sau în mare, și în istorie (de aceea, filozofia istoriei e un capitol al metafizicii). De aceea comunismul a făcut marea escrocherie cu materialismul istoric. Dar „economicismul" nu e materialism! E aici un sofism cu patru termeni, adică se ia termenul „materialism" în două sensuri; se confundă materialismul metafizic cu cel moral. Dar poți să fii idealist (spiritualist) în metafizică și materialist în morală – și materialist în metafizică și idealist în morală (deși e mai greu; e numai la oamenii la cari subconștientul e nobil și n-a fost alterat de ideile conștiinței; la Jaurès?).

Istoria, în mare, e metafizică; de aceea au avut dreptate alde Augustin, Bossuet să conceapă o filozofie teologică a istoriei și Nae Ionescu să spună că „istoria se face singură"[26], în sensul că, *în mare,* istoria nu renunță la sensul și scopurile ei și că lupta oamenilor și libertatea lor lucrează pentru istorie, pentru voința ei, fiindcă și oamenii sunt reflexe ale acestei voințe.

VII. *Filozofia istoriei e un capitol al metafizicii*

În adevăr, esența ontologică nu poate să nu se manifeste *în mare* în istorie (chiar în deism: legile date de Dumnezeu, de esența realității, *fac istoria*). De aceea, alde Augustin, Bossuet au avut dreptate să spună că istoria este făcută de Dumnezeu, în mare.

Nae Ionescu spunea: „istoria se face singură", în același sens.

Nu înseamnă că oamenii n-au libertate sau voință, nu înseamnă că nu trebuie să lupte (fatalism), din contră, lucrează cu vremea tot pentru Absolut, lupta lor ajută istoria sau istoria se face și prin lupta lor, căci voința și libertatea oamenilor sunt reflexe ale Absolutului, ale esenței realității.

Până și comuniștii au înțeles să trebuie să pună filozofia istoriei în legătură cu esența realității, așa cum o concep ei, de aceea au alcătuit materialismul istoric. În acest sens, ei sunt metafizicieni – și metafizicieni consecvenți.

Esența realității se manifestă în istorie, dacă considerăm lucrurile *în mare* ori *à la longue*; și invers: sensul (în mare) al istoriei revelează natura esenței realității. Aici ni se prezintă un nou și admirabil argument pentru metafizica spiritualistă. În adevăr: contemplând istoria, trecutul omenirii, din paleolitic până astăzi, vedem că valorile materiale au căzut, avuțiile economice s-au consumat și au dispărut, imperiile au pierit în tot ce-au avut trecător, dar *spiritul a rămas*. În adevăr, din tot trecutul omenirii n-a rămas decât cultura creată de umanitate în cele câteva sute de mii de ani. Spiritul creator omenesc a rămas: el este permanența istorică. A rămas spiritul, deci el e esența realității.

VIII. Comuniștii spun că ideile au mare importanță în istorie („mai ales când sunt progresiste"), de aici propagandismul (luat și de la evrei) și pedagogicismul – ienicerismul – lor; vor să facă pe copii de mici să gândească numai așa cum vor ei. Educația în comunism e un fel de sugestie sau de hipnoză în masă, plus deprindere sau universal dresaj. Cât de mult a luptat pedagogia modernă ca să înlăture dresajul din educație, dar iată că comunismul l-a reinstaurat, și pe o scară mare!

Dar, dacă ideile au mare importanță (unii au spus că ideile, odată create, lucrează autonom; dar asta e o contrazicere. Nu mai e materialism, ci spiritualism șmecheresc, abil deghizat, diplomatic), atunci nu mai e materialism.

IX. Revoluția comunistă e cel mai eclatant voluntarism din istorie (a întrecut și fascismul, nazismul).

X. De fapt, comuniștii nici ei nu cred în ce spun (să citez din Pavel, unde spune: nici ei nu cred, dar vă silesc pe voi să vă tăiați împrejur, ca să se laude cu voi; ct. exact), dar întrebuințează materialismul (puternic ajutați de evrei) ca să distrugă valorile trecutului, adică: religie, morală, nație, și să instaleze satanocrația.

30 septembrie 1964

Metafizica realității

Din capitolele *Maximum filozofic* și *Maximum religios*, s-ar putea face o carte de metafizică (*Metafizica realității* sau *existenței*), care s-ar adăuga la cărțile: *Metafizica cunoașterii* și *Metafizica acțiunii*, cu cuprinsul:

Partea I: *Spiritul – esență a realității*;

Partea a II-a: *Configurația spiritului;*
Partea a III-a: *Dialectica spiritului;*
Partea a IV-a: *Raționalitatea existenței* (cap. 1: *Libertate și fatalitate;* cap. 2: *Patetica răului;* cap. 3: *Singurătate și moarte*).

Adică: existența e rațională, dar ceea ce contrariază cel mai mult e răul din existență. Răul are trei aspecte: 1) fatalitatea (lipsa de libertate); 2) răul ca accidente, boli, adică răul biografic; și 3) moartea.

Aceasta din urmă (singurătatea e o introducere la moarte) e cel mai mare rău. Noi vom trata în 3 capitole, ca mai sus, aceste trei aspecte, luând termenii în sensul lor obișnuit (în care fatalitatea, moartea sunt socotite ca ceva aparte, deci sunt aspecte ale răului);

Partea a V-a: *Resemnare și transfigurare* (partea aceasta aș putea-o intitula *Spiritul divin*). În fața răului, singurele atitudini filozofice sunt resemnarea (cum e la Spinoza sau în dictonul: *Felix est qui potuit...*[27]) și, pentru cine poate, transfigurarea (adică te înserezi în Spiritul Absolut și ești senin). Dar asta deschide problema filozofiei religiei – numai în cadrul ei putând fi rezolvată problema răului. (Urmează câteva capitole de filozofia religiei.)

30 septembrie 1964

Maximum filozofic: Dialectica spiritului

Cap. I: *Geneza lumii.* Lumea s-a născut din nimic ori din spirit? În orice caz, omul, ca suflet, s-a născut din suflul lui Dumnezeu. Deci, chiar după doctrina creștină, ceea ce e esențial în lume, adică Dumnezeu și omul, e de natură spirituală și nu e născut din nimic, iar Dumnezeu nici nu e născut, ci e din eternitate și pentru eternitate.

Aici să dezvolt și ideea că materia e spirit letargic, plantele, spirit difuz, animalele, spirit coagulat sau, în faza superioară, concentrat...

Cap. II: *Problema evoluției* (sau: imobilitate și evoluție?)

Cap. III: *Finalitatea lumii* (mai bine: sfârșitul lumii). Să arăt că lumea, de vreme ce are un început, are și un sfârșit. E și aici o dialectică platonică a întoarcerii la origini: întâi va dispărea omul, apoi animalele și plantele, apoi materia; adică, în ordinea inversă apariției lor. Aceasta înseamnă că totul va reintra în spiritul absolut, care le-a produs. Dar fără ca să dispară *persoana*, ci ea va deveni spirit pur, critic, iar Natura (cu plante și animale) se va

transfigura, „se va mântui", ca o persoană unică. (Și Fechner spune, în plin secol al XIX-lea, că globul, aștrii sunt ființe. Să verific.)

Tot aici să arăt că tot universul va pieri (adică se va transfigura, și că nu mai e viață „umană" pe alte planete).

Septembrie 1964

Maximum filozofic

Scopul ultim al filozofiei e să ne convingă și să ne reveleze *raționalitatea* existenței și *rostul* ei. Să ne arate că existența nu e o absurditate și nici o întâmplare.

Convingându-ne de raționalitatea existenței, filozofia își împlinește funcția ei, care e aceea de a ne da intuiția și sentimentul critic al comunității existenței, în care omul nu mai e orfan, singur, ci este membrul unei familii spirituale, ontologice.

Filozofia, dând raționalitate, vindecă pe om de *orfanismul existenței*, încât, localizând (*mutatis mutandis*) pe apostolul Pavel, ea poate să spună: orfanism, singurătate, unde ți-e boldul? (vezi cuvintele lui Pavel despre moarte și să fac localizare bună, exactă).

Septembrie 1964

Filozofie și metafizică

Metafizica nu e toată filozofia, dar e condiția existenței ei.

Filozofiile cari nu recunosc metafizica sunt false filozofii ori filozofii negative (și Lachelier întrebuințează acest termen; vezi în Lalande, vol. II, p. 585).

Filozofia se deosebește *structural* (și prin obiect) de știință; omul de știință rămâne legat de obiecte, de fenomen, e lipit de existența imediată; pe când filozoful e liber, el e obsedat de altă lume, are halucinația lumii metafizice; de aceea poporul a spus, cu o adâncă intuiție, că filozoful e firoscos, adică e scos din Firea Naturii sensibile și umblă pe drumurile de taină și de lumină ale altei lumi, ale lumii absolute, în care își găsește explicația pentru lumea de aici.

De aceea, nu orice om poate fi filozof, ci *numai cel căruia i s-a dat.* Căci filozoful trebuie să se nască din nou, să capete un simț în plus, *simțul transcendentului*, nobila halucinație, suprem realistă, a Absolutului; așa cum era la Platon, care a rămas modelul

filozofului în sine: prototipul sau ideea platonică a filozofului, ca să vorbesc în viziunea şi terminologia lui.

Septembrie 1964

Maximum filozofic

Argument important împotriva materialismului

Grecii aveau dreptate când spuneau că materia, înainte de a fi organizată, era *haos*. Adică, materia nu putea să aibă *ordinea în sine*. Deci greşeşte acel savant francez, care a spus mai anii trecuţi că „o ordine trebuie să fie".

De aceea grecii spuneau ori că la început a fost haos (adică materie) pe care l-a organizat spiritul (care a fost şi el de la început), ori că la început a fost o realitate hilozoistă, adică un element universal, care cuprindea şi spiritul şi materia.

6 octombrie 1964

Maximum filozofic

I. *Spiritul (ca) esenţă a realităţii* (sau: *Primatul Spiritului*[28])

§ 1. Argumente rezultând din expunerea de până acum (vezi fişele de la 16 septembrie 1964).

§ 2. Argumente clasice pentru dovedirea tezei spiritualiste.

§ 3. Argumente de filozofia istoriei (vezi fişa din 8 octombrie 1964).

II. *Configuraţia spiritului*

III. *Dialectica spiritului*

IV. *Raţionalitatea (moralitatea?) spiritului*

§ 1. Un spirit rău sau absurd este mai rău decât materialismul; vezi cum, la un moment dat, grecii credeau că zeii îi torturează pe oameni în lumea aceasta, iar după acea îi trimit în Hades. De aici a plecat Democrit pentru a imagina filozofia lui materialistă, ca să scape pe oameni de frica zeilor şi a morţii.

Deci, spiritul ca esenţă a realităţii ori e bun sau raţional, ori e mai bine să nu fie deloc (de aceea şi Schopenhauer – şi toţi pesimiştii – ajunge la filozofia sinuciderii metafizice, ca să scape de Voinţa cea oarbă).

§ 2. Dar se va spune că „binele" şi „răul" sunt noţiuni şi sentimente subiective şi că nu se potrivesc decât pentru lumea fenomenală. Răspuns: 1) chiar dacă ar fi aşa, dar Spiritul, fiind esenţa realităţii, guvernează şi cele din lumea aceasta, are, vor-

bind în mare, economia binelui şi răului, deşi el nu e în afara moralei. Sigur că lui nu i se aplică morala (ea se aplică numai oamenilor, fiindcă sunt fiinţe imperfecte şi totodată cu conştiinţă). Chiar dacă în Absolut nu s-ar putea vorbi de bine şi de rău, dar cauzele adânci ale binelui şi răului sunt în domeniul metafizic; 2) metafizica creştină spune că Dumnezeu e *iubire*. Deci, se poate concepe un sentiment de moralitate chiar şi pentru Absolut.

§ 3. Dar de ce spiritul n-ar fi raţional? Argumentul care se aduce e pentru că există rău în lume. Şi, în adevăr: răul în lume e formidabil. Temă: problema fundamentală a filozofiei este problema răului (ca şi a religiei, de altfel). Şi nu numai a filozofiei pragmatice, ci şi teoretice (încât filozofia însăşi s-ar putea defini ca disciplina ce se ocupă cu problema răului: ponirologia?).

Iar răul din lume are trei aspecte: 1) lipsa de libertate sau fatalitatea, adică omul ca jucărie a fatalităţii, deci problema libertăţii şi fatalităţii; 2) răul biografic sau propriu-zis: accidente, boli, insuccese...; 3) singurătatea şi moartea.

§ 4. Libertatea şi fatalitatea. Cu această problemă ne vom mai întâlni în sistemul nostru. Aici tratăm despre aspectul ei în legătură cu raţionalitatea spiritului.

Prin libertate, aci înţelegem libertatea esenţială, metafizică; dar modernii se mulţumesc (!!) mai mult cu libertatea socială, dar aceasta are numai o valoare biologică, şi nu spirituală. Libertatea metafizică începe să devină deci o problemă anacronică pentru omul a-metafizicizat de astăzi. Şi totuşi, adevăratul om se defineşte şi în legătură cu interesul pentru această problemă.

Iar soluţiile pe cari le-a dat filozofia acestei probleme sunt de obicei absurde:

1) modernii vorbesc de determinism ştiinţific şi că eşti liber atunci când cunoşti legile naturii şi, deci, poţi să le întrebuinţezi aşa cum vrei tu (teza progresiştilor). Absurditatea absurdităţilor: căci tu, *om*, cum poţi ieşi din lanţul determinărilor, ca să te constitui ca un *factor aparte*, supranatural, şi să întrebuinţezi legile naturale aşa cum vrei tu? De fapt, e aici o mentalitate străveche (*un fait de survivance*), o mentalitate *magică* şi o mentalitate supranaturală (deci mistică). E un primitivism în domeniul spiritului şi o structură pre-filozofică în domeniul inteligenţei;

2) iar filozofii medievali au vorbit de libertatea de indiferenţă, ceea ce e tot o absurditate, fiindcă anulează ideea de cauză, ceea ce e inconceptibil (pe lângă faptul că introduce arbitrarul, anarhia, haosul în existenţă: de vreme ce nu mai poate fi nici o

prevedere, fiind posibil şi *A*, şi contrariul său! Nici Dumnezeu nu e în afară de cauză, căci se zice că El este *causa sui*).

Concluzie: rămânem cu apăsarea fatalităţii (care strică raţionalitatea spiritului).

§ 5. Răul propriu-zis sau obişnuit. Încercări date de filozofie de a explica provenienţa răului. Pesimismul: esenţa realităţii e rea. Blaga: M[arele] A[nonim] e şi rău, şi bun. Ahriman şi Ormuz. Filozofia greacă spunea că răul vine din materie. Etc. Dar am văzut că noi nu admitem dualismul (vezi *Configuraţia spiritului*) şi că noi continuăm să credem că spiritul e raţional.

Iar modernii caută să înlăture răul cu ajutorul ştiinţei: prin tehnică, medicină, buna organizare a societăţii... Vax! Căci răul ţine de *însăşi condiţia omului*, de „destinul" lui. Pentru mulţi e rău însuşi faptul de a exista.

§ 6. Singurătatea şi moartea. Singurătatea e o anticipare (preludiu) a morţii. Dacă nu mai ai *termen social* (de aceea se vorbeşte de singurătatea geniului: cu cât omul e mai comun, mai mediocru, simte mai din plin societatea, deşi nu e superior moralmente. Pare bizar, dar aşa e. El n-are personalitate, e la fel cu ceilalţi, e gregar, şi mediul social îi dă plinătate şi satisfacţie completă. N-are nimic din singurătatea geniului şi nici din a individualizatului la extrem). Atunci eul se dizolvă (eul fără non-eu se dizolvă), se anulează – deci, simte că moare.

Epoca modernă caută să înlăture singurătatea prin cetăţimamut, „cetăţi tentaculare", oraşe imense (Tokio etc.), prin telefoane şi alte maşini care să pună oamenii în contact, prin distracţii... Dar, când omul modern rămâne singur, *se sperie*. Iar alţii simt singurătatea în mijlocul lumii: cea mai rea singurătate.

Iar în ce priveşte moartea, oamenii moderni caută să... prelungească viaţa. Dar, ori trăieşti 100 de ani, ori 200 sau 1000, tot *muritor* eşti, şi problema rămâne! Omul modern în faţa morţii nu are decât sau *tristă resemnare*, sau revoltă: un fel de *isterie a morţii;* şi atunci acuză Existenţa că nu e raţională, declarând că moartea e stupidă etc.

Căci ceea ce trebuie e sau să nu fie moarte, sau să nu fie conştiinţă. Fiinţele divine n-au moarte, animalele n-au conştiinţă (unele au spaima morţii, în ultimele clipe); dar omul le are pe amândouă.

§ 7. Acest întreit faliment în explicarea celor trei aspecte ale răului ar duce la ideea că spiritul n-are raţionalitate şi că existenţa e absurdă ori „o întâmplare". Dar nu se ia în seamă, nu se

observă un lucru fundamental. Existenţa e completă numai cu religie: ea corectează existenţa sau, mai bine zis, e dată odată cu ea. Chiar de aceea s-a născut ori a fost dată pe lume religia: ca să rezolve problema răului şi în special a morţii. Fără religie totul e absurd, în adevăr, fiindcă fără religie nu se ia lumea sau existenţa în întregime: e ca şi când ai lua un arbore fără coroană ori fără flori. Fără religie totul cade în non-sens, e absurd, disperare, revoltă, tristeţe. Fără religie omul cade din destin, e mai jos chiar decât animalele, fiindcă animalele au osmoză cu Existenţa, se încadrează prin instincte – ceea ce e un substitut de metafizică foarte avantajoasă, foarte vitală.

În adevăr, religia rezolvă (în mod pozitiv) cele trei aspecte de mai sus ale răului.

1) De exemplu, în problema libertăţii şi fatalităţii, religia (ne referim mai ales la religia creştină: finalitatea evoluţiei spirituale a omului) ne arată că sufletul nostru trăieşte ori trebuie să trăiască în spiritul care e esenţa realităţii, deci el participă la libertatea acestui spirit. Chiar acesta a fost substratul ori subconştientul atavic al lui Spinoza, când a putut să guste libertatea prin înţelegerea legilor existenţei (să revăd); la fel la stoici, la cel ce a spus: *Felix est qui potuit rerum cognoscere causas* (însă şi comuniştii, când gândesc că devii liber prin înţelegerea şi acceptarea determinismului naturii, a „legităţilor", simt cu *subconştientul încă religios*, ori sunt nişte fiinţe demetafizicizate, zoologizate, cari se dispensează ori nici nu sesizează problematica libertăţii metafizice).

Desigur, sufletul nostru nu trăieşte în totul în spiritul absolut, căci suntem şi fiinţe istorice, pe de o parte, iar pe de alta, dacă am trăi în totul în spiritul absolut, ne-am pierde personalitatea (ca o flacără mică, ce se pierde într-una mare ori e absorbită de ea). Vezi cum nici în rai omul nu a arătat că se pierde ca persoană: el e numai în stare de contemplaţie. Interesant. Libertatea noastră metafizică nu e deci completă şi nici nu poate fi, căci numai Factorul metafizic absolut are libertate totală; şi nu pot fi mai mulţi astfel de factori (Dumnezeu nu poate fi decât *Unul*). Analogie cu cunoaşterea noastră: aşa cum cunoaştem oarecum parţial şi în varianta umană, dar veridic, tot aşa, avem o libertate parţială şi uman colorată; dar e un coeficient metafizic *real* de libertate.

2) În problema răului obişnuit, propriu-zis, religia dă răului o justificare; vezi cum creştinismul, de exemplu, dă un nou sens (sublim) suferinţei. şi chiar când nu ştim sensul unei anume su-

ferințe ori [al unui] rău, știm că știe Dumnezeu. Căci ceea ce ne doare nu e atât suferința (sau răul) în sine, ci faptul că nu vedem rostul ei! Dar iată că religia vine și ne dă sensul suferinței (vezi și cartea lui Lavelle sau Scheler) și astfel ieșim din absurditate. Mai mult: prin acesta, religia *pune în surdină* răul însuși. Deci, perspectiva religioasă face, până una-alta, mai fericită, mai suportabilă viața de aici. Măcar pentru aceasta versatilii și acizii voltairieni ar trebui să fie mai respectuoși față de religie!

3) În problema singurătății și a morții: a) singurătatea dispare când ești în Dumnezeu; vezi ce plin e sentimentul existenței la anahoreți (mai ales când asociază și trăirea osmotică cu natura, căci ei văd pe Dumnezeu și în natură). Ce deosebire, în schimb, față de individualiștii citadini moderni, cari sunt în lume, dar se simt singuri, goi, n-au sentimentul plenitudinii existenței! b) iar moartea e învinsă de ideea vieții viitoare, adevărata viață. Religia anulează moartea (epoca modernă caută să anuleze... conștiința, prin uitare, prin stupefiantica civilizație trepidantă, epuizarea senzațională, aventuroasă sau muncă la exces), dar are cultul morților. Foarte interesant! Căci noi simțim moartea mai ales prin faptul că ni se nimicește comunitatea, care ne e scumpă; iată însă că religia, proclamând nemurirea și creând cultul morților, ne dă putința să ne păstrăm comunitatea, care ne e scumpă.

Epoca modernă procedează invers: păstrează moartea, dar nimicește morții (nu mai e cultul morților).

Religia învinge moartea; vezi apostolul Pavel: moarte, unde-ți este boldul?

§ 8. Deci, spiritul are raționalitate. Existența nu e absurdă, nu e o întâmplare. Existența are rost, are sens, are har, transfigurare: totul are sens, nu există lucruri-valori neutre, totul e cuprins într-un magnetism de sensuri, totul e un câmp moral de forțe, într-o infinită simfonie.

§ 9. Filozofie și religie. Dar acestea sunt valabile dacă e credință în Dumnezeu. Ne rămâne deci să dovedim aceasta (în capitolul următor). *Filozofia sfârșește în apologetică* (da, într-un fel, *ancylla religiae*[29]. Dar nu în sens strâmt). Filozofia trebuie să ducă la religie. Însă ea e disciplină de sine stătătoare (și un auxiliar al religiei, dar și filozofia are nevoie de religie), dar trebuie să conducă la credință religioasă; altfel, nici ea nu e cu putință (pentru a fi filozofie autentică, iar nu gramaticală ori „științifică"). Altfel, își anulează misiunea, fiindcă am văzut că filozofia trebuie să du-

că la liniștire și viață, iar nu la însingurare și disperare. N-am spus noi înșine că filozofia trebuie să refacă intuiția sau sentimentul comunității vieții?

8 octombrie 1964

Atitudinea metafizică. Critica materialismului

Trei grupe de argumente, fiecare de câte trei:

I. *Argumente gnoseologice*

1) Nu putem cunoaște realitatea, dacă nu e izomerism. Deci, trebuie să fie înrudită cu noi, adică spiritul e pentru ca să putem cunoaște.

2) Ultima categorie de sens pe care o distingem în noi, în adâncirea scafandrică sau abisală (analogie cu sondorii, cari coboară la mii de metri în adâncul pământului, ca să găsească petrol) este o pulsație *psihică* (citat din Augustin).

3) Omul e ontologic și realitate antropomorfă (deci, degeaba s-a criticat antropomorfismul: numai forma lui naivă e discutabilă, dar în principiu e legitim, e adevărat; fără antropomorfismul realității nu e cu putință cunoașterea). Deci, dacă omul e spirit, și realitatea este!

II. *Argumente propriu-zis metafizice sau clasice* (să spun: *Argumente metafizice clasice*?)

1) Materialiștii fac greșeală de *petitio principii.* Ei suferă de realism naiv (să arăt că așa-zisul realism științific e tot naiv). Ei sunt *pre-filozofici*, fiindcă filozofia începe cu *însingurarea* (ca la Descartes), cu *ieșirea din joc.* Dar ei nici nu se îndoiesc de existența non-eului și vin cu teoria *oglindirii realității* în noi. Iar dacă bănuiesc ceva în acest sens, trec repede asupra faptului; nici nu le pasă: sunt „golani"! La urma urmei, logic e numai empirismul; dar solipsismul e nebun: el anulează filozofia însăși.

2) Marea contradicție: numai Dumnezeu a putut face lumea din nimic. Și încă! (De exemplu, pe om nu l-a făcut din nimic).

Comuniștii și toți materialiștii refuză să definească materia (din simplism ori de teamă instinctivă să nu fie prinși că nu se poate scoate spiritul din materie, așa cum trebuie definită. Ei dau – când dau – o definiție îngăimată ori formală a materiei. Toți materialiștii și toți științificii trec ușor peste dificultăți, ignorându-le (vezi misterofagia); de aceea nu-și pun problema cum poate să iasă spiritul din materie. E un sistem a nu se gândi la acestea! De exemplu, când spun de trecerea cantității în calitate. „Nu m-am

gândit la asta!". Fiindcă nu se gândesc la aceste lucruri (cari sunt, de fapt, fundamentale), de aceea sunt cu putință materialismul, ateismul. Alde P. Bujor! Misterofagii fac ca albinele: învelesc cu ceară ceea ce nu pot scoate afară. Afirmarea că materia în „anume stări de evoluție" generează spiritul e un caz monstruos de albinism sau cerism (de formalism științific: ei critică formalismul, de exemplu în artă, dar sunt cei mai mari formaliști).

3) Realitatea e ordine. Ei spun că „o ordine trebuie să fie": asta probează că subconștientul lor e spiritualist (are *des faits de survivence,* adică lucrează și după legea veche – vorba lui Caragiale.

Fără spiritualism nu poate fi decât haosul; elinii aveau dreptate!

III. *Argumente de filozofia istoriei*

1) Istoria este, de fapt, în parte, economicism, care e ceva psihic, deci spiritual.

2) Comuniștii spun că ideile au mare rol în istorie.

3) Revoluția comunistă e *politică,* nu social-economică; adică e un mare voluntarism istoric.

15 noiembrie 1964

Darwinism și finalism

Nouă ne convine atât creația *deodată* a omului, cât și darwinismul.

Dumnezeu a creat pe om ori deodată, ori trecându-l prin toată filiera animală! Iar, la drept vorbind, ultima alternativă arată într-un fel și mai bine grija și ceea ce am numi gândirea arhitecturală ale Divinității. Căci a trece pas cu pas formarea omului, timp de sute de mii și poate milioane de ani, prin toată filiera zoologică, până când *statua* vie și minunată a omului a prins a lua extraordinara sa ființă, înseamnă:

1) finalismul de fond al existenței. Căci numai cine are un scop poate să adauge mereu o nouă nuanță la celelalte nuanțe și toate să fie convergente. În această privință (adică: și în această privință), Dumnezeu a lucrat ca un mare dirijor de orchestră ontologică și a creat omul, ca cea mai minunată simfonie a sa.

Sau: Dumnezeu a fost sculptorul ontologic (și arhitectural), care, pas cu pas, nuanță cu nuanță, a modelat, completat și expresionat capodopera statuii umane;

2) grija permanentă a Creatorului pentru om, pentru viață, pentru opera sa de o măiestrie unică.

Iar aceste două lucruri înseamnă, cu un singur cuvânt: *providențialism.*

Cuvânt mare, mare cât toată Existența! Căci providențialism nu înseamnă numai a vedea înainte, ci și a face bine și a iubi, a purta de grijă și a perfecționa. Căci cuvântul *progres* (adevărata perfecționare e numai în religie, celălalt e progres) este în fond numai iluzie și prezumție, ba chiar (în timpul nostru) regres. „Progresismul" actual (comunism etc.) este *regresism.*

Noiembrie 1964

Critica materialismului

Materia fizică și materia metafizică

Comunismul este idealist obiectiv!

Materia de care vorbesc comuniștii nu e, de fapt, materia fizicienilor, ci e o materie metafizică, adică un concept metafizic de materie (și în acest sens, comuniștii sunt... metafizici!), fiindcă din materia fizică (sau a fizicienilor) nu poate să rezulte niciodată spiritul. Materialismul comunist e considerat, în fond, ca un principiu ultim, din care *derivă toate,* și fenomene fizice, și cele spirituale; deci ce e un principiu metafizic, o „substanță", care are toate virtualitățile, care, în esență, *este* toate fenomenele, *este tot ce există,* care nu e mai mult materie decât materie. Nu vorbesc comuniștii de „materie vie"?

Dar viața nu poate fi fără sensibilitate! Și cum poate fi o materie propriu-zisă, o materie fizică, care să aibă sensibilități? Contradicție absolută, contradicție în termeni! Deci, materia pe care o invocă comuniștii ca fiind cauza tuturor, *causa causorum,* e de fapt o „materie" *metafizică,* adică o substanță sau un principiu metafizic, ce conține în el, potențial ori *in actu* (nu știm, dar eu cred că *in actu, precum conștiința!*) tot ce există.

Și când comuniștii mai vin și cântă osanale, fac „imnuri materiei" (ca fiind *alma mater* a ontologiei, muma ontologică), atunci aceasta e, de fapt, transformată într-o *zeitate,* și încă: una supremă, în *Demiurgul ontologic.*

Deci, comuniștii sunt, de fapt, *idealiști obiectivi* (altădată sunt idealiști subiectivi, agnostici; de exemplu, atunci când vorbesc de progresul la infinit al cunoașterii, deci ceea ce știm azi și vom ști întotdeauna e 1/8).

Alt mod de a demonstra că comuniștii sunt idealiști obiectivi (cari se ignorează) este că ei fac din ideea de materie, care e

ceva în capul nostru (solipsist), ceva obiectiv, deci mută în afară o idee care e în capul nostru. (Dezvoltare.)

Noiembrie 1964

Atitudinea metafizică. Esența realității

Lumea a fost creată din nimic ori din spirit?

Vezi *[Evanghelia după] Luca*, 8, 46.

Și aici Iisus-Dumnezeu *n-a întrebuințat nici un material*, ci numai „puterea" din El a pornit și a vindecat.

După acest model de creație a putut fi făcută și lumea, la început, când Dumnezeu a creat lumea *ex nihilo*.

Adică, Dumnezeu n-a creat lumea din nici un material existent, deci în acest sens a creat-o *din nimic* –, dar *puterea* Lui a creat-o și această putere a pornit în lume; dar această putere e *Spiritul*. Deci, în acest sens, nu numai că nu se poate spune că lumea a fost făcută din nimic, dar se poate spune că a fost făcută din ceva *esențial*; și anume, din Esența însăși a lucrurilor.

(Dar cum s-a născut răul, propriu-zis, nu putem înțelege.)

Decembrie 1964

Tratat de metafizică

Partea întâi: Metafizica cunoașterii
Partea a doua: Metafizica realității
Partea a treia: Metafizica conduitei

E legătură strânsă între aceste trei părți; metafizica realității pe bază spiritualistă rezultă din gnoseologia noastră, care valorifică integralismul cunoașterii și mai ales izomerismul gnosic: omul e ontologic și realitatea e antropomorfă, deci *spiritul* e partea comună, fiindcă omul e, în fond, spirit – deci spiritul e esența lumii. Apoi, esența realității fiind spiritul, înseamnă că lumea care a fost creată de esență, de spirit, trebuie să aibă unitate: toți oamenii, toate ființele, fiind copii direcți sau indirecți ai spiritului, înseamnă că e în lume un fel de *monism*, că aceeași viață trece prin toți, că, de fapt, nu sunt indivizi separați sau monade, ci un singur individ sau o singură monadă, care se manifestă în toate ființele, în toți oamenii: monismul universal rezultă de aici. Astfel e cu putință mobilul moral, preocuparea sau conduita morală.

Numai spiritualismul, numai monismul spiritualist face cu putință morala.

Deci, tratatul de metafizică are o unitate deplină, aproape geometrică.

Decembrie 1964

Atributele spiritului

I. Primul atribut e, desigur, *conștiința*. Nu se poate întâlni spirit fără conștiință. Conștiința e spirit și spiritul, conștiință. (Aici să combat pe Hegel, Schopenhauer, Hartmann etc., cari pleacă de la spirit aproape orb, ce se realizează treptat. Cine l-ar putea realiza dacă nu e conștiință deplină în el ori deasupra lui? Floarea se realizează încet-încet, finalist, fiindcă e o Providență în afară de ea. Dar spiritul metafizic absolut, nemaiavând o realitate mai mare decât el, trebuie să aibă el conștiința structurii și a scopului său. Deci, spiritul metafizic absolut trebuie să fie pe deplin conștient.)

II. Dar conștiința nu poate să fie singură, „goală", în vânt, ca un miros fără floare, ori ca o formă fără desen ori fără nici un conținut. Conștiința presupune o ființă oarecare, mai precis: o *persoană* (prin aceasta însă să nu cădem în ideea falsă că spiritul presupune materia).

III. Această „persoană" nu e, desigur, persoana umană istorică, ci o persoană absolută, făcută din calitățile persoanei omenești, dar duse sau potențate la infinit; deci, alt atribut al spiritului e *infinitatea*.

Obiecții:

1) se va spune că infinitul implică ideea de *spațiu* sau de *timp* și spiritul absolut poate că e în afara lor. Dar: a) dacă mergem așa de departe cu rigorismul critic, nu mai e cu putință nici o filozofie. Cuvintele sunt făcute pentru timp-spațiu, de obicei, și n-avem alt limbaj (chiar noțiuni) cu cari să facem filozofie; b) și tocmai de aceea (ori și de aceea) noi nu putem cunoaște perfect realitatea absolută: fiindcă trebuie s-o gândim și mai ales s-o exprimăm prin cuvinte făcute pentru lumea fenomenului;

2) dar noi mai putem concepe și un infinit nu spațial ori temporal, ci ca *putere* și ca dominare („cuprindere – acoperire") a tot ce există, fiind în „afara" existenței fenomenale.

Deci, un alt atribut al spiritului este infinitul. Căci, dacă n-ar fi infinit, înseamnă că ar rămâne părți din realitate (fie cât de

mici) în cari spiritul nu există ori nu e suveran; şi atunci n-am mai putea afirma că esenţa realităţii este spiritul.

Decembrie 1964

Configuraţia spiritului

Hilozoismul e o anticipare sau preformare „primitivă“ a panteismului şi imanentismului.

Iar în panteism spiritul conduce, căci sensul şi formele vieţii, ale existenţei, sunt date de el; deci, spiritul e altceva decât restul naturii şi el dă agitaţia lui *mens* în *molem*[30]. Şi atunci, dacă spiritul conduce, înseamnă că între el şi rest e un raport ca de la conducător la condus. Dar asta înseamnă că sunt lucruri diferite. Că, deşi spiritul e lângă materie ori la un loc cu ea, dar e *altceva*, e *exterior şi oarecum opus materiei; deci este Transcendent.*

Deci, spiritul, prin însăşi natura lui, nu poate fi decât transcendent; altfel nu mai e spirit. Dacă spiritul s-ar lăsa condus ori învăluit de materie ori întunecat, în aceeaşi măsură n-ar mai fi spirit. Deci, spiritul, dacă e materie, nu poate fi decât altceva sau suveran, adică transcendent, indiferent de locul lui în „spaţiu“.

În corpul omenesc spiritul e la un loc cu corpul, dar e altceva: e transcendent corpului, e în corelaţie cu el, dar e transcendent.

Decembrie 1964

Dialectica spiritului

Termenul „dialectică“ a fost compromis de comunişti, dar noi nu suntem de părerea că aurul nu trebuie scos din mocirlă, ci de părerea că cele sfinte nu se spurcă.

Şi-apoi, comuniştii întrebuinţează acest termen numai în sens hegelian – asta a fost la început, iar acum fac un abuz: oricând le miroase a conflict, opoziţie, spun că e ceva „dialectic“. În felul acesta, anexează în chip fraudulos la ideologia lor o mare parte din filozofie şi ştiinţă; căci unde nu e conflict în lume?

Deci, noi nu renunţăm la acest termen, unul din cei mai frumoşi din istoria filozofiei, şi îl vom întrebuinţa, în sensul că e dialectică: trecerea dinamică prin mai multe faze, potrivit unui sens adânc al realităţii.

Decembrie 1964

Dialectica spiritului

1) Vezi această dialectică la Platon – Plotin: descinderea şi întoarcerea la izvor;

2) la Hegel;

3) la A. Comte;

4) la evoluţionişti, cari cred în progres, şi în general la progresişti (începând din sec. al XVIII-lea: Condorcet etc.);

5) în creştinism: cei patru Adami;

6) spiritul în sine e perfect şi imobil, dar Dumnezeu a creat lumea şi aici se poate vorbi de o mişcare a spiritului, de o *întrupare* succesivă a lui: spiritul letargic, difuz, concentrat; apoi, probabil, degradare aspirituală (în civilizaţie), artificializare... şi întoarcere spre spiritul difuz şi letargic (dacă vine bomba atomică, nu va rămâne decât spiritul letargic).

(Punctele 5 şi 6 de mai sus se pot armoniza împreună: va veni focul eshatologic, care va distruge şi istorie şi planetă – şi va urma judecata).

Decembrie 1964

Esenţa realităţii

1. spiritul letargic;
2. spiritul difuz (plantele);
3. spiritul adunat (animalele);
4. spiritul concentrat (oamenii în general);
5. spiritul transfigurat sau cvasi-metafizic: geniile, în oarecare măsură talentele – şi mai ales geniile morale şi religioase.

Deci, spiritul tinde să se întoarcă la origini: la spiritul metafizic; adevărată dialectică platonică, dar altfel arătată.

Cele cinci faze „dialectice” – de mai sus (cel puţin primele patru) reprezintă şi ordinea cronologică: mai întâi au apărut mineralele, apoi plantele (algele etc.: să pun la contribuţie geologia), apoi animalele, apoi omul... Deşi se poate ca omul să nu fie ultimul animal, dar au fost animale înaintea lui...

Două posibilităţi:

I. una rea: a) oamenii, de atâta evoluţie, se vor artificializa şi vor pieri: catastrofă; b) sau vor realiza în ei spiritul metafizic, nu cel bun, ci cel demonic: asta va duce la distrugerea omului: catastrofă;

II. sau oamenii se vor lăsa prelucraţi de elitele spirituale (mai ales de geniile morale şi religioase) şi, în acest caz, vor realiza mult pe pământ din Paradis.

Natural însă că, în cele din urmă, omenirea, ori bună ori rea, tot va pieri pe pământ, fiindcă nimic aici nu e nemuritor – şi va începe judecata metafizică a oamenilor.

Ianuarie 1965

Esenţa realităţii e spiritul: argument gnoseologic

Noi nu înţelegem materia (ni se pare că o înţelegem fiindcă o măsurăm, o cântărim...), dar spiritul îl cunoaştem, atât cât ne e permis, fiindcă El este *consubstanţial* cu noi (numai faţada şi puritatea–armonia variază).

Deci, Pascal n-are dreptate (vezi Bréhier, t. II, p. 35[31]), când spune că nu cunoaştem spiritul şi că îl cunoaştem chiar mai puţin decât materia.

Se şi contrazice; fiindcă tot el spune că omul, prin *graţie*, poate să adore pe Dumnezeu; dar asta implică cunoaşterea Lui, căci nu s-ar putea ruga dacă nu L-ar cunoaşte. Sau vrea să spună Pascal că însăşi cunoaşterea lui Dumnezeu e o graţie? Desigur – dar nu neapărat. Esenţialul e că noi putem cunoaşte spiritul.

Nu s-ar putea concepe o graţie prin care să cunoaştem... materia!

Deci, putem proclama spiritul ca esenţă a realităţii: tocmai în felul acesta satisfacem în măsură maximă principiul izomerismului gnosic.

Iată de ce trebuie să pun această fişă la *Maximum filozofic*, § despre *Spiritul ca esenţă a realităţii*, acolo unde dovedesc spiritualitatea esenţei prin argumente gnoseologice.

Pascal e o apariţie unică în istoria culturii: mare om de ştiinţă şi mare filozof al inimii (în genul lui Augustin, dar şi mai dramatic). Dacă a greşit, mai sus, e din cauza scepticismului său – care, de altfel, l-a condus la credinţă, fiindcă avea şi coardă religioasă. Şi Dumnezeu l-a deosebit între ceilalţi, ca pe Pavel: „Foc! Foc! Foc!“. I s-a arătat, deci.

Ianuarie 1965

Maximum filozofic

Teză: *Spiritul ori e transcendent, ori nu există*

În adevăr, dacă spiritul e amestecat cu materia şi nu o conduce, nu mai e spirit. Iar dacă reuşeşte numai din când în când să facă să tresară materia, este ceva atât de precar, încât nu poate avea un caracter divin.

În panteism spiritul e dominant, fiindcă el animează materia şi dictează formele şi sensul; dar, în acest caz, el e net transcendent.

Teze:

I. Fiindcă e monism, adică fiindcă toată realitatea spirituală şi materială se reduce la o singură esenţă sau natură, de aceea e dată putinţa să fie identitate de structură în toată existenţa şi, deci, e dată putinţa cunoaşterii: fiindcă aceasta străbate o arie ori o sferă existenţială care e identică în esenţă, ca organizare, forme, sensuri, aşa cum e şi ea.

II. Dar, dacă ar fi un monism materialist, deşi ar fi identitate de structură, dar cunoaşterea n-ar putea să avanseze, să meargă, fiindcă materia e opacă şi opreşte cunoaşterea la porţile ei. Mai întâi că din materie nu se poate naşte spiritul sau cunoaşterea; al doilea, presupunând că s-ar naşte, ea ar fi ceva diferit (după cum susţin materialiştii) de materie, de non-eu, şi deci nu l-ar putea cunoaşte. De altfel, scepticii şi toţi agnosticii de la ideea aceasta au plecat, conştient sau implicit: că noi suntem altfel decât non-eul, decât Existenţa, decât spiritul, şi de aceea n-o putem cunoaşte.

Concluzie: numai spiritualismul monist poate forma baza cunoaşterii; materialismul este, în fond, agnostic (asta s-o ştie comuniştii!). Numai spiritul ne dă o cunoaştere intimă, pe dinăuntru, a lucrurilor, o cunoaştere absolută.

Şi iată cum metafizica confirmă gnoseologia noastră – şi invers.

Ianuarie 1965

Maximum filozofic

Brâncuşi a spus (a scris undeva?) că modelează sau sculptează materia până când *se arată „spiritul materiei“*, până când se vădeşte „gândirea materiei“.

Iată forme ambigue de exprimare, dar cari, în fond, arată o concepție spiritualistă, poate chiar animistă, însă nu un animism naiv și izolat, ci un animism critic și universal, un animism ontologic.

Comuniștii se bucură de aceste exprimări ambigue, dar, de fapt, ele îi contrazic: materia nu mai e materie, de vreme ce are „gândire", „spirit", sau este chiar instrumentul acestei gândiri, [al] acestui spirit.

Ianuarie 1965

Maximum filozofic. Configurația realității

Dualismul și pluralismul ar putea fi teoretic adevărate numai dacă cele două ori mai multe elemente n-ar veni niciodată în contact (și atunci nici n-ar exista o lume, ci tot atâtea lumi câte elemente).

Dar, de vreme ce vin în contact, chiar dacă ar fi ceva mecanic, dar ele produc o rezultantă care e ceva unic și în continuă mișcare - devenire - sens unic -; ei bine, acest *unic* este *esența realității.*

Nu există decât monism; există și pluralism, dar ca ceva *derivat.* Metafizic, nu există decât *monism.*

Ianuarie 1965

Atitudinea metafizică

Dumnezeu este adevărul, binele și frumosul - și El nu e în afară de lege, ci este legea (adevărului, binelui, frumosului) însăși! (Weber 197, foarte important.)

Nae Ionescu spunea: „Dumnezeu nu poate să facă orice"[32].

Căci Dumnezeu este ordinea, este Legea prin excelență.

Februarie 1965

Maximum filozofic

Existența răului în lume, inexistența altei vieți (viitoare) și Dumnezeu sunt concepte contradictorii. De vreme ce răul este în lume (și ce masiv!), trebuie să fie o viață viitoare, compensatoare.

Numai dacă n-ar fi răul în lume n-ar fi nevoie de viața viitoare (fiindcă viața, dacă ar fi perfectă, și omul [ar fi] nemuritor); dar, în acest caz, oamenii, nevolnicii, se vor lipsi de Dumnezeu.

Altceva e în rai: acolo oamenii *nu se plictisesc,* trăiesc într-un inedit permanent, fiindcă acolo ei capătă o putere gnosică înrudită cu a lui Dumnezeu și, deci, pot contempla pe Dumnezeu, care e infinit și, ca atare, dă o bucurie etern nouă.

Martie 1965

Critica materialismului

Critica pe care toți filozofii avizați o aduc materialismului este că materia este ea însăși o idee a noastră și că materia depinde de spirit, e poate chiar o creație a lui și, în orice caz, n-am ști de ea fără spirit. Aceasta e de fapt critica fundamentală ce trebuie să se aducă materialismului și oricine cunoaște abc-ul filozofiei o știe și o opune din primul moment teoriei materialiste.

Numai comuniștii și materialiștii nu cunosc această critică, iar, dacă o cunosc, nu și-o pot însuși, fiindcă ea nu intră în pielea lor, în inteligența lor, lipită de lucruri...

Afară dacă la mijloc nu e o carență a spiritului ori o perversitate sau o mare ranchiună; atunci, vezi și gânditori cari știu carte, dar cari susțin materialismul, dar din motive cari n-au nimic de-a face cu plenitudinea spiritului sau cu normalitatea lui sau cu devotamentul pentru adevăr.

Dacă tezele spiritualistă și materialistă sunt chestii de credințe și nu de rațiune (să zicem), atunci e de cercetat care din aceste credințe e mai bună, care e preferabilă, atât din punct de vedere teoretic (ca principiu de explicare a existenței, a lucrurilor), cât și din punct de vedere practic (ca fundament al vieții oamenilor: pentru morală, pentru religie etc.).

De fapt, prima dintre teze e mai justificată și din punct de vedere teoretic, căci chiar teoretic spiritualismul se poate susține mai ușor decât materialismul.

August 1965

„Esența ultimă"

Se poate spune „esență ultimă" (nu e tautologie):
1) fiindcă sunt esențe bune și esențe rele; de exemplu:
Dumnezeu e bun;
Dumnezeu e esența ultimă.
Dar răul, care e tot o esență, e creat;

2) şi fiindcă se ştie că esenţele sunt mai multe, nu una singură. Deci, multe pot fi mai adânci decât altele, iar una, cea mai adâncă.

Octombrie 1965

Spirit şi materie

Comuniştii sunt partizanii ideii că materia poate gândi, că materia gândeşte; ba, au început de la o vreme să spună, din ce în ce mai des, „materia vie".

Şi nu observă că, în acest caz, materia nu mai e materie.

Dar se poate şi inversa; se poate spune: spiritul produce materie, ori spiritul are materie (cum spuneau stoicii, Tertullian, Ilarie). În acest caz însă, comuniştii nu mai admit că spiritul rămâne spirit. Contradicţie! Şi spun că materia rămâne materie, deşi produce gândire, dar nu admit că spiritul rămâne spirit, deşi produce materie. Oribilă contradicţie!

Căci nici un moment stoicii şi alde Tertullian nu s-au gândit că esenţa lumii e neînsufleţită, că e materie propriu-zisă. La fel ţăranii, deşi ei concep sufletul ca pe un abur foarte, foarte fin (fiindcă mintea umană nu poate concepe nimicul).

Logic ar fi deci ca şi comuniştii să admită propoziţia inversă: aceea că spiritul produce materie, dar rămâne spirit (ceea ce, de altfel, e mult mai ştiinţific, fiindcă spiritul poate produce materie prin „îngroşare", „obiectivare" etc, dar materia, oricât s-ar rafina, nu poate produce spirit, adică ceva conştient).

Dar comuniştii jonglează în chip incorect şi neinteligent cu un concept echivoc de materie. Şi când înţeleg că materia poate produce spirit, deci e ceva viu, conştient, când înţeleg că spiritul devine material (adică neînsufleţit), când e însoţit de materie ori produce materie. Paralogisme tâmpite şi mai ales rea credinţă. Vulgul nu poate concepe spiritul ca ceva absolut imaterial: pe asta se bazează comuniştii şi aici e avantajul lor de popularitate ori demagogie: metafizica lor e o demagogie vulgară. Însă, în realitate, ei înşişi sunt vulgari, ca spirit (aşa că, în parte, nici nu ştiu ce fac), dar nişte vulgari pervertiţi şi de rea credinţă.

Ianuarie 1966

Maximum filozofic

Realitatea, în ultima analiză, este spirit.

Argument: *unitatea realului* n-o putem înţelege, n-o putem salva decât pe baza monismului spiritualist (să dezvolt şi teza că orice filozofie este monistă, în esenţă, chiar şi pluralismul, cari altfel nu mai e filozofie: filozofia e tocmai cunoaşterea care raportează toată realitatea la *esenţă*).

În adevăr: dacă esenţa ultimă este spiritul, din spirit poate rezulta materia, dar nu şi invers (iar dacă din materie iese spiritul, atunci materia nu mai e materie).

1) Spirit letargic: mineralele;

2 spirit difuz: plantele (în ele, spiritul încătuşat în minerale începe să se elibereze sau s-a manifestat mai direct);

3) spirit concentrat: animalele. Spiritul concentrat are mai multe grade: a) instinctiv (protozoare etc., toate animalele); b) raţional: omul patriarhal; c) mistic (sau transfigurat).

Spiritul modern, artificializat sau luciferic e un spirit decadent (după cum vom vedea).

Ianuarie 1967

Argumente pentru spiritualism metafizic

1) Absolutul nu poate consta din mai multe părţi ori elemente, fiindcă el e întreg în fiecare parte şi fiecare parte echivalează cu întregul. Aceasta infirmă pluralismul şi chiar dualismul, în toate variantele lor (să le arăt).

Bergson greşeşte când, la urmă, admite că şi spiritul şi materia reprezintă Absolutul.

2) Deci, Absolutul e ori spirit, ori materie (dar nu amândouă), ori ceva mai adânc decât ele, un substrat unic, care le produce pe amândouă (aşa e la Descartes, Spinoza, ori la subiectiviştii moderni şi la pozitivişti, ca Taine).

Să vedem care din acestea rezistă criticii.

3) Materia nu poate fi Absolutul, pentru că:

a) ea e construită din părţi ori elemente şi am văzut că Absolutul nu poate fi aşa. Absolutul e maximum de complexitate şi totuşi e simplu (dacă ar fi compus s-ar putea descompune, ceea ce e inadmisibil; atunci n-ar mai fi Absolut. El e simplu, unic, imobil, etern). Am putea zice că noi ne facem o idee anume despre

Absolut tocmai pentru ca să putem dovedi spiritualismul lui; dar noi ne facem idee adevărată. Căci un Absolut *à la* James şi *à la* comunism nu mai e Absolut. Aceşti oameni şi mulţi gânditori moderni au căzut în viţiul de a introduce relativul în Absolut (idee importantă; să o dezvolt. Tot la punctul 1, temă: ideea de Absolut);

b) materia nu poate produce niciodată spiritul. *Ex nihilo nihil.* Sau materia nu mai e materie.

4) Spiritul poate fi Absolutul pentru că el nu are părţi; e complex şi totuşi simplu, ca şi Absolutul. Şi el poate produce materia,, prin *letargizare,* dar materia nu poate produce spirit prin transfigurare (căci nu se poate admite un salt calitativ).

5) Iar dacă Absolutul e un substrat comun spiritului şi materiei, acest substrat nu poate fi decât cu conştiinţă, cu sensibilitate, fiindcă altfel nu poate produce spirit. Adică, un fel de SUPRA-SPIRIT. Căci el nu poate fi un amestec de spirit şi de materie, fiindcă am văzut că Absolutul e simplu. Deci, în ipoteza substratului, tot la spiritualism ajungem; ba încă, la unul şi mai sublimat.

Ianuarie 1967

Maximum filozofic

Cristalul e un spirit care se materializează aparent.

Mugurul, la fel.

Copilul mic, cu atât mai mult.

Totul în Natură e ordine şi revelaţie, ordine în noutate, revelaţie în repetare.

Totul în Natură e spirit care se materializează în aparenţă.

Şi, la drept vorbind, nu poţi deosebi niciodată cu stricteţe, în procesele naturii, ceea ce e spirit şi ceea ce e materie. Atât poţi spune, cu cea mai mare siguranţă: sub nesfârşita şi măreaţa procesiune a fenomenelor naturii e un foc, ce mişcă totul, un foc ce nu are, ci insuflă totul, un foc absolut şi creator, pentru care numele cel mai apropiat pe care îl putem găsi e acela de SPIRIT.

Iulie 1967

Atitudinea metafizică

Demonul e o fiinţă metafizică, dar ogorul lui e istoria.

Ogorul pe care caută să-l înveninze şi să-l strâmbe...

23 februarie 1968

După realitatea metafizică, timpul e cea mai mare realitate. De aceea filozofia e în primul rând meditaţie asupra timpului, cu scopul de a ajunge la realitatea în sine. Principalii filozofi, înainte de toate Platon, Kant, Hegel, Bergson, au fost în mare măsură filozofi ai timpului. Când filozofia uită aceasta ori devine neputincioasă şi se ocupă mai ales de spaţiu, de materie, de aparenţe, e o filozofie ne-augustă, iar în cazurile extreme, o filozofie plebeiană sau degenerată.

E însă o urmare şi mai funestă: filozofia decretistă, fanatică, tiranică, cibernetică. Atunci totul devine minaret, caterincă despotică, *boîte à surprises*[33], dar fără „surprises", şi, în cele din urmă, canal colector pentru excrescenţele fricii ori ale oportunismului, prin care suflă sadismul ranchiunii şi dominaţiei politice.

Religia a fost manipulată la un moment dat de tirani. Acum tiranii au pus stăpânire pe filozofie. Şi, din două discipline de superlativă nobleţe umană, au făcut două instrumente de putere şi răzbunare.

Aşa se întâmplă când crocodilii istoriei se îmbracă ori în odăjdii, ori în silogisme. Atunci fariseismul şi sofismele confiscă spiritul şi torturează până la măduvă viaţa oamenilor.

Specia noastră dă din ea luciferi cari luminează în întuneric şi amputează ori strâmbă suflete, cum unii hoţi de copii îi fac infirmi pe aceştia, ca să cerşească cu ei, cu deosebirea că tiranii istoriei nu cerşesc (la nevoie fac şi asta), ci comandă prin ajutorul idolilor diformi sau unilaterali. Şi ca o culme a insanităţii lucrurilor, ei vorbesc în numele spiritului şi al „umanismului". Satan, dacă ar fi ideolog, n-ar vorbi altfel.

Şi, de fapt, nu s-a băgat de seamă că el şi face ideologie.

Dar marea lui greşeală e că, de cele mai multe ori, el se serveşte de proşti.

August 1968

Atitudinea metafizică. Critica materialismului

1) E realism naiv. Aici să dezvolt teza că şi realismul ştiinţific e tot realism naiv, contra a ce a spus Bergson la bătrâneţe, când credea şi în absolutul ştiinţei (aşa cum comunismul ştiinţific e tot comunism vulgar; şi încă, ce vulgar!).

2) Face *petitio principii* – şi, prin asta, materialismul anulează, de fapt, problema cunoaşterii (şi a metafizicii). Căci totul

este să dovedeşti că există o lume externă şi că există o posibilitate a cunoaşterii.

3) Misticism (sau *contradicția fundamentală;* Berdiaev spunea că dialectica materialistă e o contradicție hibridă). Căci materialiştii scot spiritul din materie, ca pe un *deus ex machina*[34]. Dar şi materia nu mai e materie în acest caz; ori este *ex nihilo*, ceva, adică generație spontanee din nimic (ceea ce numai Dumnezeu a putut să facă): atroce misticism, de curs seral!

4) Cică ideile au mare rol în ideologie – şi mai ales cele progresiste (de ce mai ales cele progresiste? Asta implică spiritualism. Adică implică faptul că esența lucrurilor e bună şi că e un fel de finalism progresist în evoluția umană). Vezi cum spun că, odată ideile sau valorile spirituale create, ele lucrează pe cont propriu (până la un punct), lucrează autonom.

5) Voluntarismul istoric; vezi cum bolşevismul, în toate țările, după 1917 şi 1944, e cea mai eclatantă ecloziune a voluntarismului istoric. Aceste revoluții sunt psihice, şi nu sociale ori economice (aici să arăt că, după Marx, comunismul trebuia să se realizeze în Occident. Dar iată că el arde etapele şi se realizează mai uşor în... Mongolia etc. De ce? Fiindcă acolo voluntarismul istoric găseşte o pastă mai maleabilă, mai puțin rezistentă).

În Rusia, comunismul s-a instaurat datorită, în primul rând, voluntarismului istoric (reprezentat de doi giganți ai voinței: Lenin şi Stalin); şi apoi, comunismul din Rusia a impus cu forța comunismul în celelalte țări „socialiste" (9 cu toatele, în Europa), chiar şi în China.

Voluntarism tătăresc: Lenin şi Stalin: reîncarnări ale lui Ginghis Han şi Tamerlan.

Aici să vorbesc şi de conceptul omului mare în comunism. Ei spun una (vezi Plehanov), dar aplică alta: omul mare, în comunism, e un fel de zeu care răstoarnă lumea, un zeu mongolic, tătăresc, demonic, dar zeu!

6) *Summum*-ul escrocheriei filozofice în toată istoria: cică modul de producție e ceva material, când, în cea mai mare parte, e tot spiritual. Aici e un fel de silogism cu 4 termeni; termenul mediu e luat în două sensuri (mare şi incisivă dezvoltare).

7) Divinizarea materiei; vezi cum scriitorii comunişti ajung să scrie despre materie ca şi când ar fi ceva viu, matricea tuturor valorilor, principiul ultim dătător de viață, adică Dumnezeu!

Ianuarie 1969

Atitudinea metafizică

Lenin spune („Revista de filozofie", 1968, nr. 1, p. 72) că I. Kant fără să vrea face sau implică materialismul, atunci când recunoaşte că spiritul nostru pleacă de la o realitate externă, obiectivă, căreia îi impunem formele, categoriile noastre.

Dar de unde rezultă că realitatea obiectivă e materială?!

Petitio principii şi realism naiv; asta chiar la un om ca Lenin.

Aprilie 1969

Atitudinea metafizică

Radu – Galaction 555 II, v. 4[35]: „lucrul degetelor tale". Deci, aici se implică faptul că Dumnezeu n-a făcut lumea numai cu cuvântul.

Compară cu versurile de la începutul *Genezei*, cap. I şi II; dar vezi pag. 3, v. 19: „căci Domnul Dumnezeu făcuse din pământ toate vietuitoarele câmpului şi toate păsările cerului ". Deci, nu numai omul şi toate animalele au fost făcute din țărână. Deosebirea e că numai omul a primit *duh* de la Dumnezeu.

Aici este unicitatea omului şi măreția lui.

Iunie 1970

Atitudinea metafizică

Causa sui[36]

Conceptul de *causa sui* e *contradictoriu*.

Căci cauza este transcendentă efectului; şi totuşi, filozofii l-au admis.

De fapt, Dumnezeu nu este cauzat, ci este *sine causa*[37].

Să pun ideea de mai sus la tema că a spune că lumea s-a creat din nimic ori din ceva, că Dumnezeu a creat lumea din nimic ori din spirit e acelaşi lucru.

16 iulie1972

Inconvenientele unei metafizici ne-spiritualiste

Dacă esența lumii (principala problemă a filozofiei e aceasta, fiindcă de ea depinde şi felul gnoseologic pe care îl acceptăm – gnoseologică ori agnostică – şi rezolvarea problemei răului) e oar-

bă, haos ori materie, în fond, nu mai înțelegem nimic din realitatea generală: orbim și noi (căci nu înțelegem cum a putut lua naștere lumea noastră conștientă și nici care e rostul ei în Existență. Orbim și noi!).

Așa că sunt rău inspirați cei cari spun că existența e mai importantă decât esența (ca și când prima n-ar depinde de ultima și n-ar fi, într-un fel, inclusă în ea ori determinată de ea. A spune că existența e mai importantă decât esența e un „zâmbâc" filozofic, un moft cabotin existențialist, legitim numai parțial, ca reacție contra academismului filozofic clasic, ce se pierdea în abstracții, ca și părerea profanilor ori a marilor afectivi - Schiller etc. - fără viață. Analogie cu postura romantică (și goticul lui Ruskin), ce a reacționat contra picturii, sculpturii clasice; tot așa și în literatură: V. Hugo etc.).

Mai mult: trei sunt principalele urmări, pe urma celei de mai sus, cari decurg din teza materialistă:

1) o degenerare morală, spirituală, dacă totul se reduce la istorie, la fenomen, la ce e aici, „să bem și să mâncăm, ieri, mâine, vom muri" (vezi în apostolul Pavel, vezi și *carpe diem*[38]).

Alt aspect al acestei degenerări este animalizarea de tip grosolan, ca în comunism: ei se simt bine în fenomen și nu le pasă de rest; n-au pic de sensibilitate pentru infinit, pentru absolut, pentru tot ce constituie atributele specifice ale omului; viața devine o zoologie, eventual cu foarte mult progres tehnic și de confort și cu tot atâta polițism;

2) disperare tragică (ca la Blaga: Paradis în destrămare) la cei cari au subtilitate metafizică, dar nu pot să mai adere la o metafizică netă a credinței: ca în plin secol XIX–XX; asemenea subtile spirite alături de golani, ca Büchner, Le Dantec etc.;

3) luciferismul; dacă oamenii nu mai cred în Dumnezeu, ajung să se creadă ei Dumnezeu. Chiar filozofi ca Fouillée preconizaseră ceva (ca și cu contractul social, care „va fi". Tot așa, zic ei: „Dumnezeu va fi"). Ce stupid, ce scelerați! Expropriază pe Dumnezeu, cum au expropriat, naționalizat bunurile sau mijloacele de producție. Viermele devine rigid!

Într-o lume, într-un univers pur material, pur mecanic, am fi bastarzi. Și, ca să ne simțim ceva mai bine (dar am fi, dacă am avea suflet delicat, niște *refulați metafizici*; pentru a scăpa - practic și măcar din când în când - de obsesia că trăim în închisoarea fenomenală, ne-am deda la fel de fel de sporturi disperate și la *surogate metafizice*), ne-am construi o lume artificială, care să dea

iluzia, beția, drogarea unei „raționalități" interioare, în Universul material, indiferent sau chiar ostil, am construi o lume artificială, după modelul celor cari *merg în Lună* ori spun să creezi *orașe în Lună*, neavând acolo aer, apă, hrană, gravitate..., cum ar construi pe cale artificială, în mari simulatoare de co-habitație.

Tot așa ar fi ori este și filozofia acestor „gânditori", cari spun că să avem „virilitatea" să ne resemnăm cu absurdul ori iraționalitatea Existenței (Lasserre, D. D. Roșca) și să ne construim o lume a noastră; adică, un *simulator de Univers* rațional, bazat pe resemnare, artă, muncă și... umor, ori pe știință, ori pe petreceri totodată: un epicureism „detașat", inteligent și ori disperat, în fond, ori pur și simplu de esență *zoologică*, în fond (cu deosebirea că animalele nu sunt luciferice și au osmoză cu Natura!).

Un gânditor francez științific, care se produce și în filozofie, a declarat (el e materialist!): „o ordine trebuie să fie!".

Absurdul! Vrea să fie și cu pui, și cu ouă! Analogie cu cei ce preamăresc determinismul (mecanic), dar spun că „are natura grijă": și cu pui, și cu ouă, ori cu legea nouă și cu legea veche (să analizez cartea lui G. Renard).

Soluția e o filozofie în care existența să apară ca o multitudine de specii, dar într-o familie ontologică (invers de cum preconizează științificii, cari vin cu „unitatea de plan", dar cu războiul contra Naturii și animalelor, cari, de fapt, trebuie considerate ca frații noștri mai mici).

Iulie 1972

Absolut și metafizic

Orice absolut, adică Absolutul, e metafizic, dar nu orice metafizic e absolut. Să exemplific asta cu metafizica creștină, mazdeică...

De obicei, se spune metafizic, subînțelegându-se sfântul. Dar un metafizic poate să fie o întreagă demonologie de spaime, monștri ontologici.

Iar pentru pesimiști, Absolutul însuși e negativ (atunci cum de durează existența?).

Încât, pentru a fi sărbătoare, trebuie să postulăm *existența Absolutului pozitiv*, care până la urmă învinge ceea ce e negativ în metafizic și în istorie. De aceea creștinismul și mazdeismul, și stoicismul, și platonismul... sunt religii și filozofii prin excelență pozitive. Și panteismul; și misticismul naturii (vezi și la Rousseau, și în Ruskin, *Însemnări despre artă*, 24 II).

Februarie 1973

Surogate metafizice

Toți oamenii cari nu mai cred în Dumnezeu (ori n-au crezut niciodată) nu caută în viață decât narcotice: beția instinctelor sau o filozofie de *surogate metafizice*, ca la Eucken, Scheler etc.

Ei se iluzionează cu o idee metafizică; dar, în fond, *totul e în vânt.*

Iulie 1973

Baza paralogică a sistemelor metafizice

Orice sistem metafizic pornește de la un paralogism (sofism inconștient) (sofism bazat pe autosugestie); deci, el e de bună credință; atât că uneori se adaugă ceva imperialism aferent, demiurgism teoretic, ambiția de a recrea lumea, dar pe plan teoretic.

În cazurile nobile însă, sistemul metafizic este expresia unei nevoi sincere de a înțelege existența și de a trăi cum se cuvine. De exemplu, la Platon, stoici etc.

Paralogismul acesta de bază al sistemelor metafizice e inspirat, de cele mai multe ori, de o intuiție, o mare intuiție organică, o *evrika* arhimedică, aplicată la filozofie, sau un: „Feu, feu, feu“[39] pascalian. Fără această intuiție profundă ori înaltă, nu există un mare sistem metafizic. După aceea, filozoful o organizează (îi dă un schelet) într-un paralogism; sau, în alte cazuri (mai rar), o exprimare directă, fără argumentare, și numai concluziile sunt silogistice.

Deci, orice sistem metafizic are un sâmbure mistic. Fără asta nu se poate: *sine qua non*-ismul creației metafizice. Dar, după aceea, creatorul metafizic se ține ferm și subtil de... raționalism: numai tematicism, bazat pe un sâmbure intuitiv, mistic. Un matematician al ontologiei, inspirat de gura pânzei... iraționale. Căci cel mai greu lucru în cultură, și mai ales în metafizică și artă (și în matematică) e să descoperi sau să realizezi „gura pânzei“. Restul vine aproape de la sine! Greutatea constă mai ales în „gura pânzei“. Raționaliștii sunt cei cari își îmbracă și justifică intuițiile în... silogisme. Misticii sunt cei cari le iau direct, le transcriu direct (chiar și Nietzsche procedează la fel).

Iunie 1975

Sensul metafizic al datului, al datinei în popor

Antinomie: poporul, folclorul este datinist și apocaliptic (schimbarea, în popor, nu se face nici prin evoluție, nici prin revoluție, ci prin *apocaliptic*, care e tot un proces metafizic). Ideea evoluționistă s-a impus greu în istoria filozofiei, deși a început de la elini, tocmai fiindcă cultura popoarelor era îmbibată de spiritul ori al datinei, ori al apocalipticului.

Iulie 1975

Metafizica și gnoseologia se implică reciproc

Să dezvolt teza mea că gnoseologia implică metafizica (cel puțin ca virtualitate ori ca stare organică).

Dar și invers: o metafizică realistă implică o gnoseologie realistă, cel puțin ca stare de spirit (vezi Nae Ionescu).

De exemplu: Kant a scris *Critica rațiunii pure,* dar credea de mai înainte în existența non-eului, ca într-o axiomă. Atât de mult, încât a socotit lucrul de la sine înțeles și nici n-a mai simțit nevoia s-o spună la timp, adică din capul locului, fiind oarecum surprins la urmă de obiecție și gândindu-se să facă profesiune de credință cum că el crede și că a crezut, în fond, întotdeauna în realitatea lumii externe.

Și invers: o metafizică sau ontologie realistă implică intuiția că omul poate cunoaște Realul. Vezi la filozofii ionieni; încât ei nici nu și-au mai pus problema.

Decembrie 1975

Materialismul spiritualist și imanentismul transcendentalist

A existat un materialism în antichitate (Democrit – Epicur; stoicii în oarecare măsură), la cari materia e ceva atât de sublimat, încât e o echivalență a spiritului (mai ales că și morala respectivilor este aproape ascetică), până la un punct.

Ca și la țăranul român ori în tot folclorul, cari nu-și închipuie că e posibil un spirit fără nici o substanță materială.

Tot așa, prin analogie, putem spune că a existat un imanentism, care, mai ales practic vorbind, e ca și transcendentalism. De exemplu, la stoici (verificare), panteism, Spinoza, Hegel,

Schelling (verificare) - cum e *numenul* la Kant? Acesta e imanentist sau transcendentalist? Schopenhauer, Bergson...?

Realitatea metafizică, după aceşti imanentişti, e ceva „inteligibil", ori se cunoaşte, se bănuieşte, prin intuiţie (vezi intuiţia şi la Spinoza).

E ca şi când ar fi transcendentă! Fiindcă e altceva decât *fenomenul ori spiritul.*

Acest imanentism e opus imanentismului istoric al unui Buckle, Nietzsche, ori celui comunist. Chiar şi comuniştii, în fapt, metafizicizează materia, fără să-şi dea seama.

April 1977

Moartea sublimă

Cât de mult a făcut ea în istoria creştinismului: morţii sunt sământa creştinismului (să citez exact).

Lui Aristotel i-a lipsit conştiinţa patetică, pentru ca să fie o figură foarte mare pe plan spiritual (ca Socrate ori chiar Platon). Faptul că s-a retras în ţinutul natal e ceva; şi că a murit - spune anecdota, legenda - de necaz că tot n-a putut explica mareele. E ceva patetic, dar mai puţin şi mai ales... neverosimil. Verosimil e numai faptul că această invenţie anecdotică reliefează minunat, deşi pe plan cam minor, caracterul ştiinţific al vieţii Stagiritului.

Căci istorie sunt astfel de invenţii ori de cuvinte celebre, pe cari posteritatea le pune pe seama marilor creatori şi cari, dacă nu sunt adevărate, dar sunt foarte binevenite pentru a-i caracteriza ca portret psihic ori ca destin. De exemplu: *E pur si muove*, ori: *evrika, evrika!*, ori: *mehr Licht*[40].

Legenda lui Socrate a fost creată din două fapte (reale): felul cum a murit şi... Platon. Prin ambele cazuri se vede idealismul uman, adică nostalgia lui pentru înălţimea morală; de aceea s-a grăbit şi să-l însuşească pe Socrate al jertfei (vezi şi spiritele lui G. Bruno), şi pe Socrate al lui Platon. De aceea pe Socrate (şi pe Platon) oamenii i-au declarat divini. Jertfa înaltă impune chiar şi celor răi. Ea face să tresară şi canalia, care are un moment de purificare prin ei.

Spaţiul Bărăganului

Planuri

1

Martie 1932

1. Problema Bărăganului există: eu am scris că munţii îţi zgârie retina; Nae Ionescu a scris ceva analog[1], aproape cu aceleaşi cuvinte, fără să ştim: oameni de Bărăgan.

Chiar ţăranii mi-au spus: unul, că picau munţii peste el, altul, că parcă era în închisoare, la munte (într-o cuşcă); altul, că să-i fi dat lui toţi munţii dimprejur, şi tot nu s-ar fi stabilit acolo.

La culţi şi inculţi e, deci, aceeaşi atitudine. Miţa[2] era bucuroasă când îi mirosea a *praf* - rural, bineînţeles.

Bărăganul e o realitate psihică certă. El are misterele lui, lumea lui, *folclorul* lui, după cum are animalele şi mai ales plantele lui - el are ethosul lui moralo-cosmic. Nicăieri, poate, nu e o *fuziune mai deplină între biosferă şi natură,* încât nu ştii unde începe una şi se sfârşeşte alta; pe când la munte, [la] deal, biosfera şi natura sunt mai izolate, e acomodare, dar nu fuziune; pe Bărăgan e o singură fiinţă. Omul de Bărăgan nici nu gândeşte clar: gândeşte cu viziuni - ca şi bălţile, ca vântul, necuprinsurile stepei şi clipocitul lacurilor, leneş, ca imobilitatea apei, ori furtunos ca cicloanele din timpul verii, de pe pustă.

Şi problema Bărăganului (căci *e o problemă.* Să o studiez în comparaţie cu peisagiul munţilor, al dealurilor, al *Saharei,* al *mărilor* şi oceanelor, al pădurilor; vezi cărţi de descriere a acestora, de literatură şi „voiaj") nici n-a fost studiată. Filozoficeşte, e o problema absolut virgină.

2. Ce s-a scris despre Bărăgan: de la Alecsandri *(Balta Albă),* Odobescu (scrisori şi *Pseudokinegeticos),* până la Nae Ionescu[3].

3. Despre locurile şi satele prin care voi trece[4].

4. Analiza filozofică a Bărăganului.

2

Februarie 1933

1. Cei ce au scris despre Bărăgan*: numai poezie. Nu filozofie – decât foarte puţin.

2. Descrierea câtorva sate cu cari încep călătoria.

3. Apucarea drumului pe Bărăgan, *fără sate.* Momentul e patetic: despărţirea de lumea cunoscută, ca şi când aş pleca pe un ocean, pe un transcendent... Descrierea fascinantă, poetică, pitoresc-subtilă a câmpiei Bărăganului.

4. Filozofia Bărăganului.

3

1935

Idei fundamentale:

1. Antinomiile.

2. Personalismul culturii de azi (şi personalismul creştin) şi *panteismul* primordial, cvasi-geologic, al Bărăganului (dacă e un panteism românesc – el e pe Bărăgan).

3. a. Omul confundat în natură;

b. zbucniri de voinţă năprasnică;

c. omul nu contează pe oameni („de-am avut, de n-am avut..."); *nici pe sociabil, monden, confort.* La ţară nu mai simţi nevoia higienii.

4. Cromatica Bărăganului. Nu sunt culori tari, ci pale. Dar, deşi sunt pale, sunt *virile:* virilitatea în moliciune, cu o vastă blândeţe, ca un zeu în ritmul odihnei. Doar verdele efemer al porumbiştilor şi grâielor crude şi negrul neguros al pământului proaspăt arat introduc o culoare tare.

5. Moldovenism şi spiritul Bărăganului în cultura română.

Adâncimea nu-i posibilă decât în monotonie – e o monotonie în variaţie (multă variaţie dă superficialitate, plictiseală) şi o variaţie în monotonie. Guignebert n-are dreptate.

Ţăranii fac casele mici. Ţeasta capului se lărgeşte la infinit.

* Odobescu, S[andu-]Aldea, Sadoveanu, Nae Ionescu, Coşbuc (?), Cisek, Crainic, Perpessicius, Demostene Botez etc. I. Simionescu are ceva?

Apoi, scriitorii străini (Gogol, poate scriitori maghiari ce au descris pusta), cei ce au descris Sahara (El Zorab şi câmpia arabă).

4

23 martie 1959

1. Autorii cari s-au ocupat de Bărăgan: Odobescu, Sandu-Aldea, P[anait] Istrati, Sadoveanu etc. Voiculescu, Pillat?

Un articol al lui N[ae] Ionescu. N[ichifor] Crainic. *Câmpia română,* de G. Vâlsan.

Apoi străini: Gogol, Cehov, Humboldt, Bojer, Péguy etc.

2. Din punct de vedere filozofic nu s-a ocupat aproape nimeni; nu i-au căutat sensul filozofie. Ba, mulţi oameni au spus că Bărăganul e monoton: tot aşa au spus de spaţiul apelor şi despre *Liturghie.*

Vezi însă ce complex e Bărăganul (s-ar putea vorbi de *complexitatea lucrurilor simple* – analogic cu „greutatea limbilor uşoare").

Aici, *despre antinomiile Bărăganului.*

3. Dar, peste toate [aceste] semnificaţii şi antinomii ale Bărăganului, se pare că o idee se impune: aceea de *infinit.* În adevăr, între Bărăgan şi ideea de infinit e o puternică relaţie.

Aici să fac filozofia genezei ideii de infinit; Bărăganul contribuie la această geneză mai mult decât alte spaţii, prin *mărimea* lui. Ideea de infinit e, în esenţă, o idee apriorică; Kant se aplică perfect aici. Nicăieri în existenţă noi nu vedem infinitul, ci numai ocazii ca ideea lui să se declanşeze în noi. Bărăganul e o astfel de ocazie minunată*.

4. Să analizam mai de-aproape. Bărăganul e infinit în mod exclusiv? Dacă ar fi aşa, el ne-ar nelinişti. Căci *numai infinitul divin e pozitiv şi armonios, rezolvant şi liniştitor.* Să arăt că infinitul modern, dinamic, e plin de *provizorat* şi de nelinişte. Straniu: *ideea celei mai mari mărimi* e totuşi *ceva neisprăvit,* provizoriu, nerezolvat, care înghite mereu spaţiu (ori timp), şi totuşi, nu se *poate opri niciodată;* e ceva prin excelenţă satură niciodată, nu se *neisprăvit şi,* deci, *imperfect.* Vezi spaima grecilor vechi de infinit şi cum au ajuns la ideea de *limită:* relativismul modern – vezi Einstein – [cu ideea lui] că universul e *X* limitat, e *absurd* în el însuşi. E contra intuiţiei noastre.

* Comparaţii cu alte spaţii. Dealul e minor. Muntele e adesea o *groapă,* însă, când are privirea deschisă, e tot mai mult spaţiu bărăganic (dar nu ceva orgolios). Marea dă ideea de infinit, dar e limitată de *ţărm* şi de linia adesea prea accentuată a orizontului.

Dar se ştie că Bărăganul – pentru cei cari îl trăiesc *organic* – e ceva *rezolvat*, e *armonia însăşi*, e *pacea* spirituală, atât cât poate fi în mediul sau [în] perspectiva naturii (căci mai sunt şi pacea religioasă, pacea înţeleptului, cea artistică; dar, mai ales, cea religioasă). Şi, cum Bărăganul nu e infinit divin, înseamnă că el nu e infinit *exclusiv*, ci mai e şi altceva.

Aici să dezvolt ideea că Bărăganul e o sinteză de infinit şi finit; e infinit tratat cu finit atât cât trebuie numai pentru a deveni *linişte*, dar nu o linişte statică, moartă, ci vie. PACE.

Până la urmă, e şi aici o antinomie a spaţiului Bărăganului – şi cea mai însemnată. Dar aceste antinomii nu dau nelinişte, fiindcă nu sunt luptă, ci sinteză sau rezolvare definitivă; nimic *revoluţionar*, nimic provizoriu, nimic *hegelian*. Ci o geometrie animată – iar geometria e dată o dată pentru totdeauna.

Grecii vechi se opriseră – din disperare – asupra ideii de finit, de limită, dar în subconştientul lor rămăsese ceva din intuiţia infinitului. Viziunea lor de[spre] spaţiu era, deci, ceva invers decât Bărăganul: era finitul tratat ca infinit, atât cât trebuie pentru ca să fie ceva bogat şi viu.

Fiindcă, în adevăr, sufletul nostru are nevoie de ambele aceste idei: *infinit şi finit*. Dar nu în stare de luptă, de veleitate, de ranchiună, de asasinat (ca în comunism), ci în stare de rezolvare definitivă. Modelul cel mai mare şi singurul perfect e Dumnezeu, care este infinit, dar noi nu abandonăm spiritul în El ca în ceva *isprăvit*, pe veci static, imuabil, viu, infinit şi totuşi terminat. *Dumnezeu e cea mai mare antinomie a spiritului uman*, dar şi cea mai *armonioasă*, mai rezolvată; de aceea este valoarea sau bunul capital şi unic al genului uman – şi modelul sau idealul din care se înfruptă cu câte ceva un suflet, ori către care tinde orice creaţiune, orice elan de realizare al nostru.

Bărăganul e şi el o astfel de sinteză de infinit şi finit, dar nu pe plan transcendental, ci *pe planul cosmosului*, al *fenomenului*, şi anume al celui mai larg şi mai definitiv rezolvat fenomen.

Căci pe noi ne supără şi ideea infinitului pur, exclusiv (afară de ideea de Dumnezeu), şi aceea de finit. Afară de spiritele *citadine şi de studio*, minore; ele au mania ce se poate numi *agorafobie* metafizică, deşi, de fapt, ele nu se gândesc la metafizică: sunt ca un căţel de apartament, pe care, când îl dai afară, repede vine înăuntru. Omul citadin e, de obicei, inconştient sau cuprins de panică nervoasă.

Iar când Bărăganul are şi un cer senin, albastru, plin de stele, intuiţia de ceea ce vrem să spunem [e] şi mai bine realizată: o minunată sinteză de geometrie-organică din infinit şi finit.

Ai astfel *pace* definitivă, *eşti rezolvat, şi totuşi viu* – şi nu mai doreşti nimic; e ca o împărţire ce se face *fără rest*. Orice problemă dispare.

Deci, Bărăganul nu e „dor de ducă“ decât pentru superficiali, după cum nu e plictiseală (neurastenie) decât tot pentru ei, pentru minori şi efeminaţi. Cel mult, ai intuiţia că *tu călătoreşti cu spaţiul întreg*, cu planeta – că eşti în spaţiul astronomic. (Dar ruşii din stepă vor să călătorească? De ce se simt universali, la ei *acasă peste tot*, dar numai în spaţiu de stepă? Ce e adevărat din toate astea? Stepa nu e chiar tot una cu Bărăganul? În orice caz, omul de stepă se simte rezolvat, iar nu *turist:* el are cel mult iluzia că *călătoreşte stând pe loc*. Să mă mai gândesc la acestea.)

5. Să valorificăm spaţiul Bărăganului în cultura românească. Mai întâi, fiindcă el există; o mare parte din pământul românesc e *şesul*, chiar din preistorie şi Evul Mediu (vezi ce spun alde Herodot*, Mehedinţi, D. Cantemir...** Românii n-au stat numai în munţi în Evul Mediu!). Un japonez, la începutul acestui secol (Nogi?), a spus ziariştilor că e foarte mirat de faptul că în România e atâta teren neted, [atâta] câmpie...

Al doilea, fiindcă Bărăganul e un spaţiu major, care poate sugera o cultură superioară, contra spiritului *gliptic* în cultură, în creaţia românească (vezi şi *diminutivele* în folclor – n-avem epopei). Spaţiul mioritic e splendid şi e şi mai splendid tălmăcit de Blaga, dar el nu ajunge pentru cultura noastră şi nici nu e singurul spaţiu românesc: nici în sens geografic, nici în sens abisal (al subconştientului).

Spaţiul mioritic nu e ori nu trebuie să fie singura *matrice* creatoare românească.

Spaţiul Bărăganului are, între altele, marea virtute că e foarte contagios, foarte sugestionant; e destul sau aproape destul ca un om să-şi fi trăit copilăria pe Bărăgan, pentru ca să nu-l mai uite şi pentru ca acesta să lase urme în chiar *structura* lui.

E adevărat şi faptul că spaţiul mioritic nu e aşa de opus spaţiului Bărăganului, cel puţin din punct de vedere *genetic;* înţelegem prin aceasta faptul că în sufletul cuiva *mioriticul se poate*

* Darius a găsit grâu înalt pe Bărăgan.
** Vezi lucrarea lui Kico[5] despre D. Cantemir.

transforma relativ uşor în spaţiu bărăganic. Pentru asta e destul, oarecum, să fie *dezghiocat,* adică *să i se desfacă implicaţiile.*

Iată ce înţelegem prin asta: mioriticul (vezi în Blaga) e *ondularea indefinită.* Deci, nu ondularea cantonată în spaţiu închis, ci ondularea care adaugă mereu fragmente de *undă.* Dar Goblot (*[Le] Vocabulaire [philosophique]*) tocmai asta înţelege prin indefinit; iar *practic,* infinitul şi indefinitul sunt, dacă nu acelaşi lucru, în raporturi genetice: din indefinit poate ieşi infinit, precum şi infinitul ca trăire poate fi indefinit (până la un punct, cel puţin). Indefinitul şi infinitul pot fi, deci, în raporturi de rudenie ori idei înrudite (să verific).

Poate aşa se explică de ce ţăranii cari au populat Bărăganul în sec[olul] al XIX-lea şi cari au plecat din dealurile Buzăului, Râmnicului etc. au ajuns repede să se simtă pe Bărăgan ca pe un spaţiu originar. *Spaţiul mioritic nu-i tot una cu spaţiul închis.* Unui sat din Covurlui, aşezat într-un fel de strachină mare, oamenii i-au spus *Oarba:* semnificativ, foarte semnificativ! (Să verific numele satului.) Înseamnă că ţăranilor români nu le-a plăcut spaţiul închis.

Altceva: de la munte ei au văzut adesea *departe;* ideea *transhumanţei.* Transhumanţa i-a făcut pe români să iubească spaţiul larg şi armonios (ritmic-*pendular*).

Iată, deci, trei idei şi fapte cari îi pot face pe români să treacă [la] ori să realizeze în chip organic spaţiul Bărăganului, ceea ce va avea ca rezultat împlinirea majoră a culturii noastre[6].

Introducere

Spaţiul determină spiritul. Peisagiu şi cultură. Insuficienţa culturii române. Spaţiul mioritic nu este singura matrice spirituală românească. Autori cari s-au ocupat de Bărăgan. Teoria spaţiului subconştient la Blaga. Plaiul. Două spaţii complementare româneşti: spaţiul mioritic şi spaţiul Bărăganului.

1936

Să arăt într-o notă, la p. 1, că problema Bărăganului e veche la mine (din 1926, scrisoarea de la Rouen[7]) şi că aproape toate consideraţiile din acest eseu sunt din 1932, când Blaga nu venise cu filozofia lui respectivă. Numai ultimele consideraţii din eseu sunt de acum.

Noiembrie 1969

Noi trebuie să luăm act, ştiinţific şi filozofic, pe de o parte, de sensul uman-istoric al provinciilor, pe de alta parte, de sensul filozofic, estetic şi de filozofia culturii (şi metafizic) al regiunilor geografice, al marilor regiuni geografice ale ţării.

Superficialii nu pot „realiza" ideea de Bărăgan în sufletul sau [în] mintea lor.

1936

Cred că influenţa spaţiului asupra omului e mai mare decât spune Blaga (chiar *spaţiul copilăriei* face enorm în atitudinea de mai târziu a omului. Vezi la marii scriitori).

Oamenii poartă în ei spaţiul în care au trăit strămoşii: acesta devine spaţiul subconştientului.

Spaţiul unui om e *o sinteză* (care poate fi hibridă) *între acest spaţiu istoric* (al strămoşilor) *şi spaţiul copilăriei-adolescenţei; între spaţiul istoric şi spaţiul biografic* – totul pe un fundal ontologic (al subspaţiului pe care ontologicul l-a pus deodată în om şi în lucruri? Ademenitoare perspectivă!).

Nenorocirea e că la un om poate fi conflict între spaţiul tatei, al mamei şi cel biografic; adică, trei spaţii diferite. Ba, azi sunt copii ce călătoresc tot timpul – se mută părinţii (vai de organicitatea spaţiului lor!). Ei devin sau nişte inconsistenţi, nişte fleacuri psihice, sau se refugiază în *timp* şi devin revoluţionari. Revoluţionarismul evreilor se explică, deci, şi în acest chip. E *revoluţia pu-*

ră, ca principiu, e încălecarea și goana în timp. Expresia maximă e la Bergson. Iar un Spinoza a ieșit și din spațiu, și din timp, s-a anexat în *substanța* pură.

1936

Influența spațiului artificial (spațiul orășenesc, de exemplu) e tot atât de mare asupra culturii, dacă nu mai mare (dar în rău), ca și influența spațiului cosmic.

1. Omul influențat de spațiu (teza sociologiei cosmologice și a geografiei umane; vezi, în Gusti, *Sociologia [militans]*).

2. Omul influențând spațiul; de exemplu, crearea spațiului citadin, începând cu târgurile din Evul Mediu – în cari avea să se creeze, ca în niște laboratorii, spiritul individualist, revoluționar, științific, ametafizic, minor, al epocii moderne – și sfârșind cu marile orașe moderne americane, în cari zgârie-norii dau un orizont de cabotinism cosmic, de gigantism pueril și mecanic.

3. Teza că formula subconștientă a spațiului din om e ceva ontologic, care s-a depus deodată și în om, și în lucruri – corespondența, când există, fiind ceva foarte adânc; sau putând fi și o influență postumă, dar cu caracter secundar.

Nenorocirea însă e că sunt interferențe între spațiul exterior și cel interior; de aici, lipsa de stil. E adevărat că de aici poate rezulta și o mai mare complicație, și o aromă subtilă a culturii (melancolie tare, neliniște, tragic?).

August 1936

Unde stă atunci formula spațiului care e în esența unei culturi? La origine, stă tot în influența peisagiului, dar cu prelucrarea adusă de om (căci omul nu e doar o oglindă)?

Sau e ceva ontologic-metafizic aici? Adică: formula spațiului e în lucruri și ea s-a *impus totodată și în peisagiu, și în sufletul uman,* în chip paralel, dar admițând corespondențe, influențe secundare și corecturi.

1936

În acest eseu, să discut tot fenomenul românesc în legătură cu spațiul.

August 1936

Caracterul insuficient al culturii române (chiar și în folclor, deși mai puțin decât în cultura critică. Vezi, totuși, abuzul de di-

minutive în folclor) provine nu numai din forma spațiului extern, ci și din ambianța *politică și geografică,* din lipsa de mare perspectivă politică și geografică.

Românii n-au fost un popor mare ca număr, și nici nu au avut o țară întinsă. (Și mănăstirile românești sunt mici. Materialul a fost puțin – și puterea *politică* tot mică. Marea putere politică aduce și monumente mari, și cultură majoră. Vezi, la români, [la] greci, [la] germani.) Așa că azi, când suntem *România Mare* și avem o misiune internațională, ne vom da și o cultura majoră. *(Trebuie!)*

Iată, deci, că, [în] afară de spațiul subconștientului și de cel al peisagiului, mai e și un *spațiu politic:* de acesta depinde enorm felul culturii.

Ei bine, Bărăganul e un *material de sugestii,* ce ne poate fi de folos, ce poate fi utilizat de *voința noastră* politică, pentru a ne da un spațiu *spiritual* major.

(Oare ungurii au ceva major și fiindcă au pustă? Și fiindcă au spațiul nomazilor călători, cari au fost strămoșii lor?)

Să judec așa: cum ne putem da spațiu bărăganic? Ori direct – prin Bărăgan; ori și prin ideea de *misiune* românească, de voință politică.

Martie 1936

Folclorul de munte și de plai s-a *acomodat* pe Bărăgan.

Proba că acest fenomen e posibil e că balada păstorească s-a furișat în cea plugărească (vezi: Densusianu, *Viața păstorească în poezia noastră populară,* p. 46-50).

Dar un lucru [e] important: dacă noi suntem neam de păstori, atunci suntem și ca *spațiu de munte, și ca spațiu de câmp,* căci întotdeauna păstorii veneau iarna la câmp (vezi: Densusianu, transhumanța; geografii; *Drumul oilor.* Cele dintâi drumuri în România au fost *drumurile oilor,* de la munte la câmp și invers). E adevărat că la câmp stăteau în timpul greu (iarna), totuși, spațiul larg intra în suflet și așa. (Importanța zilelor de Sfântul Gheorghe și Sfântul Dumitru vine de la transhumanță?)

Iar dacă adăugam că unii români au fost *plugari,* vedem că avem destule motive să credem că românii puteau avea și spațiu de *câmp.* În orice caz, erau obișnuiți cu un spațiu *larg* (văzut de munte ori de la câmp). În sprijinul lui Blaga vine însă faptul că noi avem caracter resemnat (așa e *Miorița*?). Totuși, spațiul mioritic al lui Blaga nu e tocmai minor, ci e infinitul ondulat.

Februarie 1936

Mioriţa e ceva perfect, minunat, dar e un termen *final*. Nouă ne trebuie ceva neperfect, dar vital, ceva necoerent, dar virtual* (nu vorbeşte Blaga însuşi de diformitatea valorilor din inconştient, tocmai fiindcă sunt vitale?).

Românul are două superiorităţi, ce-i sunt fatale:

1. e prea complex (de unde... spălăceală);
2. e prea evoluat (ca în *Mioriţa*): e înţelept, resemnat.

Nu ne trebuie ca în finalul din *Anna Karenina* (de aceea evreii au pus mâna pe ruşi). Cu această mentalitate, cum să luptăm împotriva străinilor? De aceea ne-au năpădit în trecut. Ne trebuie ceva mai vital şi mai combativ: o simplificare dinamică, o imperfecţie combativă.

Mai 1935

Românul e sclavul *lirismului* uşor, al *didacticismului* uşor, al *melancoliei* (vezi eseul lui Cioran).

Bărăganul l-ar scăpa de acest păcat, adevărat blestem psihologic.

Felul de a fi al românului e foarte simpatic în relaţiile de societate: e tot ce poate fi mai potrivit pentru a da oameni simpatici. Dar e o nenorocire socială şi o catastrofă pentru cultură.

Martie 1936

S-a vorbit de un „suflet ardelenesc" (ceea ce nu prea e). De ce n-ar fi însă o schiţă de suflet bărăganic? Oameni precum Crainic, Folescu, Nae [Ionescu] sunt *realităţi*.

1936

Cultura română trecută s-a bazat numai, ori mai mult, pe spaţiu extern (de aceea a fost o cultură idilică ori de *tip*). Acum a venit vremea să ne acordăm o cultură pe bază de spaţiu intern, critic. Dar să nu fie spaţiu minor, de dealuri. Trebuie să valorificăm sugestiile pe cari le dă Bărăganul (ca antidot la minorism şi individualism)!

Mai 1935

Cultura română trebuie tratată prin Bărăgan (şi prin mare, şi prin munte). E o nenorocire că cultura română a fost fabricată

* Vezi şi Keyserling, *Sur l'art de la vie;* undeva unde vorbeşte, mi se pare, de fecunditatea imperfectului.

de dealuri. Până când nu va interveni *Bărăganul*, nu vom fi salvaţi.

Dilema e însă aici: ne trebuie Bărăgan, dar *Bărăganul e în afară de istorie*, deci de cultură. Aşa că suntem condamnaţi ori să avem cultură minoră, ori nici una? În fond, poate că da, dar în realitate lucrurile nu sunt atât de *absolute*. Probă că stepa rusă a dat o cultură.

August 1936

Se zicea într-o vreme: Românii nu sunt negustori! Românii nu sunt marinari!

Tot aşa cum, pe la 1816–1818, se credea că românii nu sunt făcuţi să fie oameni de cultură.

Ei, dar timpul a dovedit contrariul!

Aşa şi cu Bărăganul. Putem căpăta *eu* de Bărăgan. Vă afirm chiar că eul bărăganic e un eu foarte caracterizat, foarte dârz, foarte ispititor, şi care, odată căpătat, nu mai admite compromisuri cu alte euri.

Februarie 1933

Contra poporului român s-au aliat geografia cu destinul (deci: şi spaţiul şi timpul); asta o zice Mitică Teodorescu, de la „Cuvântul", într-un articol (februarie, 1933). Tot el zice că românul e deştept şi serios, cu toată aparenţa de neseriozitate pe care o face.

Avem compensaţii:

1. *Spaţiul* Bărăganului e ceva pozitiv, o mângâiere, o adâncire.
2. Bărăganul dă *seriozitate*.

Idee importantă: Bărăganul, câmpul dau cultură *virilă* (să dezvolt asta).

Bărăganul ne reabilitează. El e major, viril: vezi Sandu-Aldea, Nae Ionescu[8].

Ardealul (până şi Cezar Petrescu are sânge oltenesc după un părinte, mi se pare); Oltenia şi Bărăganul: astea ne vor salva, vor da cultura română. A fost o nenorocire că aceasta a început prin contactul cu Polonia şi firea monden-culturală. Moldoveanul e om de societate şi de aceea ţine la cultură. Munteanul e *viril* şi de aceea dispreţuieşte arta şi cultura; ori, dacă o face, o face *mare*, majoră. Asta era să compromită şi pe Pârvan: cabotinismul şi li-

rismul, ca uşoare nuanţe (şi încă, Pârvan e basarabean, ceea ce e altceva). Cultura aceasta va fi definitiv compromisă de alde Ralea.

Bărăganul e o speranţă. El n-a produs *opere,* fiindcă nu e modern şi fiindcă e *deasupra culturii,* oarecum: dar va da-o, şi va fi o cultură majoră.

August 1936

Românii pot înţelege Bărăganul (afară de cei prea mondenizaţi). De ce? Fiindcă sunt *cosmici.*

Ei au, deci, perspectiva *majorului, marelui,* a armoniei generale – şi, lucru însemnat, au şi *încredere în cosmos,* nu se sperie de gol, de întinderi (ca femeile şi orăşenii).

De aceea ţăranii nu se plictisesc în singurătate şi nu se sperie de gol; nici în ornamentică (vezi Blaga, *Spaţiul mioritic,* p. 191) nu au *horror vacui*[9]: foarte important. Aici e ceva metafizic, nu numai estetic: metafizica determină arta.

Iată de ce ardelenii stabiliţi în Bărăgan s-au înrădăcinat *spiritual* foarte repede aici; şi iată de ce un om de Bărăgan nu mai poate suferi să stea la munte ori la deal (turbează). Mai repede se acomodează un om de munte pe Bărăgan, decât invers. (Numai oamenii de *deal* sunt mai bicisnici. Ei nu pot sta la şes. Cei împroprietăriţi la şes au umblat ca nomazii cu căruţele; numai copiii lor s-au instalat definitiv la şes. Ba, au avut şi două rânduri de case. Pe copii îi lăsau la şcoală la şes şi ei plecau la deal, înapoi, ori chiar la munte.)

Românii au două mijloace ca să ia în posesie spirituală Bărăganul:

1. spaţiul cultural mijlociu, de *plai;*

2. cosmicismul, trăirea perspectivei marelui spaţiu, a marii panorame cosmice.

Pe aceste două vehicule şi pe aceste două dispoziţii „stilistice“ românii vor putea să capete spirit major, panoramic (căci cosmicismul românesc nu e întotdeauna destul de major ca să nu mai fie nevoie de Bărăgan: uneori e mai mult idilic; *mare dezvoltare).*

Plaiul şi cosmicismul pot avea mare rol de pedagogie etnică; ele pot deveni două metode pedagogice pentru perfecţionarea etnică.

August 1936

Iată ideea centrală pe care să o susţin în *Spaţiul Bărăganului:* omul poartă în subconştientul lui spaţiul strămoşilor. Dar spaţiul biografic (infantil şi adolescent) are influenţă.

Aşa că Bărăganul aduce şi el nota lui, mai ales că spaţiul plaiului nu e un spaţiu limitat, ci tot un spaţiu infinit. De pe plai vezi infinitul (ca la deal. Vezi ce spune şi Blaga, [în] *Spaţiul mioritic,* p. 12: „deschis“, „indefinit“; să citez). Aşadar, spaţiul bărăganic s-a putut grefa foarte bine pe spaţiul plaiului; a dispărut numai ideea de *ritm* şi cea de înălţime, de *platou,* dar a crescut ideea de infinit şi de esenţă ontologică. Pe Bărăgan parcă eşti în esenţa lumii.

Pe spaţiul lui Blaga a putut deci foarte bine să se plaseze spaţiul Bărăganului. Mai ales că la cele de mai sus s-au adăugat [următoarele]:

1. românii au trăit şi pe Bărăgan, şi în bălţi, în Evul Mediu;

2. ciobanii au venit secole întregi pe Bărăgan, unde au petrecut jumătate de viaţă, iar [de] pe munte au continuat să-l zărească; ba, de la un timp, mulţi ciobani nu mai plecau nici iarna de pe Bărăgan;

3. de la munte-plai se vedea Bărăganul (ca la deal);

4. de 100-200 de ani românii au început să colonizeze Bărăganul.

August 1936

E adevărat că Bărăganul dă lipsă de limite şi vag – şi, deci, ar mări anarhia românească; ori prilejuieşte chiar (prin reacţie): spirit revoluţionar, izbucniri teribile (ca în Sandu-Aldea; vezi la ruşi). Bărăganul ar fi, deci, periculos pentru noi, fiindcă ar sprijini anarhismul vag românesc, şi aşa destul de răspândit, ori indirect, ar favoriza izbucnirile revoluţionare sau dinamice. (Românii din provincia Munteniei sunt mai politici; vezi în Ibrăileanu.) Dar Bărăganul e şi cosmic (se vede cerul armonios), iar el însuşi e o formă perfectă şi o suprafaţă perfectă: două perfecţiuni. Asta aduce şi armonie morală.

Dar altceva e şi mai preţios: Bărăganul dă spirit *major.* Dealurile dau spirit *minor, individualism* (ca în Grecia), ceea ce duce tot la *revoluţie;* probă că teoria politică la noi au făcut-o delurenii.

Care e soluţia? Nu să admitem un spaţiu unilateral, de Bărăgan ori de deal, ori munte. Ci să creăm un spaţiu *sintetic şi complex al culturii* (oricare spaţiu al naturii e unilateral!), prin care să impunem o ordine a omului (dar în legătură cu natura. Să nu neglijăm asta. Nu ca evreii, cari nu mai au spaţiu, ori ca orăşenii, cari au un spaţiu artificial).

Apoi, România e variată ca peisagiu. Cum o să impunem numai *un* spațiu? Iată, deci, două argumente pentru cari nu putem să ne bazăm cultura numai pe un spațiu extern, ori pe spațiul extern ca atare.

Salvarea e în spațiul creat de *noi* – al *culturii* –, dar în legătură cu Cosmosul.

E acesta spațiul plaiului, care ar fi un spațiu de centru, sintetic? E ceva aici. E chiar foarte important să studiez această direcție.

Nouă ne trebuie un spațiu în care să fie și majorul Bărăganului, și femininul dealului (orice cultură mare e sinteză a două principii: major și feminin), și eroicul muntelui, și legănarea plaiului. Pe acest spațiu nu-l poate da decât *cultura*.

Ce e atunci de făcut? Să nu *unilateralizăm*. Să luăm în posesiune, spiritual, toate *peisagiile românești* – să adâncim, deci, și Bărăganul. Să insistăm mai puțin asupra *dealurilor*, căci prea am insistat mult, și să facem o sinteză complexă. Momentul, acum, e să descoperim Bărăganul; căci, ca români intelectuali, îl ignorăm.

August 1933

Să studiez pe *Sandu-Aldea* și pe *Murgoci*, ca pe niște monumente sufletești ale Bărăganului: modestie naturală, spirit major, viril, impasibilitate, tărie personală și impersonalizare.

Sandu-Aldea s-a dat deoparte toată viața. Murgoci era atras de orizonturi largi, călătorea și nu și-a făcut reclamă. Spunea doar: „Râdeți voi, dar o să-mi dați dreptate mai târziu". Ori: „Râdeți voi, mânjilor, dar mai târziu o să mâncați pâine de pe urma mea". Și acum, în adevăr, adevărul lui Murgoci – om de intuiții autentice și de intuiții majore – iese la iveală ca untdelemnul. Comparați pe omul de munte, Mehedinți, *literat în știință*, și pe Murgoci. Ce deosebire!

Murgoci era un suflet adânc; a *simțit moartea*. Credea în mister și a simțit chemarea Bărăganului; a venit la Brăila înainte de a muri. Ce impresionant a fost!

Iată ce dă Bărăganul și ce aveau acești doi oameni.

Nae Ionescu a avut foarte mare dreptate când a pus pe Sandu-Aldea în legătură cu Bărăganul[10].

[Sandu-]Aldea și Murgoci nu pot fi explicați decât prin Bărăgan.

Aprilie 1970

Bărăganul lui P. Istrati e cu o coardă mai mult; e mai adânc și mai filozofic, sună că un sistem de metafizică și ca o simfonie a spațiului. Bărăganul lui P. Istrati e un poem dramatic și metafizic al spațiului larg (vezi și *Nerantula*)[11].

Septembrie 1974

Spațiul Bărăganului e un spațiu imens, *desmărginit*, un spațiu desfundat, și totuși geometric.

În Panait Istrati *vuiește Bărăganul*, vuiește de spațiu și de pasiune, ca o furtună maiestuoasă (se vede și firea lui Istrati), ca un uragan orizontal și etern.

Spațiul câmpiei ardelene e un spațiu *colinar* (cu grații serioase, ademenitoare), un Bărăgan de *Beauce*, un spațiu plastic, nu e Bărăganul infinit; și totuși, ardelenii s-au acomodat repede și adânc în Bărăgan (ca și tatăl meu); fiindcă au trăit spațiul larg al transhumanței, pe care îl aveau în subconștient.

Și Bărăganul și Balta au pasiune la P. Istrati; e un vuiet cosmic în Bărăgan și o revărsare de zări în Balta lui P. Istrati.

Vezi poezia *Bărăganul*, de Alecsandri. E semnificativă (dar în sensuri diferite), fie că redă, fie că nu redă spațiul Bărăganului.

Septembrie 1974

După terminarea studiilor, Pavel Dan a fost numit la Tulcea și a funcționat acolo doi ani. S-a considerat aproape ca Ovidiu la Tomis (Ovidiu, totuși, a învățat limba geților și a scris chiar în ea). Spațiul Dunării n-a avut ecou la Pavel Dan.

Tot așa, Bărăganul asupra lui Blaga. Ei aveau *alt spațiu* al subconștientului. Asta e un argument pentru teoria lui Blaga.

Totuși, Blaga, la Brăila, a exclamat: „Dunărea împărătească!"... Dacă ar fi trăit în copilărie la Brăila, poate că era puțin altfel.

Exclamația de mai sus e un argument pentru ideea mea că spațiul copilăriei are influență asupra omului, *ca stil de viață* și de cultură. Blaga, la aproximativ 40 de ani, a fost totuși impresionat de Dunăre; poate că-i amintea și de Dunărea vieneză, dar cred că l-a impresionat mai ales spațiul bălții revărsate – spațiul dintre Dunări, *zwischen Donauenraum*.

Ianuarie 1936

Vezi toate poeziile lui Tuleș din „Gândirea" (mai ales nr. de pe ianuarie 1936[12]. Să citez?).

Aici se văd rusticitatea adâncă, arhaismul, primordialitatea, „necivilizația" omului de Bărăgan; precum și proveniența lui din

spații largi și multe. Dar nu nomadism neliniștit, ci psihologie de spații largi și de adâncime, de înșurubare în existență. Omul de Bărăgan n-are nimic nici din minorismul monden al omului de deal, nici din nomadismul țigănesc.

Deoarece el nu ia parte frecvent la producerea culturii formale – dar e un înalt produs spiritual.

Iunie 1933

„Apoi am luat Bărăganul de-a curmezișul. O, frumoasă câmpie! Numai o partitură de muzică ar putea reda impresia de maiestate și de infinit a acestor orizonturi. Semănăturile se roteau împrejurul nostru, amețite de soare, învăluite într-o ceață opalină, cu ușoare înfloriri albăstrui și argintii, iar deasupra se înălțau domurile norilor – splendide, tăcute și impozante în albimea lor imaterială. Umbrele lor se plimbau pe trupul pământului, care se lasă mângâiat ca un animal sănătos, toropit de plăcere (...).

E vreun mângâietor mai mare al zbuciumurilor sufletești ale oamenilor decât natura? Însăși credința, când a căutat realizarea cea mai deplină, s-a retras în singurătatea naturii. Fiindcă sufletul nostru, chiar în cele mai înalte ale sale manifestări, a păstrat legături ascunse cu restul naturii, din care s-a născut și în care se va întoarce, după ce își va fi îndeplinit rostul pe pământ Chiar civilizațiile mari, după ce au aruncat spre cer strigătul lor de orgoliu, și-au plecat genunchii spre verdele pământ, pe care nu au lăsat decât pietre peste pietre, cioburi și gânduri modelate în marmură sau în metal, pe care le descoperă acum plugul muncitorului, întors la starea naturală de viețuitor fără pretenții al pământului.

Îți vine să strigi, cu poetul Amiel: mamă a minunilor, misterioasă și iubitoare natură, pentru ce nu trăim noi mai mult în tine? Nu am putea, în zilele grele de azi, să găsim o alinare în priveliștile atât de variate și de ademenitoare ale țării noastre? Nu se ridică din ogoarele de grâne, din munți și din păduri, din toate aspectele cu viață bogată ale pământului nostru, o îmbărbătare care să ne facă să uităm necazurile? E bine să ne lăsăm ademeniți de agitația sterilă, când împrejur natura ne spune: nu vedeți că eu sunt tot frumoasă și îmbelșugată și darnică?

De ce vă temeți când sânul meu vă este deschis? De ce vă chinuiți, când eu mă bucur?"

(George Vâlsan, Frumusețile *pământului românesc.* Comunicare la radio, iunie 1932.)

Ceva intermediar între Pârvan și A. Russo: o sinteză.

Octombrie 1933

Vlahuță și Bărăganul. Vezi: *România pitorească* (așa cred); are o idee foarte frumoasă: Bărăganul *n-are apă*. Și, fiindcă n-o are, o visează și visul lui e Apa Morților.

1945

„1809, decembrie, 6

Să se știe de cându au venit muscali în luna lui Dekemvre la leat 1807 și am fugit în băjenie și eram făcut preot de un an, mergiam pă doi și [s]-au născut copila mea în ziua de Sfântul Teodor și eram la Tămădău cu bagăjiele. Și la leat 1808 a[u] făcut turcii cu muscali[i] bătălie și au pierit turci și mulți [muscali]. 1809, dekev. 9. Eu, preotul Fiera, sin popa Tudor Bărăganeanul".

Însemnare pe o carte veche de la Biserica Delea Veche.

1946

Vezi Liviu Rusu, *Estetica poeziei lirice* (cam pe la p. 217, ediția a II-a, Casa Școalelor), unde sunt versuri poporane, în cari se arată că românului îi vine, la un moment-dat, să lase codrul (deci și muntele – adică să lase *orizontul închis)* și să apuce *câmpul*; îl atrage câmpul.

Cu cât acesta e mai bătut de vânt și mai ars de soare, românul se simte atras de el, ca de o *sirenă* a spațiului larg (asta înseamnă că e și în român, cel puțin excepțional, o nevoie de spațiu larg, așa cum a fost la *vikingi, cari au simțit nevoia să meargă spre Islanda,* sau la cei ce erau atrași de Sahara ori de *poli* etc.).

L. Rusu vede frumusețea acestei poezii numai în efecte pur formale, repetări de sunete și de verbe. E și asta, dar e mai mult. Eu văd aici cântată poezia magnetismului Bărăganului. Adică, două lucruri:

1. poezia Bărăganului, atracția lui; și

2. dovada că şi românul a simţit uneori nevoia să iasă din spaţiul închis mic, *adăpostit* (codru, vâlcea, curătură, depresiune subcarpatică) şi să se reverse în spaţiul major. La români a fost un fel de stereotropism şi un tropism pentru spaţii adăpostite, dar iată că a dorit uneori şi spaţii mari, bărăganice. Ei bine, numai atunci s-a născut *statul* românesc, expansiunea românească; asta a fost la păstorii români. Iată ce nu vede L. Rusu.

30 martie 1976
(fragment din scrisoarea către C. Georgiade)

Blaga s-a situat pe o poziţie opusă faţă de Kurt Lewin. În general, explicaţiile prin teoria mediului empiric nu-i conveneau. El era înainte de toate un metafizician şi un gânditor al esenţelor şi entităţilor. Concluzia la care a ajuns curând a fost instaurarea unui concept al spaţiului inconştientului (matrice stilistică) ca factor de explicare a culturilor. Nu e vorba de un spaţiu kantian (formă sau cadru), ci de un fel de stihie formativă de rădăcină sau sământă ascunsă în adâncul fecund şi suveran al inconştientului.

Mirabila sământă la Blaga nu a fost numai o temă impresionantă în poezia lui, ci a fost implicată şi în filozofia sistemului său; şi aici se vădeşte din nou cât de adânc etnic a fost Blaga, chiar fără să-şi dea seama, căci în viziunea poporului român ideea de sănătate e ceva fundamental, ceva organic, ca şi ideea de divinitate, înţeleasă ca intuiţie ontologică.

Aşadar, spaţiul „abisal“ al lui Blaga e un dat filozofic, un fel de absolut. Purtând cu ei acest spaţiu viu ca factor de cristalizare ideativă, oamenii devin creatori într-un mod specific şi autonom. E o fatalitate din interior, pe care creatorii o poartă cu ei (aplicându-se indivizilor, etnicurilor, regiunilor de etnicuri dintr-o parte sau alta a continentului). Avem de-a face cu un spaţiu spiritual, nu pur logic, ci, în fond, mitic, ca variantă adusă de genul uman în univers şi prin care el e altceva decât restul creatorilor. Aici e originalitatea lui Blaga (prin care se diferenţiază net de Spengler) şi ea a fost la el condiţia unei creaţii având un farmec incontestabil. Autorul *Spaţiului mioritic* spune chiar cu precizie: spaţiul (cultural) de deal–vale persistă chiar şi atunci când românul trăieşte în „bărăgane“.

Fireşte că e o anume exagerare în poziţia lui Blaga, dar nici un sistem nu se face fără exagerare, căci filozoful împlineşte lucrurile după imperativele logosului său, al cărui prim posedat este el însuşi.

Chiar Blaga, mai târziu (în *Despre gândirea magică*, 1941), a scris propoziţii impresionante despre unitatea mistică dintre om şi mediul său geografic, în societăţile arhaice. Şi, când a vorbit despre spaţiul abisal la elveţieni sau la ruşii stepelor, fără voie i-a dat expresivitate, amintind de piscurile Alpilor sau de imensităţile plane ale Ucrainei. A fost mai mult pentru a face atmosferă în jurul tezei lui, dar procedarea e semnificativă şi oarecum eretică faţă de teză.

Blaga nu era absurd, nu era fanatic, nu era tiran (unii filozofi, să recunoaştem, au ceva din aceste trăsături); când a răspuns unor critici ai săi – după apariţia *Spaţiului mioritic* – el n-a contestat că problema se poate pune şi altfel, dar a ţinut să afirme că el a privit chestiunea *în sine*, adică spaţiul inconştientului *în sine*, fără raportare la cauzalitatea sociologică sau istorico-geografică. A recunoscut, în mod implicit, altora acest drept, dar l-a refuzat lui însuşi.

Şi îmi spun acum: dacă Blaga ar fi aderat din capul locului la un spaţiu de creaţie culturală determinat numai, ori în primul rând, de mediu, n-ar mai fi fost opera sa de filozofia culturii. El a avut instinctul ineditului, fără a schilodi adevărul, cel mult transfigurându-l, aşa cum se permite în filozofie (toate culturile sunt, în definitiv, transfigurări ontologice). Ca urmare, avem un sistem de filozofie a culturii, cum nu e altul la noi ca amploare, specific şi bogăţie muzicală de sensuri, totul cu şansa de a fi fost redactat şi de un mare scriitor.

Dacă va apărea un eseu despre *Blaga în spaţiul apelor*[13], pe care, în parte, l-am expus la Muzeul Literaturii Române, îl voi trimite. Din el se vede că, deşi partizan al spaţiului inconştientului de deal–vale, Blaga nu era un spirit monovalent.

E un noroc că Blaga a apărut în cultura noastră şi se poate spune că rangul unui filozof se vede şi după valoarea şi mulţimea criticilor pe care le determină.

Noiembrie 1936

Plaiul e cel mai sintetic peisagiu românesc, cel mai central; are perspectivă largă, ca stepa, are ondulaţii, ca marea; are forme rotunde şi idilice, ca dealurile; are înălţime, ca muntele (să fac o perioadă frumoasă).

E adevărat ca Bărăganul (stepa) are netezime: n-are ondulaţii; şi nici nu e *înalt, podal* – podiş. Dar pe Bărăgan nu mai e nici ideea de înălţime, nici de jos, ci e ceva ontologic: în Bărăgan eşti

în spaţiul universal pur, Bărăganul e în afara ideii de înălţime, căci el e astral.

Şi atunci, să judec aşa: pedagogic, plaiul e tipsia spaţială de translaţie, care poate înlesni culturii române să beneficieze de spaţiul complet (nu mai mult de dealuri, cum e azi. Căci creaţia noastră cultă e mai mult o cultură de dealuri). De la plai să trecem la toate. Plaiul e un spaţiu românesc adânc, un spaţiu important, deşi nu atât de exclusiv, cum zice Blaga.

Dealurile fac ravagii în cultura noastră *scrisă*. Folclorul e mai mult cultură de plai? Aţi observat că Blaga, prin suflet şi cultură românească, nu înţelege decât folclorul?

Cum se explică [însă] că, dintr-o cultură populară de plai, a ieşit o cultură critică minoră, de deal? Nici plaiul nu e atât de general în psihologia română? Sau în trecerea de la folclor la cultura critică se întâmplă degradări?

Planul eseului să fie aşa:

1. Antinomiile Bărăganului.

2. Necesitatea de a însuma în cultura noastră un spaţiu sintetic şi nu numai cel de deal ori de munte, ori de stepă.

3. Cum, pentru asta, ne poate servi conceptul de *plai* din filozofia lui Blaga; în felul acesta, am găsit şi modalitatea diplomatică de a-l corecta pe Blaga, şi de a salva ideile mele. Să o fac cu mare amabilitate indirectă – dar spunând tot gândul meu[14].

Noiembrie 1936

Blaga explică monomic poporul român – chit că intuiţia lui artistică adaugă apoi o serie de compensări: discreţie, bun simţ, măsură, bipolaritate...

Această *monomie* de explicare a românismului – prin spaţiul mioritic – din partea lui Blaga:

1. e ceva unilateral (românii au două focare, chiar mai multe); şi

2. e dovada influenţei din partea lui Spengler – Frobenius, cari au căutat un simbol spaţial unic pentru marile culturi istorice. Blaga a căutat şi el un simbol spaţial unic pentru români, care e impropriu: a) fiindcă românii au două focare spaţiale; b) fiindcă e vorba de un spaţiu românesc, el nu e numai de plai, ci şi de stepă.

Aprilie 1971

Spaţiul mioritic şi spaţiul Bărăganului; Bărăganul şi nepotrivirea dintre spaţiul subconştientului şi spaţiul *geografic*. Un lucru la care nu s-a gândit Blaga e că opoziţia dintre spaţiul subconştientului şi spaţiul geografic poate duce la boli nervoase, la boli sufleteşti. Exemple:

1. În *Emigranţii* lui Bojer se vorbeşte de un personagiu care, în preria americană, se îmbolnăvea fiindcă nu vedea nici un accident de teren (iar pentru mine tocmai spaţiul fără nici un accident, chiar fără arbori, dar infinit, este *summum bonum* din punctul de vedere al spaţiului spiritual). La urmă, personagiul lui Bojer şi-a făcut singur o moviliţă de pe care privea; dar tot a înnebunit.

2. Într-un roman (sau nuvelă?) al lui Cezar Petrescu, o eroină s-a îmbolnăvit, fiindcă, în fiecare dimineaţă, când se scula, nu vedea decât un deal, pe fereastră.

3. Mamica[15], atunci când a venit la Comăneasca, era apăsată de spaţiul câmpiei: toată viaţa n-a putut suferi cântecul greierilor.

4. Ţăranii deleni (si munteni?) împroprietăriţi după primul război mondial în nordul Bărăganului (poate şi mai la sud) se întorceau în fiecare toamnă „acasă“ (la deal sau munte). Acel fermecător *chez nous*, pentru ei, nu era pe Bărăgan.

5. Soldatul din Bărăgan rămas în 1918 în Moldova, prin căsătorie, s-a îmbolnăvit de nervi şi medicii i-au spus să se întoarcă în Bărăgan.

Cuvinte străine, dar foarte românizate: Ardeal şi Bărăgan.

E adevărat însă că spaţiul mioritic al lui Blaga e un spaţiu mobil, un *spaţiu de succesiune*, un spaţiu ce se face mereu; aşa că prin el se poate face trecerea la Bărăgan: e ceea ce au făcut păstorii prin transhumanţă.

Nică Dumitrescu a cumpărat via de la Baldovineşti, fiindcă a văzut acolo o bucăţică de deal. Şi preotul Doniga la fel.

Mai 1935

Spaţiul subconştientului de care vorbeşte Blaga e, la origine, produs tot de spaţiul exterior sau, cel puţin, sunt în legătură?

Numai azi nu mai e aşa, adesea, fiindcă oamenii s-au amestecat în mare parte şi n-au putut duce cu ei şi peisagiul atavic. Dar de aici au rezultat mai multe rele:

1. *criza etnicurilor*. Etnicul pur e prelungirea unui spaţiu;

2. criza culturilor. Azi e o interferență de culturi, fiindcă e o *interferență de spații în subconștient;* căci, orice ar zice Blaga, spațiul subconștientului nu e un absolut și nu trăiește independent de spațiul geografic.

Cultura modernă e hibridă și lipsită de *monumentalitate* din cauza asta. Evreii, călătorind mereu, au anulat în ei orice spațiu. De aceea ei trăiesc numai cu timpul; de aceea sunt dialectici, revoluționari, chiar anarhici;

3. suferința moral-metafizică și chiar biologică; căci oamenii cu spațiu subconștient minor sunt siliți să trăiască în stepă și viața lor e o continuă spaimă. De aceea *femeile vor să vină la oraș:* fiindcă lor le place spațiul mic (de interior), ele având un suflet minor. Invers: oamenii de stepă ori de mare (marinarii), cu spațiu subconștient major, se sufocă atunci când împrejurările vieții îi silesc să trăiască la oraș ori la deal. Suferința și pesimismul modern vin, deci, și din amestecul spațiilor; amestecul - interferența - spațiilor în același om dă criza culturii, iar contradicția între spațiul extern și cel intern aduce *suferința, pesimismul.*

1937

Orizont și stil, Blaga, p. 106, *toată.*

Aprilie 1937

În *Eonul dogmatic,* Blaga admite și influența spațiului geografic în determinarea culturilor: vezi p. 196.

1937

Să discut:

1. Și inconștientul se poate schimba prin conștient. E un raport reciproc, nu cum crede Blaga.

2. Blaga însuși spune că sunt posibile schimbările, chiar influențele, când sunt unul sau mai multe elemente într-o matcă stilistică comună cu alta. Dar asta se poate aplica și la *matca stilistică,* și la *alt spațiu* (când omul se mută în alt spațiu), considerat și el ca o matcă stilistică. Interesant.

Mocanii au venit din munte pe Bărăgan. Dar ei aveau deja idee și drag de spațiul major, deci au putut să-și asimileze ușor spațiul bărăganic.

Noiembrie 1972

Omului de pe Bărăgan îi e de-ajuns un timp de 2-3 generații, uneori chiar o singură generație (să fi trăit el în copilărie pe Bărăgan), pentru ca să devină suflet de Bărăgan.

Blaga n-a știut acest lucru, când a scris în *Spațiul mioritic* că românul trăiește în spațiul plaiului, chiar și atunci când trăiește de sute de ani pe Bărăgan - așa îl rezumă, pe Blaga, V. Damaschin. Tot Damaschin adaugă: „Șesurile românești sunt pline de nostalgia plaiului" („Credința" cu data de 26 mai 1935). A spus Blaga chiar așa? Și că românul e om de plai chiar când e de *sute de ani* în Bărăgan? Să verific.

Blaga n-avea de unde ști astea (și mai ales să cunoască nostalgiile omului de Bărăgan) - fiindcă n-a trăit în Bărăgan; dar sunt sigur că, dacă și-ar fi trăit copilăria în Bărăgan, n-ar mai fi scris *Spațiul mioritic.* Și ar fi fost păcat, căci e prea frumos, prea interesant - și e adevărat că cei mai mulți români sunt oameni *deleni* (care e ceva mai mult de munte decât de deal); plaiul nu e un spațiu de Mont Blanc și nici de dealuri comestibile, ci e *cosmosul modelat în valuri.*

Nu există plai în Bărăgan - cum a scris unul recent - și nici pe piscurile munților. Plaiul e, în adevăr, ceva specific românesc.

1936

Cred că spațiile subconștientului au fost date tot de spațiul extern, ori sunt create de ontologic, în vederea spațiilor concrete sau *paralel* cu ele. Ar fi un paralelism spațial.

Căci însuși Blaga, când vorbește de spațiile subconștientului, le clasifică tot în spații ca cele externe: de stepă, de munte, de infinit, de compartiment etc.; așadar, nu poate găsi un spațiu propriu-zis al sufletului, care să nu fie mulat după peisagiu (la origine).

August 1936

Chinezu și Blaga n-au văzut Bărăganul, balta, marea. Ei n-au cunoscut aceste locuri. Vezi cu ce aer de revelație îmi scrie Chinezu de la Carmen-Sylva (30-31 august 1935) despre peisagiul dobrogean.

Nici Blaga nu cunoaște balta, Bărăganul. Dacă le-ar fi cunoscut - și la timp! - ar fi scris altfel. Nu s-ar fi lăsat posedat *exclusiv de plai.* Iată de ce Bărăganul trebuie luat în posesie de spiritualitatea românească, mai ales că prin el ne putem salva.

Blaga şi Chinezu au trăit ca într-o *strachină,* acolo, în Ardeal.

Octombrie 1936

Blaga însuşi n-a putut înţelege dintr-o dată; când i-am arătat un peisagiu tipic de Bărăgan, mi-a răspuns, cu ironia ardelenească: „De ce e peisagiu tipic de Bărăgan? Fiindcă are o turmă de oi?"

Septembrie 1936

Plaiul e un spaţiu şi o formă de timp. Foarte important. Aici e importanţa lui. Căci el e şi o formă de *plutire în timp,* de invitaţie la timp (dar la un timp minor), e mers suiş şi coborâş, mers de alternare; în timp ce Bărăganul e o imensitate statică, o ancorare în veşnicie (afară dacă, prin reacţie, nu produce revoltă imperialistă).

Septembrie 1937

Şi românii cari au venit cu oile de la munte au putut aduce spaţiu major. Aplică ce zice Blaga de ciobanul vedic (p. 128, *Orizont şi stil*).

August 1936

Când voi face eseul despre Bărăgan, să citesc încă o dată *Orizont şi stil* şi *Spaţiul mioritic* de Blaga.

1936

Bărăgan: Blaga, *Orizont şi stil,* p. 106, toată: important.

1936

Sentimentul Bărăganului e sentimentul mersului egal, uniform (nu ondulat), dar cu izbucniri elementare la răstimpuri, ori o nostalgie de stepă, apăsătoare, din care izbucneşte la răstimpuri persoana omului.

La plai e altfel. Compară cu ce zice Blaga la p. 20-21, *Spaţiul mioritic*

1936

Dar şi Bărăganul e nostalgic, nu numai plaiul (Blaga, *Spaţiul mioritic,* 22-23).

1936

Blaga însuşi e un român ideal, aşa cum ne trebuie: un român *major.* Deci, nu e mioritic, ci... bărăganic. Aşadar, pot com-

bate spaţiul mioritic, ori cel puţin pot susţine necesitatea celui bărăganic, prin chiar exemplul lui Blaga.

Noiembrie 1934

Frica de spaţiu şi frica de *Bărăgan.* E deci ceva primitiv, dacă la primitiv e în adevăr frică de spaţiu (vezi: Blaga, *Filozofia stilului,* p. 28, p. 30).

În omul modern, rafinat, sufletul s-a minorizat, s-a primitivizat. Îi e frică de natură.

August 1936

Blaga nu dă importanţa cuvenită peisagiului de şes în formarea românilor *(Spaţiul mioritic,* p. 220). Face rău. El lucrează prea mult cu peisagiul de munte şi [de] plai. Şi apoi, chiar noţiunea de plai nu e prea precisă, e destul de vagă.

1936

Când am coborât din tren, la Deduleşti, în 1931, craniul parcă a început rapid şi *magic să se lărgească,* până s-a identificat cu orizontul.

August 1936

Probă că plaiul e un spaţiu de *centru* e că Eminescu a putut trece organic şi fără să se falsifice la *cântarea mării* (vezi *Spaţiul mioritic,* p. 250-252).

1936

Bărăgan; vezi: *Spaţiul mioritic,* p. 245. Să fie numai influenţa unei cunoscute metafizici „germane"? Ori şi influenţa *stepei,* care a dat grandoarea spiritului mesianic rus?

August 1936

Un singur nenoroc filozofic a avut Blaga: că nu a cunoscut la timp şi spaţiul larg. Astfel, a rămas robit spaţiului de plai.

August 1936

Spaţiul mioritic, p. 219-222.

La p. 221 Blaga arată – dar nu-şi dă nici el bine seama – că spaţiul de plai s-a format la români din cauza mediului geografic de plai, *dar nu numai din cauză asta,* ci şi fiindcă mediul istoric al vieţii noastre a fost minor: comunităţi mici, apoi state mici. În

adevăr, *asta* cred că e cauza principală. Dar Blaga n-o dezvoltă şi nici n-o vede clar.

O critică importantă ce se poate aduce lui Blaga: spaţiul nostru de „plai“ a fost format nu atât, ori nu numai, de plaiul geografic, ci şi de istoria noastră din Evul Mediu (eu zic: şi după aceea; Principatele moldovene); vezi şi *Spaţiul mioritic,* p. 221.

Şi atunci, de vreme ce cauza este istoric–politic–socială (care a avut „norocul“ *stilistic* să coincidă cel mai adesea şi cu un spaţiu geografic de plai), înseamnă că spaţiul nostru mioritic se poate schimba când se vor schimba împrejurările politice, sociale, istorice. Asta nu dărâmă pe dedesubt teoria lui Blaga despre poporul românesc? Ori o reduce *numai la explicarea trecutului* (aici e paseismul adânc al filozofiei lui Blaga)?

E simptomatic că Blaga nu încearcă nicăieri serios o explicare a cauzelor cari au creat spaţiul nostru de plai; parcă ar simţi primejdia. Din fericire pentru teoria lui Blaga, şi din nenorocire pentru noi, viitorul românilor îl condamnă tot la o istorie minoră, în mare parte. N-a zis chiar Blaga că nu vede viitorul nostru internaţional decât făcând echilibristică între Italia şi Germania? Trist destin.

Spaţiul mioritic, p. 224-225: deci, sentimentul spaţial creşte o dată cu politicul. Pagina 225, 227-228: deci, sentimentul spaţiului *creşte şi descreşte,* ca o armonică, după factori politici.

Aşadar, putem căpăta spirit de misiune. Acum *se repetă* – deşi mai puţin organic – *momentul Ştefan cel Mare:* a căpăta misiune şi spaţiu major (vezi: *Spaţiul mioritic,* p. 225-228). *Iată importanţa momentului actual pentru misiunea românească. Să fim conştienţi de acest lucru.*

August 1936

Spaţiul subconştientului poate fi produs nu numai de peisagiu, ci şi de cauze cari nu au nimic de-a face cu acesta. De exemplu:

1. *corcirea etnică* duce la *minorism,* deci la spaţiu mic;

2. imperialismul, statul *mare* duc la perspectivă de *colosal* (vezi la germani, [la] egipteni), deci, la spaţiu major (invers la elini. Spaţiul limitat la ei e şi din cauza statului mic, precum şi din cauza lipsei spiritului imperialist), iar imperialismul prea mare duce la pierderea intuiţiei morale de orice spaţiu (ca la evrei). (Ceva şi la Carol al VII-lea, Alexandru Machedon, cari s-au pierdut în spaţiu, ca o rachetă!);

3. apoi, cauze economice: burghezia modernă a creat oraşele, americanii au creat New York-ul cu zgârie-nori, pentru motivul că insula era *mică* şi pământul era *tare,* dar asta a dus la un anume spaţiu în toata civilizaţia contemporană.

Iată, deci, împrejurări de natură *politică, economică* ori *militară* (de exemplu: Evul Mediu a creat burgurile *întărite,* pentru ca să [se] apere de duşmani, dar şi din motive economice), cari au dus la crearea unui anume spaţiu subconştient.

Aşa că Blaga are multă dreptate când susţine că există un spaţiu propriu al subconştientului (deşi cam exagerează; şi deşi face greşeala că nu studiază *cum de s-a putut produce un asemenea spaţiu* – poate o va face în metafizica sa);

4. apoi, *cauze religioase* pot produce un anume spaţiu subconştient; popoarele cari au luat protestantismul au luat şi un anume spaţiu al subconştientului (de exemplu, la unguri. Căci, altfel, nu era nici o legătură între sufletul de *pustă* şi de hoardă al ungurilor şi stilul calvin).

Acest orizont al subconştientului e deci ceva autonom. El se explică:

1. prin cauze politice, economice, morale, religioase;

2. prin ceva care îi e lui propriu, de la început – e ceva propriu *eului,* deci, categoriilor de euri;

3. prin ceva ontologic: e un produs al unor cauze metafizice.

Cum vin astea? Blaga nu o spune. Ori toate la un loc?

Saşii din Ardeal au putut păstra casele lor, stilul lor, nu numai din cauza spaţiului subconştient, cum spune Blaga, ci şi prin *simplă tradiţie – ori prezumţie.*

1936

Bordeie pe Bărăgan. Blaga, *Orizont şi stil,* p. 73.

Şi pe Bărăgan sunt case mici – nu mai vorbim azi, când imitaţia face să se clădească după cum e la oraş, ori în Apus.

Dar odinioară erau *bordeie* (vezi Sadoveanu, *Bordeenii).*

Teoria spaţiului mioritic la Blaga e splendidă: dar cam forţată. Şi *pedagogiceşte* trebuie să tindem către un spaţiu major.

Ibid., p. 77-78: cât *aproximativ* e în aceste consideraţii? Ce joc minunat de probabilităţi! Sunt gata să admit că spaţiul mioritic e principalul spaţiu românesc – dar nu *singurul,* şi poate nu cel mai bun.

Pagina 79: nu pe Bărăgan doina a căpătat duh de stepă; dar e adevărat că [apare] un duh de tărăgănare melancolică (nu virilă), în care ar fi încă influența substratului spațiului mioritic.

Găsesc că sentimentul de euforie etnică al ungurilor rezultă și din faptul că *li se potrivește spațiul**.

Blaga, *Orizont* și *stil,* p. 77: dar ce să zici atunci de țăranii câmpeni, cari mureau în Moldova fiindcă muntele le zgâria retina? Și asta chiar *după război*!

Pagina 77: „dealul să se schimbe în șes"; oare asta să nu spună nimic? Oare să nu fie asta și o dorință de spațiu bărăganic și de evadare din spațiul mioritic? Vezi istoria și geografia: românii au locuit întotdeauna și la șes, și în baltă. Deci, pot avea și spațiu bărăganic.

1935

Blaga uită că ciobanii au trăit și pe șesuri (cam jumătate de an, în fiece an). După Blaga, ar urma că sufletul românesc e produs de ciobani (vezi p. 233, al. I, „Gândirea", mai 1935[17]).

Da – în foarte mare parte. Dar și ciobanii au stat pe câmpuri! Și încă ceva: mai e și *agricultorul.* El e țăranul român propriu-zis; plugarul nu a însemnat nimic?

Apoi: chiar de-ar fi cum zice Blaga, nu e și pentru normativ. *Ce trebuie să fie.* Și din acest punct de vedere trebuie să spunem: avem nevoie de *Bărăgan* ca *să ne salvăm.*

Trebuie să ne revoltăm odată *contra minorismului nostru* și să ne salvăm; oare minorii sunt caraghioși când vor să fie majori? Da, dar noi avem *și ceva suflet de Bărăgan,* și e, poate, tot ce e mai prețios în noi.

Iunie 1935

I. Simionescu spune că solul României e foarte variat, dar nici unul din aceste aspecte nu e prea măreț[18].

Da. Dar e o excepție: *Bărăganul.* Acesta reprezintă partea *virilă, majoră* a României. Să o apreciem și să ne salvăm prin ea.

1936

Blaga, *Spațiul mioritic,* p. 11: și la cântecele noastre de Bărăgan e așa ceva.

---

* Vezi ce zice Chinezu despre români în „Gând românesc", ianuar 1936, p. 49[16]: sentimentul autohtoniei *ardeleanului* în Transilvania („eu sunt de aici") va fi venind și din asta.

Pagina 12: totuși peisagiul influențează sufletul.

Februarie 1936

Pentru Bărăgan: Blaga, *Orizont și stil*; *toată.* Vezi, mai ales „Între peisagiu și orizont subconștient". Nu e mai puțin adevărat că:

1. și peisagiul face sufletul. Teoria mediului *cosmic* are și ea valoare;

2. în sufletul românesc sunt și spații nemioritice (primordial nemioritice, *majore,* luate de la romani, asiatici); aici e marea noastră speranță.

Principii majore, care să fructifice într-un mediu bogat de valori minore ar fi idealul; fiindcă orice valoare mare pe lume e o combinație de major și minor, majorul însă dând tonul. La romani, de exemplu, a fost prea mult major.

Azi, la noi, minorul dă *tonul.* Toată problema viitorului culturii române e cum să se ridice deasupra *majorul.*

Vezi, în Chinezu („Gând românesc", ianuar 1936, p. 49), mărturisirea lui Reisner că sașii suferă în Ardeal. Există, deci, un orfanism față de spațiu: poți fi orfan de spațiul tău adânc.

Barbarii se opreau acolo unde li se potrivea spațiul; iar azi, ungurii au nostalgie pentru Mongolia din China, deși li se potrivește pusta.

11 decembrie 1971

Vezi, Drâmba, *Filozofia lui Blaga*[19], p. 63-64. Să discut pe larg teoria spațiului la Blaga, Spengler, Kant și teoria mea a Bărăganului (asta, ca *aplicație,* ca să arăt dacă Bărăganul ne poate ajuta să creăm o cultură de tip major).

Ideal este când spațiul fizic și cel al subconștientului coincid. Dar, chiar când nu e așa, este cert ori foarte probabil că spațiul geografic valorifică *unele sau altele din formele psihice* – sau le exasperează, făcându-le și mai tari, prin opoziție; se poate și asta*.

---

* Cazul cel mai celebru e cel al culturii eline, care s-a speriat de infinit și a ajuns la limită: dacă e adevărat – căci nu văd că filozofia lui Platon ar fi obsedată de *finit.* Ea e majoră! Elinii au avut și ceva universal: altfel, nu s-ar fi grecizat Asia în zece ani, prin Alexandru Machedon (vezi Janet - Séailles[20]).

(Și evreii sunt universaliști, deși au obsesia spațiului de ghetto?)

Pagina 2 la *Teoria spațiului și cultura*. Vezi și critica lui Stahl contra lui Blaga[21]. E superficială – pozitivistă –, dar nu înseamnă ca n-are partea ei de adevăr.

Un Blaga născut pe Bărăgan poate că n-ar fi scris așa. El n-a avut nici măcar strămoși păstori transhumanți pe Bărăgan. Dar mama sa avea sânge aromân. Aromânii au fost transhumanți pe spații mari.

Mai 1972

Blaga, *Zări și etape*, p. 49-56; aplică la Bărăgan.

Omul de Bărăgan nu e primitivul și nici omul modern, ci adâncul om târziu-neolitic.

1936

1. *Spațiul mioritic* nu e un spațiu de limitare. Are o virtualitate de infinit: *infinit ondulat*. Nu e nici munte, nici coline-deal, depinde cum îl interpretăm.

Până acum a fost interpretat mai mult minor. Dar poate fi interpretat și major. Deci, ne putem salva.

2. Se adaugă și accentul *axiologic*, prin care ne putem da un spațiu major. Mioriticul, cum am spus, se pretează.

Iată două motive prin cari ne putem salva.

Februarie 1936

Problema spațiului românesc e problema destinului culturii românești. Destin major ori minor?

Deci nu e o problemă de expediat ușor. Vezi și Dan Botta, *Frumosul românesc* (articol publicat în urma apariției *Spațiului mioritic* [al lui Blaga])[22].

Mai 1935

Să opun „structurii indefinit ondulate", a lui Blaga, „structura *infinit* neondulată" a Bărăganului.

Avem de-a face cu două spații.

Teorii ale spațiului

Spațiu matematic, spațiu filozofic și spațiu psihologic. Alte feluri de spații. Genuri proxime: sahara, preria, stepa, pusta, savana. Diferența specifică Bărăganului. Încercare de definiție

Mai 1935

Trei feluri de spații:

1. matematic: același întotdeauna; pur fenomenal; e ceva care are influență asupra unui mobil (să-l întreb pe Nuță);

2. filozofic: forma kantiană; implică înțelegere metafizică;

3. psihologic: spațiul concret, care e foarte *variat:* munte, deal, șes, pădure, mare etc.; acest spațiu se poate diversifica în spațiul estetic, biologic, moral.

Noi luăm spațiul mai mult în înțelesul *psihologic și moral* (vezi la Blaga, dar la el e mai puțin în sens moral); Bărăganul ca spațiu psihologic și cu aplicații la viața morală și [la] filozofia culturii.

Mai 1935

Bărăganul are spațiu infinit, ca în știință, dar nu sărac, ci plin de mister. Deci, are și avantajul spațiului științific, și pe cel al spațiului ontologic.

Bărăganul e numai esență ontologică, fără formele ei.

August 1978

Feluri de spații:

1. spațiul alveolar (sau ontologic);

2. spațiul migrator (din vremi economice ori dintr-un instinct de deplasare);

3. spațiul pendular (transhumanța): aromânii la noi, precolumbienii;

4. spațiul turistic; foamea de spațiu, dar alunecare pe deasupra: „Am făcut anul acesta Parisul, Roma, Londra" etc.: totuși, în grabă se poate vedea mult;

5. spațiul higienic ori cinematic *(weekend),* ca mijloc de dezintoxicare după munca din cursul săptămânii; în mediul urban ori industrial, harta e un spațiu, în fond, tot de cinema;

6. spațiul imperialist; spațiul vital (geopolitic), din necesitate economică, însă din gust de cucerire;

7. spațiul semit, tricolorist; individul misionar, ce umblă peste tot *(ubi bene, ibi patria)*, dar cu febra lui imperialistă, care vrea să-și facă culcuș peste tot ori care seamănă cu obsesiile lui; dar seamănă o floare și nu sădește un pom.

Cum e (cum a fost) la români? Numai la noi a existat termenul „pământean"; de unde și „țară", „țăran". Francezii au termenul *terrier*, nemții îl au pe *Land* sau *Bauer* („constructor", semnificativ!). Vezi cum s-a spus la „țăran" în limba diferitelor popoare.

Omul se definește și în raport cu spațiul sau cu timpul.

August 1936

Apusenii au *anulat spațiul*. De aceea, ei se determină după criterii și cauze aspațiale: economice, politice etc.

Ideea materialismului istoric, de exemplu, s-a născut în Apus: omul determinat de factorul economic, și nu de cel cosmic, de spațiu.

Noiembrie 1969

Bărăganul în literatura universală: de exemplu, la scriitorii ruși. Ori *Sahara:* vezi pasiunea pentru Sahara la locuitorii de acolo, mi se pare, în Tican Rumano[23].

Descrierea câmpiilor americane: pampas, prerii (în Bojer[24] etc.); și la Constantin Stere, când descrie Siberia, cu fluviile ei de 40 km[25].

Bărăganul în literatura română: Odobescu, Sandu-Aldea, Sadoveanu, Gh. Banea etc.

Pentru francezi, *Beauce* e o mare câmpie, un spațiu vast – ca și pentru ardeleni – „câmpia" (care nici nu prea e câmpie).

Vezi *Șesuri natale,* de N. Crainic; de Martonne[26], G. Vâlsan[27]; manuale de geografie (Mehedinți etc.).

1942

Rasputița: starea de a fi fără drumuri; existență nediferențiată. Așa e în stepa Rusiei, când se desfundă primăvara și nu se mai disting drumurile...

Decembrie 1976

Bărăganul și peisagiul din Sahara. Vezi Maupassant, tradus în românește, volumul în care sunt și O *viață*. *Bel Ami* (p. 411 etc.).

Bărăganul e *drept,* suprafață plană, dar care sugerează infinitul și cosmosul și stabilitatea fastuoasă.

Sahara e *vălurată* și cu vifornițe de nisip. Dar și ea poate inspira mari atașamente, dacă nu pentru un punct, pentru peisagiul deșertului ca atare.

Sahara salvează pe oameni numai prin turme de vite.

Bărăganul e în primul rând *botanic* (și *cosmic).*

Sahara e peisagiul abstracției fastuoase și mișcătoare (e ceva dinamic și tragic în ea).

Bărăganul e peisagiul cercului perfect și totodată al vieții și al cosmicului.

Iunie 1970

Lumina pe Bărăgan. Cehov, vol. 6, *Stepa,* p. 217: „depărtările se vedeau limpede ca ziua"; p. 217: „prin pâcla nopții se vede tot...".

Parcă pe Bărăgan atmosfera se oglindește în ea însăși.

Este *obiect* și *oglindă totodată.*

De aceea a scris Fănuș Neagu, recent, că nicăieri lumina nu e ca la Brăila?

E pe Bărăgan o lumină de sens și de maiestate, *lumină* infinită și obiectivă; o lumină clară și prestantă, și totuși are în ea o nesfârșită enigmă, o enigmă irizată într-un cristal universal, într-un cristal cosmic, iar câteodată chiar se precizează într-o cheie muzicală, pe un portativ infinit: *Apa Morților.*

Prin acest concept, folclorul nostru, vechea noastră cultură poporală făceau legătura între *fenomen și transcendent,* între lumea sensibilă de aici și lumea inteligibilă, de dincolo (mare dezvoltare).

Iunie 1970

Stepa n-are ecou, dar duce sunetele departe, „peste întinderile fără sfârșit" (Cehov, vol. 6, p. 259). Interesant.

Așa s-a unificat Rusia, „maica Rusie". Stepa dă această *plinătate comunitară;* pe când dealul și muntele izolează, *trimet ecoul înapoi.* Dar câmpia duce „ecoul" la infinit și existența, cu el.

Cred că Bărăganul e spațiul cel mai propriu ca să dea o comunitate etnică mare, plinătate.

Eul umple spațiul și totodată se umple pe el (dezvoltare).

Poate din cauză asta iubesc Rusia, „sfânta, maica Rusie" – ca niște nebuni.

Iulie 1970

Vezi *Stepa,* de Cehov (vol. 6); admirabile descrieri, deşi nu prea metafizice.

Totuşi, într-un loc, e o afirmaţie adânc metafizică [şi] care s-ar putea preciza aşa: infinitul spaţial atrage sau sugerează trăirea infinitului temporal; universalitatea atrage eternitate într-o trăire completă.

Aşa face Bărăganul şi aceasta e una din minunile lui.

Vezi p. 185: „i se părea (lui Egoruşca) că e o veşnicie de când îl hurduca brişca şi că soarele îi dogoreşte spinarea de cine ştie când".

Iunie 1970

Legendaritatea Bărăganului. Stepa e ca un spaţiu cu legende: *Legendele stepei,* Cehov, vol. 6, p. 218-219.

Legendele Bărăganului (pe cari le-a povestit Istrati; ceva la Sandu-Aldea, Odobescu. Bărăganul – spaţiul cu cele mai adânci legende.

Temă: Caracterul de legendă al Bărăganului. *Idealismul sau irealitatea lui* – şi totuşi, ce realism! Antinomie: idealism şi realism pe Bărăgan (dezvoltare).

5 decembrie 1971

Noi vorbim de adevăratul spaţiu de Bărăgan, care e rar în Europa: stepa rusă, pusta ungară – şi cam atât.

Iar America de Nord şi de Sud are preriile şi savanele. Mai e Sahara (care are în plus căldura şi dunele ondulate şi mişcătoare de nisip).

Le pays de Beauce, câmpia ardeleană sunt câmpii minore şi mini-bărăganuri, ultima cu coline; Ţara Bârsei, tot aşa.

Adevăratul bărăgan e plan şi nu vezi nici un accident de teren şi nici un sat – ori foarte departe.

Iunie 1968

De Bărăgan se va vorbi în curând ca de marile spaţii din America, ocupate de prerii. Preria americană. Acum, acolo sunt oraşe şi terenuri agricole: natură dirijată şi aglomeraţie umană.

Noroc că va rămâne imaginea dată de Odobescu etc.; mare imagine, dar care nu poate echivala realitatea feerică ce a fost!

Tot aşa a dispărut şi Codrul Vlăsiei. Nu ne-am gândit cel puţin, sau nu ne-am îndurat să facem o mare rezervaţie în Bărăgan, măcar de 10-20 de mii de ha.

Vezi ce câmpii, păduri şi piei roşii erau pe locurile unde acum sunt New-York, Manhattan etc.

Noiembrie 1969

Slavii, arabii, vikingii, mongolii etc.: popoare de orizonturi largi – popoare sau populaţii de nisipuri, duse de vânt în saharele existenţei.

Bărăganul: nici agorafobie, nici claustrofobie, ci o sinteză de infinit şi finit.

Vagul graţios al românului şi vagul tulburător al slavului: pe Bărăgan e o graţie majoră. *Năpasta* lui Caragiale nu e românească ca spirit, şi nici grecească.

Iulie 1972

Satele româneşti de pe Bărăgan, înconjurate de infinitul spaţiului plan, trebuie că au ca mod de trăire ceva din oazele din Sahara. Cari, în general, cred că au întinderea unor sate de-ale noastre, de la câmp, şi de jur-împrejur – infinitul.

Atât că în spaţiul saharian sunt dune mişcătoare şi nu sunt tarlale de grâie şi porumb. Vezi şi în Tican Rumano. De altfel, tuaregul din Sahara e metafizic, pasionat de spaţiul lui.

Nicăieri aderenţa la spaţiu nu e mai profundă, mai *destinică,* mai metafizică, decât în Bărăgan, [în] stepă, [în] sahara, ori pe ape mari. Există deci o feerie profundă a *spaţiului plan infinit.*

Vezi descrieri ale mării-oceanului (Ibañez, Loti etc.) şi ale Saharei (Tican Rumano).

1932

Să arăt că omul se poate acomoda faţă de viaţă nu numai printr-o religie sau printr-o filozofie, ci şi *printr-un peisagiu* – şi, în orice caz, peisagiul e la baza metafizicii lui religioase ori filozofice, o influenţează. Oare indienii de aceea n-au ajuns să aibă o religie propriu-zisă, ori o filozofie sistematică, din cauza peisagiului lor? Să studiez chestiunea.

Căci peisagiul (cel puţin unele peisagii) generează în suflet o vagă atitudine metafizică.

Nu numai durerea şi gândul morţii au creat filozofia şi religia, ci şi peisagiul. *Anume peisagii* sunt generatoare de stări psihice, ce creează filozofia.

La deal e mister aparent (de teatru), dar, în fond, e simplitate; pe Bărăgan e invers: simplitate aparentă, claritate exasperantă, dar mister de fond.

1938

Cum iubeşte arabul nisipul – întinderea cu dune de nisip în soare sau în lună (vezi ce poezie îi face), ori cum iubeşte cămilele (vezi ce adoraţie), tot aşa iubeşte plugarul de pe Bărăgan întinderea nesfârşită.

Dacă nu a cântat precis ideea de infinit a Bărăganului, e pentru că aceasta cerea cultură filozofică, dar se vede *indirect* ataşarea ţăranului de Bărăgan: în cântecele, jocurile, poeziile, ocupaţiile de Bărăgan.

Să dau exemple: cum călătoreşte vocea pe Bărăgan, cum omul cântă acolo prelung (ca să se audă), cu toată fiinţa (dar nu exasperat, ci potolit totuşi, deşi cu gura mare, ca un lup de stepă), cum se acordă cu infinitul, cu păsările călătoare şi cu păcănitul căruţei (singurul zgomot de civilizaţie pe Bărăgan). Ah, păcănitul căruţei pe Bărăgan şi drumeagurile între porumbişte!

Să *citez aici nişte versuri culese de A. D. Culea:* „S-aud căruţa păcănind...", versuri în ritmul căruţei, iuţi şi anonime. O!, ce să înţeleagă orăşeanul din [asta]?

1979

Ideea de *zare* la ţăranul român (mai ales la şes?); zarea pentru ţăranul român nu e *limitată,* nu e opacă, nu e citadină, nu este zare de burg de Europă centrală (românii s-au apărat în Evul Mediu printr-un simplu *fossatum* şi mai ales prin eroismul lor şi prin credinţa în Dumnezeu).

Dar burghezii din Occident au creat în jurul oraşelor lor un fel de *ziduri chinezeşti,* din punct de vedere filozofie, metafizic. Asta a dus la *viaţa interioară a eului,* dar, cu timpul, şi la sărăcirea lui şi chiar la disperare – la alde Sartre. Ghettoism metafizic.

Octombrie 1968

Francezii spun ţară *(pays)* nu numai provinciilor, nu numai subprovinciilor *(le pays de Beauce*), dar şi cartierelor ori subcartierelor (cum s-ar zice, microraioanelor).

Vezi, de exemplu, p. 182 din *Paris. Les guides Poleus,* ed. 1929: „Le boulevard Montparnasse est beaucoup plus qu'une grande artère: il est le centre d'un pays un peu à part, comme Montmartre"[28].

În Ardeal se spune: Ţara Oltului, Ţara Bârsei etc., dar în Bărăgan nu se cunoaşte această idee; atât e spaţiul de întins, atât e socotit ca fără limite, ca întinzându-se aproape la toată existenţa!

Dar, în alte ţări din Apus, ideea de „ţară" minusculă e şi mai accentuată (sau în Grecia. Vezi mai ales în Grecia veche).

1932

De ce ţii la un anume peisagiu?

1. din cauza locului unde te-ai născut? Nică Dumitrescu* s-a aşezat la Baldovineşti fiindcă a văzut acolo „o bucăţică de deal"; Dionisie Ionescu** vrea să se ducă la ţară şi numai de câmp îl apucă dorul. Servitoarea Miţa iubea *praful* fiindcă îi amintea de câmp, de copilărie;

2. ori din cauză tipului tău psihic? Tipurile virile iubesc Bărăganul;

3. ori din ambele aceste cauze?

Îmi place cauza a doua, să o dezvolt.

1938

Eu îmi caut spaţiul meu natural – care e *Evul Mediu* ori satul patriarhal. Curios: spaţiul meu e Bărăganul, dar îmi plac oraşele strâmte, medievale. Îmi place Bărăganul, dar nu şi oraşul larg, modern.

Fiindcă eu vreau *absolutul;* iar acesta e ori pe Bărăgan, în sens de infinit, ori în oraşe medievale, în sens de ierarhie şi transcendent.

În oraşele medievale este teluric, taină, transcendent, legendă, istorie – şi mie toate astea îmi plac, fiindcă duc la intuiţia absolutului.

4 august 1972

Kico scrie, în jurnalul lui[29] (dactilogramă, pag. 63) despre peisagiul român şi cel polon.

Peisagiul polon: „Peisagiul e mort, e ceva străin de natura umană. Cineva a spus despre peisagiul românesc că are expresivitate umană. Eu îl găsesc mai degrabă de o linişte luminoasă, odihnitoare, are ceva clasic într-însul. Dar aici? Şi aici e ceva tulburător, pitoresc, desigur, o melancolie de un gen nehotărât, chinuit, care atrage din ce în ce mai mult, pe cât mi se pare, penelul pictorilor noştri, aici. E o întrebare mută, foarte mare, un mare ritm dureros în această armonie cenuşie, în aceste linii veşnic frânte parcă de o fatalitate".

---

* fost director al Şcolii Normale de băieţi din Brăila.
** fost profesor de lucru manual (?) la aceeaşi şcoală.

La pag. 53 a dactilogramei (7 decembrie 1922), Kico scrie: „Melancolia este tăcere. Durerea şi bucuria sunt strigate, fie şi conţinute. De aceea peisagiile melancolice exală tăcere". Foarte bun aforism.

La pag. 15 a dactilogramei (1 april 1923), Kico scrie: „Multe lucruri am văzut de când sunt în ţară. Între altele, expoziţia Grigorescu. Impresia mea de linişte odihnitoare, pe care o găsesc de când sunt în ţară, poate şi din pricina contrastului dintre chinuitul peisagiu galiţian şi liniştea muzicală a peisagiului nostru, şi-a găsit o armonizare sufletească perfectă cu opera pictorului liric, armonios (o armonie romantică, spre deosebire de armonia propriu-zisă, care e cea elenică)".

La pag. 79, data 8 mai 1923, Kico scrie: „Seninătatea primăverii la noi (...). Mi-am făcut adesea o imagine ideală a vieţii (...): câţiva prieteni intelectuali (...), cari să comunice între dânşii prin identitatea gândului şi simţirii (...). Totul într-un cadru de pace, al câmpiei, cum e a noastră. Am văzut ceva asemănător la unii filozofi greci din vremea târzie, când lumea începuse să fie obosită de mult zbucium zadarnic. De vreme ce mă face să-mi închipui aşa ceva, amintirea câmpiei noastre, sunt sigur că pe ei, care n-aveau această câmpie, îi inspira înfăţişarea Mării Egee".

Căci Marea Egee e *liniştită,* nu furtunoasă; este senină, deci ceva de Bărăgan.

Februarie 1934

Bărăganul îşi păstrează taina şi e inexpugnabil: *nu se predă,* chiar dacă se dezvăluie *exterior, fizic.* Bărăganul e generos: se predă exterior, dar sufletul Bărăganului nu-l cucereşte nimeni.

(Vezi cum *Napoleon* a fost învins în Rusia; cum *Darius* a fost învins în Scythia; Vlahuţă, *Din trecutul nostru,* p. 1-7.)

Barbarii căutau câmpul şi fugeau de dealuri, [de] munţi. De fapt, câmpul se predă uşor, dar, în fond, nu; dealul se predă greu, dar cu totul.

Februarie 1934

Nomadismul Bărăganului

Da! E un *nomadism* al Bărăganului. Un nomadism metafizic, chiar dacă omul *rămâne pe loc.*

Rusul e *universal.* De ce? Fiindcă e *om de stepă.* Oamenii de dealuri şi coline (ca elinii, ca francezii) sunt cei mai particularişti şi mai citadini. Pentru elin ori francuz, lumea e numai în provincia lui, în ţara lui. Şi la noi, chiar istoriceşte, e un *nomadism* şi o *roire* a satelor, a târlelor (s-au schimbat şi s-au înmulţit, ca şi armanele).

Decembrie 1958

Nu e nevoie de mult timp, de sute şi de mii de ani, pentru ca teritoriul să influenţeze sufletul oamenilor.

De exemplu, pe *Bărăgan* oamenii sunt veniţi de puţin timp (în secolul al XIX-lea?), de la munte şi dealuri – şi totuşi, copiii cari au crescut pe Bărăgan se simt greu la munte (vezi cum un soldat de la câmpie, însurat, în 1918, în Moldova, la munte, s-a îmbolnăvit de nervi şi doctorul l-a sfătuit să se întoarcă la câmp).

Aromânii veniţi în România o duc greu şi unul din ei a zis într-o zi: *„Se vede că ne-au blestemat munţii, fiindcă i-am părăsit!".* Vorbe adânci şi impresionante! Atât de mult aromânii se întrepătrunseseră cu sufletul munţilor.

Mai repede dau oamenii munţilor câte un *spirit,* decât copiilor. Nu am auzit ca mongolii să fi dat un suflet, o zeitate, câmpiilor: dar munţilor, da. Fiecare munte avea un zeu, un spirit (vezi şi la tătarii din Dobrogea) şi chiar dacă oamenii ar da câmpiei un suflet, o zeitate, câmpia e una singură, pe când munţii sunt foarte numeroşi. Munţii se pretează mult mai bine la mitologie (vezi la elini. Mitologiile s-au născut şi s-au dezvoltat la munţi? Să cercetez).

În schimb, la câmp, omul e mai *adânc, mai mistic, mai ontologic, dar linear oarecum. Teză: câmpul e monoteist; poate că din cauza asta evreii, arabii – semiţi – au ajuns la monoteism: fiindcă au stat în deşerturi* (să dezvolt).

Bărăganul, stepa duc la monoteism; filozofia, ştiinţa?

Filozofia s-a născut la Milet, pe coasta Mării Egee, fiindcă marea e ca şi câmpia: una singură. Şi duce la perspective adânci, dar unice; la monoteism. De aceea, în gândirea presocratică, *filozofii au vorbit de Unul, Marele Unu.*

1932

Pe Bărăgan simţi sufletul ca o sferă de cristal imponderabil. Te dizolvi, ca o bucată de zahăr, şi totuşi te realizezi, nu te anihilezi.

Februarie 1933

Oamenii moderni au o psihologie de *canari*. S-au obişnuit într-un spaţiu închis, mic. Nu mai pot suferi libertatea şi spaţiul infinit.

Dar nu bagă de seamă că din cauza spaţiului mic (*a spaţiului fizic*, e şi o lipsă a *spaţiului metafizic;* nu mai credem în nimic: deci, două cauze) se neurastenizează.

Epoca moderna cică a cucerit spaţiul prin ştiinţă (vezi astronomia) şi prin *tehnică:* dar, de fapt, sufleteşte, l-a pierdut. Fiindcă, sufleteşte, spaţiul s-a diminuat (vezi şi Valéry), e cunoscut, mergi repede în el şi fiindcă azi casele sunt pretutindeni; nu mai e orizont deschis.

Avem, deci, un orizont de temniţă. Spaţiul nostru e o temniţă civilizată şi gălăgioasă.

Dar Bărăganul nu e aşa. Aici e valoarea lui: el te *dezintoxichează*. Te de-neurastenizează. Pentru unii e greu la început să stea în Bărăgan, dar, dacă îşi fac educaţia, ajung să vadă efectele bune; măcar din când în când să te duci în Bărăgan: e salubru pentru suflet.

Iulie 1972

Definiţie: *Bărăganul e spaţiul în care, privind în toate părţile, poţi vedea linia neîntreruptă a orizontului.*

Spaţii înrudite: marea şi oceanul, sahara (deşertul). Marea însă poate fi neliniştitoare – Bărăganul e pace – *pax ontologica* sau *pax ontica* –, iar deşertul poate avea dune, cari să întrerupă linia orizontului. Afară de asta, Bărăganul este întotdeauna viaţă: o lume vegetală şi animală pierdută în infinitul câmpiei şi glorificând existenţa.

Şi în lună poate fi spaţiu plan şi linie orizontală, dar aceasta e prea aproape şi e ceva epurat; pe Bărăgan e viaţă, permanentă potenţialitate de viaţă.

Să spun: Bărăganul e spaţiul terestru, în care privind în toate părţile... etc.? Nu cred că e nevoie.

De asemenea, se poate, *logiceşte,* renunţa la cuvintele: „privind în toate părţile", căci sunt implicate în cuvintele următoare – dar cu ele definiţia e mai plastică. În orice caz, pe scurt s-ar putea spune aşa: *Bărăganul e spaţiul în care poţi vedea linia neîntreruptă a orizontului.*

Sau: Bărăganul e *spaţiul viu* şi *rezolvat,* în care poţi vedea linia neîntreruptă a orizontului.

[Sau:] Bărăganul e un spaţiu nepopulat de om, dar viu, în care, privind în toate părţile... etc. (sau: slab populat; pustia din *Evanghelie?).*

Mai 1955

Bărăganul – un corelat sau un corespondent geografic al Dumnezeirii. Dumnezeu e cauză tuturor, dar Lui nimeni nu-i cere să aibă cauză; deci satisface şi nevoia noastră de finit, şi pe aceea de infinit (etern).

Iată de ce ideea de Dumnezeu nu e numai o nevoie morală şi biologică pentru noi, ci şi una *logică.*

Tot aşa, păstrând proporţiile, Bărăganul e o sinteză de infinit şi finit: căci el e o întindere mare, cvasi-infinită, dar nu ne dă neliniştea infinitului pur, care e ceva haotic.

Bărăganul e *liniştitor* – pentru cine îl are în *structura* lui subconştientă, căci pentru tipurile minore Bărăganul e uniform şi e infinit haotic, deci e neliniştitor, pentru cucoanele din gările de pe Bărăgan – deşi e imens.

Bărăganul nici nu ne irită retina spirituală prin perspective prea apropiate, ca peisagiile de deal ori munte fără deschidere – şi nici nu ne sperie prin infinit haotic.

El e un infinit armonios, un sistem de coordonate vaste şi totodată ordonate, un *mare prieten geografic,* un dispozitiv major de dimensiuni, menit să ne dea, în chip solidar, şi vastitatea respiraţiei largă – şi ordine. El sintetizează *limitele* greceşti cu infinitul matematic – cu infinitul modern. El nu e nici spaţiul minor, ca dealul, şi nici spaţiul haotic, ca stepa ori marea. Bărăganul nu nelinişteşte nici prin îngustime, şi nici prin infinit, deci el oferă o linişte deplină.

Bărăganul e *pace, împăcare,* odihnă, linişte. El e o imagine pământească a lui Dumnezeu – dar numai din punct de vedere logic, nu şi moral.

Iulie 1972

În ce constă valoarea de liniştire a Bărăganului? Fiindcă infinitul (ori cvasi-infinitul) Bărăganului te linişteşte; e *liniştea însăşi.*

Deosebire de timp: nemărginirea, infinitul timpului te nelinişteşc. Ce contrast!

Spaţiul (întins şi infinit) e liniştitor, timpul infinit e dramatic. De aceea popoarele au inventat legende pentru începutul lumii –

ca să se liniştească. Pentru început; şi dacă elinii au inventat totuşi *limitele,* e fiindcă în toată Elada nu erau spaţii–bărăgan, ci numai munţi, dealuri, câmpii mici – şi marea veşnic mişcătoare, ascunzând secrete şi sirene.

Ianuar 1953

Sunt peisagii dulci, liniştitoare şi sunt peisagii dramatice şi problematizante.

De exemplu, sunt peisagii geologice, în care culorile munţilor au încremenit unele peste altele, amestecate cu prăpăstii; simţi în acest peisagiu un trecut de lupte şi spaime, care parcă fumegă încă şi nelinişteşte: acesta e un peisagiu încărcat de *istorie şi de amintiri.*

Dar alte peisagii parcă n-au istorie, parcă n-au „suferit" niciodată, după vorba poetului, aproape necunoscut, în cartea *Tout un Auriol,* Emile Dury: „Nous étions las d'avoir trop vu de paysages: champs inconnus aux lentes ondulations, paisibles et pareiles à d'idéals visages, qui n'ont pas conservé la trace des passions"[30].

Bărăganul e un astfel de câmp sau de obraz ideal, care n-a păstrat memoria pasiunilor, a zbuciumului retrospectiv? Da, într-un fel. El e infinit, ca şi marea, dar nu neliniştit ca marea, fiindcă el e o geometrie statică, fără mişcarea valurilor, fără adâncimea obscură.

Şi totuşi, pentru unii, Bărăganul e neliniştitor, e chiar „navrant" – pentru cei pe cari îi sperie „uniformitatea", pentru „turişti", pentru cei cari nu-i văd adâncimea şi pentru cei cari nu ştiu să vadă bogăţia simfonică de variaţii a monotoniei aparente (cum e şi la *Liturghie,* de care un Guignebert se plângea ca e „monotonă").

Bărăganul e *metafizic,* fiindcă sub monotonia aparenta ascunde adâncimea şi variaţia transcendentă, aşa cum „monotonia" gesturilor mult repetate în cultul religios face să evadezi în transcendent (cum e în yoga?).

Spaţiul apelor

Spaţii subiective. Bărăganul şi Balta Brăilei. Genuri proxime: delta, marea, oceanul. Cele două Dunări. Alţi autori despre spaţiul apelor. Descrierea bălţii. Antropologia ei: lipovenii. Lexicul, valorificarea estetică şi semnificaţia filozofică. Blaga în spaţiul apelor

August 1978

Toate spaţiile sunt frumoase, dar de unele suntem legaţi sufleteşte mai mult; [acestea sunt] spaţiile *subiective.*

De obicei, spaţiile subiective sunt cele în care ne-am petrecut copilăria, tinereţea sau o importantă parte din viaţă, de cari se leagă fapte importante din biografia noastră.

Pe Andersen l-a atras Nordul, în care a şi pierit; pe Nansen l-a atras Polul Nord, pe Tican, spaţiul şi barbarii din Sahara nordică.

Ianuarie 1959

Spunem spaţii subiective – fiindcă sunt spaţii îndrăgite de noi şi în cari noi vedem un sens adânc.

Dar, de fapt, ele sunt spaţii *obiective,* chiar super-obiective, metafizice, adică *suprem obiective,* fiindcă în cazul de faţă e vorba de o *subiectivitate profundă,* care merge până la Absolut; analogie cu sentimentul moral, religios etc.

Martie 1971

Şi Balta Brăilei, şi Bărăganul ocazionează ideea de infinit.

Cei doi plămâni ai mei au fost Bărăganul şi Balta; cea mai mare bucurie era când ieşeam să mă plimb spre Latinu, Cazaşu, ori când sihăstream în baltă – ca atunci când am dormit trei zile în Balta Brăilei. Când stăteam pe pământ, culcat cu faţa în sus şi soarele se juca pe fruntea mea, era cea mai mare fericire. Şi auzeam câteodată curgând Dunărea Veche, mişcându-şi potolit solzii, zumzăindu-şi solzii.

Căci în fiecare an Dunărea venea mare şi umplea bălţile şi luncile pe o lărgime de zeci de km., până la Călăraşi şi spre Galaţi, unde se vedea albind Ţiglina romană; ca şi Ghecetul, unde iarăşi a fost un punct roman, ca şi la Barboşi. Deci, eram inca-

draţi într-un admirabil poligon de antichitate romană, fără să mai vorbesc de cea mai recentă, greco-turcă.

Când venea Dunărea mare, *era pentru toţi brăilenii o reînviere psihică; era o euforie cosmică.* Ceva ce trebuie să fi simţit *vechii egipteni* când inunda Nilul!

Atunci nu numai bălţile şi luncile se umpleau de ape, ci înşişi *plămânii noştri* se umpleau de spaţiu *şi de ozon.*

Martie 1934

România e foarte variată ca valori economico-geografice, producătoare de valori spirituale diferite, lucru ce nu s-a observat.

Muntele, marea, stepa, balta, fluviul, dealurile: fiecare promovează altă atitudine spirituală, majoră sau minoră.

Nici o ţară din Europa nu e ca noi (în Franţa nu-s stepe, nu-s fluvii; doar în Rusia).

Iată un lucru plin de consecinţe pentru cultura românească.

Martie 1932

Balta e o sinteză de *Bărăgan* şi de apă. Aici e valoarea ei: are antinomiile Bărăganului, ale stepei, şi taina complexă, variată şi rafinată a apei, a apei multe şi în toate formele, insinuate peste tot, înşelătoare şi liniştite totuşi.

Balta de pustă e adevărata baltă – nu cea sadovenească, de Siret. Vezi ce frumos descrie Sadoveanu balta – chiar cea de Siret, ce tainic, ce larg (să dezvolt ideile astea).

Martie 1934

Peisagii ininteligibile: Bărăganul, balta.

Dovada elocventă: am văzut odată, în „Ilustraţiunea română“, o splendidă fotografie a Bărăganului. Câmpie la infinit, câţiva nori în fund, ierburi, pe primul plan, doar o fântână: dar pe fântână era un idiot cu bască. Ce profanare!

Am şters idiotul cu creion negru. Nu vă închipuiţi câtă *adâncime de abis*, de cosmos, a căpătat peisagiul!

Dar modernii transformă totul în bibelou. Auzi! Om pe fântâna de pe Bărăgan! Şi încă, cu bască!

Iulie 1972

1. Balta e un spaţiu *foarte variat;* toate contrastează (minunat) cu caracterul ei în *mod necesar plan* (variaţie în planeitate)*; de aceea balta n-are nimic monstru, e o continuă surpriză, o continuă revelare. Ineditate.

2. Balta e un spaţiu *fermecat,* o vrajă terestră, ca un paradis ce a venit din altă lume şi a aterizat trecător pe pământ, ori la începutul lumii. Fermentaţia aceasta ontică, liniştită, dar variată, nu e la munte; şi nici pe Bărăgan, care e mai lucid, deşi profund (antinomie: luciditate şi profunzime; am pus asta şi la *Antinomiile Bărăganului).* Şi aici e ceva specific sau unic în peisagiul bălţii.

Da, spontaneitatea e caracteristica bălţii, dar spontaneitate în cadrul vrajei sau farmecului, variaţie în cadrul planeităţii.

Când ne uităm de pe Iacobdeal la peisagiul bălţii: feerie majoră a desenului şi vrajei, a culorii repartizate cu profuziune şi un fel de disciplină în risipă (dezordine?).

Observaţie: *Bărăganul e întotdeauna Bărăgan,* adică e larg, cu linia orizontului; dar balta nu e adevărat baltă decât dacă e mare şi arhaică, imensă şi aproape necălcată de civilizaţie. Balta poate fi şi un smârc, o mlaştină, nu de asta e vorba, ci, în definitiv, de Balta Brăilei (înainte de a cădea victimă Insulei Brăilei).

August 1939

În Balta Brăilei e teren mai ferm decât în Deltă; de aceea are ciobănie (vezi cum iarna oile dau zăpada la o parte cu piciorul). Totuşi, [apa] a intrat pe sub betonul de la Filipoiu (exemplu de iresponsabilitate românească).

Toată scoarţa pământului, în definitiv, e un fel de *plaur.*

Marea e civilizaţie. Balta e originaritate – *Geneză* –, primitivism, [te] duce înapoi la începutul secolelor, [al] pământului, [al] timpului.

Orăşenii şi tot individualismul modern, minor, artificializat, se plâng de monotonie în baltă (şi elevele de la un liceu din Bucureşti. Săracele!). Orăşenii se plictisesc pe Filipoiu şi Blasova. Ei nu-s în stare să perceapă *sufletul unitar al bălţii.* De aceea, pictorii

* Harta bălţii: cea mai mare variaţie cu putinţă, ca [şi] complicaţie de linii, ca păienjeniş cu infinitate de nuanţe. Un desen ornamental plin de spontaneitate şi o paletă de culori nerepetabilă; plus o muzică discretă, de continuă invenţie.

(Ștefan Popescu etc.) n-au pictat balta; ci câte un amănunt individual.

Turismul modern duce în baltă: radio, gramofoane, bărci cu motor. (Tagore stătea 7 ore tăcut, într-o barcă cu vâsle.) Asta e a farda și a fragmenta natura, e a pune pe obrazul ei pudră, când el e roz („elle mettait de la poudre...").

Balta e împărăția unicului, a identicului, și totuși, a *ineditului* continuu, *a revelației permanentizate*. Balta e unicul, identicul – și totuși are variație –, pe care numai un suflet al bălții îl poate percepe. În baltă sunt multe amănunte, forme nenumărate, *nu sunt două peisagii identice;* și totuși, toate acestea nu sunt decât decor pentru a valorifica unicul, identicul. Nicăieri nu e mai multă unitate decât în baltă, și totuși, nicăieri nu e mai multă variație ca aici. E un *summum de identitate inedită sau de variație a identicului*. După cum o privești, balta apare când ca expresia identicului, când ca expresia variabilului. E un Ianus cu două fețe. E și aici o splendidă antinomie.

Vezi peisagii analoage: pe Nil (Delta), în India, Delta Dunării...

Februarie 1936

Să compar spațiul de ape – Balta – (vezi: Sandu-Aldea, Sadoveanu, P. Istrati, Vâlsan) cu spațiul oceanului (al mării) și cu spațiul de râu. E o lume aparte, de geneză a lumii, de întâia zi a creației, când Dumnezeu a despărțit apele; e un molcom spațiu geologic. În baltă ești în geologie, o geologie de incantație orizontală și umedă. E o lume aparte – ce puteau înțelege pictori ca Ștefan Popescu, oricât ar fi de virtuozi la desen? Urbani, burghezi, individualiști, ei nu înțelegeau sufletul colectiv, unit. *Unul,* Marele Unu al bălții, și individualizau, așa cum fac toți modernii, pictând un copac, o răgățână, și apoi povestind cu patos cucoanelor că luau 3 chinine pe zi și pictau. Pictau, ce? Nu sufletul bălții!

(Să studiez pe Spengler, Frobenius – care s-au ocupat cu spațiul –, Blaga, precum și sociologia geografică.)

Octombrie 1974

Geneza dintre ape
Mitul dintre ape

Dunărea nouă și Dunărea veche erau două brațe, ce cuprindeau un spațiu fabulos; un spațiu convertit în geologie, [în] astronomie și în metafizică.

Acum el este un mit. Dar, uneori, mitul se realizează. Sau se realizează din nou.

Acest spațiu sugera în același timp ideea Genezei și a eternității. În mâlul din prunduri creșteau – se formau și creșteau din nou – speciile.

Deci, Dunărea nouă și Dunărea veche au devenit simbolice, fiindcă totul era una, în geneză continuă, acolo totul era vechi, mâl în care se cizelau mereu formele vieții și plasticitățile geologice. El îndeamnă gândul spre metafizica trecutului și [spre] metafizica viitorului, unindu-le într-un prezent fastuos, în care irealul devine cea mai mare realitate.

A costat mult – timp și bani – ca să se facă Insula Mare a Brăilei (insulă, prin analogic cu *Île-de-France),* dar ar costa mult mai puțin ca să facă la loc mirajul care a fost. Vorba lui Giurescu: e destul ca un curios să facă o spărtură în dig. În câțiva ani balta s-ar face la loc, ca și Codrul Vlăsiei: nu degeaba e aici spațiul genezei. Și cu asta el apare din nou ca minune a genezei, la fel ca Delta. Și, după ani, ar fi și mai frumoase. Balta și Delta ar trebui declarate *rezervații ale Genezei.* Ele au cu atât mai mare valoare cu cât, în spațiul civilizației actuale, asemenea spații originare sunt extrem de rare.

1976

Titlu: *Insula de apă a Brăilei* (pentru Balta Brăilei).

Martie 1978

Balta Brăilei. Inundația Dunării

1. Când se revărsa Dunărea, parcă era o mare curgătoare (zeci de km. lățime, la Obi, Enisei etc.; 40 de km. lățime, în Stere). Unii economiști și geografi (ne spunea d-l Dogaru[31]) se plângeau că inundațiile Dunării, la noi, au crescut din cauza canalizărilor făcute în Banat de austro-ungari.

2. Scriitorii bălții, [ai] Dunării: P. Istrati, Sandu-Aldea, Perpessicius, Sadoveanu, Dunăreanu, Kirițescu, Coșovei, Radu Tudoran, Gh. Banea. Folclorul: „Dunăre, Dunăre, drum fără pulbere...".

3. Când venea Dunărea mare, până la via lui Nică Dumitrescu; venea apa până la poala primilor butuci. El consulta mereu cota apelor Dunării (ce frumos loc podgoresc nord-dunărean avea d-l Nică acolo! Ceva foarte original, un amestec de podgorie,

Bărăgan şi Dunăre. Rar lucru! Poate ssşi pe la Greaca era ceva în acest sens, dar nu atât de măreţ).

Când venea Dunărea mare prea repede, animalele din baltă se suiau în sălcii (vezi lupul care a căzut în barca unui om). Ca în China, unde toate animalele se răspândeau pe şosele (vezi Pearl Buck) şi se împăcau – spaima le dădea un fel de prostraţie paşnică, asemenea urşilor de la Baciu, căzuţi în prăpastie cu câini cu tot.

1945

Vezi *Biblia, Ioan*; în *Evanghelia* acestuia, se spune într-un loc că cerul şi pământul au ieşit din apă (apa care unifică *acum* ori apa originară, care a dat naştere la tot, ori apa care unifică, în sens de ultimă esenţă ontologică).

Ianuarie 1975

Spaţiul bălţii la P. Istrati: un spaţiu pasional, al unui continuu revărsat de zori. Ca şi cel al Bărăganului (vezi cum fugea Codin după scaieţi – *târtanii* Bărăganului: simbolic pentru viaţa lui P[anait] I[strati] şi chiar pentru om în general: toţi alergăm astfel, toată viaţa, după o mare nălucă, ce e însăşi forţa şi sensul vieţii, primim astfel de *chardon*[32], ne legăm de viaţă).

Spaţiile se influenţează reciproc, când sunt de feluri diferite, mai ales în pictură; dar Bărăganul e neant şi e singur. El se îmbrăţişează singur în imensitatea lui, face impresia că se înghite pe el însuşi, la infinit, esenţializându-se continuu. Şi astfel nu mai e neant şi nici singur, ci devine foarte real, foarte social; cel mai real spaţiu, cel mai plin de realitate ontică şi cel mai social.

Românii au suflet înrudit cu marile spaţii – Bărăganul este chiar spaţiul cel mai real şi cel mai social: un ideal existenţial realizat.

Bărăganul, la P[anait] I[strati], vuieşte de sens; e romantic. Bărăganul lui Odobescu e calm, complex, savant şi clasic. Al lui P. Istrati e pasionat, simplificat, dar e ne-medicant: simbolul e Codin, care fuge după un *chardon*. Toţi oamenii fug în viaţă după o iluzie?

1940

I. Simionescu (are două cărţi unde vorbeşte de Dobrogea) spune că Korolenko a vorbit de *Enisola*.

În baltă cresc liane şi se-mpletesc: sunt şerpi vegetali.

Dobrogea e ideea de melancolie, e ţara melancoliei sobre (să dezvolt tema aceasta, temă de eseu), fiindcă în Dobrogea e trecut, e vechime, e bătrâneţe. Totul e vechi în Dobrogea: istoria (în Dobrogea e mai mult istorie antică), pământul (munţi aleşi, vechi), până şi plantele, pomii au ceva bătrân, arheologic în ei; parcă ar fi de pictură, cu ramuri de ciment. Mai mult, chiar şi balta – în care se reface permanent viaţa – are ceva vechi, bătrân: încetineală, mucegai, descompunere, singurătate...

În Dobrogea e mare varietate, peisagiu de contraste; şi totuşi, ce unitate de atmosferă! Unitate pe care o dă această melancolie gravă.

Apa din baltă: cum apare toată la acelaşi nivel, parcă e un imens şi policomplicat aparat de acela de nivel (cu bulă de aer. Cum se cheamă acest aparat?). Apa din baltă, care n-are valuri, ca cea din mări sau râuri, dă orizontalitatea geometrică. E un aparat de nivel.

1940

I. Simionescu zice că Filipoiu, cu umbrele lui în apă, dă impresia că eşti într-un tunel; mai bine, într-un cilindru magic, prin ţara miracolului.

Tot I. Simionescu compara bâtlanii din baltă cu nişte ţăruşi sau santinele: stau fix la pândă.

1940

Geţii considerau Dunărea ca sfântă şi, înainte de război, se duceau să bea apă din Dunăre (ca o împărtăşanie).

1939

O singură umbră, o singură lumină. Un scriitor (Luca Dumitrescu, în romanul *Deşucheatul)* spune că, mergând printr-o pădure, „toţi copacii şi-au unit umbrele şi au făcut una singură, colosală şi impunătoare: umbra pădurii“.

În baltă mi se pare că *toată lumina,* de peste tot, din toate luminişurile [şi] cărările, dintre arbori, se uneşte, mai bine zis, e o singură fiinţă. La fel cu umbra: se uneşte, e o singură fiinţă; şi apoi, umbra şi lumina, ca două mari fiinţe-principii ale luminii, se îmbrăţişează, se luptă, formând momente şi gradări: imaginea fermecată a lumii. Iar în cele din urmă, aceste două fiinţe, oarecum ontologice, universale, formează *o unitate* – unitatea de um-

bră şi lumină a bălţii, unitatea de taină şi de senin, ce se combină într-un nesfârşit de graduări.

Septembrie 1975

Frumuseţea – vraja – Bălţii Brăilei era aşa de mare, încât cei ce au cunoscut-o vorbesc despre ea ca şi când ar exista încă; şi chiar dacă n-au cunoscut-o – vezi: I. Brad, în prefaţa la romanul *Călătorie pe Dunăre,* al scriitorului grec Xanthopoulos Palamas. Nu cred că Brad a văzut Balta Brăilei, ori poate a văzut-o după Coşovei? Va trebui odată refăcută Balta Brăilei.

Dunărea nu e numai a României, ci a Europei, e o valoare europeană, leagă şapte ţări; de aceea s-a făcut o Comisie Europeană a Dunării. Ea are aproape valoarea unei mări.

Dunărea: realitate amazonică; mai mult: parcă a Cosmosului.

Iunie 1978

Balta Brăilei şi a Dunării:

1. Geologia bălţii;
2. Paleontologia ei;
3. Biologia Dunării (vezi Grigore Antipa);
4. Istoria (vezi Iorga, *Chestiunea Dunării);*
5. Literatura Dunării, folclorul Bălţii („Fraţii Chirei", „Şerpii Dunării").

Vezi Mehedinţi şi rolul bălţilor şi al pădurilor în Evul Mediu românesc: chiar şi în judeţul Covurlui, în seninul de apă de deasupra Lacului Brateş, acolo, în tufărişurile [şi] sălciile lui, se ascundeau românii, mai ales fetele, când veneau turcii. Dar, uneori turcii ajunseră şi ei să strige: „Veniţi, mă, că au plecat!". Deci salcia a mai avut un rol, ca loc de refugiu şi de conservare a românilor în timpul năvălirilor barbare; să insist.

Vezi Apostol Culea, teza rolului apelor în ralierea românilor, în trecut; şi S. Mehedinţi: deci, nu numai Carpaţii au servit la retragerea din istorie, ci şi balta, Muntenia etc.

„Dunăre, Dunăre, drum fără pulbere...": cuvinte iubite de Carmen Sylva, fiindcă-i aminteau de Germania, de izvoarele Dunării (de aceea şi-a ales pseudonimul Carmen Sylva).

Apoi, vezi scriitorii despre Dunăre: Sandu-Aldea, P. Istrati, Kiriţescu, Dunăreanu, Jean Bart, Sadoveanu, un grec, consul, Tudoran.

6. Artistic: *Vögelparadies*[33]; Ştefan Popescu; cinematograful [re]dă mai bine peisagiul bălţii.

1978

Revărsarea Dunării

Dunărea nouă se unifică cu cea veche într-un imens imperiu acvatico-vegetal. Odată, i-a căzut unuia un lup în barcă, în timpul inundaţiei. Povestea nu spune dacă lupul s-a mâniat pe om sau omul pe lup – în astfel de împrejurări, toate fiinţele se împrietenesc.

Mai 1971

Dunărea cu *hinterlandul* ei acvatic avea trei faze în fiecare an:

1. când se revărsa şi se uneau cele două Dunări; atunci curgea ca un fluviu amazonic, intra din matca fluviului încet în bălţi;

2. când balta se autonomiza, oarecum, dar rămânea plină de apă şi în legătură slabă cu fluviul; atunci, apa bălţii era galben-limpede şi caldă şi atunci începea să se toarcă fenomenul *recreării vieţii.* Căci viaţa s-a născut în apă (vezi textul *Genezei:* forfota vieţii şi jocul ielelor blânde, hora misterelor odihnite);

3. când balta devenea o idilă terestră, cu aer de podgorie, oarecum: înspre fluviu apăreau „bostanele"; mai încolo, turmele de oi; în adâncul bălţii, turmele de porci, care până toamna se cvasisălbaticeau, ca renii eschimoşilor în timpul verii; renăşteau grinduri, păsările specifice erau puzderie de aripi în aer şi de inimi de viaţă în ascunzişuri: portale de mure (crivine?), iar toamna, copiii se duceau şi adunau rugi de mure (pentru ceai?); berze, plante, bâtlani greoi, stârci şi lişiţe cu clipiri albe în aer, cu cioc şi picioare lungi şi subţiri, ca nişte instrumente muzicale, chirurgicale: răţuşte durdulii, rotunde, ca nişte avioane fără aripi.

Oamenii bălţii (chiar şi porcii) mâncau peşte, căci „peştele te face om", cum zice V. Voiculescu (*Zahei orbul).* Lipovenii bărboşi, cu lotci ce alunecau ca şerpii pe apă (cu polmege şi năvoade), mâncau numai peşte, pâine şi [beau] rachiu.

Balta era feerie geologică şi muzeul lumii; ceva unic în Europa. Cu ea, Brăila ar fi devenit un centru turistic şi ar fi câştigat imens. Ne distrugem trecutul, geografia, ori le mutăm la muzeu. Dar ce ştiu inginerii? Ei s-au bucurat că e... ştiuletele mare. Au arătat lui [Gh. Gheorghiu-]Dej un ştiulete mare, de la Greaca, şi l-au convins să îndiguiască balta.

Martie 1978

Insula de apă a Brăilei sau Mesopotamia României!

Țara Edenului: Dunărea nouă și Dunărea veche, Tibrul și Eufratul României. De ce s-o fi numit Dunărea *veche* și Dunărea *nouă*? Oare și aici a fost ceva geologic? Adică Dunărea *nouă* a apărut mai târziu? Și aici se revelează un proces de *Geneză*?

1. Deci, o primă idee, vorbind de Balta Brăilei – după unii, mai frumoasă decât Delta; paradisul păsărilor etc. – e să dezvolt această impresie că Balta Brăilei (și a Borcei?) e o geneză perpetuă; configurația „solului" interior, a peisagiului se schimbă de la an la an, ca la aluviunile Nilului, dar în linii mai rotunde, mai curbe (vezi Coșovei). Miile de insulițe și ostroave sau grinduri; miile de „lunci" sau poieni de apă, de luminișuri de apă, toate formele pământului, ale solului, convertite în forme de apă. Iar factorul comun e salcia (și cerul). E un fel de peisagiu care dispare de pe glob (vezi Nilul, Amazonia, lacurile și râurile, pădurile din Africa); pământul se golește, se carbonizează, se rade. Vezi descrieri de Humboldt, în *Cosmos,* ale peisagiilor de apă și păduri în America. Pădurile devin parcuri cu arbori anemici și ridicoli *(Bois de Vincennes).* O pădure actuală e un viitor oraș.

2. Altă idee e că atunci când umbli cu barca prin baltă, după ce s-a întrerupt aproape legătura cu fluviul și apa s-a limpezit, ai impresia ca ești într-un Cosmos rotund, cu cer deasupra și cer dedesubt, Cosmos sau natură între două ceruri; splendidă și majoră scoică cu clape de azur, valve de infinit senin, concentrat pereți de azur coagulat, de infinit coagulat, Cer deasupra, cer dedesubt, Cosmos ptolemeic. Parcă ești în aer, între panorama, vegetală mai ales, din apă și panorama din aer. Parcă plutești în Cosmos, în cer, într-o imponderabilitate generalizată și fastuoasă, totuși cu o nuanță de intimitate. Ceva unic în lume (Sadoveanu nu a descris asta?).

3. Altă idee e că peisagiul bălții, când are apă limpede și ești deasupra lui, alunecând numai în barcă, precum Gandhi, sugerează cele două tărâmuri ale Existenței. Perspectivă ontologică *dublă* (dezvoltare).

Aprilie 1941

Cei care locuiesc în baltă sunt repede cuceriți de acest spațiu și nu mai vor să plece (ca și pe Bărăgan).

Adierile cald-răcoroase ale vântului în baltă: ca vântul făcut de aripile albinelor, dinspre urdiniș.

În bălți visează divinitatea: ea e un vis al demiurgului, o reverie, o idilă a lui, în momente când el însuși nu e mulțumit de realitatea pe care a făcut-o și vrea să se refugieze în abjurare. Și dacă visul unui sfânt e frumos, dar ce trebuie să fie visul divinității! E atât de frumos, de ireal, de depărtat de oameni și de orice urâciune, încât parcă ai fi pe un alt corp ceresc, pe o altă planetă, unde poezia e regula (ceva analogic cu descrierile din Marte, [din] Lună, din *Sărmanul Dionis;* să le recitesc).

Parcă ai fi pe o picătură feerică, rătăcită undeva în Cosmos, pe o insulă vrăjită din continentul altei planete. Aici totul îndeamnă la poezie și rugăciune; balta e *bremond*-istă. Parcă ai privi într-un panopticum de vis. Eu înțeleg balta când e invadată de ape; atunci e adevăratul spațiu al apelor. Parcă ai fi pe un peisagiu de pe altă planetă. Ți se suspendă parcă respirația (pentru că ascultă mai bine tăcerea? Pentru a intui mai fidel sublimul?). E ceva de vrajă, [de] farmec, [de] sublim.

Dar e un peisagiu care, totodată, nici nu te strivește, și nici nu e minor. E ceva de minunată izolare în baltă: lumea a rămas departe. Nicăieri ca în baltă lumea nu e mai absentă. Te simți, parcă, undeva la marginile lumii. Acest sentiment de izolare dă, pe de o parte, o frumusețe tipică trăirii fenomenului bălții; pe de alta, te curăță higienic: nicăieri nu te cureți mai rapid și mai radical de impuritățile și scoriile lumii, ca în baltă.

Aprilie 1941

În baltă te privesc, *fără să știi,* ochi de păsări (și de reptile?), pitite în ascunzișuri; te privesc încremenit, hipnotizator, parcă. Când ajungi să știi asta, ai un fior permanent, care e un farmec în plus. Știi că, pe măsură ce înaintează luntrea ta, ești spionat și privit de mii de ochi, ce stau la pândă. Iar din când în când, fără să vrei, ajungi prea aproape de cuibul vreunui zburător, auzi o bătaie de aripi și vezi că fuge mai departe din calea ta și se ascunde în desișul de enigme al bălților.

În baltă sunt *poieni acvatice,* luminișuri pe ape, guri de rai pe unde...

Caractere ale spațiului bălți: colectivism cosmic; sălbăticie blajină; maiestate bună; originaritate (se naște, parcă, acum viața în baltă); spațiu compartimentat, și totuși transparent; irealitate, ceva de vis, de pe altă planetă, idilică și vrăjită; spațiu care e contrariul geometricului; sunt numai surprize, pe linii curbe, de raze diferite, ca acel instrument cu care desenatorii construiesc cer-

curi diferite ca diametre; e ceva organic, triumful organicului. Bărăganul are şi ceva geometric, fluid.

Aprilie 1941

Spaţiul apelor se caracterizează prin undele transparente şi gingaşe. La fiecare cotitură a bărcii e o privelişte nouă şi care se încadrează totuşi perfect în peisagiul total al bălţii.

În baltă e un *continuu,* adică un spaţiu, un peisagiu ce variază şi totuşi e dezvoltarea aceluiaşi spaţiu, ca un sunet de fieristru (instrument muzical); ceva unduios, felurit şi unic, în felul de a fi al spaţiului.

Să arăt că şi cântecul păsăretului bălţii nu face decât să accentueze mai mult tăcerea. E ca o punctare a tăcerii.

Să arăt că tăcerea e o caracteristică a spaţiului bălţilor; pe mare e zgomotul valurilor, la munte, al vântului; pe Bărăgan, spaţiul e parcă desfundat şi tăcerea, dizolvată în ea însăşi, pe când în baltă e tăcere deplină, profundă fermecată. În baltă e un fel de izolare de lume, o mutare în alt mod de a fi.

În baltă e ceva de incantaţie. Incantaţie gingaşă (să povestesc cum am dormit trei nopţi în baltă şi am stat trei zile, în 1921; am fost fericit.)

Aprilie 1941

Două teme:

1. În baltă e spaţiul compartimentat, străveziu.
2. În baltă e *colectivul, Unul,* Marele Unu (vezi filozofia antică elină).

Altă temă (secundară): în baltă e spaţiu mobil, se mişcă mereu, delicat.

Însăşi religia creştină şi primii cosmologi eleni, când au vrut să arate omogenitatea originară, au spus că era apă, lichid, căci din asta s-a născut lumea. Ba, chiar şi naturaliştii moderni spun ca viaţa s-a născut din ape.

Spaţiul mărilor are un caracter al său, diferit: şi el are poezie, mister, dar el e legat de interese, de mari drumuri comerciale, [şi] el provoacă pe om să ia atitudine, să lupte (fiindcă altfel nu poate stăpâni spaţiul marin), dezvoltă raţiunea, individualismul. Pe când balta e mistico-vegetativ-idilică-colectivistă.

Aprilie 1941

Muntele, dealul: spaţii compartimentate, segmentate. Stepa are spaţiu continuu, dar spaţiul apelor e ceva originar (are şi ceva sintetic?); el are compartimente şi e, totuşi, străveziu. E, deci, totodată populat-variat şi, totuşi, continuu. Vezi, de exemplu, Balta Brăilei; sălciile formează un fel de compartimente – odăi – poieni, în care te simţi ca în nişte ambianţe interioare, străvezii, cu oglinzi multiple, mişcătoare...

Apele au un fel de misticism idilic. Să-l studiez pe Tagore, pe lacurile din India: se pierdea ore întregi în contemplaţie.

Eu mă refer însă mai ales la spaţiul apelor vegetale, la bălţile fluviilor, ca la Brăila ori în Deltă: ele sunt mistice. Mările sunt mai mult mitologice şi marinăreşti (englezii nu sunt mistici). Totuşi, şi mările au mister şi au ceva spaţii compartimentate, străvezii, date de valuri. Apele (balta) au, aşadar, spaţii multiple, şi totuşi străvezii. Vezi, apoi, şi ideea mea veche, că spaţiul apelor e colectivism, e Unul; atunci se vede că în baltă e multiplul străveziu în unitate.

Aprilie 1941

În apropierea bălţii, la marginea Dunării, când e apa mare, e verde (aşa pare mai de departe), un verde adânc, atrăgător, sirenic.

E linişte, tăcere, în baltă. De ce? Fiindcă sălciile sunt un admirabil, miraculos izolator. Ele sunt ca o surdină (de la vioară), ce se pune în peisagiul apelor, ca să se oprească zgomotele. În adevăr, în baltă nu se mai aud zgomote; sau, arareori, se aud încet, armonizate, ca ecouri din altă lume, dintr-o lume uitată.

Apoi, clipocitul undelor este ca foşnetul (se sumează ori sunt o continuă variaţie de fior, de uşoară conspiraţie ontologică) frunzelor de păpuşoi. E o mare încântare să te găseşti singur pe o câmpie de porumbişte şi să auzi muzica insinuantă şi plăcut-vast-neliniştitoare a foşnetelor-şoaptelor frunzelor la adierile vântului. Tot aşa şi în baltă.

1939

Apele *purtătoare de linişte* ale bălţilor şi Dunării. În mijlocul lor (deasupra lor) simţi liniştea, ca ceva fizic, dens, şi totuşi fluid, care te invadează de jur-împrejur şi intră în tine.

1939

A alunecat şi a căzut în dereaua Topologului (judeţul Constanţa, comuna Sarai, pe şoseaua Hârşova-Topolog). Ce înseamnă *derea*? Să întrebuinţez cuvântul în *Spaţiul apelor.* (Un om din Dobrogea îmi spune ca derea e o gârlă, un pârâu, mai mult.)

1939

Ţânţarii: ace cu aripi şi muzicuţă.

1939

Când eşti în [lumea] apelor, te simţi înfrăţit cu Cosmosul, chiar fizic, te simţi în continuitate cu el: fiindcă apa parcă e o substanţă continuă între tine şi rest, e o unificare chiar fizică. Parcă tu însuţi eşti o picătură de apă, care evoluează cu restul – cu restul spaţiului apelor. La munte, la deal mai ales, spaţiul e compartimentat cu *cloisons étanches*[34] (la oraş, mai ales); în baltă ori pe stepă nu e aşa. Totul e continuu, mare, unic.

Aprilie 1941

În baltă sunt rare şi originale pete de umbre şi lumini; suluri de lumină se năvădesc printre ramurile sălciilor. Haşuri tremurânde de umbre se aştern pe ape. Din loc în loc, apar *lăvicere* de flori de ape. Apoi apar bulboane limpezi şi adânci, unde apa fierbe încet, aducând zvon din adâncurile tainice. Un efect atingător în baltă vine şi din faptul că spaţiul se mişcă parcă, fiindcă apa (atunci când Dunărea abia a umplut balta şi toată balta curge) curge ca un cearşaf imens, ce se deplasează; e ceva ca o piaţă ori stradă *rulantă,* ori ceva care-ţi aminteşte de fiordul de la Polul Nord, unde banchiza e dusă de apă.

Aprilie 1941

Nicăieri ca în baltă nu e mai mare, mai variat şi mai atingător efectul de umbre şi lumini. Pentru că lumina e regizată, difuzată, variată, irizată în baltă de trei factori: de norii de pe cer, de frunzele [şi] crengile sălciilor (arborele cel mai asemănător cu perdelele) şi de tremurul apei şi mişcarea valurilor. Totul se mişcă în baltă: apa, aerul, sălciile. Şi totuşi, ce încremenire de vrajă! Dar se întâmplă altădată că aţipeşte parcă balta, nu mai e nici o adiere, apa limpezită stă pe loc...

Apoi, când mergi prin baltă cu luntrea, mergi întâi printr-un luminiş, de exemplu, unde cerul e adânc, albastru-argintiu, şi parcă e o poiană de apă; apoi, poţi intra cu barca printre sălcii, la

început mai rare; acolo lumina se cerne printre frunze, ca o beteală ce curge, ca o ploaie de lumină. Apoi sălciile se îndesesc şi lumina abia se iţeşte; apoi te înfunzi şi mai mult în sălcii şi, dacă intri sub sălcii mari, bătrâne, monumentale, atunci nu se mai vede deloc cerul şi parcă ai intrat sub bolţi de catedrală sau sub bolţi (sub spaţii) de arhitectură arabă.

Să dezvolt, deci, şi tema aceasta, a distribuirii luminii [şi] umbrei în baltă. Numai în livezile bătrâne şi solitare mai e ceva asemănător, dar nu egalabil. Şi să descriu balta sub *luna plină* – e ceva de vis feeric, fantastic.

Mai 1941

În baltă e o mare *varietate de compartimentări de spaţii.*

Aceste incinte de spaţii nu sunt niciodată la fel, şi totuşi sunt aceleaşi. Veşnic variate – în baltă e o permanentă *ingenuitate existenţială, ontologică, e parcă un veşnic început de lume,* trăieşti mereu *în început* – şi totuşi, e o identitate; veşnică surpriză şi totuşi un aer de permanenţă.

În baltă – *clipocit de ape şi irizări de lumină*; în baltă e o *simfonie* de cântec de păsărele. Ce trebuie să fie dimineaţa, în zori! E o revărsare nu numai de zori, ci şi de cântec.

Vezi cum plouă sălciile în baltă; e ceva minunat. Apa vine din rădăcini şi apoi plouă prin frunze: seva. Parcă sunt lacrimile bolţilor unei catedrale de lumină. Iar pe frunzele sălciilor era ca o spumă, ce se lua pe haine.

Cucii cântau nebuni... Pescăruşii se învârteau în stoluri hrăpăreţe, ţipând strident şi victorios deasupra apelor – şi se învârteau mai ales la confluenţa dintre ape (de exemplu, dintre Dunărea veche şi nouă), fiindcă acolo se adună mai mult peştele.

La bază sălciilor, câteodată, stătea câte o pasăre de pradă (cum se cheamă?) mai mare, un fel de momâie *nemişcată,* ca o pasăre de ciment, şi pândea (uneori stătea mult timp aşa), până se ivea un peşte. Ceva apocaliptic.

Evoluţia bălţii:

1. întâi, primăvara* (mai) e apa mare, năboită mult, de se umplu toate burdufele pământului, încât se pare că esenţa meta-

---

* Atunci, apa e tulbure: asta dă mai mult ideea de originaritate. Atunci, apa e, oarecum, şi apă şi pământ: e ceva indistinct, omogenitate primară, plasma ontologică de virtualităţi.

fizică a lumii e apa (vezi ideea unui filozof ionian), parcă lumea e făcută din apă în diferite contururi;

2. apoi, apa se limpezeşte, în baltă se vede fundul, apar florile;

3. şi apoi apare pământul: insule, ostroave, lacuri, privaluri şi imaşuri.

În baltă, unele raţe bat vânatul (fac haitic?) pe margini şi altele îl prind la mijloc – ca pelicanii.

1 iunie 1978

Mi-a plăcut pasagiul cu descrierea peisagiului Buzăului (să reproduc). Acest peisagiu a fost pentru noi o pregătire pentru înţelegerea peisagiului Dunării, o pedagogie a naturii, a biografiei noastre (o *pedagogie biologică).* O mare parte din viaţa noastră (lighioane de spaţiu larg) se petrecea la cele două Dunări (de ce s-o fi chemând *nouă* şi *veche,* căci au, probabil, aceeaşi vechime?) şi în spaţiul dintre ele, care era când un paradis de uscat proaspăt, când unul de apă, un Eden, o relicvă vie de peisagiu geologic. Căci eram şi noi un fel de „şerpi ai Dunării" din baladă, dar cari nu umblam după vise, ci după mirajele spaţiului vast şi viu, în aparenta lui imobilitate, vibrantă şi adâncă orizontalitate (o antinomie de preţ a Bărăganului şi a bălţii: originaritate şi adâncime ontică). Cum aveam mai mult timp liber, dădeam fuga la Dunăre ori în Baltă, [aşa] cum, la Scorţaru, dădeam fuga la Buzău ori în coturi. Noi nu eram haiduci, ci copii şcoliţi, dar ne simţeam fraţi – pastă din acelaşi aluat ultim – cu rădăcinile acvatice, cu florile de nufăr şi cu razele soarelui, care acolo era mai suveran ca oriunde, care se vedea valorificat de imensitatea apei. În fiecare dimineaţă, când deschideam ferestrele de la galeria suspendată a casei noastre dinspre portul oraşului, auzeam revărsatul zorilor şi mi se părea că vedem şi auzim pentru a mia oară curgerea liniştită şi maiestuoasă a valurilor fluviului, acompaniată de melancolia sălciilor, îmbrăcate în odăjdii vegetale şi liturgice. Sălciile păreau mulţimi de vestale în pelerinaj, cari au poposit pe marginea fluviului şi în interiorul dintre braţele lui, şi au uitat să mai plece, fermecate şi ele de peisagiu...

Susurul liniştit şi maiestuos al apelor Dunării...

Peisagiul Bălţii, [al] Dunării: şi tânăr (proaspăt) şi vechi (arhaic, originar), totodată amazonic, şi totuşi, cu un apropiat duios (antinomii admirabile). Sălciile – aceste vestale ale naturii!

Aprilie 1936

Când eşti în baltă, te aştepţi parcă să vezi minunea lumii, *Geneza,* prima zi a creaţiei – miroase a precizare ontologică: te aştepţi să-l vezi pe Dumnezeu apărând deasupra Tăriei, ca să *despartă uscatul de ape.*

Un învăţător (Mortu) mi-a spus că lipovenii de la Jurilovca, din Deltă, în timp de război nu sunt nici cu noi, nici cu ruşii, ci fug în baltă, unde se hrănesc cu peşte, n-au nevoie de lume. Foarte interesant; fiindcă arată că lipoveanul e omul naturii şi al unicităţii. Nu înţelege şi nu admite războiul – ca pe o imposibilitate, *mai ales logică.* Lipoveanul are instincte primordiale, ca natura: poate fi şi criminal – împuşcă uşor, dacă trebuie: omul duşman e doar un vânat –, fiindcă e primitiv ca natura înconjurătoare; dar e simplu, maiestuos şi cu viziunea unicităţii, tot ca natura.

Vezi şi Stere: ruşii aceia din Siberia, cu râul lat de 40 de km., cu femeia care umplea casa. Lipovenii pot trăi departe de lume, o impresie de forţă cosmică se degajă din ei. Dacă fură – sunt comunişti în înţeles logic, metafizic, trăiesc unicitatea omogenă – e fiindcă ei trăiesc viziunea unicizantă a lucrurilor, a apei ce prinde tot.

Iulie 1936

„Administraţia pescăriilor este o pradă a favoritismului partidului de la putere".

Adevărat. Domeniul bălţilor, la noi, e încă domeniul necunoscutului, al nediferenţiatului, al neinventariatului, al furtului, ca acum 200-300 de ani, când se confunda domeniul individual cu cel public. Dar găsesc că în faptul acesta (furtul din bălţi) e şi o psihologie mai adâncă, pe care se bazează: e faptul că duhul bălţii, psihologia bălţi nu e încă *individualizată.* Acolo nu e încă, propriu-zis, ideea proprietăţii individuale. Balta e pe deasupra individualului, juridicului, eticului... Ea e biologică, cosmică, geologică şi cel mult religioasă.

16 august 1939

1. Panorama bălţii. Cadrul ei. Cum se vede de la Iacobdeal, de la carieră: splendid, ca o imensă tipsie verde şi argintie, perfect plană. E ca o imensă şi variată unealtă, din acelea care au o limbă de aer, pentru a verifica orizontalitatea; balta pare astfel o uriaşă unealtă a pământului.

Apoi, panorama bălţii cu barca; o călătorie prin toate satele şi locurile, [prin] privalurile [şi] ostroavele bălţii, când e apa mare, în tovărăşia unor localnici ori lipoveni, care ştiu taine şi legende multe (să cer informaţii de la învăţătorii mei: Ţăranu etc.); descrierea itinerarului şi a acestei călătorii (ca prin pădurile Africii!) de vreo săptămână, prin balta inundată. Să călătoresc o dată şi când e uscat?

2. Conţinutul bălţii. Lipovenii; dar şi românii, în Evul Mediu. (Să cercetez. Vezi S. Mehedinţi; dezvoltare.)

Lipovenii: cu capul mare (ca la unii negri): genii craniene! Natura, deci, a făcut şi ea întâi forma şi apoi fondul. Formă fără fond. Totuşi, lipovenii sunt dotaţi, inteligenţi, muzicali: ce simţ pentru coruri, simţul rusesc! E un vis ce *solidaritate organică* au lipovenii în coruri; ei, cari sunt adesea anarhici şi nu şi-au realizat individualitatea! La ei e *comunitate, nu asociaţie,* ca la englezi. Unirea modernilor e diviziune pentru a uni şi asta se cheamă „solidarism"; la lipoveni şi [la] oamenii vechi, e spirit comunitar; [au] voci puternice (lupi de baltă) şi călătoare; [sunt] figuri de energie, energii titanice, iubeţi.

Lipovenii trăiesc cu peşte, vodcă, dragoste, ceai şi băi (vezi cum lipovencele fug goale, cu copiii în braţe, iarna, căci baia o au în curte. Ce fel de loc? Să-i vizitez la Pisc). Să arăt religia lor şi istoria; de când cu vechiul calendar, s-au izolat şi mai mult de noi (cum trecea cârdul lor colorat, ca o apă de rumoare, la Paşti, [la] Crăciun, şi cum îşi duc morţii, cântând, pe năsălie. Au biserică în oraş).

Analogie cu olandezii, cari s-au refugiat (de persecuţie?) în locuri pustii şi băltoase, pe cari ei le-au secat, dar oricând pot să dea drumul la ape pentru a se apărăa de năvălitori. Aşa şi lipovenii; s-au refugiat în baltă şi, oricând sunt încolţiţi de duşmani, se ascund în spaţiul apelor.

Lipovenii nu sunt deloc asimilaţi statului român, formează o republică a lor, ca scopiţii, dar nu pe baza abstinenţelor, ci tocmai a păgânătăţii, a gustului de viaţă (au energie, lipovencele sunt harnice, hoaţe şi iubeţe, şi nu se sperie să trăiască cu lipoveni mari şi bătăuşi). O republică vitală, pulsând de viaţă păgână, de seva pământului (peştele le dă şi fosfor), dar tradiţională, încăpăţânată în forme religioase. Republica aceasta a lipovenilor are ceva din republica de hoţi care era odată în nordul vechii Chine. Aceşti saudiţi furau pe toţi, dar ei aveau o morală severă internă.

Lipovenii nu fac, de fapt, parte din statul român şi din nici un stat; doar cu fiscul şi poliţia au de-a face şi sunt doar marinari.

Sunt frumoşi la chip (să-i descriu); vezi fetele lipovence, până şi copiii lipovenilor de la Piscu. Lipovence voinice, cu ochii negri, ca femeia aceea de care vorbea Stere. Lipovenii: lupi de pădure şi [de] ape.

Să vorbesc de uneltele de pescuit ale lipovenilor şi de lotcile lor specifice, uşoare, iuţi şi, pentru ei, mai sigure decât un transatlantic; chiar când le umplu cu pepeni, peşte (căci mai sunt şi bostănari), ei umblă cu barca cu aceeaşi experienţă şi frecvenţă ca laponii cu bărcile lor (cum se cheamă?).

Românii din baltă: ciobani, bostănari, agricultori, târlaşi.

Când nu e apă, se face plugărie, ară pe locurile ridicate (şi acolo porumbul e cât în America); sau pe o limbă de pământ pe malul Dunării: *şuşiniţa* agricolă pe malul fluviului.

Balta are toponimie slavă, turcă, românească; nu grecească, deşi oraşul şi ale oraşului sunt pline de numiri greceşti, căci grecii nu s-au aventurat prea mult în *hinterland;* ca şi elinii, ei au stat mai mult în cetăţi de coastă.

3. (Punctul acesta trebuia să vină după punctul 1.) Ce e în baltă, ca feluri de plante şi animale. Ce peşti, ce păsăret, ce insecte (vezi cum cântă cucii bălţii în noianuri, cei cu coroane mov), lupi, vulturi, ţânţari, polog.

Mai 1975

Sălciile în viaţa poporului român

Vezi, în broşura despre *Codul poştal:* e o mină de material toponimic. Să se facă un studiu despre toponimia românească pe baza acestei broşuri. Sunt, de exemplu, multe sate cu numele *Sălcioara* ori derivate de la *salcie.* Ceea ce arată rolul acestui arbore în viaţa poporului român, deşi tot el a spus: „Nici salcia pom, nici ţiganul om"; dar salcia a avut rol deosebit. Căci ea a crescut în multe locuri, pe marginea apelor, în lunci etc.; din ea copiii făceau fluiere, pe lemn de salcie băieţii şi tinerii făceau primele exerciţii de sculptură. Şi tot cu salcia mergeau de Florii [la biserică] şi apoi se încingeau cu ramurile de salcie sfinţite. Căci salcia e simbolul primăverii, [al] fecundităţii, [al] nepretenţiei, [al] graţiei, [al] purităţii, [al] eleganţei; e un arbore decorativ, discret şi *supus.*

Vezi apoi multe sate cu numele de *Silişte* (e prin Basarabia), *Runcan* etc. Se poate face, de asemenea, o istorie a poporului ro-

mân studiind numele satelor. *Scorțaru* și numele înrudite au fost ori sunt în județe apropiate (cf. broșurii de mai sus).

Septembrie 1975

Apele întinse (lacuri, mari, bălți mari) adună căldură ziua și vara și o radiază noaptea și iarna (la început). Așa și Balta Brăilei, dar în sens sufletesc: a adunat pentru mine, pentru noi, brăilenii, atâta căldură, încât o conține până astăzi. „Bălțile radiază seara căldura zilei" (p. 52, în *Cuvintele,* de Sartre). În seara vieții, a bătrâneții, e o mângâiere, ca și căldura peisagiului apei dintre cele două Dunări.

Octombrie 1971

Pe la Oltenița, oamenii le spun dumitrițelor (sau brumărele), *sălcioare:* atât de mult salcia e intrată în patrimoniul lor de gândire.

Melc, melc, codobelc (...)
Și te du la baltă
Și bea apa caldă:

și melcul știa că balta e mai caldă. Apa de acolo era limpede, galben-verzuie și caldă (călâie, în orice caz!); verde părea din cauza ierburilor dinăuntrul ei.

Când se retrăgeau apele bălții, aceasta se umplea de rugi de mure, cari sunt și plante medic[in]ale (cum aducea Ionică rugi de mure din baltă pentru mama-mare).

Salcia e, pentru mine, unul din arborii cei mai însemnați. Când am venit la București, am pus două mlădițe de la Florii și s-au făcut două sălcii monumentale; parcă filtrau aerul și puneau vaste filigoane în văzduh*. Și uneori veneau ciocănitoarele și băteau *tactul lor silvestru* în coaja salciei; mireasmă de mit, de poveste bătrână.

August 1939

Lacul din spatele plajei se cheamă Balta lui Velciu. Atunci s-ar putea zice și privalului din susul plajei Privalul lui Velciu (se zice sau nu?)

* Uneori mi se părea că văd apa bălții, deplasându-se încet sub coroana lor, ori că zăresc ochii mari și liniștiți-extatici ai nuferilor.

Sunt mai multe Verigi, ori e un termen generic? Ori are sensul că privalul e subțire și întors ca o verigă? E o Verigă lângă cherhana și e una pe la Chiciul Popii. Chici înseamnă prival?

Corotigea, după ea, înspre Trei Papuci, vine Bratușca. Înspre Ghecet, balta are nume turcești, iar înspre Chiscani și în sus, nume românești, căci pe aici sunt mai mult români.

Să întreb fiecare lăcușor din Baltă, chiar din cele efemere, cum se cheamă; de exemplu, cel fotografiat de Nandriș în 1927, în luminișul de prin spatele Trei Papucilor.

Vezi locurile:

1. Fundul Mare (insula cea mare, pe care am ocolit-o cu Nandriș în 1939);
2. Repejoru: un prival mic și iute, harnic-harnic, sprinten-sprinten, parcă în el s-ar fi topit pași de căprioare. E în Fundul Mare și cred că vine de la un loc. Apoi locurile:

1. Gura Bălăii;
2. Gura Vâlciului;
3. Cojocaru;
4. Băndoiu;
5. Mărașu;
6. Zacna...

Balta e o sihlă de ape, o pânză de ape; *să o compar cu vinele din corpul omenesc.* Atât e de complexă, de variată. Cine să știe toate aceste ape și gârlițe? Și totuși, toate au un nume. Par *anonime,* și totuși, toate au trecut taina botezului. Probă că în aceste singurătăți a fost totuși omul, a fost istoria.

August 1939

În baltă sunt: hălăgiugă, crivine, murăriști, stufișuri (au un nume special?), păpuriști, sălcii dese (e un nume corespunzător lui *brădet,* de exemplu?), adică multe aglomerări de plante și copaci, multe *pete de taină,* de diferite feluri. Tot așa, multe feluri de lumini, cari și ele (ca pete, ca bulgări de lumină) au taină, reprezintă taina.

Balta ca sediu și simbol al misterului, al misterelor (variate, adânci și tremurătoare, blând-vibrante): iată încă una din semnificațiile ei. Bărăganul e mai limpede, el e taina limpede, geometrică. Balta, spațiul apelor reprezintă, dintre toate spațiile, pe acel care însumează maximum de mister: e spațiul-mister.

1939

Pădurile de lângă gârle se cheamă în județul Brăila *coturi* și *chiciuri.*

Se poate spune că în regiunea bălții sunt numeroase *padine,* ori că toată balta e o imensă padină?

Bălțile sunt supapele de siguranță ale Dunării. Canalizarea Dunării în fosta Austrie – Banat – a adus inundații la noi (povestea asta mi-o spun pescarii și barcagiii, cu zvon grav). Să povestesc (dramatic) cum un mare moșier brăilean, mocan (Popeea?) a investit să diguiască balta și s-a nenorocit: *apa s-a răzbunat* (vezi încercarea de la Filipoiu; și cum au murit peștii în baltă din cauza îndiguirilor).

[1941]

Lexicul bălții

Păsări

bâtlani
bufnițe
bâțâitoare
berze
caragațe
coțofene
ciuhuri
ciuhurezi
cucuvele
cocostârci
cuci de baltă
cinteze
călifari
ciocănitori
ciori
corbi
cocori
ciocârlii
corcodeli
cintezi
fluierători
găinușe
gâște
lișițe
lăstunași
lebede
mierle
nagâți
pescăruși
privighetori
prigori
pupeze
pelicani
pițigoi
petrușei
porumbei sălbatici
prepelițe
prundași
rațe
sticleți
stârci
scatii
șoimi
țigănuși
ulii
vulturi

Flori

brândușe
brusturi
băltăreți
chimion
coada șoricelului
coada rândunicii
coada calului
ciubotica cucului
ghiocei
granați
hipică
izmă
iarba broaștei
limba boului
lemn dulce
lumânărică
laptele câinelui
mătasea broaștei
mărar porcesc
măceș
muștar
măselariță
m[ghiran
nu-mă-uita
nuferi
năsturei
năvalnic
nalbă mică
odolean
odagaci
plutniță
podbal
patlagină
pir
rugi de mure
rochița rândunicii
rosmarin
salcie
siminichie
sunătoare
sulfină
scaieți
soc
șofran
terică
tămâioasă
toporași
trăista ciobanului
tătăneasă
tata Maicii Domnului
țipirig
vitrice

Insecte

albine
boul bălții
buzdugan
calul popii
coropișnițe
cărăbuși
croitori
furnici
drăghici (efemere)
fluturi
forfecari
gândac puturos
gărgărițe
găinușe
greieri
lăcuste
lipitori
licurici
muște
omizi
păianjeni
rădașcă
râme

răgace
rusalii
tăuni
țânțari
urechelnițe
viespi

Animale

broaște țestoase
cârtițe
dihori
gușteri
lilieci
lupi
oi
orbeți
porci mistreți
șerpi de apă
șoareci
vulpi
vidre
vipere cornute

Pești

avat
babușcă
chefal
caras
cărămidă de mare
caracudă
cegă
crap
ghiborț
lin
mreană
moacă
albișoară
midii
melci
morun
nisetru
obleț
plătică
păstrugă
pește de piatră
raci
roșioară
scoici
somn
somotei
scrumbii
sabiță
șalău
știucă
tarancă
țipar
văduvioare

Aprilie 1941

Poezia bălții

Poezia *privalurilor* și a lacurilor (Blasova, cu parfum de nume dacic, Lacul Șerban...). Poezia *defileurilor* acvatice, mărginite de sălcii bătrâne.

Să mă inspir și din Sadoveanu: cum descrie luncile cu apă ale Siretului, precum și împărățiile stufului din baltă și din deltă (vezi și Maupassant, *Sur l'eau;* Loti).

În baltă Dumnezeu a uitat (ori n-a voit) să separe bine pământul de ape: controversă idilică. Prima zi a creației (atunci a separat Dumnezeu pământul de ape?) *nu s-a terminat încă în baltă.* Ea durează încă, cu tot misterul ei de la început, până se va isprăvi procesul de separare a pământului de ape – sau a rămas pe loc. Și din acest punct de vedere, deci, în baltă e ceva originar.

Când apare pământul, după ce se retrag apele, în unele locuri crapă, apoi apare iarbă grasă, ori se fac ogoare și bostănarii foarte rustice.

Iarba e păscută și iarna de oi, care scurmă în zăpada cu piciorușele lor fine, până dau de iarbă, ca renii. În multe locuri rămâne *băltiște* (teren umed), care e foarte roditoare. După ce se retrag apele e în baltă ceva din peisagiul Nilului, după ce se retrage, ori ceva imediat de după potopul lui Noe; e, deci, o mireasmă biblică în baltă. Atunci în baltă sunt și lupi, vulturi, porci sălbăticiți.

Aprilie 1941

Balta și fenomenul artei

O caracteristică a trăirii artisticului este, uneori, că e pericol și totuși tu te simți în siguranță. Ți-e teamă, dar nu duci teama până la capăt, fiindcă știi că nu tu ești eroul din ficțiunea artistică. E ceva și în peisagiul bălți din asta; apa revărsată are ceva *tragic,* tufișurile au ceva *necunoscut*... E un fior de teamă... Dar nu te sperii de-a binelea, ci numai o nuanță, o picanterie în plus, pentru a da mai multă consistență artistic-spirituală peisagiului.

Aprilie 1941

Muzica e sunet sau ondulație? Muzica mută, neauzită...

Susțin că esența muzicii nu e sunetul ca atare, ci *ondulația pe care el o sugerează, o realizează*, mai ușor ca [în] orice alt simț. De aceea Beethoven crea și când era surd (dar el avea amintirea sunetelor). În orice caz, H. Keller trăia muzica prin simțul presiunii („auzea" muzica ce se făcea în alte camere etc. Muzica ori dansul?).

De aceea am zis, în scrisoarea către Blaga (4 aprilie 1941)[35] că în baltă e o muzică mută, neauzită, o tăcere muzicală, ce invadează... Invadează în *surdină* peisagiul extatic al bălții.

Să studiez fenomenul ondulației ca esență a artei și [a] realității (vezi în Conta, Servien-Coculescu).

Aprilie 1941

E atâta frumusețe în baltă, încât rămâi în extaz și te gândești dacă nu e aceasta lumea despre care [se] vorbește în *Paștele blajinilor*. Dar balta are o dublă calitate; între altele (ca peisagiu), e paradisiacă, idilică, și totuși are și ceva metafizic, transcendent. Acest metafizic (luciferic, a zis Blaga) vine, pe de o parte, din frumusețea transcendentală, platoniciană, prototipică, siderală a bălții; pe de alta, din faptul că în baltă te întrebi dacă e adevărat sau nu ceea ce vezi; adică, ai intuiția posibilităților de a fi și a planurilor ontologice.

Iată marea valoare spirituală a peisagiului bălții: e frumos, e paradis, dar nu e ceva definitiv, sigur, static, burghez, idilic, ci e ceva ușor neliniștitor și foarte tainic. E adevărat sau nu? Și fiindcă balta are ceva metafizic, *dens*, are ceva mistic, de aceea are dimensiunea religiozității (de aceea rușii se simt bine în baltă?).

În baltă e atât de frumos, însă ea e parcă un *peisagiu de grație divină* (vezi bălțile Nilului, Mississippi, Amazoane).

În baltă, când e apă multă și senin, apa fiind limpede, se reflectă cerul și îndată peisagiul devine sideral: deodată ai brusc cunoștință cu spațiul, că lumea e un glob, un rotund și foarte adânc, și înalt, foarte mare. Bărăganul are numai înălțime și suprafață; balta are și adâncime, dar fără infinitul suprafeței. Peisagiul bălții e ca două oglinzi sferice, ce se îmbină, dând o iluzie-minune extraordinară, în care existența, adică tu, sălciile, apa sunteți ca o broderie, ca o spumă ușoară, la mijloc, pe diametru...

Să întrebuințez termenul *bältiște:* locul umed, dar unde nu mai e apă și cresc bine vegetale.

Septembrie 1962

La Sala Dalles a fost o expoziție în toamna [anului] 1962: *Pictură cehoslovacă din secolele XIX-XX*. Un pictor, Iosef Lada, are un tablou intitulat *Geniul apelor*, din 1937. E reprezentat ca un bătrân rău, mai mult diavol, cu bărbuță malefică, și stă sordid și amenințător pe acoperișul unei case, din multe alte case și locuri, cu ape venite mari.

Dar nu așa îmi închipui Geniul apelor din *Spațiul apelor*! Acesta e un geniu universal, atotputernic, care cuprinde potența vieții; dar modernii s-au îndepărtat de natură și-o văd rea. Grecii vedeau geniul apei ca [pe] Neptun ori ca [pe] nimfe. Ce depărtare de la nimfe, mai ales, până la *Geniul apelor*, al lui Iosef Lada!

Februarie 1936

Am găsit ideea fundamentală pentru a caracteriza balta: la dealuri ești în societate (monden), la munte ești în istorie și în legendă (muntele a fost întotdeauna creator de legendă și istorie), pe Bărăgan ești în astronomie și metafizică; pe mare și oceane ești în muzică, în lichefierea suavă a spațiului nesfârșit, într-un fel de vastă și muzicală invitație la neant; în baltă ești în geologie și teologie: creația lumii care a ieșit din *omogenul primar*, deci, ceva geologic și teologic. Balta e o mare lecție a *Genezei*, o supraviețuire a geologicului și a teologicului.

Cele de mai sus sunt introducerea la ideea fundamentală care e: balta e *Unul, le grand Un*, e misterul existenței unificate (vezi filozofiile orientale și antice despre *Marele Un)*, e marea identitate a existenței cu ea însăși, e simplitatea fluentă și așezată, e complexitatea nediferențiată, e imperiul potențelor (din cari va ieși viața), e laboratorul modern și muzeul elementelor, din care va ieși lumea, e marea omogenitate primară (în cari erau însă toți germenii vieții de azi, într-o toropeală tiedă, lânced-sacră, agrest-moale-vitală), e fuziune a contrariilor într-o impusă somnolență, într-o pace cu atât mai adâncă cu cât, parcă, ar bănui războiul diferențierii viitoare și ar vrea să se odihnească cu anticipație și să guste cu voluptate din prezența frățească a principiilor adverse.

Balta e *Unul*.

Și balta e *creația*. Ce repede cresc toate în baltă, ca germenii vieții, puși într-o cultură de laborator: omogenitatea din care s-au diferențiat toate (Spencer) și din care a ieșit viața (vezi teza biologilor care susțin că viața s-a născut în ape; și eu aduc un amendament: nu în mări, care sunt simplificate și corozive, ci în bălți,

în căldarea complexă şi liniştită, în ambianța placentară a bălților).

Balta e Unul, fiindcă în ea pământul, apa şi cerul - cele trei elemente ale Cosmosului şi ale vieții - fac Unul. Apa e în unda întinsă şi distrată, tânără şi bătrână totodată, abia curgătoare, adormită sub cosițele trestiilor, cari-s ca nişte fecioare ce şi-au lăsat capul în pământ şi adoră de veacuri existența; părul străvechi le cade în apă... Cerul e în oglindirea din ape în cari luceşte raza, ca o spinare de peşte săritor sau în cari se târăsc norii, ori în orizontul depărtat al unirii cerului cu apa într-o feerică şi anonimă discreție. Pământul e în fundul moale, pufos, făcut parcă din apă condensată sau din cenuşa apei, parcă ar fi depunerea strămoşilor apei (aşa cum apa, la rându-i, parcă ar rezulta din subțierea pământului), ori în malul prundurilor suave, al grindurilor, al ostroavelor tainice.

Pământ, apă, cer se pot converti unul la altul în baltă, fiindcă sunt trei aspecte ale aceleiaşi realități, ale *Unuia,* unul în trei aspecte, în trei săgeți de devenire, de diferențiere.

Balta e marea unificare a vieții, adică e Unul care încă nu s-a diferențiat; de aceea, ea ar putea fi pentru modernii aşa de diferențiați şi de artificializați o mare *lecție de realitate,* de unitate, de cosmizare, de simțire a originarului, *de originarizare.* (Laboratoriile biologice ar trebui să se instaleze în bălți.)

Probă că e aşa e că întreaga faună şi floră ale bălți au caracter triplu - sau, mai bine zis, *unic,* sunt nu numai amfibii, ci trifibii.

Plantele (să studiez ce plante şi animale sunt în baltă şi să le dau numirile vechi româneşti) îşi au rădăcina în pământ, tulpina în apă şi floarea în spațiu, adunând în tipsia corolelor oglinda cerului şi lumina văzduhurilor (la nuferi, de exemplu). Animalele (porcii...) se bălăcesc în nămol, beau apa bălții, se hrănesc cu peştii ei, respiră aerul văzduhului. Balta e o sinteză de pământ, apă şi aer. Peştii se înfig în nămol (cum îi cheamă pe cei ce stau în nămol?), înoată în apă, sar deasupra apei, în jocuri, ca nişte torpile ale apei, ca nişte sfredele şi ca o părere; porcii de bălți miros a peşte şi peştii miros a baltă, a nămol şi apă; păsările de baltă au picioare de palmipede şi de cocostârci, umblă cu ele în nămol şi în apă, prind peştii din apă, au aripi de vultur, cu cari zboară în văzduhuri, au plisc ca două linguri, cu cari strecoară apa şi țin prada. În baltă domneşte o lege a junglei; şi totuşi, e o frăție universală, fiindcă totul se poate converti unul la altul.

În baltă e un timp unic, cu trei momente: apă, aer, pământ; ori un spațiu cu trei dimensiuni: apă, aer, pământ. Însuşi omul de baltă, pescarul, e un om altfel decât ceilalți, un om neînțeles de unii, un om cu mistere geologice, hirsut, ca o salcie (unul mi-a spus că barba îi ține [de] cald şi îl apără de țânțari); un om-plantă şi un om-peşte; un om-sălbăticiune, un om cu virtualități nesfârşite şi cu puteri majore, de semizeu primitiv, un gnom al apelor şi al mâlului. De aceea numai ruşii (oameni majori) şi numai pescarii de neam pot înțelege balta, fiindcă fac şi ei parte din fauna şi flora ei.

Balta e marele omogen, marele Un, dinamizat lânced de instincte primare. Aşa e şi omul de baltă: n-are simțul proprietății individuale (ce poate fi individual în baltă?), e hoț de ape şi e om de izbucniri şi instincte geologice (vezi în Sandu-Aldea).

În baltă asculți surdina creației din apă şi nămol; în baltă nu sunt zeii luminoşi şi plastici ai mării (cf. mitologia elenă), ci zei aformali, zei ai mâlului, ai clorofilei umede, ai luminii dizolvate în apă.

Creația în baltă e importantă şi pentru români, fiindcă fenomenul românesc s-a creat şi în baltă.

Balta e un muzeu al naturii, un muzeu al naturii geologice de la începuturi; mare importanță are pentru noi, din cauza asta, ca să ne dea realitatea vieții.

Balta e Unul, nediferențiatul; de aceea Delta ascunde o împărăție a leproşilor - şi ei circulă liberi şi nimeni nu se fereşte şi nu se scârbeşte între ei; căci toți se simt una: cel sănătos cu cel mâncat de boală: cel desfigurat de boală se simte frate cu salcia găunoasă: mască umană a măştii naturii.

Sălciile sunt vietatea cea mai fizică a bălții, un fel de şcoală a celor trei stări; rădăcina lor e în mâl, tulpina, în apă, coroana, în aer, frunzele vin din nou să se înece în apă, iar rădăcinile ies din nou din nămol şi din apă şi se duc să se înfigă mai departe. La salcie nu mai e o ordine fixă: coroana e un fel de rădăcină în aer, rădăcina e un fel de coroană în pământ.

E atât de *Unul,* de *Una,* balta, încât chiar pământul ascunde apa; dacă sapi în el, musteşte, dai de apă, dai din nou de baltă. A fost imposibil să se facă un baraj de ciment (la Filipoiu); apa a pătruns prin cotloanele ei, a luat-o mai prin adânc, prin pământulfrate, şi a pătruns dincolo de zăgaz; căci totul e Unul în baltă. Ea aminteşte poezia şi filozofia indică (căci şi acolo sunt bălți mari), cum spune Eminescu: când totul era Unul, nici ființă, nici nefi-

ință; când apa era aer, aerul, apă, apa și aerul erau pământ, iar totul era una... (Să citez din poezia lui Eminescu: vezi poezia Vedelor și cea indiană. Temă foarte însemnată, să o dezvolt aici.)

Dacă filozofia indiană are de la început atâta înțelegere pentru monismul existenței, pentru depersonalizare, pentru transformare unul în altul, pentru circulație, pentru Unul, pentru principiul unic al vieții din care vin toate și în care se varsă toate, e și fiindcă India e o țară de ape, de iazuri mari, de bălți. (Să dezvolt asta, fiindcă e de mare patetism filozofic.)

Vezi cum până și insectele, în baltă, trăiesc în cele trei stări: depun ouăle în apă ori pe apă (cele cu picioarele mari, care alunecă pe apă), se afundă în mâlul pufos, zboară în aer.

În baltă nu sunt mai multe sfere, ci litosfera, hidrosfera și atmosfera fac unul: *unosfera,* sfera unică și domol fruiantă în forfotul moale al creației și al eliberării potențelor, al geologicului așezat și viu.

14 august 1939

Spațiul apelor. Semnificațiile lui:

1. E colectiv, unitar. Apa unește totul; e un continuu ontologic, un continuu existențial (vezi expresia de continuu, ca substantiv, în geometrie). Să aplic aici filozofia eleaților (Parmenide etc.) asupra realității, care e *Unul, Unicul,* precum și filozofia indiană asupra Unului, unicului.

Nicăieri că în baltă nu ai mai propriu și mai pătrunzător intuiția miracolului universal, care este existența (dezvoltare). Apa pătrunde totul, unește totul: plante, copaci, animale, oameni, gaze, fantasme...

Pe pământ, afară de stepă, e pretutindeni îmbucătățire, compartimentare, pluralism existențial, se aplică principiul diviziunii. Pe apă e *identitate existențială* într-o melodie inedită, e unificare, e un suflet colectiv, e o comunitate ontologică; de aceea oamenii de oraș văd autonomist, văd divizat, empiric, lucid, mărginit; și nu e fără semnificație că una din primele filozofii elenice (eleații) a fost a *Unicului,* fiindcă elenii s-au dezvoltat în spațiu de ape. Spiritul elenic era cu limite și cu unele individualisme, și totuși apa i-a făcut să dea o filozofie a unicului și a staticului: [aceea a] eleaților. (Dar apa, balta, mai ales, e ceva viu, nu are nimic defunct.)

2. Balta e ceva *originar,* primordial, arhaic, [de] pe când Dumnezeu era peste ape.

3. E parcă umezeala dintâi a creației, pământul ei, abia lăsat de ape, este ca un vițel abia născut și din care se ridică încă aburii. În baltă vezi Geneza. E creație continuă. În baltă parcă încă se creează plante noi, specii noi, se creează acum viața din nou, balta e o naștere continuă.

Balta e genetică, biologică. E ceva placentar.

4. Balta e ceva *viu,* fiindcă se umflă și scade, ca și spațiul Dunării. Cel mai bine a simțit asta S[andu-]Aldea, în *Vin apele.* Ce impresionantă e în baltă această vorbă, în care e o teamă religioasă și o spaimă, în care e și o mândrie: *vin apele!* Când vin apele mari se îneacă turmele, oamenii se urcă pe prispă ori pe acoperișuri, vitele mugesc a jale și groază și oamenii le dau să mănânce frunze din copaci. Atunci apa umple toate privalurile, toate bălțile, toate gropanele, nu lasă decât ostroavele (chiciuri?) și bazinele. Și formează *noianuri* lângă satele din lunca Dunării.

5. Balta e ceva organic, e antipodul artificialului, cauzalului, geometricului. Ea e antipodul lui Lenôtre, care a desenat parcul Versailles. Și e curios ca geometria și astronomia să fi ieșit tocmai de pe urma spațiului: la egipteni și la elini. Primii, ca să măsoare malul abia zbicit, ultimii, ca să călătorească pe ape după stele (vezi și fenicienii etc.). Dar aceste științe au venit tocmai ca să *corecteze lipsa totală de geometrie a spațiului apelor* (deci întărește semnificația de negeometrie a apei). Și e parcă cu tâlc că Nilul distruge în fiecare an geometria Egiptului: parcă spiritul organic al apei se simțea insultat, tăgăduit, se înfuria și distrugea totul, restabilind domnia organicului.

6. În baltă e o luptă continuă a omului cu natura; e luptă, și totuși intimitate. Aici omul urmează natura, se adăpostește de ea, nu o închide, nu o stăpânește, ca știința modernă, care zice că a învins natura, a supus forțele oarbe ale naturii. La oraș oamenii nu se mai luptă cu natura, ci oamenii se luptă numai cu oamenii. De aici, îngustare de orizont, pipernicire spirituală. În baltă, omul se măsoară cu natura, rămânându-i totodată subordonat în chip evlavios. De aceea, în baltă omul nu e artificializat, e depărtat de artificialul urban; la un pas de Brăila, oamenii cari s-au retras în baltă capătă deodată o înfățișare hirsută, de anahoreți cari nu mai vor să știe de lume, înfățișare de indigeni din colonii, de oameni ai naturii (ce scandal a făcut tatăl Feliciei când i-am cerut un cuțit mai curat!). La un pas de oraș numai, în baltă, omul redevine copilul naturii, sălbaticul plin de sevă și care nu mai poate suporta artificialul orașului. Ba, oamenii din baltă devin atât de

mult ai naturii, încât, într-un fel, nici nu mai sunt sociali, nu mai sunt ai societății, de aceea sunt certați cu poliția. Balta devine o junglă. (Să fac psihologia omului din baltă.)

1939

Balta trebuie văzută de multe ori pentru ca să o poți aprecia; și când are apă, și când n-are; și când a crescut stuf mult în baltă, și când n-a crescut; și când are bostănării, și când n-are; și când are vite multe (turme), și când n-are. Și, mai ales, trebuie să o vezi când e plină de apă.

Balta e triumful organicului. E tocmai opusul geometricului, [al] artificialului, opusul spiritului lui Lenôtre (care a desenat parcul de la Versailles).

În baltă te simți parcă la adăpost. Nu mai bate vântul; e ca un sistem complicat de perdele. Strămoșii noștri se simțeau la adăpost în baltă și contra turcilor, [a] barbarilor (se hrăneau chiar cu ceva de la papură, în Covurlui).

Când intri în baltă, odată încetează vântul și se face liniște, pace: o pace largă, în care se toarce nevăzut procesul unei Geneze continui.

În baltă parcă sunt incinte tremurătoare, formate de sălcii, cu pereți de sălcii, cu dușumea de apă, cu plafon de cer; incinte de diferite mărimi, în cari aerul e transfigurat și în cari surpriza călătorului e continuă, e o permanentă impresie de inedit.

În baltă e ceva primordial și fecund, ai impresia că se creează mereu viața: o Geneză încă în funcțiune. De aceea în baltă te simți înconjurat de o taină mare, deasă și întinsă; ai impresia că în baltă sunt miresme și taine placentare; din acest punct de vedere, toată balta e o imensă placentă a naturii.

În baltă (și în Bărăgan) au fost și sunt adesea oameni teribili (singurii oameni cu porniri de haiduc din România mai sunt acum numai în baltă. Ea însăși parcă te invită uneori la asta): liniștiți de obicei, dar cu o energie sălbatică și cu izbucniri înspăimântătoare (vezi în Sandu-Aldea și în P. Istrati); nicăieri în România nu mai sunt astfel de oameni. Delureanul e duios, minor-domestic, urban; munteanul e iute, eroic. Dar câmpeanul, și mai ales băltărețul, ascunde o energie de lup de apă și de natură sălbatică, primordială. Nu le mai pasă de societate, politic, morală. În baltă, de altfel, sunt bandiți celebri și tot aici sfârșesc mulți aventurieri, cari vin să se acuieze la bătrânețe; și aici mai sunt

contrabandiști și oameni cari operează în jungla șlepurilor și a vapoarelor, ca în patria lor.

1939

Apa e tinerețea omului (vezi ce zicea dr. Simion: îmbătrânirea vine din pierderea apei), dar tot apa e și tinerețea pământului: plantele mor când pierd apa.

La început, totul era acoperit cu apă *(Biblia, Geneza)*. În baltă te simți la începutul lumii, [e] ceva arhaic și geologic. Pe Bărăgan e astronomie, în baltă e geologie și teologie

Și în baltă te simți în procesul de *Geneză,* căci în baltă și acum se naște mereu viață (în lacurile sărate, ca la Mototolea, se nasc mereu animalicule de acelea cu iod).

În baltă mai e ceva: e *mister.* În baltă e aer misterios, [e] poezie tainică, [e] clar-obscur ori transfigurare (în luminișuri), e mister tagoric. E mister din marile lacuri ale Indiei, Nilului. Mississippiului etc.

1941

1. Apa e ceva unitar, colectiv. Ea *unește tot globul:* apa comunică, oceanele, mările (ba și fluviile, râurile, până la cele mai mici păraie; totul formează o singură existență, un singur sistem. Anghilele pot veni din Oceanul Atlantic până în izvoarele de munte; vezi și alți pești) sunt ca niște vase comunicante.

Pe glob, pământul e *insulă,* apa e *sistem.*

Dumnezeu, la facerea lumii, n-a despărțit, propriu-zis uscatul de ape; parcă a avut un regret în ultimul moment: a lăsat, deci, apa la un loc, într-o frățietate existențială, și numai pământul l-a izolat sub formă de insule (continentele sunt tot insule: Eurasia cu Africa, o mare insulă, insula prin excelență a globului).

2. Filozofii greci (primii) au vorbit de unicitate, de *Unul* – oare fiindcă erau pe țărmul mării?

3. Gânditorii, poeții și religioșii Indiei au vorbit și ei (chiar mai înainte) de *Unul* existențial. Oare erau și ei în apropiere de apă?

Apa dă, deci, intuiția și sentimentul Unului, al comunității ontologice. Uscatul e compartimentat, deci e divers, divergent și limitat; uscatul e *aplicarea principiului individuației.* Apa e aplicarea principiului unificării, al unicității, al simțilului, al comunitarului, al colectivului cosmic (ba încă, tot apa a făcut și legături

între uscaturi). Doar cerul (astronomia) și Bărăganele mai dau ideea de unic, de Unul, dar nu atât de continuu, de lichid.

Septembrie 1944

Balta semnifică ideea *Unității originare:*

1. Ideea unității – fiindcă apa unește totul: vezi filozofii greci, cari făceau din apă elementul metafizic (acel filozof ce vorbea de *Unul).*

2. Ideea originarității: malul; pământul e moale în baltă, iar apa e tulbure, pământoasă; deci, omogenitate originară (ideea lui Spencer: de la omogenul primar la eterogenul de mai târziu; vezi ideea că viața s-a născut în apă).

În baltă ți se pare că *atunci și acolo viața se naște.* E un proces mistic, ce dă un mare și evlavios fior *ontologic* (de aceea balta și Bărăganul sunt spații metafizice, cu sens metafizic), în baltă parcă se naște viața din elementele primordiale.

(Vezi cum ies balonașe mici de aer și animalicule amorfe din malul cald; și Sandu-Aldea, *În urma plugului,* p. 42; deci, sentimentul ori intuiția aceasta a întrezărit-o fugar și Sandu-Aldea, scriitorul apelor.)

În baltă parcă vezi huma primordială, jumătate fizică, jumătate vitală, însuflețindu-se, sensibilizându-se încet-încet, caldă, încropită, misterioasă și dând astfel încet-încet naștere *primelor forme de viață.* Asiști la misterul creării vieții din materie, dar dintr-o materie ea însăși cu potențialități de viață.

Unitatea bălți; și totuși, peste această unitate, vezi apoi, treptat-treptat, cum se adaugă o imensă *variație:* flori de specii nenumărate, păsări, insecte de feluri fără număr, forme de pământ și de ape, nici unul la fel cu altul (să arăt; descriere).

Oriunde ți-ai purta ochii, nimic nu e la fel în baltă.

Și totuși, aceasta imensă variație e cuprinsă, unificată, într-o imensă unitate, într-o familie existențială, într-o realitate și [un] sens comun, ca nicăieri aiurea pe lume.

Capetele empirice văd ori numai variația bălții, ori numai monotonia ei. Dar sufletele ontologice văd *unitatea* ei metafizică și *simfonică* totodată. Balta e cea mai mare muzică tăcută, muzica tăcerii. Până și copacul bălții, salcia, este menit să sublinieze *unitatea* ei; fiindcă salcia este cu ițe, cu crăci multe și cari se leagă de sol, de buruieni, de ape, parcă și crengile ei, ca și rădăcinile, țes unitate de existență. Crengile ei sunt rădăcini aeriene.

Unitatea bălții este dată de:

1. *apă,* fiindcă pătrunde peste tot, unifică totul, ca un fel de *suflet lichid,* ce împânzește totul, ca un imens *chimism intern* al peisagiului, ca un mediu *umoral* al existenței, mediu umoral-ontologic, în care plutesc ori viază toate;

2. *pământ,* care e moale și se lasă pătruns de apă, de fiorul existenței acesteia totale, integrale; balta, oricât de variată, parcă are un suflet comun, o *respirație comună,* ca și când un invizibil dirijor de orhestră ar dirija răsufletul ei;

3. *salcie:* ea e copacul bălții și ea unifică; fiindcă se lasă îmbibată de apă (cât la sută apă are?); fiindcă are crengi multe și mlădioase, cari se leagă între ele, *hașurează unitatea,* fac *covor* ontologic, crengi cari se leagă între ele și cu apa, cu buruienile; și fiindcă apa circulă în salcie: vine din rădăcini, se ridică până în vârful crengilor și apoi cade tot în apă, în picături de *lacrimă vegetală,* ritmic și cu un fior de omagiu-rugăciune către imensitatea împărăției apelor, care e *mama* ori *părintele* tuturora (să descriu acest minunat fenomen al lacrimilor ce curg din sălcii);

4. și *cealaltă floră* a bălții unifică, are rost unificator: papura, rogozul, țipirigul, fiindcă au multă apă în ele (vezi Sandu-Aldea, de exemplu, în *Robul, În urma plugului* – multe nume de plante). Apoi, buruienile bălții – rugi de mure etc. – au ramuri, mreje, ce unifică, leagă inextricabil (ca în pădurile ecuatoriale? Și acolo e unitate ontologică? E ceva – dar nu ca în baltă, fiindcă nu e apă. Să fac o parțială analogie).

Aprilie 1946

Iată principalele sensuri ale bălții:

1. *Unitatea**. Apa unifică totul; e o solidaritate ontologică, o echivalare reciprocă, ce confundă pe fiecare în celălalt, o *confluență reciprocă universală.*

2. *Esențialitatea.* Apa ca esență a universului, a existenței; *toate mor când pierd apa: globul, plantele, animalele, omul,* toate îmbătrânesc fiindcă pierd apa (să studiez fenomenul îmbătrânirii), ceea ce ar îndritui concluzia că apa este esența lumii: sau cel puțin face [...][36] pentru această temă.

Nu Ideile, Voința, Rațiunea, Substanța etc. sunt esența lumii (cum și-au închipuit filozofii clasici această esența), ci apa. Lichi-

* Vezi ideea de *Unul, L'un,* la filozofii greci. Unitatea bălții, nediferențierea, anonimatul, comunitatea nu principiul individuării: de aceea în baltă ești fericit.

dul dintre celulele omului este ca cel marin; viața s-a născut în mare, în apă. Apa ar fi esența, temeiul lumii – nu uscatul, nu pământul.

3. *Arhaicitatea* (originaritatea), inițialitatea. În baltă te simți mereu în prima zi a creației. E un sens de străvechime, de *arheologie cosmică,* ce îmbibează balta ori plutește peste ape.

Duhul lui Dumnezeu se purta peste ape: deci, apa a fost la început, ea e începutul și esența, materia primă. *Nu pământul a fost la început, ci apa* (rezum ideea asta mai sus).

4. *Fecunditatea,* creația caldă, în *curs; parcă acum se naște viața,* din elementele primare. Când vezi nămolul cald, străbătut de bulboane mici de aer, [de] gaze, parcă vezi cum se naște viața sub ochii tăi. Balta e un laborator ontologic.

Să dezvolt temele de mai sus în tot atâtea teme *filozofice.* Iar în finalul ori [în] partea a doua a eseului să arăt că, totuși, în contrast armonic cu fundalul de profundă simplitate de mai sus, balta vine cu un mare pitoresc, cu o mare variație de forme vegetale, animale (flori, păsări) și configurații de peisagiu. Căci unitatea bălții e o infinitate de virtualități: deci, însăși *imaginea vieții.*

Balta se prezintă în cele din urmă ca o antinomie fastuoasă: unitate și variație. Varietatea se rezolvă în unitate și unitatea în variație – dacă adâncești. Balta are două aspecte: când ți se pare numai unitate, când numai varietate, după punctul de vedere din care te pui. Dar, dacă înțelegi mai bine, vezi că e aici un aspect dublu, o minunată dualitate.

Decembrie 1953

1. Ideea genezei, a originii biologic-geologice a vieții și lucrurilor;

2. și ideea *Unului* metafizic, a unității de fond a lucrurilor: la un loc, ideea *unității originare a lucrurilor* sau *intuiția unității genetice* a Unului genetic.

Să arăt cum s-a născut viața în *mâl* și în apă, cum ies bule de aer din fundul apelor și cum grămăjoare de nămol cald încep parcă să se miște.

Desigur, idei *laice,* dar au și un corespondent teologic:

1. ideea *apelor* originare, când Dumnezeu umbla peste ape ca un duh;

2. să văd cum *Evanghelia* însăși (ori *Psalmii?)* zice că viața s-a născut din apă.

Martie 1956

Un peisagiu asemănător cu cel al apelor și ca[pabil] să dea intuiția ontologică a unității, a *Unului,* este atunci când a nins mult și tot peisagiul e acoperit de zăpadă (ca în spațiile polare, siberiene. Oare de aceea mongolii din Siberia au sent[imentul] supra-personalului, al comunitarului social și cosmic?). Atunci zăpada unește totul într-o singură existență, topește toate obiectele într-un singur obiect, obiectul unic al existenței, singurul obiect care există cu adev[ărat]. Interesant! (Dezvoltare.)

Poate că și peisagiul Saharei (cu nisip și numai nisip) dă o intuiție ontologică: de aceea arabii iubesc cu patimă Sahara și simt ispita să se piardă în ea. Și cred că și peisagiul Bărăganului dă o intuiție ontologică – dar cel mai mult o dă spațiul apelor, fiindcă apa pătrunde peste tot, se infiltrează peste tot și, deci, unifică cel mai bine.

Iulie 1956

Nu există un adevăr în afara lui Dumnezeu. Căci El e infinitul și, deci, nu există un *afară de El,* în care să poate fi ceva. Existența e unică, Unul e peste tot și afară de acesta nu e, propriu-zis, nimic.

Filozoful antic avea dreptate când punea *Unul* la baza realității. Balta, spațiul apelor sunt simbolul, imaginea realității.

Iulie 1957

Spațiul apelor (ne referim la spațiul bălților inundate dintre cele două Dunări, din Deltă, din toate luncile inundate, iar nu la spațiul oceanelor, [al] mărilor, care e infinit și neliniștitor, și oarecum simplu) se caracterizează prin:

1. concretizarea ori expresivizarea *Unului* (vezi filozofia greacă);

2. totuși, acest *Unu* nu e nici simplu, nici abstract, cum e totalitatea abstractă, oarecum golită, a deșertului („deșertul a creat ideea de monoteism" zice un călător – T. Vianu –, probabil după Spengler etc.), ci e ceva *plin,* dovedit, familiar oarecum, și chiar familial.

Deci balta, spațiul bălților inundate dă ideea *unității în diversitate, a Unului multiplu:* așa cum Bărăganul dă o sinteză de infinit și finit, spațiul apelor dă ideea unității în variație, a Unului plin și divers.

Astfel, spaţiul apelor nu e nici *Unul descărnat* al deşertului şi nici variaţia minoră, diversă, ba chiar neunitară, a oraşului ori [a] dealurilor. El are în comun cu oceanul: deşertul, infinitul, *Unul:* şi are în comun cu dealurile variaţia (aici să fac o descriere *pitorească* a bălţii: ce de flori, păsări, arbori, grinduri, privaluri, mistere, ierburi, lacuri, insule; ori să fac descrierea la *începutul* eseului, ca introducere? Vezi în Sandu-Aldea, Banea, Sadoveanu, Dunăreanu, Kiriţescu).

30 august 1957

Acest spaţiu realizează concret oarecum şi imens ideea de *Unul,* dar dă şi variaţia în unitate; realizează o antinomie, într-o perfectă armonie (fără rest).

Analogie cu comunitatea umană: şi în aceasta e realizarea armonioasă a unei antinomii: comunitatea topeşte oarecum colectivitatea şi individul. Dar rămân intacte *comunitatea* şi *personalitatea,* aşa cum în spaţiul apelor *Unul* şi variaţia rămân intacte.

Analogia merge până acolo, încât în spaţiul apelor te simţi bine, *îţi e cald parcă,* aşa cum e în societatea în care e realizată comunitatea (dezvoltare).

Septembrie 1957

Balta e *Unul,* dar are şi variaţie. Un element de variaţie al ei este şi *himericul,* în înţelesul lui Paciurea.

Paciurea are o salcie cu înfăţişare de himeră: un trunchi de salcie cu coroana tăiată ori căzută de bătrâneţe (sau trăsnită), dar care, în locul de unde pornea coroana, a făcut o figură stranie de himeră, cu ceva părelnice crengi în sus – în vagul atmosferei şi peisagiului bălţii.

E impresionant, mult mai impresionant decât era la Ştefan Popescu, la care era destul de impresionant!

Himerele variate din baltă, reprezentate de trunchiurile şi răgăţânele de salcie: un element şi felurit, dar şi oarecum straniu şi adânc.

Când voi vorbi de elementul de *variaţie* din baltă, să vorbesc rând pe rând de florile, fauna (mai ales păsăretul*; vezi şi *Vögelparadies),* formele pământului (privaluri, grinduri, lacuri, *poiene de apă),* copacii.

* Păsările ce zboară că nişte stihii – din valuri.

Decembrie 1957

Două semnificaţii:

1. Epoca noastră e o epocă artificializată, alexandrină, sleită oarecum, dar, iată, cu balta şi delta, oferă contrariul; ceva vital, creator, „barbar", primordial.

2. Ideea mea veche că balta e ceva arhaic şi geologic: „farmecul genezei", cum ar spune Coşovei (temă reluată frumos de Şincan în ziua de 4 decembrie 1957: să revăd comunicarea lui la radio, sub rubrica: „Lauda patriei").

Cele două idei de mai sus se confundă în mare parte – dar nu în totul.

Noiembrie 1959

Apa unifică planeta. Toate apele mari de pe glob, toate oceanele sunt în legătură unele cu altele. Numai pământurile sunt separate. Astfel, apa e un simbol al unificării, al unicităţii vieţii de pe glob; numai fiindcă apa, prin navigaţia pe care a înlesnit-o, a făcut ca oamenii să se cunoască, dar într-un sens mai adânc: ca unitate în care stau continentele, ca simbol al esenţei şi nostalgie de unitate.

Octombrie 1963

Sensuri ale spaţiului apelor:

1. Ideea arhaismului, a genezei lumii (vezi şi Coşovei).

2. Ideea că apa este esenţa lucrurilor, aşa cum susţin unii filozofi din şcoala elenică, ioniană. (Vezi şi ideea modernă că viaţa s-a născut în apă – în apa marii. Dar cu asta revenim la punctul 1 de mai sus. Dar punctul 2 e *metafizic,* nu ştiinţific-fizic-cosmologic.)

Să schiţez aici ideile lui Tales, Anaximandru, Anaximene.

3. Ideea *singurătăţii,* dar nu a singurătăţii neliniştite, cum e pe mare şi oceane, şi nici a singurătăţii pustii, cum e în deşerturi, ci a unei singurătăţi *pline şi reculese,* care îndeamnă la pace, meditaţie şi transfigurare molcomă.

(Marele Tagore stătea câte 7 ore pe lac, în reculegere meditativă: verificare şi dezvoltare.)

4. Ideea că totul e un văl panoramic şi paşnic, aţipit oarecum, terminal, dar care ascunde, în fond, o viaţă foarte bogată, un proces infinit de viaţă, în antinomie cu aparenţa panoramică.

(Să mai caut şi alte sensuri; vezi ideea *Unului* – a marelui *UNU.)*

Octombrie 1963

Lupta dintre uscat şi apă. Peste tot, pe glob, uscatul înaintează în lacuri, mări, oceane: mâlul, sarea, plantele şi animale, peşti, scoici moarte înaintează în mare şi se produc *delte,* care, cu timpul, se transformă în pământuri. Râurile, fluviile sunt *mercenarii uscatului, cari dau lovitura apei; sunt deci trădătorii ei.* (Vezi cât a înaintat Dunărea în mare; adică a făcut să înainteze pământul.)

Se mai adaugă şi *vântul,* care aduce *praf* şi face să înainteze uscatul în deltă. Dar şi invers; apa înaintează în uscat: distrugerea Atlantidei etc. Apa distruge uscatul mai mult prin catastrofe geologice.

Pe uscat însă, *râurile, fluviile distrug încet uscatul,* îl sapă şi nivelează: chiar pâraiele de munte, chiar curenţii *(les ravins)* trecători.

E dramatică şi fabuloasă, cosmică, această luptă între pământ şi apă, între uscat şi oceane [sau] mări.

Noiembrie 1964

Distrugerea bălţilor: nu mai sunt Filipoiu, Corotişca, Lacul Şerban, de care [Simion Mehedinţi-]Soveja a spus că nu-i iertat unui geograf să nu-l cunoască. [Astfel] s-a distrus un element pe care se sprijină etnicul. Modelarea spaţiului geografic are, desigur, importanţă, pentru că el face mai *intim* etnismul, dar una e modelarea şi alta e distrugerea lui. Acoperirea ţării cu un spaţiu *shangaicizat* şi inginerizat e funebră pentru etnic. Iar secarea bălţilor Brăilei e o pură *catastrofă,* din punct de vedere autobiografic.

(O boieroaică de pe la Cucu-Gugeşti-Bogza se ruga de copii să nu taie pădurile, cel puţin cât va trăi ea. Dar ce să mai zicem noi acum? Jalnică tragedie!)

Blaga în spaţiul apelor

Spaţiul e unul singur, dar, geografic, e foarte variat, iar ca afinitate sufletească sau ca spaţiu de creaţie e de trei feluri: spaţiul înalt, închizând abisuri (muntele), spaţiul întins (şesul, ma-

rea) şi spaţiul intermediar (deal – vale). Ne interesează acum spaţiul-afinitate, fiind vorba de un creator. Cum se formează el în sufletul uman, mai ales în al celor cari lasă în urma lor o operă? El e influenţa spaţiului fizic sau geografic, pe care omul l-a trăit în copilărie şi tinereţe, mai ales în copilărie. Ori e o structură a inconştientului, care poate fi de acord cu spaţiul geografic sau nu: teza lui Blaga.

Când în psihicul cuiva spaţiul inconştientului e valorificat de un spaţiu geografic concordant al primei părţi a vieţii, e cazul cel mai fericit. În cazul contrar, poate fi o luptă terminată cu victoria netă a uneia din părţi sau cu o incertitudine. Nu vedem, aşadar, întotdeauna o separaţie absolută între doi factori, geografic şi psihologic. Dar probabil că aici se schiţează o controversă care, ca în multe probleme mari, va rămâne o controversă, spre bucuria spiritelor cu neodihna filozofării.

Altceva poate fi în afara controversei. Şi anume, cum se clasifică oamenii, în special scriitorii, creatorii, în raport cu spaţiul sau atitudinea lor din acest punct de vedere. Ei pot adera profund la un spaţiu, la două sau la cele trei. Adică sunt (cu partea de relativitate necesară) monospaţiali, bispaţiali, totospaţiali. Calistrat Hogaş, de exemplu, ilustrează în opera lui pe prozatorul purtat de afinitatea şi spaţiul muntelui, descris cu o artă fastuoasă şi severă totodată, care-l făcea pe atât de lucidul Caragiale să înveţe pe dinafară unele pasaje. Creangă şi-a plasat lumea lui de nestemate jucăuş incisive în orizontul dealului şi al muntelui. Iar spaţiul de afinitate integrală, tripartită, e ilustrat de Eminescu (nostalgia talangei „din munte“, dealul cu „dulce corn“, marea ridicată aproape la rang de metafizică sau de destin...) şi, mai ales, pe patriarhul tuturor spaţiilor, Sadoveanu.

Cărui spaţiu de afinitate aparţine Blaga? Fiindcă el e autorul teoriei „spaţiului mioritic“, pe care l-a analizat şi prezentat cu ingeniozitate şi strălucire, în variaţii de subteme surprinzătoare, aproape în obsesii amabile, s-a format oarecum ideea că el aparţine tipului monospaţial. Idee întărită de faptul că el nu a trăit în prima parte a vieţii la şes sau la mare şi că nu se poate găsi, în opera lui, o descriere abstract-voluptuoasă a bărăganului, de exemplu.

Care e realitatea? Pentru a răspunde, ne amintim de călătoria pe care copilul Blaga a făcut-o cu părinţii săi în munţii Sebeşului, la Bistra, mai bine zis, de naraţiunea şi descrierea din *Hronicul* său, revelator de categorice şi adânci opţiuni existenţiale.

Din aceste pagini de neuitat se vede o adâncă *participare* la un spațiu supramioritic, care merge până la aderări formale. Scrie autorul nostru: „Purtat de ochi și de închipuire, mă pătrundeam cu și fără fabulație, prin toți porii, de vraja și de primejdia Muntelui... Muntele era această priveliște în care intram tot mai adânc și care, la rândul ei, intra și ea în mine... Era așa de frumos printre pripoare și zăvoaie, că aș fi stat să-mi prelungesc fără capăt tihna. Dar poate că voi veni aci altădată... Da, voi veni cândva, să-mi ogoiesc aci inima după un zbucium târziu al vieții..."[37]. Evocarea blagiană a spațiului montan amintește, ca nivel, de Hogaș, cu un adaos de sugerări filozofice. Un alt Caragiale ar învăța și de aici unele pasaje pe dinafară.

Și, pentru a răspunde mai departe, ne amintim de un scurt dar și neobișnuit episod din viața lui Blaga, la care, de data aceasta, am luat parte direct. El a venit la Brăila în vara lui 1936. Neputând să-i arăt într-o zi-două farmecul și nada geometrică a marelui șes, m-am hotărât să mergem în spațiul acoperit de ape dintre cele două brațe ale Dunării, care era, până la un punct, ceva echivalent, deși cu un emoționant specific propriu. Era la câteva săptămâni după marea inundație anuală a fluviului, ce transforma regiunea munteano-dobrogeană a Dunării într-un fel de Amazonie românească.

Am luat o barcă, condusă de un aborigen, respirând, parcă, mai mult apă decât aer, pe jumătate delfin, pe jumătate om, și am plecat în lumea tainelor, acompaniați de clipocitul aproape stins al vâslelor, înfiorate ele însele... Alunecam pe sub sălcii, cari ne lăsau prietenește să mergem mai departe, treceam de la umbre la lumini, de la lumini la umbre, vedeam jucând molcom misterele, priveam inimaginabilul și ascultam inefabilul... Totul era un murmur, un susur discret, un ison pierdut al vastității, un triumf anonim al culorii discrete, o mirare a sunetelor uitate ori neobișnuite. Câte o pasăre rară, ușor stihializată, ieșea dintr-o tainiță și se îndrepta spre alta, în linii geometrice. Cerul își făcea portretul în ape, apele se deschideau spre cer. Flora și fauna adâncurilor limpezi căpătau virtuți muzicale. Frunzele de nufăr, descoperite în solitudinea lor aristocratică, se uitau parcă mirate, dar netulburate, la noi și rămâneau gravate în tablou, ca și până atunci. Ochiurile mari de apă, aprinse de soare, un fel de poieni acvatice, păreau smaralde imense. Ramurile sălciilor se avântau un timp în sus, apoi se îndreptau nostalgic spre apă, într-o arcuire de decorație rituală: din vârfurile lor picurau ritmic stropi de sevă, într-un

plâns rar și prestant, încât, la un moment dat, puteai avea iluzia că umbli pe un lac de lacrimi, ceea ce dădea peisagiului o notă de sacralitate...

Dar, mai presus de orice, încercam taina dezindividuării: încet-încet, uitam de noi și de lucruri, pentru a trăi numai *întregul*, elocvent în orice apariție. În adevăr, apele uneau toate formele, toate aparițiile, asimilau toate întrebările, confundau toate răspunsurile într-un sens general, suveran, care era singurul existent, în fond. Nu mai erau, până la urmă, nici arbori, nici țărmuri, nici forme închise, ci o singură realitate, înfrățită în marea îmbrățișare a apelor, cari permeau totul. Atunci aveam, ca nicăieri în altă parte, sentimentul comunității universale, în care trona *Unul* lui Parmenide, filozoful antic...

Am mers așa multe ore în șir, crezând că mergem de la începutul lumii și că vom merge până la sfârșitul ei, sau, mai bine zis, în eternitate. A spune că tăceam e a spune puțin. De fapt, amuțisem. Iar Blaga era mai mult ca oricând în elementul lui: o statuie de metafizică, frământată cu simboluri hinduse.

Când barcagiul ne-a scos din nou la fluviu, am început, treptat, să ne dezmeticim, iar când am ajuns din nou la cheiul Dunării, abia atunci ne-am regăsit formele individuale, dar încă pline de imensitatea revelației prin care trecusem. „Zamolxe" (cum iscălește Blaga într-o scrisoare), care venea acum nu din munte, ci din taina apelor, după ce a pus piciorul pe pământ ferm, s-a întors și, privind în zare, a exclamat, după cum am relatat în alt loc: „Dunărea împărătească!".

Urcând apoi drumul înclinat, săpat în malul înalt al fluviului, Blaga era adânc tulburat sau luminat, ape multe se iveau și evoluau înăuntrul lui într-o tăcere originară și privea, de data aceasta nu numai cu ochii fizici, la peisagiul prin care trecuse cu aflarea altui spațiu, în care problemele se nășteau ca bulele de aer ce veneau din adâncuri și se risipeau la suprafață, topindu-se într-un sens unic și necuprins. A fost și aceasta o *participare*. Ea nu mai putea avea urmări esențiale în operă, fiindcă autorul nu mai era la vârsta structurărilor și incubărilor psihice de fond, dar dovedește disponibilitățile lui Blaga.

Pentru concluzie, trebuie să spunem, de altfel, că expresia „spațiul mioritic" nu indică de fapt ceva limitat. Ea a fost, literar vorbind, o expresie de mare rezonanță, care a contribuit la ecoul teoriei respective a lui Blaga, popularizând-o în oarecare măsură. Dar, la drept vorbind, ce înseamnă „mioritic" și spațiul la care se

referă? El nu e numai spațiul deal–vale developându-se nedefinit, ci e calea și popasul oilor, pe unde au hălăduit împreună cu păstorii și câinii, păscând și bând nu numai iarba și apa, dar și vânturile și sevele văzduhului, este, cu alte cuvinte, poemul trăit al transhumanței, în care muntele și șesul cvasi-infinit au avut un mare rol, chiar primul rol.

„Spațiul mioritic" este, prin urmare, și o expresie oarecum elastică, pe cât [este] de sugestivă. El poate face trecerea la tot spațiul, de toate felurile, de aceea, aceste două cuvinte, „spațiul mioritic", au și devenit repede un sinonim sau un simbol al întregului spațiu românesc, un alt nume al dăinuirii istoric-spațiale a poporului nostru: caz unic de extindere și aplicare în literatura română. Blaga n-a fost un monospațial. Dacă era așa, n-ar fi ajuns interpretul pe care-l știm al etniei din care făcea parte și captatorul incantatoric al atâtor sensuri ale ei, în versuri cari nu mor.

Un argument final se adaugă nu atât pentru a întări, cât mai mult pentru a explica. Blaga a stat mare parte din viața sa în străinătate, dar nu s-a grăbit să viziteze toate locurile și capitalele europene, cum ar fi procedat un turist, un antreprenor al spațiilor, care în fiecare vacanță trebuie „să facă" un număr de orașe și de civilizații. El a văzut continentul aproape numai în legătură cu sediul funcțiilor pe cari le avea. E paradoxal numai în aparență. Amintește de Kant, care s-a născut la Koenisberg, dar „n-a evadat niciodată din provincia lui", deși a fost, între altele, și profesor de geografie.

E un tâlc special în această aparentă cantonare, care, în fond, e cuprindere. Sunt oameni, azi din ce în ce mai rari, ce nu călătoresc, tocmai fiindcă au spațiul întreg în ființa lor. Cum era și țăranul înainte, care nu ieșea din satul lui decât la nevoie, dar se simțea al întregului pământ, ca și când satul ar fi fost o sondă ontică. În schimb, turistul merge peste tot, ca într-un cerc vicios, însă nu se simte decât pe el. Blaga n-avea nimic din această psihologie și, din acest punct de vedere, nu era modern, fiindcă cei ca el sunt „sedentari", dar se simt ai universului[38].

Descrierea Bărăganului

Cadru fizic și cadru spiritual. Sentimentul naturii. Natură și spirit. Râurile, gârlele, puțurile. Anotimpurile. Vegetația și animalele. Civilizația armanelor. Descrierea aforistică a Bărăganului. Lexicul Bărăganului

Februarie 1933

Ar trebui că fiecare om să-și poată alege *epoca istorică* în care să trăiască și *peisagiul.*

Epoca nu ți-o poți alege. Dar peisagiul, în anume măsură, da.

Iunie 1970

Bărăganul e greu de descris; ca și marea, dar și mai greu.

Poate că această dificultate a înțeles-o Cehov, când a vorbit de „singurătatea" bărăganului, a stepei și [când a spus] că frumusețile și minunile lui nu sunt cântate pe potrivă de nimeni, ca și cum bărăganul ar intona ruga: „Dați-mi un cântăreț, dați-mi un cântăreț!".

Simbolic, sugestiv: e, deci, o *bogăție* și totuși o singurătate în Bărăgan, o personalitate, și totuși, un anonimat: bogăția și singurătatea Cosmosului; *melancolia dorită a celui ce-și ajunge lui însuși și carența perfecțiunii:* lipsa celui ce-și cere totuși *plenitudinea* (vezi Cehov, p. 219).

Iunie 1937

Ion Băncilă[39], *Cadrul fizic al Bărăganului,* în „Analele Brăilei". Foarte important; finalul poate fi luat ca motto.

Să arăt că geologii și geografii noștri (Murgoci, Vâlsan, I. Băncilă) s-au ocupat de Bărăgan (să dau pasagii).

Dar, din punct de vedere metafizic și de filozofie a culturii, nu s-a ocupat nimeni.

Iar Mehedinți – om de munte – nu s-a ocupat de Bărăgan – și l-a apucat bătrânețea fără să vadă Lacul Șerban.

August 1935

Vezi o descriere citită de mine la căminul Sfinții Voievozi (?), ca student, unde vorbeam de Apa Morților.

7 noiembrie 1969

Bărăganul e un *ocean al Soarelui* – ca şi mările şi oceanele, de apă – şi, ca şi ele, e o imensă oglindă, ce reflectează razele solare. Prin Bărăgan parcă respiră Ţara: el e un vast plămân şi totodată un vast ochi al ţării. Bărăganul e un blazon al Cosmosului – ca şi Himalaia, Pacificul etc.

Noiembrie 1969

Un critic literar spune: „Poetul Ion Trandafir are, în cadenţele sale, ceva din murmurul câmpiei vălurite de vânt, când nu *ştii dacă sunetul vine din depărtare sau din adâncuri*" (Ion Butnaru, „Informaţia Bucureştiului", 4 noiembrie 1969).

Bine spus că sunetele vin din depărtare ori din adâncuri.

Iulie 1933

Bărăganul e *lucrul în sine*. Marea are valuri, relativităţi, fenomene; dar nu e ca Bărăganul (nici că munţii, [ca] dealurile, cari-s fenomen mai mult, mai ales dealurile).

Lucrul în sine poate fi şi spaţial; de ce ar fi numai *temporal*, cum crede Bergson? Bărăganul e *absolutul* – văzut static, pur.

Marea poate fi înţeleasă şi *minor*, fiindcă multe femei iubesc marea (cum pot iubi şi muntele; oare tocmai fiindcă văd în el ceva *viril?* Deci nu pentru că-l înţeleg, ci fiindcă e un fel de bărbat). Dar Bărăganul nu permite nici un fel de înţelegere *minoră*.

Aprilie 1934

La ţară, şi mai ales pe Bărăgan, dispare ideea de „confort" şi de „higienă". Eu sunt maniac la oraş, dar la ţară nu mai ştiu de microbi.

Pământul e parcă un dezinfectant (trăieşte în mine instinctul ţărănesc, care pune pământ pe rană).

Aş vrea să stau pe scaun scund cu trei picioare, pe masă joasă, să mănânc cu lingura şi din strachină.

Septembrie 1933

Bărăganul îţi dă fericirea primară, a primitivilor cari erau cufundaţi în natură; dar fără primitivităţile şi excesele ei.

În adevăr:

1. primitivul era cufundat în natură, nu făcea distincţia clară între obiect şi subiect; totuşi, era stăpânit de *frică* faţă de fenomenele naturii;

2. primitivul avea *misticism* inferior, alogic.

Dar Bărăganul:

1. nu dă frică (celor acomodaţi cu el), fiindcă e *clar* până la infinit. Fără surprize, deşi e o taină infinită şi limpede;

2. nu dă misticism primitiv, fiindcă e *geometric*. Cel mult o *înţelegere intelectual-mistică,* ca la Spinoza (când cunoaşte pe Dumnezeu – al treilea atribut). Nu misticism, nici înţelegere limitată, ci *claritate de scrobeală*. Cele două avantaje: avantajul *clarităţii,* fiindcă e limpede, şi avantajul *misticismului înalt,* fiindcă e taină, e infinit.

Eşti cufundat în Bărăgan fără a pierde avantajele intelectului înalt (intelectul înalt e funebru, ucide – vezi Pârvan).

Septembrie 1936

Dealul e istoric. Bărăganul e veşnic, în afară de ideea de timp.

Căci dealul e variat şi îndeamnă la suişuri şi coborâşuri, pe când Bărăganul are o singură linie – atemporală, eternă.

Bărăganul e în afară de istorie sau îndeamnă, prin reacţie, la imperialism, fiindcă:

1. Bărăganul dă spirit major;

2. linia orizontală din Bărăgan poate da un fel de *disperare: disperarea de a trece dincolo de ea, de a depăşi infinitul ei. Şi* atunci se produce imperialismul (care, în adevăr, e creator de istorie).

Aşa s-ar explica migraţiile exasperate ale popoarelor mongole: *e setea de a epuiza odată spaţiul,* de a se lua la întrecere cu infinitul; e aici jumătate disperare de a nu putea ieşi din infinit, şi jumătate voluptate de a se lua la întrecere cu el.

1932

A spune că pe Bărăgan ai sentimentul naturii e prea puţin. Pe Bărăgan e mai mult decât asta, e *altceva,* suprem, mai metafizic, mai impersonal. Sentimentul naturii însă implică ceva personal, are un misticism poetic, are lirism, pitoresc. El se potriveşte la dealuri, [la] munte, [la] mare. Faţă de maiestatea Bărăganului el e încă ceva, dramatic, ca o confecţionare de laborator uman.

Să studiez sentimentul naturii (vezi descripţii de mari poeţi). E şi o infatuare romantică în „sentimentul naturii". De altfel, sentimentul naturii a apărut în epoca personalismului modern. Francezii, cari trăiesc aşa de puţin natura, au fost totuşi în stare

să facă efuziuni de sentiment al naturii, dar n-au trăit niciodată bărăganul.

Țăranul de pe Bărăgan, care trăiește așa de mult natura, n-ar face niciodată caz de „sentimentul naturii" (și nu numai fiindcă nu e „cult").

Pe Bărăgan ești și tu, în parte, natură, rămânând spirit – un spirit major, impersonal, obiectiv.

1932

Ceea ce-mi place la Bărăgan e nu numai fiindcă e infinit și drept, ci și fiindcă e arhaic, preistoric, „necivilizat".

Azi rar mai găsești natura în stare de... natură (ca și cafeaua la Paris: *café nature* sau altfel).

Azi natura e și ea de două feluri: natura în stare de natură sau... domesticită, artificializată, [și] natura adevărată, natura-natură aproape că n-o mai găsești.

Ei bine, mie îmi place natura-natură. Nu natura cultivată și tunsă de om (cum sunt *les bois* la Paris). Azi oamenilor le place natura civilizată (alei, pomi tunși...) ori, vorba lui Pârvan, pastilele de natură (tablourile cu peisagii).

Pe Bărăgan mai găsești [ceva] din aerul primordial, preistoric al naturii; găsești ceea ce aș spune, nu cu ironie intenționată, *natura naturală*.

În epoca modernă, e adevărat, e o prejudecată a sentimentului naturii; de aceea scriitorii te omoară cu descrierea naturii (deși se știe că e foarte greu să descrii autentic natura). Dar tocmai asta dovedește că nu mai e, de adevărat, sentimentul naturii. Ca și cu pedagogia, care s-a născut *tocmai când și pentru că* nu mai e iubirea de copil (Iorga a fost adânc când a spus că pedagogia e surogatul modern al iubirii de copil).

8 noiembrie 1969

Farmecul râurilor din Bărăgan: râurile acelea domoale, cu apa galbenă, maluri joase, prietenești, și flori de câmp dând binețe apei: nimic mai scump pentru mine! Cu anafoare blânde și cu nisipuri cuminți și prunduri scăldate în soare...

Pe Bărăgan sunt ori uragane (singurele pe potriva lui), ori vânturi mari: amazoane atmosferice, *gulfstreamuri* de aer; iar nu vânturi sucite sau minore, ca la deal, [la] munte, perfide uneori. Ci vânturi masiv-sincere.

Pe Bărăgan și vânturile se conformează cu geometria așezată a spațiului său.

1933

Și râurile din stepă au poezia lor gravă și se armonizează cu natura. Nu sunt jucăușe și limpezi (adică geloase de puritatea personalității lor, ci se amestecă cu pământul), capricioase, sprințare, ca la munte și deal. Ci își topesc personalitatea în peisagiu, se ascund oarecum sub pământ, sub maluri, în care doar prigorile vin, *eliberând uguitul de cristal și de frăgezime al tăcerii și al sacerdoțiului matern*, ca să-și hrănească puii în tăria vipiei.

Ah, gârlele de Bărăgan, cu prunduri ațipite în soare, cu ghioluri molcome, cu rare tălăngi de vis, ale oilor ce dormitează în miezul zilei, ascunse în lână... Aici râurile se înfrățesc cu pământul, se tulbură, sunt *pământ și apă* ce curge, nu mai țin la personalitatea lor, au uitat de ele. Și nu mai curg repede, ci agale și cosmic, ca și când ar fi uitat direcția, ca și când ar fi uitat să mai curgă, neștiind nici ele dacă [mai] curg sau stau pe loc (deci, *ca și omul;* repausul și mișcarea fuzionează până la un punct pe Bărăgan), încropite și ațipite în măreția naturii și căldura soarelui. Nu vedeți aici un simbol precis? După cum sunt râurile la munte și la câmp, așa e și peisagiul, așa sunt și oamenii. E o corespondență completă.

1939

Să vorbesc de *gârlele* Bărăganului, de râurile lui, cu malurile mici, cu salba de sate pe ele.

Decembrie 1972

Puțurile de pe Bărăgan (vezi: *Despre medicina populară românească,* 1970, p. 149-151).

Aceste puțuri sunt foarte impresionante – ca și morile de vânt din alte regiuni (pe Bărăgan nu erau – *nu puteau fi.* N-am văzut). Un fel de ființe apocaliptice, o variantă a lui Giacometti, prin subțirimea lor; se întindeau spre cer ca Păsări-Lăți-Lungilă.

Iar unde erau colonii de puțuri, era aproape o vrajă! Un sobor extatic, scheletic, de mistere existențiale...

Erau oameni de meserie: puțarii. Foarte respectați! Parcă erau cvasi-vrăjitori.

Iulie 1972

Despre medicina populară românească (o am), Editura Medicală, 1970, p. 149 (tot articolul).

N[ae] I[onescu] spunea că puțul cu cumpănă reapare în Spania (în alte parți nu e? în pusta Ungariei, în stepa rusă?).

Noiembrie 1973

Impresionante sunt puțurile de Bărăgan: fântâni cu cumpănă, scheletice, abstracte, și totuși, parcă în mers, călătoare. Parcă *ar porni* pe *alt* tărâm.

Aceste puțuri sunt tipice pentru Bărăgan, sunt *metafora* lui, sunt un moment de contrapunct, o hieroglifă a spațiului infinit, din Don Quijotte al spațiului imens; Don Quijotte al Bărăganului, care a pornit în cea mai fantastică aventura a lui: *să cucerească infinitul.*

Am auzit (zicea Nae [Ionescu]) că sunt și în Spania (dar în pusta ungară, în stepa rusă?) tot la câmp. Nu pot să concep un puț cu cumpănă la deal sau la munte, și nici nu este. Curios. Foarte curios cum se aleg astfel preferințele! Un puț cu cumpănă la dealuri sau la munți e absurd, ca un om ce s-ar repezi la atac într-o... cameră. O fântână cu scripete pe Bărăgan, iarăși, e ceva absurd; e ghemuită, e ca un arici ce ar vrea să cucerească infinitul (Vezi „Comentar", septembrie 1972, p. 4, poezia *Toamnă pe Bărăgan).*

Trei feluri de puțuri: cu cumpănă, cu scripete [și] cele la nivelul solului (ca în Dobrogea, [în] Moldova, cu un căuș de lemn, mobil).

Mai 1941

Ai vrea ca pe Bărăgan să nu fie nici o încrețitură de pământ, nici pomi, nici nori pe cer. Atunci infinitul e mai prezent, mai inteligibil. Cel mult admiți cumpănă unui puț scheletic (și foarte arhaic) sau un buzăel.

Pe urmă, trebuie să privești Bărăganul *aproape de nivelul solului,* așa încât el să pară și mai mare; atunci parcă se lărgește la infinit, parcă se dau în lături *perdelele cosmice* și existența e nesfârșită. Te simți, în adevăr, atunci locuind pe aria de azur grav a unei planete. Pe Bărăgan ai trăirea *planetară și astronomică* a existenței; la orizont zărești cerul, foarte departe.

1939

Ce mărește singurătatea Bărăganului: câte o fântâna cu cumpănă; câte o *cruce de piatră,* singură pe Bărăgan – ce efect face! În alte țări e câte o cruce-calvar pe înălțimi.

1936

Când ești la munte, ți se astupă vederea, ai impresia că *ți-a crescut subit încă o pereche de gene, cari se lasă grele pe ochi.*

1932

Suhatele, ceairurile... Puțurile cu cumpănă realizează Bărăganul ca niște note subtile de contrapunct. Puțurile acestea parcă ar fi o vegetație naturală, rară, a Bărăganului. Palmierii ascetici și ciudați ai câmpului...

Când eram copil și mergeam pe suhatul de la Crăița: era cucută mare și mergeam ca printr-o pădure uscată, ca printr-un ocean aerisit.

Cine n-a respirat, de copil, aerul Bărăganului, pe cine nu l-a vrăjit văzduhul lui, cine nu a mâncat dropii și cine nu s-a bătut cu cocorii lui* nu știe ce-i Bărăganul.

Dar cine l-a cunoscut la vreme îi rămâne, oriunde s-ar găsi, credincios pentru totdeauna; în filozofie, religie, artă etc., el va căuta tipul, structura spirituală a Bărăganului.

5 decembrie 1971

Bărăganul s-a delimitat parcă singur de la Dunăre până la Buza Bărăganului (și ceva mai sus).

Spațiul Bărăganului e între Dunăre și dealuri – între imensul braț al Dunării și primele coline și dealuri.

Puțul de Bărăgan, cu cumpănă, scheletic, e tipic pentru Bărăgan – parcă s-ar fi acomodat și el cu mediul. Poezia puțurilor scheletice.

1932

Bărăganul este însuflețirea unei forme geometrice; tu însuți ești o formă geometrică, ce umblă. Conștiința pe care ar avea-o o sferă, dacă ar putea s-o aibă, *ești tu* (când ești pe Bărăgan).

* Cari, în singurătatea Bărăganului, îndrăznesc să se lase pe pământ, probabil fiindcă nici ei nu știu dacă Bărăganul nu e și el tot un cer...

Bărăganul e o supremă purificare pentru suflet. Ești complet purificat. E un *catharsis* (vezi Aristotel).

E ca acea substanță chimică ce, introdusă într-o soluție tulbure, o limpezește imediat.

Să descriu Bărăganul pe toate anotimpurile.

Aprilie 1932

Mai ales când Bărăganul e un infinit de zăpadă perfect nivelată și fără obstacole, infinit și imaculat plan circular, și atmosfera e molcom-argintie, parcă ești în spațiul astral.

Iunie 1972

Ploaia pe Bărăgan trebuie să fie ceva teribil.

La munte, la deal, mai [ai] unde să te adăpostești, pe o stâncă, pe o ridicătură; dar pe Bărăgan: apă deasupra, apă dedesubt!

Ceva ca pe mare, dar mai rău, fiindcă pe mare e vaporul sau altceva (vezi Cehov, vol. 6, p. 266-270).

1933

După ce ia zăpada și e încă umed, pământul Bărăganului pare un fund plat de mare, de curând părăsit de ape.

Începutul primăverii, cu zăpadă încă, în strat subțire pe miriște de porumb, pare un câmp zebrat; ai iluzia unor recolte pe zăpadă (cum se văd capetele cocenilor).

Din loc în loc, la începutul primăverii, mai sunt movilițe lungi, subțiri, de zăpadă: ele par urmele și *pruncii* iernii.

Bărăganul pe zăpadă: un infinit de cretă, un infinit cretat. (Să citez și să utilizez și descrieri de câmpii polare.)

Bărăganul cu zăpadă pare un ocean imobilizat. Când vezi Dunărea ori marea înghețate, ai o impresie foarte ciudată; și se pare curios că fluviul ori marea stau pe loc. Cum se poate ca ceea ce era viu prin definiție să stea pe loc? Nu e cumva o iluzie? O halucinație? Nu e o magie a naturii?

Iată ce te impresionează subtil și ciudat. Iar când ești în fața Bărăganului cu zăpadă, îți spui, pe drept cuvânt: cum e *de fapt* un ocean? De unde știu eu că nu e un ocean înghețat? E tocmai ca și el.

1933

Ideal e însă să nu fie nimic pe câmp; ori nimic, ori aceeași *cereală:* ce frumos e când e numai porumb ori numai grâu, ori

numai zăpadă! Efectul maxim e când e numai zăpadă pusă în chip uniform.

1933

Balta și Bărăganul sunt peisagiile cele mai neînțelese (și, în același timp, și cele mai metafizice). Iată ce scrie Pătrășcanu: „Cele patru ore de drum, pe un șes frumos, unde ochiul călătorului nu e plictisit de monotonia verdeții, nici nu obosește contemplând orizonturi nesfârșite...“. Auzi, imbecilul de orășean! (Vezi în: *Un prânz de gală,* p. 68.)

1933

Bărăganul noaptea: când am rătăcit pe drumul Brăila – Scorțaru, în liceu, noaptea... Și era lună. Și credeam că mărăcinii erau sate...

Numai cine a rătăcit pe Bărăgan, cine s-a pierdut pe Bărăgan, cine s-a uitat pe sine (s-a pierdut pe Bărăgan, pierzându-se pe el); numai cine a mâncat dropii și porumbe verzi, cine s-a bătut cu cocorii răniți, cine s-a agățat cu sufletul de aripile berzelor, cine a băut apa tulbure a gârlelor, cine a umblat după mure pe miriști, cine a păzit caii la câmp și a fost hăituit de jitari, cine a mirosit aroma de nisip a râurilor, cine a răbdat de sete, a trăit în praful Bărăganului etc., etc., numai acela îi e credincios – dar îi rămâne credincios pe viață.

Iunie 1971

Bărăganul. Plantele lui naturale: crivinele (mărăcinii), un fel de plauri lemnoși, dar pe fond tare, și *tărtanii;* pentru poezia și semnificația mărăcinilor, vezi eseul *Mărăcini,* de Geo Bogza, în „Contemporanul“ de la 11 iunie 1971.

Azi, crivinele și haturile au dispărut. Poate și păduricile de sălcii ori de salcâmi. Vezi, în Ana Blandiana, „România literară“, 10 iunie 1971, p. 5.

Îmi place mirosul plantelor de Bărăgan: pelinul și cânepa, lumânărica etc. Îmi place să mă pierd în soarele de Bărăgan și [în] apa tulbure a gârlelor leneșe, parcă ele însele contemplative.

Căci Bărăganul *s-ar putea defini o mare contemplare, o geometrie contemplativă, o muzică sfericizată, cu limitele tinzând spre infinit, dar fără să se piardă în abisul lui.*

5 decembrie 1971

Oamenii de Bărăgan iubeau spațiul lor și de aceea, instinctiv, *nu sădeau arbori*; fiindcă un bărăgan cu păduri sau *populat* nu mai e bărăgan (Codrul Vlăsiei nu era bărăgan).

Mai târziu, ei au descoperit un arbore care are *spirit* de Bărăgan: *salcâmul*. Copac scheletic, cu flori având mireasma tare, flori albe ca lumina spațiului; arbore abstract și de esență, potrivit cu spațiul Bărăganului și cu lemnul concentrat, arzând și verde, parcă ar avea sevă de benzină în el, și bun la construcții de tot felul; a fost adoptat de *bărăgăneni*, satele au început să pară, de departe, păduri cu turla unei biserici deasupra (cu bungalowuri simple înăuntru, dominate de turla unei biserici); tot așa a cum a fost repede adoptat porumbul.

Bărăganul pur n-are accidente de teren, cel mult ierburi înalte și ape leneșe, ca în Odobescu.

1939

Cum se *schimbă vegetația pe Bărăgan*. Să o iau de la arături, cari încep imediat după secerat. Alături e încă grâu – și aici s-a arat; s-a cosit și s-a strâns, s-a ridicat grâul și s-a și arat; de la grâul mic, de la grâul la Sfântul Gheorghe, când trebuie să nu se vadă cioara din el, și până la secerat.

Ce verde și frumos e prin mai, la finele lui mai! Apoi e galben peste vreo 2-3 săptămâni, dar tot elastic. Iar la finele lui iunie – începutul lui iulie e *uscat:* grâiele au atunci în ele o sonoritate uscată, minerală, gâzele nu mai șoptesc atât între fire, și parcă o pulbere uscată se ridică în sus, deasupra lanurilor.

Atunci grâiele parcă *invită să fie cosite,* parcă cer asta... Altfel, se încurcă, se rup, se scutură.

Când vine vremea, plantele, ca și omul, ca și animalele, își lasă rodul.

1932

Gustul apei de pe Bărăgan, când te scalzi în Buzău... Tot așa păsările și plantele de pe Bărăgan îi respectă sufletul. Cocorii și berzele umblă pe sus, ciocârlia umblă în soare; păsărelele fug de oameni, preferând anonimatul maiestuos al naturii.

Plantele; cerealele sunt specifice Bărăganului: grâul aprinde cu aur câmpul, mutând soarele pe pământ, făcând ca și când razele soarelui s-ar întinde pe pământ; porumbul, care e parcă pedestrimea pământului, gata s-o pornească, dar nepornind niciodată; ovăzul, care dă văluriri de apă verde aeriană, care e broderia subtilă a Bărăganului și muzica șoaptelor (un alt paragraf: *Muzica Bărăganului).*

Salcâmii matematici și aerați, cu frunze puține, ca să se poată osmoza cu văzduhul; sălciile impersonale, umile, cătinele cari tivesc cu argint și cu vinețiu râurile.

Pâlcurile de porumbe.

Coturile (pădurile de la coturi de ape): poezia lor.

Gustul amar al frunzelor...

Eu am Bărăganul în sânge, în cap, în gust, în miros. Trăiesc mirosul și gustul gârlelor tulburi, al pământului reavăn sau cald, al frunzelor și buruienilor...

Buruienile specifice de Bărăgan: *colilia* de la sudul Padinei (și mai era o plantă, care a dispărut, îmi spunea învățătorul bătrân din Padina).

1956

Mergeam pe câmp și mâncam „cașul popii" (de ce s-o fi spunând așa? Fiindcă „cașul popii" era cel mai mare și mai frumos?), mure și porumbe – portale de rugi de mure și crivine de porumbari, ca niște oaze în arșița și întinsoarea Bărăganului; și uneori ne apăram de soare cu umbrele de brustur-lipan (urzică moartă): cea mai răcoritoare umbrelă.

Ori culegeam flori de pe haturi și drumuri: mușețel, ochiul boului, oranjiță, moțul curcanului, coada șoricelului etc., etc., până am învățat, am înțeles că e mai bine să le lăsăm acolo, fiindcă au și ele suflet.

Culegeam paie și spice de grâu pentru pălării și pentru coronițe. Din cot aduceam la Scorțaru nuiele pentru coșuri – viorele de câmp, ceapa ciorii etc.

Bărăganul, la Scorțaru, nu era ca în jurul Bucureștilor, cu vălurele, ci *drept ca planșeta*: și asta ne plăcea, fiindcă astfel ni s-au obișnuit ochii cu spațiul larg, cu infinitul permanent, oriunde ne-am fi întors. Nici păduri nu prea erau; doar ici-colo câte un copac ori ciot, ori paradisiaca gârlă a Buzăului sau câte o văiugă – un „buzăel".

O, frumoasa, cosmica noastră copilărie, care a dus *mai departe și a valorificat la fața locului perspectiva spațiului,* căpătată la deal, mai târziu îmbogățită la Dunăre; în perspectiva bălții și mai ales a „Dunării împărătești"!

De aceea noi nu mai putem trăi decât în spațiul larg. O, miraculosul, fastuosul peisagiu! Simt și acum mirosul și răcoarea gârlei Buzăului și răcoarea umbrelor foșnitoare de pe drumeagul dintre porumburi.

Decembrie 1956

Țăranii n-au pus pomi fructiferi în Bărăgan, fiindcă foștii podgoreni, cari au populat vacuumul Bărăganului, n-au avut la început gânduri serioase de a rămâne în Bărăgan – ca podgorenii de după 1918, cari au fost împroprietăriți tot prin aceste locuri. După un timp, au pierdut obiceiul și știința pomiculturii. Noroc cu salcâmul, care a... imigrat în Bărăgan și a dat acestui spațiu înfățișarea de sate-păduri, ceea ce e foarte frumos. Salcâmul și salcia sunt arborii specifici ai Bărăganului – și arbuștii de râuri, măceșe, porumbari, cătină și crivinele de mărăcini și murăriști (rugi de mure, ca în baltă), și iarbă dulce, mestevă...

Așa se explică faptul bizar că Bărăganul a fost populat mai ales de podgoreni și totuși n-a avut livezi (poate că nici solul nu se potrivește).

21 decembrie 1969

De pe Bărăgan dispar dropia, cocorii, prepelița; dispar colilia, crivinele și ciulinii; dispar fluviile aeriene, molcome și ecourile cosmice... Și Bărăganul începe să-și piardă personalitatea, fiindcă un Bărăgan prea mult lucrat de om și prea populat de om nu mai e Bărăgan.

De aceea propun o rezervație de cel puțin zece mii de hectare în inima Bărăganului, în care piciorul omului să n-aibă voie să calce, sau numai cu condiția să facă pași ca într-o catedrală.

Căci Natura e sora noastră mai mare și fără ea vom trece de la stilul major și fluid la stilul monden și strident, intoxicat de inexistența perspectivelor mari, în cari spiritul nostru vrea să se scalde.

Iulie 1972

Azi se reface Bărăganul, într-un fel – adică spațiul întins – fiindcă nu se mai fac sate noi, iar cele vechi se restrâng?

Mai mult: o singură cultură pe mii de metri pătrați – ceea ce accentuează intuiția infinitului.

Aprilie 1935

Greierii pe Bărăgan: respirația sonoră și lunatecă a infinitului.

Ritmul existențial al realității.

Dilatarea ritmică a planetei în spațiul cosmic (vezi, la deal, viorelele).

1932

Când voi descrie muzica majoră, de șoapte, de foșnete și de gâze, a Bărăganului, să arăt cari sunt *gâzele Bărăganului,* cu numele popular.

Să descriu plantele, buruienile Bărăganului, florile de câmp.

Ianuarie 1972

Inneismul la puii de găină: în seara zilei când se nasc, știu să ciugulească singuri, după ce le arată „mama“ de câteva ori; dacă n-ar fi un *prefond* de știință, n-ar putea învăța atât de repede. Știu să se hrănească după câteva ore de la „naștere“.

Dar mai evident e inneismul la albine și furnici. Albinele trăiesc doar 3-6 săptămâni (afară de *matcă),* dar, dacă ar trăi mulți ani și ar lua *multe doctorate,* tot n-ar poseda atât de bine știința grupului, tot ar mai face greșeli; dar vedem că nu fac nici una.

Prin urmare: ori există inneism la unele animate, ori trebuie să admitem că poate fi o *teleghidare transcendentă,* fie din partea unei *inteligențe a stupului* (lucru mai greu de admis), fie din partea unei inteligențe metafizice, ontologice (lucru mai probabil).

Decembrie 1971

Ghicitoare: „Cuibul ciocârlanului, în mijlocul Bărăganului“ (Gorovei, *Cimiliturile românilor,* p. 27).

Această ghicitoare redă ideea de mare întindere a Bărăganului.

Aprilie 1935

Baciul n-are absolută încredere decât în animale. Poetul anonim a exprimat genial iubirea pentru animate:

„strunga oilor“;
„jocul mieilor“;
„dorul bacilor“.

Iubita avea să-l uite. Numai oile și câinii aveau să-l plângă (cu lacrimi de sânge).

Aprilie 1935

În *Miorița* e o întreagă și gravă comedie a vieții; fiindcă e natură plus oameni. Ciobanul vorbește de tovarășii lui și de *mama* lui, singura ființă în care poate avea *încredere.*

În *Oaia năzdrăvană,* varianta mai puțin „prețioasă" (*Miorița,* varianta Alecsandri, e ceva șlefuit, de Versailles; o nestemată rară, tăiată de un meșter dibaci), dar mai interesantă uneori, publicată de G. Dem. Teodorescu, mama e înlocuită de iubită (să rezum versurile), care însă nu mai vine (să citez finalul); se arată aici admirabil tragicul *eroului singur.* De ce? Fiindcă „oaia năzdrăvană" e mai *din Muntenia.*

Dacă vom coborî și mai mult în Muntenia, în stepă (și în baltă), vom vedea cum oamenii nu mai contează deloc pe oameni, ci pe voința lor (vezi Sandu-Aldea, *Sima Baltag;* vezi Ibrăileanu: muntenii sunt politici) și pe natură.

Exemplu: „*De-am avut de n-am avut/ nimănui nu am cerut*".

1935

Oaia năzdrăvană (în colecția G. Dem. Teodorescu) e mai din Muntenia și a fost culeasă la Brăila – în Bărăgan.

1932

Singurele case cari nu contrastează pe Bărăgan sunt *bordeiele* (vezi *Bordeenii,* de Sadoveanu) și *armanele.* Ah, poezia inefabilă a armanului! Chiar sonoritatea cuvântului – ceva ca un sunet bărbătesc, ce face un cerc să se închidă brusc și definitiv în el – are în ea o poezie întreagă...

Vezi și amintirile mele de la armanele de la Scorțaru și din drumul până la deal. În armane (șirele de paie) se aduna tăcut, ca în niște sfinxuri ale câmpiei sau ca în niște leșuri de brontozauri vegetali, roada anonimă a solului și a soarelui...

Viața de arman: cine o mai știe azi? E ceva cu totul de neînțeles pentru oamenii de azi. Mai ușor vor înțelege ce a fost la Atena și Alexandria, decât în armanele de acum câteva decenii de la noi (de acum 15-20 de ani chiar).

1932, 1933

Descrierea aforistică a Bărăganului

Câmpul infinit e drept. O casă, un copac, o movilă, o încrețitură cât de mică te contrazic dureros.

*

La dealuri e *joli*[40] (vezi ce înțelege Schopenhauer prin *joli),* aici e sublim.

*

Aici simți nevoia să pleci și să te pierzi în câmpie, în stepă; despre *sirena* Bărăganului (cum s-a pierdut eroul lui Cisek, la urmă: *nu numai* fiindcă făcuse o crimă).

În filmul *Atlantida* (vezi și romanul lui Benoît), ofițerul îndrăgostit de regina deșertului pleacă la urmă în pustia Saharei: oare numai fiindcă îl atrăgea Antinea? Nu era și chemarea deșertului?

Arabii sunt atrași de deșert.

Kivaran – Răzvan vrea să se ducă iarăși în Sahara.

*

Triburile din Sahara și Arabia sunt nomade fiindcă le atrage *întinderea.* Și chiar dacă nu-s nomade, călătoresc mult.

*

Pe Bărăgan nu simți nevoia confortului și a dezmierdării, ca în peisagiul de la deal. La deal, totul îndeamnă la confort, societate, vorbă, sindrofie (viața la deal e o sindrofie. Grecii vechi erau sociabili și vorbăreți, fiindcă țara lor era de dealuri. Și la francezi e ceva din asta).

Pe Bărăgan, din contra, simți nevoia să te rusticizezi, să fii fără confort, fără industrie și societate.

*

Oamenii de pe Bărăgan sunt taciturni și au gesturile largi. Ori urlă când cântă; urlet muzical, cosmic, tragice duioșii virile, anonime. Vorba e prea frivolă pentru peisagiul lor.

*

Limbajul e inutil pe Bărăgan. Oamenii-s taciturni. Folclorul s-a născut aici? Da, dar unul special (mai mult melodie decât viers; să-l studiez). Folclorul de aici are adâncime tulburătoare.

*

Moldovenii mănâncă bine. Munteanul e ascet. Mănâncă două-trei feluri de bucate, atât.

*

Ce înseamnă a avea peisagiul intimitate, interioritate; vezi James, *Aux étudiants*. Pentru mine această interioritate e mai ales la câmp. Căci acolo am trăit copilăria, iar la deal eu contemplam câmpul; şi sufletul meu e, ca tip, făcut pentru Bărăgan.

*

Pe Bărăgan e romantism, şi totuşi, e ceva *mediteranean.*

*

Pe mare, ca şi pe câmpie, e ideea *continuităţii,* a circulaţiei la infinit, a perdelelor cosmice ridicate, date la o parte.

Te simţi *pretutindeni* şi nicăieri, în mişcare virtuală şi imobil.

Când mergi, nu ştii dacă nu stai locului: iar când stai locului, nu ştii dacă nu mergi...

*

Ideea însăşi de mişcare şi de repaus capătă alt sens pe Bărăgan. *Fuzionează.* Mişcarea are ceva de repaus.

Repausul are ceva de mişcare. Mişcarea are ceva static. Repausul are ceva viu, ca o translaţie a aerului, ca o glisare a suprafeţei.

*

Nu e interesant şi, mai ales, atrăgător? De aceea pe Bărăgan n-are nici un rost să te grăbeşti, după cum n-are nici un rost să stai.

Mişcarea şi repausul pe Bărăgan se echivalează, dar nu în sensul că sunt identice, ci că se implică reciproc.

*

De aceea pe Bărăgan ai siguranţa stabilităţii şi vraja mersului în acelaşi timp. De aceea pe Bărăgan n-ai nici greutate (gravitate), n-ai nici nervi, adică nici nu te simţi că stai, nici nu te simţi nervos de efortul mersului. Pe Bărăgan nu simţi atâta că mergi, ci că eşti dus. Şi nici nu simţi că te duce altcineva, ci că eşti pur şi simplu *în mers,* fără ca tu să faci efort şi fără ca altul să te ducă, parcă ar merge pământul cu tine ori parcă *te-ai găsi în mers* de o eternitate.

*

Pe Bărăgan e inutil să te agiţi.

Tot ce poate fi mai artificial pe Bărăgan e să te agiţi.

*

Pe Bărăgan ai supremul sentiment al securităţii.

*

Summum bonum pentru mine e un drum lung, *pe jos*, pe Bărăgan, un drum abia perceptibil; şi s-o pornesc pe el, s-o pornesc mergând tot înainte, fără să ştiu că merg, fără să ştiu că mă mai întorc.

*

Pe Bărăgan capeţi un *eu geologic.*

*

Şi unul astronomic.

*

Şi unul metafizic.

*

Pe Bărăgan te duci departe de *greutatea,* de obsesia, de artificialul, de nervozitatea şi neadevărul civilizaţiei (dezvoltare; civili-

zația e o durere, o artificializare; vezi și Rousseau; vezi și James în *Aux étudiants).*

*

Deci, Bărăganul mai e o eliberare: eliberarea de „civilizație"; câte eliberări dă Bărăganul: fizică, metafizică, morală etc.

*

Bărăganul e formula filozofic–religios–poetică a unor suflete.

*

Imobilitatea Bărăganului îi *mărește* infinitul.

De aceea efectul e mai mare decât când privești marea infinită. Valurile mării sunt și ele accidente de teren, viață, *istorie,* dar te scot din metafizică. Pe când Bărăganul e metafizică pură, e matematică și metafizică pură.

*

Bărăganul e o polifonie lirică (obiectivă), cristalizată într-o geometrie perfectă.

*

Focurile pe Bărăgan, seara, când se dă foc la paiele de prisos: parcă sunt corăbii ce ard în depărtările oceanului. Ori parcă ești în spațiul interplanetar și ai viziunea sorilor ce ard în spațiu.

Aprilie 1935

Lexicul Bărăganului

ceairuri;
saivane și armane;
perdele de oi;
târle (au ceva din primordialitatea locuințelor lacustre);
râuri tulburi și leneșe, înfrățite cu pământul;
Apa Morților (omul de Bărăgan dorește și visează apa, ca beduinii umbra);

lacuri secate și vechi funduri de mare;
clinchet părelnic de oi pe prundișuri;
pâlcuri de porumbe (de mărăcini):
coturi;
puțuri ascetice, așteptând parcă de o eternitate călătorii cărora să le dea apă, ca într-un rit (poporul dă lumânări și face puțuri: ca să aibă pe cealaltă lume);
șire de paie;
focuri seara;
botanica și păsările Bărăganului: colilia și alte plante (să-l întreb pe Bocioagă);
dropiile;
Bărăganul latifundiilor. Azi nu mai sunt armane etc.;
bisericile pe Bărăgan: răcoroase, cu lumină, mari (s-au făcut târziu). Etc.

Antropologie bărăganică

Puterea de asimilare a Bărăganului. Omul de Bărăgan. Ţăranul. Tradiţie şi port. Tipologii proxime. Nostalgia pendulară la omul smuls din peisagiul propriu. Femeile şi Bărăganul

Iunie 1971

Bărăganului i-ar sta bine ori să nu fie deloc locuit de oameni (pe el îl prinde bine singurătatea), ori să fie locuit de *uriaşi* (pentru ultima alternativă, vezi Cehov, vol. 6, p. 221).

Martie 1935

De ce românii se simt bine în peisagiul lor:

1. fiindcă sufletul lor e mioritic, ca şi peisagiul (mai ales în Moldova, Ardeal, Oltenia, unde în adevăr trăieşte românul care iubeşte cel mai mult viaţa. Românul de Bărăgan e mai nostalgic);

2. fiindcă noi suntem aici de 4000 de ani (vezi Giurescu, *Prefaţa* la *Istoria românilor,* p. XI); care popor din Europa de azi poate spune că are 4000 de ani în acelaşi peisagiu? Numai grecii, italienii şi albanezii? Şi poate că nici ei. Sigur, au venit mulţi străini la noi, dar matca a rămas.

Mai 1935

Pe Bărăgan au venit oameni din diferite locuri (râmniceni, buzoieni, mocani etc.). Bărăganul a fost un *vacuum.* Asta confirmă ipoteza spaţiului-matrice („Gândirea", mai 1935, p. 228-229). Dar, mă întreb: spaţiul subconştientului nu e la origine tot în funcţie de peisagiu? Şi peisagiul nu aduce la sensul lui o populaţie în foarte scurt timp?

Bărăganul, în privinţa aceasta, cred că, dintre toate spaţiile, e cel care are cea mai mare potenţă de a asimila oamenii la el. Bărăganul dă omul cel mai tare şi mai adânc. Un om de Bărăgan nu poate sta la munte, dar un om de munte ori [de] deal poate să se acomodeze cu Bărăganul. Dar copiii lui, în orice caz, nu mai pot sta la munte ori la deal.

Decembrie 1973

Populaţia Bărăganului a fost formată din puţini localnici (cari, de când şi cum?) şi grosul a fost format din ţărani veniţi de

la deal şi munte, şi din ardeleni: alde Murgoci, Munteanu (om de la munte), Sandu-Aldea (şi figura lui era de ardelean), alde Guzu...

La Scorţaru, era şi un Ştefan Iaşi-Căpitaneanu. Era din regiunea Iaşilor? Şi firea lui era foarte domolită – spre ciuda nevestei-si, care se alesese iute şi deşteaptă!

E adevărat că ardelenii veniţi în Bărăgan (şi, în general, au fost oameni cari s-au *ridicat* – moşieri, oieri; iar alţii au fost argaţi) n-aveau mare importanţă ca număr – dar aveau ca valoare.

Unul a pornit chiar să îndiguiască Balta Brăilei (a încercat – dar era la începutul betonului; cum îl chema?). Apele i-au luat digul; dar e un pionier al chestiunii. Nici pe el nu-l interesa poezia bălţii, în primul rând.

Decembrie 1936

Ardelenii s-au stabilit în Bărăgan şi pentru că aveau pasiunea spaţiului larg. Vezi ciobanii ardeleni, cari au mers cu oile *pe întreaga arie a sud-estului european,* până la Azov şi Balcani.

E interesant cum ardelenii, din mocani şi negustori, au devenit repede agricultori în Bărăgan; fiindcă *aveau în sânge spaţiul larg.* (E chiar caracteristic că, în alte părţi din Muntenia şi Moldova, ardelenii nu s-au făcut agricultori. Dar la *Glăvăneşti?*)

A fost deci în ardeleanul cioban un apriorism pentru spaţiul mare. Fără să mai vorbim de ciobanii ce rămâneau şi vara în Bărăgan şi de legăturile românilor, încă din Evul Mediu, cu câmpul şi marea (vezi o conferinţă a lui Iorga din 1936).

1932

Omul de odinioară trăia religiosul ori socialul, ori natura (viaţă de plantă), pe când cel modern s-a *decupat* din natură. De aici durerea lui romantic-metafizică (vezi la romantici şi la filozofi). Aici e cauza *crizei omului modern.* Omul modern e un homunculus, care s-a izolat de restul universului. Totul în univers este solidar, legat unul de altul şi de Cosmos. Numai omul a vrut să se opună universului, să se detaşeze, *să facă absolutul lui.* Dar asta e nu numai artificializare, nefericire, ci şi absurditate logică: fiindcă omul detaşat de rest nu mai are nici un sens, nici o raţiune metafizică (nu cumva oare şi creştinismul a contribuit întrucâtva la detaşarea omului de natură?).

Vezi [Rădulescu-]Motru, în *Elemente de metafizică*, cum omul detaşat de natură a ajuns la cuvintele *Eclesiastului: omnia vana...*[41]

Dar nu e aşa *dacă trăieşti în natură*. Viaţa ta, în acest caz, e viaţa naturii, sensul tău e sensul universului, voinţa Totului e voinţa ta, sănătatea şi logica infinitului organic sunt şi ale tale.

Pe Bărăgan înveţi sau reînveţi astea: nicăieri ca pe Bărăgan nu înveţi mai mult să cedezi naturii, să te confunzi în ea. Ţăranii de pe Bărăgan sunt ţăranii cei mai tradiţionalişti, cei mai neînstare să violenteze natura, să silnicească ori să grăbească mersul lucrurilor, pe câtă vreme ţăranii de la deal şi munte se modernizează mai repede, siluiesc natura; şi nu numai fiindcă au bani, relaţii, ci şi fiindcă sufletul naturii de acolo le-o permite.

Odinioară, omul trăia integral în natură, însă în chip inconştient, pasiv. Şi era bine. Acum s-a dislocat de natură. Filozofia viitorului, dacă vrea să salveze omul, va trebui să lucreze să reintegreze omul în natură, în Univers. Dacă nu inconştient şi pasiv, ca odinioară, dar având conştiinţa lucrului şi activ (pe cât e posibil ca spiritul critic şi activ să intervină aici). Altă scăpare nu e: ori topirea în natură, ori religia. Dar şi religia se dovedeşte a fi, până la urmă, tot o eflorescenţă, un instinct al naturii, deci continuarea iraţionalului (o, cât de raţional, în fond!) vital din natură, continuarea cea mai bună în om a elanului vital (vezi Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion)*.

Oamenii de odinioară, cari trăiau din natură, cu natura, erau copiii ei direcţi, erau mitologici, clasici sau dionisiaci. Dar nu romantici, nu personalişti; nu artificializaţi. (Să fac patologia romantismului; dionisiacul e altceva: e cel mult romantismul naturii. El e ceva impersonal şi vital.)

E ceva infinit, major, sălbatec în Bărăgan, şi totuşi, sufletul aderă la el: aici e principiul iubirii feminine. Vezi cum lipovencele delicate şi frumoase iubesc pe lipovenii mari şi aspri.... Aşa, în Bărăgan: e mare, infinit şi totuşi nu ţi-e frică de el. (Cum am dormit cu Ionel nopţi la Crăiţa, după ce am lăsat moşia, sau în Dobrogea.) Deci, e aici altă antinomic: Bărăganul te virilizează.

1937

Pe Bărăgan ţăranul nu se simte în[tr-un] infinit haotic, de dialectică simetrică, ci într-un Cosmos care apare încă şi mai ordonat.

1933

Clasificarea oamenilor după felul peisagiului pe care-l agreează (tot aşa după cum îi poţi clasifica după comic): arabul, moldoveanul, munteanul din Bărăgan, omul de munte, de baltă şi omul care nu mai poate suferi natura în stare de natură, ci numai schimbată de om, adică orăşeanul.

1932

Clasificarea oamenilor după peisagiul care le place. Un ţăran – un simplu ţăran – mi-a spus în acest an că în Moldova, pe la munţii Bacăului, în timpul armistiţiului (1917), un boier a vrut să-l convingă să rămână în Moldova. Dar el n-a vrut, deşi trăia bine la boier şi acasă n-avea nimic.

N-a vrut, chiar de i-ar fi dat lui, de tot, „toţi munţii de acolo".

Un intelectual (învăţător?) mi-a spus că se îmbolnăvise de nervi în Moldova; şi doctorul Marinescu l-a întrebat de unde e de fel. I-a spus că e din Muntenia, de la şes. Şi atunci doctorul l-a sfătuit să vină înapoi la şes. Şi, ce e mai curios, *s-a vindecat*. Iată cum peisagiul poate înnebuni sau vindeca (nu mai vorbesc de efectul *patologic al mării* asupra unor femei; aici se pare că e ceva mai mult decât peisagiu: sunt probabil raze, magnetism...).

Ţăranii din Muntenia chiar râdeau de cei din Moldova, când vedeau locul accidentat. Le spuneau: „Nu vă fuge căruţa din ogradă?" „Ce faceţi să nu vă fugă căruţa din curte?".

Orice natură e frumoasă (ca şi femeile blonde sau brune): dar numai anume peisagiu îţi convine ca formulă a ta. Pentru unii, singurul peisagiu bun e *oraşul*. Realitatea citadină e antipodul Bărăganului, prin finitul ei şi prin civilizaţia ei.

1953

Omul nostru de Bărăgan încă *nu s-a format decât în parte*.

Românii sunt de relativ curând pe Bărăgan, aşa că are parţial dreptate Blaga când zice că şi pe Bărăgan omul trăieşte în spaţiul mioritic. Omul român, de Bărăgan, om major, de spaţiu mare, se va forma în viitor.

Dar nu înseamnă că n-a apărut de pe acum, în oarecare măsură: N[ae] Ionescu, Sandu-Aldea etc., etc.; apoi, ţăranul de Bărăgan, folclorul lui şi neputinţa lui de a trăi la munte (unii s-au îmbolnăvit când au fost duşi în munţi).

E adevărat că sunt două piedici pentru formarea omului de stepă, de spaţiu larg:

1. faptul că Bărăganul a început să se populeze (şi Bărăganul e Bărăgan numai dacă satele sunt rare);

2. faptul că civilizaţia modernă e absorbantă şi face ca oamenii să depindă mai puţin de mediu.

Totuşi – rămâne ceva. Iar acest ceva e foarte preţios.

August 1936

Semnificativ pentru omul de Bărăgan: oameni ca Nae [Ionescu], Crainic pot accepta uşor să se confunde în Tot, în Cosmos, în *apersonal* – şi totuşi, la ocazii, dau drumul unui orgoliu infinit, demiurgic (te miri de unde iese), de mare posedat impersonal. Aşa e Bărăganul.

1935

Omul de Bărăgan are în el şi spaţiul mioritic, dar are – cel puţin la adevăraţii oameni de Bărăgan – şi cel puţin o *protestare organică* faţă de sufletul minor al dealurilor. (Asta să i-o spun lui Blaga; vezi p. 230, din „Gândirea", mai 1935[42].)

Omul de pe Bărăgan nu protestează niciodată contra mediului său geografic, ci se bucură de timp, spaţiu, ploi, ninsori, vânt; chiar şi seceta o primeşte cu capul plecat, într-o dârzenie interioară. Dar omul de deal protestează (*ib.*, p. 230).

Decembrie 1934

Omul de Bărăgan nu e nici mobil (nu schimbă locul), nici utilitarist. El nu „locuieşte" la câmp. (Vezi ce spune Lapouge despre omul european, în: Negulescu, *Geneza formelor culturii*, p. 251-252.)

Omul de Bărăgan e ceva *cosmic, existenţialist.*

1933

Omul de Bărăgan e anonim, liniştit, cosmic, adânc; dar, la răstimpuri, izbucneşte teribil, elementar, cosmic; vezi eroii lui Sandu-Aldea; vezi Filipescu: vezi cum izbucneau Nae Ionescu, Crainic. Deşi, [în mod] obişnuit, sunt foarte paşnici şi egali. Omul de Bărăgan se caracterizează printr-o egalitate care, la răstimpuri, se învolburează grozav*, spre deosebire de *omul-foc de artificii* ori

* Dar, şi într-un caz şi în altul, e ceva anonim. Şi seamănă cu spaţiul Bărăganului, care, [în mod] obişnuit, e senin, orizontal; dar, la intervale, dă vârtejuri mari de praf, cicloane...

de *omul neserios, de societate,* din saloane, care duce o viaţă de piruete minore.

20 noiembrie 1969

Adevăratul om de Bărăgan nu poate trăi decât acolo: ca şi dropia şi ca alte animale de stepă; ca şi colilia şi ca alte plante de spaţiu larg.

Om, animal şi plantă şi-au format parcă structura şi nostalgiile pe efigia aproape fără margini, dar cu personalitate puternică, a câmpului, a imensităţii fastuoase şi a geometriei muzicale.

Omul de Bărăgan vrea să vadă în fiecare zi nevăzutul prezent, să simtă cum se vălureşte atmosfera în diferite tonuri de lumină, cum se distilează şi se decantează într-un fel de magică curgere pe loc, să audă cum zgomotele cele mai puternice devin discrete, fiindcă vioara cosmosului şi-a pus surdină şi nu permite nici o stridenţă.

El doreşte să audă păcănind în depărtare câte o căruţă, mergând prin inima porumbiştilor şi a grâielor, să perceapă aproape imperceptibilele gânguriri ale cocorilor şi prigorilor, să-şi umple sufletul de răsărituri şi de apusuri de soare, în cadru de mari singurătăţi concordante, cari nu sunt niciodată la oraş ori în alt fel de peisagiu.

El tinde, în acelaşi timp, să se impersonalizeze, dar să ajungă şi la plenitudine maximă, respirând impersonalitatea aparentă şi plenitudinea cosmică a peisagiului de Bărăgan, în care s-au definit şi cântă pentru el toate viorile prime ale marilor concerte şi simfonii, cu o putere şi o discreţie majore. Spaţiul Bărăganului e un stil de viaţă, care e un stil al ecourilor pierdute în depărtări şi mereu renăscute, pentru ca iarăşi să pornească mai departe şi totuşi să se întoarcă într-o magie existenţială, care ţine de astronomie şi de legendă, de static şi vital, de imens oracol, răspândit senin pe patru puncte cardinale.

Ianuarie 1935

Ţăranul de Bărăgan nu e de fel de pe Bărăgan (ori foarte puţin); cel puţin cel din judeţul Brăila.

A fost aici un *vacuum.* G. Marinescu (de la „Analele Brăilei") spune că la 1828 erau în *oraşul şi judeţul* Brăila vreo *zece mii de suflete.*

Deci nu poate fi un *tip antropologic* de Bărăgan, sau s-a format aşa de iute? Bărăganul dă repede tipul lui *psihic, spiritual.*

Iulie 1933

Țăranul de Bărăgan, de câmp, în general (vezi și țăranii huertelor spaniole), e țăranul cel mai adânc și mai aparte din România.

Martie 1933

„Acel accent de Bărăgan"; „acea simpatie de *tiran îmblânzit,* a țăranului": așa caracterizează M. Eliade pe Irimia C. Irimia din *Femei* (M. Sebastian), spunând că Irimia vorbea în *Jardin des Plantes* cu dobitoacele de acolo, vorbea cu ele „cu acel accent de Bărăgan, cu acea simpatie de tiran îmblânzit, a țăranului".

Țăranul, mai ales de pe Bărăgan, e *viril.* De aceea pare un „tiran îmblânzit".

Iunie 1971

Pe Bărăgan oamenii au fost împroprietăriți cu câte zece pogoane. Lotul de casă avea jumătate de pogon – însă în comuna *Pogoanele* avea câte un pogon: *de aceea* s-a chemat satul așa.

Setea de pământ a țăranului era setea de viață, mai ales că lotul familiei se tot împuțina, după copii (în Bolintinul din Vale se ajunsese de 200-300 m., iar în Moldova devenise uneori o șușăniță de câțiva metri și lungă de 5 km. Analogie cu Islanda: oamenii nu mai puteau trăi pe același loc, fiindcă se înmulțeau. Aici era cauza cauzelor problemei agrare).

1937

Să nu fac confuzie între spațiul *conștient* al țăranului și spațiul subconștientului său.

Spațiul țărănesc (am spus în *Lucian Blaga, energie românească)* nu e nici finit, și nici, propriu-zis, infinit.

Dar asta e pentru conștiință. Cum e pentru *subconștientul* țărănesc? Aici să aibă dreptate Blaga că e întotdeauna spațiu de plai? Dar atunci de ce suferă omul de șes când e mutat la munte? Cel de la munte nu prea suferă când vine la șes.

Decembrie 1973

Oamenii din Bărăgan – cojanii *(coja* = „piele", în rusește) sunt veniți din alte părți, relativ recent; din mai multe părți.

De aceea nu prea au un specific al portului; vara umblă în cămașă lungă și izmene rotunde, cu brâu, și cu pălării de paie

făcute de ei, de pâslă, ori chiar cu căciula; femeile poartă bluză și rochii de stambă; și nici prea multe obiceiuri (dar au).

Venind din toate părțile (de unde și când?) și-au corupt tradițiile (nu sunt, de exemplu, ca maramureșenii).

Dar, minune, *sufletește,* există un tip de om, de țăran, al Bărăganului. Om *adânc,* cu instincte mari, om major, om *ontologic,* nu om de minaret, ca cel de deal.

Ce arată asta? Că *Bărăganul* schimbă relativ repede și profund pe om: *sorbul* Bărăganului fasonează oamenii. (Vezi și în Sandu-Aldea, el însuși de fel din Ardeal, după familie, și totuși, ce bine s-a integrat în Bărăgan!)

De altfel, oamenii de la dealuri veneau din când în când la câmp cu fructe etc., dar cei din Bărăgan nu se duceau la deal ori la munte. În război, în Moldova, râdeau și spuneau: „Cum de nu fuge căruța din curte? O legați?".

Decembrie 1973

Cum de s-a păstrat portul național la Năsăud, în Țara Oașului etc.? Unde s-a mai păstrat? (La Suceava mai era în 1930–1935.)

Tinerii care merg azi în fabrici, cari lucrează la oraș, dar fac naveta (cu satul), în ce costum umblă?

În Bărăgan s-a pierdut vechiul costum și o parte din obiceiuri, dar oamenii și-au făcut un costum foarte practic: vara, cămașă, izmene rotunde, brâu (alb ori roșu), picioare goale, pălărie de paie ori de pâslă, ori căciulă. Iarna, haine de dimie cafenie, țesută în casă, ciubote, opinci, cojoc, pieptar, zeghi. Dar chimire nu mai aveau (numai moș Stan).

Femeile: rochii largi ori bluze de stambă, cămăși de bumbac (mai rar de cânepă, in; am văzut totuși pânze la înălbit, la gârla Buzăului). Capul gol la fete (de unde expresia: *fată la cap*?) ori basmale (de unde cântecul brăilean: „și-aseară ți-am luat basma...", atât de nostim). Argații de la arman: să citez din Sadoveanu, *Bordeenii* („și opinca să fie mare"). De ce avea cojocul mâneca lungă: funcția multiplă a glugii; opinca era preferată fiindcă seara o uscau la foc; și obielele.

Mai 1935

Munteanul (păstorul) e *mândru,* demn; podgoreanul e șiret; bărăgăneanul e în afară de societate. *Practic,* pare pasiv. El e mai *absent* din istorie decât pasiv.

Bărăganul e impropriu *culturii;* până şi în cultura pământului, Ardealul e bogat sau sărac, după cum îl gospodăresc oameni metodici sau nu. Dar Bărăganul greu se perfecţionează (economic) prin gospodărire metodică şi, oricât ar fi oamenii de absenţi ca metodă, nu sunt niciodată săraci.

Oamenii de Bărăgan sunt de *adunătură:* nu s-a creat încât un tip antropologic, un stil de viaţă? În Rusia s-a creat o cultură de stepă. La noi e numai un început? Salvarea e în această direcţie. Dar e greu, fiindcă Bărăganul e aproape în afara culturii, a istoriei.

Octombrie 1935

Dr. Brănescu (care e de la Olăneşti, lângă *Călimăneşti,* Râmnicu-Vâlcea) mi-a spus că se simte rău la Brăila (în schimb, în Moldova s-a simţit mai bine), în această „imensitate“, pe Bărăgan, pentru că:

1. Bărăganul îl „terasează“, îl face să se simtă mic, un fir de praf, îl dizolvă, îl striveşte;

2. Bărăganul îl scoate din istorie, din mediul uman. Tot dr. Brănescu mi-a spus că oamenii de la deal şi cvasi-munte nu muncesc atât de mult ca cei de la câmp, că nu prea dorm afară etc.; ceea ce înseamnă că nu au aceeaşi intimitate cu natura: *omul de Bărăgan e cel mai cosmic om.*

E interesant! Omul de deal vrea *să stea cu oamenii,* e mai artificializat, mai puţin cosmic, pe când omul de stepă e cosmic, e confundat viril în natura largă.

Apoi, mai spunea dr. Brănescu că la Olăneşti vedea locurile şi mănăstirile unde s-a petrecut istoria românilor; în Oltenia populaţia e mai densă, dar mediul urban e mai prezent, mai acaparant.

Pe Bărăgan eşti cosmic, mereu în afară de istorie, de mediul uman.

Omul opus celui de Bărăgan e cel care a ajuns la tipul monden (chiar ţăranul) şi care are oroare de natură, ori reduce natura la un pitoresc graţios, pe când, pentru omul de Bărăgan, natura e ceva infinit, primar, astronomic, metafizic, geologic.

Mai 1935

Vorba iute, energică, militară (munţii înşişi îndeamnă la *strategie)* a omului de la munte (vezi şi la aromâni: cuvinte scurte); vorba dulce, leneşă a omului de deal; vorba monotonă, virilă,

în fond, lungind silabele (ca la cei ce comandă batalioane) a omului de stepă; pentru că vrea ca vocea să umble în spaţiul infinit.

E o întrebare dacă pe Bărăgan sunt vocale mai multe: în orice caz, e volum *mai mare* de vocale.

Mai 1935

Marii strategi au fost oameni de munte, în orice caz, de teren accidentat sau variat: Napoleon (Corsica), Hanibal (Cartagina: mări, insule), Alexandru cel Mare (Macedonia).

Ruşii n-au dat strategi de geniu, au învins doar prin pasivitatea spaţiului.

Omul de Bărăgan nu compartimentează spaţiul, aşa încât să facă să lupte un fragment al spaţiului contra altuia – cum face strategia: *strategia e ştiinţa de a varia spaţiul, a-l dinamiza şi a-l pune să lupte cu el însuşi* –, ci pentru el spaţiul e unic, iar unicul n-are strategie.

Aprilie 1934

Oamenii de Bărăgan, când vorbesc de el, îi opun *muntele* (nu şi marea ori balta – fiindcă acestea sunt valori înrudite, deşi marea are în plus *nelinişteа*); fiindcă oamenii de Bărăgan nu pot suferi *muntele,* şi fiindcă muntele e ceva major – deci e un termen de comparaţie pe aceeaşi linie.

La fel simt muntele şi-l repudiază atât ţăranul (de pe stepă), cât şi Nae Ionescu.

Ţăranii de stepă spun că muntele le *zgârie* ochii. Unul s-a îmbolnăvit de nervi şi un doctor deştept l-a trimis înapoi, pe Bărăgan. Altul spunea că să-i dea lui toţi munţii, tot muntele, şi n-ar sta acolo. Iar altul râdea de munteni: „Noaptea legaţi căruţa, ca să nu fugă la vale?“.

Aprilie 1935

Omul de Bărăgan se încrede în *voinţa* lui, dar fără a fi personalist (ori se lasă condus de natură – *de obicei* aşa face; însă din când în când izbucneşte elementar voinţa lui). De aceea [n-]a făcut revoluţii: moldovenii au făcut *literatura revoluţiilor.*

Când e vorba de *politicianism,* sunt foarte ingenioşi şi industrioşi şi moldovenii, chiar dacă nu dau *lovituri-mostre* (pe astea le dau tot muntenii).

Iunie 1934

Cu oamenii de Bărăgan e greu să faci *revoluție;* moldovenii fac ușor revoluție *(literară),* ei sunt în permanentă stare de revoluție, dar revoluționarismul lor nu merge dincolo de ideologia mondenă și [de] literatură (caz tipic: Ralea studiază ideea de revoluție în Apus, dar consumă foarte burghez acasă).

Căci moldovenii sunt burghezi incorigibili; revoluționarismul e doar un *piper* pentru ei, ca să le facă burghezia mai picantă; moldovenii sunt revoluționari în idei, mai bine zis, în discuții, și burghezi în practică. Oltenii și muntenii fac revoluție (1784, 1848; Popa Șapcă, Tudor Vladimirescu).

Numai oamenii de stepă *nu s-au mișcat* niciodată la noi (și aiurea?); ei sunt geologici, metafizici. Ceilalți sunt biologici și citadini. Muntenii însă nu prea, dar sunt *vii.*

Alde Brăileanu îi fac *politici* pe munteni; dar de cari munteni e vorba? De cei din *târguri,* cari la noi s-au făcut la poalele munților și în porturi. România modernă e, deci, opera *dealurilor și a Levantului;* de aceea are spirit minor ori imoral. România modernă e opera dealurilor și a Levantului; deci, spirit minor.

Mai 1934

Ionel [Băncilă] îmi spune că:

1. la munte (când lucra pe teren) era foarte nenorocit când, în ziua aceea, nu văzuse spațiu larg; că în fiecare zi simțea nevoia să se urce pe un vârf de munte – ca să vadă spațiu;

2. la mare i-a plăcut chiar de la început, tocmai pentru că semăna cu stepa. S-a dus la mare și s-a simțit bine dintr-o dată – ca un *cui ce intră deodată în gaura în care a mai fost;*

3. venind cu trenul de la București, a văzut un țăran care stătea pe câmpul calcinat, într-un loc de unde nu se vedeau *satele* și nici o pădure, nimic, și că omul era foarte fericit: stătea jos și era la el acasă;

4. crede că e și ceva fizic aici (eu cred că e mai ales ceva spiritual, dar e și ceva fizic): peștele are ochi să vadă *aproape,* pasărea are ochi să vadă *departe.* Omul de stepa vede departe; totuși, cei de la munte au vederea foarte bună. Aromânii păcurari vedeau uneori sateliții lui Jupiter: aveau lunete în ochi;

5. muntenii cari au fost la câmpie s-au întors acasă îngroziți de căldura, soarele, apa tulbure și *golul* câmpului.

Un reporter a scris zilele acestea un articol despre *Vocația de constructori a mongolilor* (Ulan Bator etc.), la 45 de ani de când s-a înființat Republica Mongoliei exterioare; și spune că, până mai ieri, mongolii – mari păstori și prinzători de cai sălbatici – „erau obișnuiți numai cu zările necuprinse ale spațiilor lor largi“ (din podișurile înalte ale munților vecini cu Altaiurile), dar că acum stau în blocuri și nu în iglu-uri și sunt tehnicieni și constructori de case și de „ideologie“. De aceea, mai înainte, mongolii aceștia au creat un mare folclor și moravuri extraordinare.

Iulie 1941

Vezi Bojer, *Emigranții;* acest roman e și un roman, și o filozofie a peisagiilor (vol. I, p. 142-143, 145, 148, 150, 174, 178, 189, 191, 193, 208-212, 272, 281, 286, 291; vol. II, p. 10-11, 113-115, 128, 271, 282).

Ce interesantă e această carte pentru peisagiul de stepă, [pentru] Bărăgan, deși nu [are] prea mult iubire pentru el.

Norvegienii aceștia (și mai ales femeile!) luptau cu schimbarea peisagiului, cântau amintirile de acasă, iar preria li se părea un peisagiu ale cărui margini tot *fug mereu de ei* și de aceea simțeau nevoia să se *sprijine de ceva.*

Curios! Ei nu se *simțeau siguri pe câmpie* – iar eu mă simt cel mai sigur tocmai pe câmpie: câteodată (e adevărat că numai o dată zice asta), se simțeau pe câmpie ca într-o *celulă* – de unde eu mă simt la larg tocmai pe Bărăgan – și tocmai între munți și fiorduri se simțeau la larg, intim.

Unii norvegieni nu se puteau acomoda cu preria: Brigitta, fratele lui Kal; și chiar și la cei fixați în America era un fel de *flux și reflux* în suflet: *pendulau.* Ce nostalgie între America și Norvegia, între prerie și munți: sufletul lor era *pendular.*

[Așa] și țăranii noștri de la munte și de la podgorie, care au fost împroprietăriți pe la Guleanca: iarna plecau toți acasă și vara veneau în bordeiele de la câmp. Această *nostalgie pendulară* – din care s-ar putea face, de altfel, o *lege* în general a sufletului omenesc, de pretutindeni; omul idealizează ceea ce nu are, *idealizează absența* (să scriu un articol cu acest titlu: *Nostalgie pendulară)* – le muncea sufletul.

Omul de munte, [de] deal se acomodează greu la câmp (vezi și mamica, la Comăneasca, imediat după măritiș) și totuși mai greu (și poate chiar imposibil) se acomodează omul de șes la deal (slavii n-au vrut să se ducă la munți: erau oameni de câmp larg).

Omul de Bărăgan înnebuneşte la munte.
În general, de altfel, oamenii, în istoria lumii, *au venit de la înălţimi la şes* (au populat Tibetul, dar nu toate stepele).
Oamenii au locuit întâi în văi, [în] păduri, [pe] dealuri, [în] munţi mai mici, pe lângă ape; *stepele n-aveau ape* şi îi speriau prin întinderea şi nesiguranţa lor. Densitatea populaţiei la câmp e semn de civilizaţie.
Vol. II, p. 150: chiar Morten se dezobişnuise puţin de peisagiul de munte? Când omul nu este obişnuit, atât în prerie cât şi la munte, simte nevoia de a se sprijini de ceva, să se apuce de ceva, ca să nu cadă, oarecum.
Vol. II, p. 151: intimitatea legăturii dintre om şi peisagiu. Peisagiul norvegian îi spune parcă lui Morten: „eşti acasă" şi „al nostru eşti" – parcă îl absoarbe.

Noiembrie 1936

De Bărăgan n-au nevoie şi nu-l pot înţelege cei cu sufletul făcut pentru un orizont mic: citadinii, femeile.
Nae [Ionescu] zice că, pentru omul care nu poate merge mai mult de 5 km., nu înseamnă că i s-a luat libertatea dacă e închis într-un ţarc de 6 km. Aşa e!
Dar aşa e şi pentru citadini etc. Ce le pasă lor de Bărăgan? Ei nu pierd nimic. Saracii!

Aprilie 1934

Femeile nu înţeleg, de fapt, muntele, marea (vezi cum bibelotizează marea, în Papadat-Bengescu, mi se pare, şi la Bucura Dumbrava; s-o citesc. Dar [la] ea era şi ceva [de] bărbat.
Dar, mai ales, nu înţeleg Bărăganul. Marea tot a mai atras femeile, fiindcă o pot bibelotiza (în valuri văd broderii, în jocul apei văd nuanţe de culori etc.) şi fiindcă marea le dă nelinişte romanţios-prezumţios-egotist-estetic-biologică. Femeile iubesc asta. E o anume nelinişte feminină; unele caută amorul numai pentru asta, care n-are nici o culoare spirituală. Nu e nici metafizică, nici pasiune, [nici] risc; ci o prezumţie, o fugă de plictiseală, literatură şi o distracţie uşor maladivă.
Tot aşa, sunt femei ce au descris muntele; *dar nici o femeie n-a descris stepa.*

Iulie 1933

Femeile nu pot înţelege Bărăganul; de altfel, în general, nici n-au sentimentul naturii. A culege o floare – toate femeile culeg flori, când le văd pe câmp – nu înseamnă a avea sentimentul naturii, ba din contra. Gianecika[43] se supăra când îi spuneam să nu le mai rupă.
Pe urmă, ele iubesc *societatea* (aţi citit vreun poem feminin închinat solitudinii? Iar dacă femeia vrea solitudine, e ceva *acru,* solitudine acră, negativă), *confortul* şi parvenirea (cariera).
Femeile spun precis: fă politică!
Cine trimite de la ţară pe copii să înveţe la oraş? (Vezi mama lui Creangă.) Azi, fetele de la [Şcoala] Normală reuşesc să citească taxele mai uşor decât băieţii – ba, chiar ţăranii vin şi stăruie să se menţină şcoli normale de fete. De ce? Fiindcă stăruie muierile lor!
Deci, nu femeilor o să le ceri să înţeleagă Bărăganul.

Valorificarea ontologică a Bărăganului

1939

De ce Bărăganul e ontologic?

Fiindcă în alt peisagiu decât Bărăganul ești robit de *lucruri individuale și multe, de divers și de epidermic,* pe când pe Bărăgan apercepi unicul și esențialul.

Noiembrie 1941

Bărăganul e *ontologic,* e supra-istoric, anulează istoria. E originar, dinaintea istoriei; asta fiindcă:

1. pe Bărăgan nu sunt case, burguri – și astea reprezintă istoria;
2. dar, mai ales, fiindcă pe Bărăgan ajungi să faci abstracție de timp, trăiești în eternitate. Pe Bărăgan trăiești în *esențe* – el e ontologic.

1938

(Aplică la Bărăgan: „Revista Fundațiilor Regale", februarie 1938, p. 394-395 și 400, vol. II[44].)

„Axiologicul" te poate face să iei atitudine pentru Bărăgan. Elementele inconștientului se pot continua astfel – deci, poți căpăta suflet de Bărăgan. Chiar filozofia lui Blaga ne arată posibilitatea.

Martie 1934

Bărăganul n-are nimic minor, nimic de bibelou, nimic personalist, nimic ieftin-duios, efeminat – ci ceva anonim, totuși ceva tare, personal, o nostalgie a câmpurilor, ca o respirație metafizică a cosmosului, o melancolie ontologică, virilă.

Așteptăm cuvântul Bărăganului, muntelui și mării în cultura română. Bărăganul n-are nimic burghez: nu ține la *confort,* la compartimentări de spațiu; antipodul spiritului burghez e Bărăganul. *Căci spiritul burghez a venit din compartimentarea spațiului.*

1939

Pe Bărăgan te *simți etern* – guști eternitatea pură – și scapi și de tortura conștiinței de eu.

De ce? Fiindcă ideea de eu – non-eu e înlesnită tot de ideea de timp. Când uiți timpul, uiți și de tine (de aceea, când uiți de tine, ți se pare că timpul a rămas pe loc).

Altă valoare a Bărăganului: în el e singurătate – și totuși, în el simți mai mult ca oriunde *plinătatea ontologică.* Solitudinea cosmică pe care ți-o dă Bărăganul (în el parcă auzi clopotele nevăzute ale sferelor ontologice) e pentru ca mai mult să simți magia suverană a plinătății ontologice.

Mai 1934

Bărăganul e o întreagă ontologie (vezi scrisoarea mea către Chinezu, de la 12 mai 1934[45]).

În adevăr: dealurile sunt minore; munții închid spațiul (dar, dacă te sui pe vârfuri, atunci ai în față tot *întinsul,* tot Bărăganul); marea e ca și Bărăganul, dar n-are același mister extatic și matematic, aceeași seninătate și maiestate, are un principiu de neliniște dramatizantă.

Bărăganul însă, prin *întinderea* lui, prin liniștea lui, e *aspectul* cel mai propriu de pe lume *ca să dea imaginea realității generale* (de care vorbesc filozofii), a fenomenului ca atare, care sugerează și ceva din *numen.*

Să dezvolt.

De aceea cred că nimic nu e mai filozofic decât Bărăganul. Contemplarea lui e contemplarea *fenomenului,* a fenomenului ca atare. Nu e fără semnificație că filozofia s-a născut pe marginea mării – Tales, Anaximandru, Anaximene –, deci din contemplarea fenomenului larg.

12 mai 1934

Am ales o temă pe care o cred oportună pentru higiena culturii noastre, dacă va vrea cineva să-i dea atenție. Scriind, m-am gândit mult la „tipușorii" *tournois*[46]-urilor literare și spirituale din Capitală, cât și la oamenii sănătoși de la Cluj și din Ardeal. Eu nu pot fi acuzat de parțialitate. Tatăl meu e din Săcele, mama mea e de la Focșani. Mă simt legat și de o parte a țării, și de alta. În mine trăiesc și muntele de la Dârste și Baciu, și dealurile de la Runcul Râmnicului, și, mai ales, Bărăganul, pe care de copil l-am văzut întinzându-se, ca o întreagă ontologie, de la poala dealului pe care locuia bunica, în care aveam să-mi petrec apoi cea mai bună și mai mare parte a copilăriei și a adolescenței, și în care am venit să stau acum.

Într-un fel, pot spune că sunt un ardelean, pe care l-au îndurerat unele lucruri din Vechiul Regat, şi, în altul, pot spune că sunt un „regăţean“, pe care îl îngrijorează unele lucruri din Ardeal – cari sunt, ori cari pot să se nască.

Valorificarea cosmică a Bărăganului

1977

Civilizaţia transformă măreţia cosmică a Bărăganului într-un peisagiu dramatic, minor; face *grădinărie* în Cosmos.

Bărăganul vechi era un *cer răsturnat*.

Iunie 1935

Contemplând Bărăganul, ai uneori impresia fundamentală de fascinantă cădere în gol, *de cădere în spaţiu,* de pierdere în abisul cosmic, de prăvălire în prăpastia de la capătul lumii...

E o impresie uluitoare, majoră şi admirabilă.

Noiembrie 1972

Pe Bărăgan, omul se simte solidar cu Cosmosul, aproape ca o rază cu cercul ei.

La deal, omul e mai emancipat şi uneori îşi permite vibraţii... vibratile. La munte, omul vrea să domine Cosmosul.

În orice caz, un lucru e sigur: omul cel mai cosmic e omul de Bărăgan.

1942

Bărăganul anulează timpul; de aceea *dă sentimentul eternităţii.*

E, deci, parţial, deasupra *fenomenului* (în sens kantian), fiindcă nu mai e timp; acesta rămâne numai ca o vagă reminiscenţă, ori ca o durată difuză şi molcomă.

Pe Bărăgan scapi de condiţia timpului, de istorie – dar nu evadezi în transcendentul pur, extraterestru, fiindcă pe Bărăgan te lipeşti de Cosmos; e ceva static-maiestuos-ontologic.

Nicăieri ca pe Bărăgan nu trăieşti atât de mult sentimentul ontologicului, ontologismul.

Iulie 1972

Când poposesc pe Bărăgan, am senzaţia precisă şi plină de euforie că *oasele capului prind să se lărgească* şi, printr-o minunată translaţie, să coincidă cu orizontul. Atunci se opresc, abia acolo.

Capul (sufletul) coincide cu orizontul spațiului; iată o senzație, o intuiție, pe care nu o poți avea în alt fel de spațiu.

1939

Crucea pe Bărăgan face mare impresie.

E o impresie de ceva abstract, geometric (ca şi fântânile cu cumpănă, dar mai mult), ascetic.

Însă crucea pe Bărăgan mai dă şi o idee foarte subtilă şi care încearcă oarecum să te scoată din cadrul cosmic: în Bărăgan e ceva pur cosmic şi un infinit *imanent*. Pe Bărăgan *trăieşti ideea de imanență*; existența nu mai are două tărâmuri, nu mai e *fenomen* şi *numen*, nu mai e *accident* şi *esență*, ci o singură realitate.

De aceea, când zăreşti o cruce pe Bărăgan, ai o tresărire subtilă, fiindcă ți se îndreaptă gândul la transcendentalism pe un fond de imanentism. E o gravă picanterie spirituală.

Februarie 1934

Bărăganul realizează pe om foarte mult, îi dă lărgime majoră, dar totodată îl face să nu creeze – nu fiindcă nu poate crea, din contra, ci fiindcă e prea larg şi pătruns de eternitate – fiindcă el vede inutilitatea minorului creației (umane) față de infinitul şi eternitatea Cosmosului: deci, *orice cultură* are în ea ceva fatal minor. Ceea ce e absolut major nu face opere de cultură, căci e mai sus de ele, le-a depăşit.

La noi, cel mai puțin au creat cei de pe Bărăgan.

Balbo a simțit asta când zbura aproape de Groenlanda, în raidul spre America.

Octombrie 1972

Nicăieri cerul, nici astronomia nu sunt atât de valorificate ca pe Bărăgan. Nici chiar pe oceane, fiindcă acolo sunt valuri; decât doar dacă oceanul (marea) e perfect liniştit.

La munte nu se vede tot cerul, *deşi eşti sus;* iar uneori nu vezi decât o felie de cer; la deal, cerul e risipit de peisagiul dealurilor şi minorizat.

Dar pe Bărăgan spațiul pare o căldare infinită, în care se scaldă tot cerul, în care cade cerul.

Iar stelele şi luna se rotesc în alaiuri complete şi parcă aduc omagiu spațiului din Bărăgan.

Nicăieri luna nu e mai frumoasă, mai mare şi mai aprinsă, ca pe Bărăgan (doar când iese din mare poate să mai fie aşa); nicăieri stelele nu-s atât de multe şi nu se iau astfel la întrecere cu florile, gazele şi buruienile.

Iar când urlau pe Bărăgan lupii şi tremurau dihorii, parcă urla Ahriman – până se ivea soarele, Phoebus-Apollo, Ormuz.

Bărăganul e triumful astronomiei, al cerului.

Iulie 1973

Ciobanul din romanul lui Duiliu Zamfirescu (*Viața la țară)* era pe Bărăgan (verificare). Astronomia s-a dezvoltat pe *câmpie* sau la mare.

„Vechii egipteni, babiloneni şi asirieni, cari au trăit în regiuni de câmpie şi deşert, vedeau tot cerul înstelat mişcându-se deasupra lor. Fenicienii au cules roadele acestei moşteniri culturale antice, care le-a dat posibilitatea să navigheze departe, fără să le apa-ră pământul la orizont" (Thor Heyerdahl, *Expedițiile Ra,* p. 277).

E ceva *sideral şi totodată planetar* pe Bărăgan (antinomic). E ceva ontologic. Filozofia însăşi s-a născut ca o cosmologie: fiindcă s-a născut în *Ionia,* în cadrul spațiului larg[47].

Iulie 1974

Bărăganul nu este „şesul turtit, flămând de înălțime", cum spune Arghezi în poezia *Muntele Măslinilor* (p. 14, ed. 1971, Minerva).

Asta înseamnă să te joci cu cuvintele (toată opera lui Arghezi e semnificată în acest titlu: *Cuvinte potrivite).* Autorul s-a cunoscut – fără să-şi dea seama.

Bărăganul nu e nici turtit, nici fără înălțime. Ci e *plin* şi are *înălțime astronomică*. Are ceva *interastral.*

Cosmosul coborât pe pământ, Bărăganul e un pământ sideralizat.

1941

În primul moment, Bărăganul nu face mare impresie, dar în momentul următor prind să se desfăşoare simfoniile lui geometrico-metafizice. Alte peisagii sunt invers, de exemplu dealurile: variate, te impresionează de îndată (de aceea ele mulțumesc curiozitatea turistică, ce se opreşte la epiderma lucrurilor), dar apoi nu au adâncimea Bărăganului.

Tot aşa sunt şi oamenii: unii, ca Bărăganul, alții, ca dealurile.

Bărăganul e una din acele frumuseți adânci și hermetice (se poate vorbi de un *ezoterism* al Bărăganului, în antinomie cu lărgimea spațiului său: aici e încă o antinomie a Bărăganului. Pe care nu-l poate aprecia decât cine e inițiat, cine a trăit în el), cu care trebuie că te obișnuiești, în care nu poți pătrunde decât încet, cu timpul, pe etape.

Bărăganul și spațiul de oraș – care strică vederea, fiindcă nu e perspectivă (aromânii vedeau și sateliții lui Jupiter).

Iunie 1941

Pe Bărăgan, sufletul nu e o armonică strânsă, ci e una care se destinde cât poate de mult, de la un punct cardinal la altul.

În unele peisagii, sufletul se strânge în el ori chiar luptă înverșunat contra spațiului; ca în Nord, unde pescarii luptă cu marea [și] vânturile. Pe Bărăgan, sufletul se deschide, se dăruiește, pentru a primi la rându-i răsplata cea mai mare: infinitul. E o *dăruire care primește.*

Să studiez cum reacționează sufletul omenesc în diferite spații. Vezi cum soția lui Kristoffer – *Ultimul Viking* – strângea pumnii și nu putea să se închine la mare; la *deal* omul se împacă cu natura, dar nu e *majorizat* de ea.

Pe Bărăgan omul se *dăruiește* și e fecundat în sens major, ca la mistici, dar fără a fi misticism liric, inconștient, ci e ceva obiectiv, coerent.

Decembrie 1969

„J'ai toujours aimé le desert. On s'assoit sur une dune de sable. On ne voit rien. On n'entend rien. Et cependant, quelque chose rayonne en silence...

Ce qui embellit le désert, dit le petit prince, c'est qu'il cache un puits quelque part.

Je fus surpris de comprendre soudain ce *mystérieux rayonnement du sable*“[48] (Saint-Exupéry, *Le petit prince,* p. 64)

Aplică la Bărăgan. Am iubit întotdeauna Bărăganul. În Bărăgan te așezi pe un răzor. Nu vezi și nu auzi mare lucru, ori nu lucruri eclatante, zgomotoase, dar totul radiază în tăcere în mijlocul lui: o plenitudine universală, care se naște de peste tot și te cuprinde de pretutindeni.

În ciuda monotoniei sau a uniformității aparente, e undeva pe Bărăgan o exalare perpetuă de sens. Bărăganul are densitate de sens – și totuși fluiditate. Din fiecare particulă a lui, a spațiului lui, exală un sens, ceea ce face o infinitate de sensuri și toate să coincidă într-un sens unic, viu, inefabil și suveran.

Pe Bărăgan ești *panteist.* Câmpia inspiră pentru panteism, fiindcă și ea e ca un suflet, un suflu universal: totul e însuflețit, fiecare atom are un suflet, o respirație, și toate aceste respirații confluează într-un sens mare și unic, într-un Mississippi ontologic.

Bărăganul e ca un gherghef cosmic, în care palpită miriadele de flori și de stele ale sensului universal, ale chipului din adânc, invizibil și totuși prezent și radiant, al Logosului existenței.

Căci Bărăganul e *un discurs infinit,* în spațiu și în timp, un discurs ce se rostește de la începutul lumii și peste toată lumea.

Noiembrie 1956

Într-una din zile (în jurul lui 10 noiembrie 1956), a fost la radio un reportaj despre patrie, în care se descrie țara, începând de la Bărăgan și până în Bucovina.

Despre Bărăgan spunea că în el ai impresia că *cerul reflectă pământul și invers* (am zice: două calote sau hemisfere, ce se oglindesc reciproc).

Asta e bine spus. Din cauza asta, Bărăganul are transparență și un caracter *cosmic,* pe care nu-l mai are nici un alt peisagiu. La munte, la deal cerul nu reflectă pământul; la mare e ceva, dar nu ca pe Bărăgan, fiindcă marea e mișcătoare, are valuri și neliniști, și din cauza asta nu e reflectarea cerului.

Iată de ce numai Bărăganul e foarte transparent și foarte cosmic; el e ca o imensă sferă de *cristal cosmic.*

Tot în reportajul de mai sus se spunea că pe Bărăgan *dispar dimensiunile.*

Și asta e bine spus. În adevăr, Bărăganul e *volumul pur,* deși dispar dimensiunile; e încă o antinomie aici: Bărăganul e *adimensional* și totuși el e *volumul pur.*

Nicăieri nu trăiești mai mult decât pe Bărăgan *volumul pur.* Bărăganul parcă n-are dimensiuni; în adevăr, care-i lungimea, care-i grosimea pe Bărăgan? E ca o sferă, care n-are decât o dimensiune: *raza*; în schimb, această dimensiune e înmulțită la infinit (dezvoltare).

Valorificarea estetică a Bărăganului

Decembrie 1970

Arta este expresia infinitului în finit (Schelling, [în:] Bréhier, II, p. 721-722).

Vezi şi la Hegel: sinteză de finit şi infinit.

Ianuarie 1971

După Schelling, arta sau valoarea estetică este „o reprezentare a infinitului în finit“ (Vianu, *Istoria esteticii în texte*, p. 266).

Dar aşa este Bărăganul. El este deci o *operă de artă*; însă această operă de artă nu o realizează decât cel ce vede lumea *artistic.*

Decembrie 1970

Kant, sublimul şi Bărăganul (vezi în Vianu, *Istoria esteticii în texte*, p. 22, important). Să aplic la Bărăgan (vezi cartea lui Kant, *Critica puterii de judecare*).

Ianuarie 1971

Bărăganul dă *sublimul* – e o ocazie pentru sublim, care se *produce în noi:* probă că unii se plictisesc în Bărăgan (fluviul nu poate trece prin urechile acului).

(Vezi: Kant şi sublimul, de exemplu în Höffding, vol. II, p.110.)

O fi sublimul ceva subiectiv – dar în Bărăgan e o ocazie majoră. Şi muntele a dat lui Hogaş sentimentul sublimului, şi marea, altora. Dar *dealurile* şi *oraşul* n-au dat niciodată, nimănui, sentimentul sublimului. *Dealul* şi burgul – citadinul – sunt a-*sublime.*

Aici e valoarea Bărăganului pentru o cultură majoră (mai ales când nu avem ocean, ci numai o bucăţică de mare).

Septembrie 1933

Nu e nimic mai frumos pe lume decât *câmpul infinit* şi *cerul* – două lucruri, cele mai mari valori obiective de pe lume, pe cari modernii nu le mai văd.

Între cer şi câmp (şi legea religios-morală din om) e posibilă o viaţă frumoasă. Dar omul s-a îndepărtat de la aceste adevăruri.

În locul cerului şi câmpului, omul de azi preferă orizontul urban şi în locul legii religios-morale, motivele egotismului anarhizant.

1939

„Ard cirezile boierului...“ Arde „armanul...“
„Ard acaretele şi saivanele“

Decembrie 1971

Gârlele de Bărăgan au o poezie unică. Cum merg încet, între maluri pline de ierburi şi porumburi, fac impresia că stau liniştit la taifas cu câmpul, mărturisindu-şi reciproc tainele:

De-aş fi... râuşorul
Care dorul
Şi-l confie câmpului...,

Ccum spune poezia încă naivă şi neformată, dar profundă, a lui Eminescu de la 16 ani (*O călărire în zori*, în: Eminescu, *Poezii*, ed. B. P. T., 1960, p. 6-7).

1933

Lanurile de porumb pe Bărăgan: după ce fusese o ploaie mare cu furtună, toate porumburile erau aplecate, parcă ar fi fost un convoi de prizonieri.

Când porumburile sunt drepte, par ca nişte soldaţi din garda regală, ca o armată de husari.

Apoi, foşnetul porumbiştilor mă emoţionează grozav (mai ales spre toamnă). Stau mult să-l ascult; e foarte variat şi plin de tot felul de şoapte şi de secrete, parcă ar *tot sta să conjureze.* Atunci toate porumburile parcă ar sta să pregătească un mare complot, parcă s-ar teme de venirea duşmanului, de iminenţa unei primejdii, şi ar sta să se sfătuiască, să vadă ce e de făcut, parcă le-ar fi frică şi s-ar tot sfătui în taină.

Apoi, ce frumos e un drumeag între porumburi ori între holde; mă înnebunesc după el!

Am văzut porumburile verzi şi mărişoare pe câmp şi soarele făcea să joace Apa Morţilor sau mai puţin decât asta: un fel de *fluture de raze sub căldură* (aşa cum tremură aerul deasupra sobei, ridicându-se în sus aerul cald); ei bine, atunci lanul imens de porumb părea [ca] talazurile unei mări de smarald.

Deasupra grâielor galbene se ridică uneori lumini verzi: atunci câmpul pare [ca] talazurile unei mari galbene, care face spumă verde.

Noiembrie 1970

Bărăganul şi Delta în pictura lui Ciucurencu: „Cea mai importantă operă a lui Ciucurencu o găsesc în vastele compoziţii monocrome, în care câmpiile de o dominantă galbenă sau verde sunt animate de indicaţii uşoare şi subtile, ca nişte valuri care joacă pe suprafaţa mării. Aşa îşi traduce el viziunea asupra întinderilor molcome ale Bărăganului natal sau asupra magicei Delte danubiene, unde apa şi vegetaţia se amestecă într-o adevărată simfonie gravă şi multicoloră, străbătută de ţipetele stridente ale păsărilor (...).

Aşa cum a subliniat mereu Petru Comarnescu, unul din apărătorii săi cei mai pasionaţi, arta lui, bazată pe contrastul tonurilor calde şi reci, a culminat cu triumful vieţii adevărate şi spiritualităţii" („Contemporanul", 6 noiembrie 1970, p. 7; autorul e un francez, Jacques Lassaigne).

1938

Vezi tabloul lui Grigorescu, *Târlă pe Bărăgan*, în Cioflec, p. 19 şi într-o planşă, la urmă (dar să vad originalul).

Aprilie 1971

Grigorescu şi Bărăganul: vezi minunatul tablou al lui Grigorescu, *Bărăganul.*

E infinit de greu să pictezi Bărăganul, fiindcă înseamnă să pictezi neantul, care este totul.

Trebuie să-l faci numai din vibraţie de nuanţe, trebuie să-l vezi din acumulare de neanturi şi ele să redea, totuşi, o magnifică realitate. Să caut acest tablou al lui Grigorescu.

Grigorescu a copilărit pe Bărăgan (la Pitaru?).

Mai 1973

Bărăganul, balta şi marea sunt foarte greu de redat în pictură (în sculptură – imposibil).

Vezi cum Ştefan Popescu a [re]dat peisagii din baltă, arătând un arbore (şi acela scorburos). Iar Ion Pacea a [re]dat un peisagiu *de mare,* pictând un mal cu o clădire pe el – şi un dig, oarecare apă (ce *mare* e asta?).

Bărăganul, balta, marea se pot reda mai sigur în literatură – prin cuvinte (ori în cinematografie? Iată o originalitate a filmului, ca artă nouă). Probă – *Pseudokinegetikos!* Ori peisagiile lui Cehov, Hamsun, P[ierre] Loti etc.

Cel mai greu de pictat e Bărăganul. Căci cum o să pictezi golul? Uniformul? Dar astea sunt goluri, uniformităţi aparente. Vezi cum Crainic, P. Istrati au descoperit plinătatea şi variaţia Bărăganului ori a bălţii.

Ianuarie 1975

Leonardo da Vinci, în genialitatea lui universală, a găsit mijlocul de a picta spaţiul [de] şes (acesta nu se poate şi sculpta; a-l picta e foarte greu). Spaţiul mare nu e plastic, fiindcă e un fel de neant, nu are forme; şi totuşi, există, mai mult poate ca orice, şi – iarăşi mai mult ca orice, afară poate de spaţiul apelor, cu care, de altfel, e înrudit uneori până la identificare de sens – dă ideea de *unitate*: Unul existenţial.

Cum a reuşit da Vinci să facă spaţiul mare să fie plastic? A spus că el poate fi pictat cu *ceaţă;* aceasta are rolul pe care-l au pigmenţii cu care anatomiştii injectează ţesuturile, pentru ca să le poată studia.

De altfel, *lumina* însăşi care invadează Bărăganul *preia funcţia plastică a ceţei*: ea dă totodată *plasticitate şi unitate*. Admirabilă antinomie!

Să precizăm mai mult. Bărăganul e un neant şi e singur (solitudinea: Bărăganul populat nu mai e Bărăgan), dar el parcă se îmbrăţişează pe el însuşi, se *autoînghite la infinit,* şi în felul acesta devine real, foarte real şi continuu real. Şi fiind *unicul,* în felul acesta nu mai e singur.

Antinomie de mare valoare: Bărăganul e *neant,* e spaţiul gol şi imens, şi e *solitar* – şi totuşi el e *real* şi are societate (e social). Important; să dezvolt şi să precizez.

Dar, pentru superficiali ori pentru delenii exclusivi, Bărăganul e *numai un gol, un hău anost, un neant pierdut în singurătate.* Bărăganul nu poate fi înţeles de oricine.

Cântec şi spaţiu

Corespondenţa cântecului cu spaţiul. Muzica Bărăganului. O antinomie a muzicii. Specificitatea muzicii create pe Bărăgan. Folclorul. Dansul

Septembrie 1933

Bărăganul e o muzică statică, dacă se poate spune.

Aprilie 1934

Cântecul e în corespondenţă cu spaţiul.

Pe Bărăgan el capătă anume amplitudine, anume timbru şi mai ales anume *modulaţii* şi nostalgii. Acestea îi dau virtutea de a *călători* în spaţiu: cântă aproape şi se aude departe. Cântecul capătă şi el *infinit*, se infinitizează, închide spaţiu în el şi merge în spaţiu (sunt voci tari, ce cad la pământ şi voci oarecum slabe, dar merg departe. Să întreb pe fizicieni ce face că unele sunete *se propagă departe*).

Ceva din nostalgia cântecului de Bărăgan intră şi în sunetele lui şi le face nostalgice şi în sens fizic, adică le dă puterea *de a umbla*, de a călători ca o negură, ca o ceaţă uşoară, ca un nour alb (cum se cheamă?) şi de a înconjura pământul, căci nostalgia e doritoare de spaţiu.

Până şi copiii de pe Bărăgan ştiu să cânte aşa, cu pieptul desfăcut, anonimizaţi, cu fruntea în zare, modulând larg, lărgind silabele (ca atunci când comandanţii-militari comandă unităţi mari), *lansând* parcă sunetele în stepă, în Cosmos, făcându-se interpreţii sufletului şi ai nostalgiilor locurilor [ori ale] realităţii.

Cântecul de pe Bărăgan are ceva ontologic.

Nu cântă *individul* (cum e la oraş; şi cântecul egoist, egotist); cântă natura, stepa, vântul, destinul, valul vremii. Cântecul de pe Bărăgan e însăşi nostalgia sonorizată, pe o gamă a Cosmosului.

Pe când la oraş e altfel. Aici vocea e mică, se adună în ea într-un fel de involuţie, îşi construieşte graniţe, are spaţiu mic, e ca un pastel pe hârtie, e o horbotă minoră. Timbrul, modulaţiile sunt altfel. E ca un vin vechi, limpede, rafinat, dar închis în sticlă, în timp ce vocea de Bărăgan umblă, e ca apa gălbuie a unei gârle, ce curge la nesfârşit.

Vocea la oraş are ceva *de pisică anemică* şi de *diseuri*. Ţăranul de pe Bărăgan cântă *cu instinctul, cu vitalitatea cosmică*, pe

când orăşeanul cântă (când mai cântă; căci puţini orăşeni cântă. *Dar la ţară toţi cântă)* cu capriciul, cu gâtul (ţăranul cântă de parcă i-ar cânta plămânii existenţei, ai Cosmosului), cu *drâmba sufletului.*

Caracteristic: ţăranul cântă cu fluierul, cavalul ori cimpoiul; instrumente caracteristice pentru spaţiul larg. Pe când orăşeanul cântă şocant şi mai mult *cu mintea;* el a pierdut *simţul melodiei* (care e la baza cântecului şi pe care îl are incontestabil ţăranul), a pierdut instinctul cântecului. „Armonia“, „contrapunctul“, au distrus melodia. Cântecul a devenit un fel de joc de bridge pentru cap. Până şi vocea orăşeanului a căpătat ceva de maşină, [de] patefon şi [de] radio.

1932

Şi râurile din stepă au poezia lor gravă şi se armonizează cu natura. Nu sunt jucăuşe şi limpezi (adică geloase de puritatea personalităţii lor, neamestecându-se cu pământul), capricioase, sprinţare, ca la munte şi deal... Ci îşi topesc personalitatea în peisagiu, se ascund oarecum sub pământ, sub maluri, în cari doar prigorile vin, *eliberând uguitul de cristal şi de frăgezime al facerii şi al sacerdoţiului matern,* ca să-şi hrănească puii în tăria vipiei.

Ah, gârlele de Bărăgan, cu prunduri aţipite în soare, cu ghioluri molcome, cu rare tălăngi de vis ale oilor, ce dormitează, în miezul zilei, ascunse în lână! Aici râurile se înfrăţesc cu pământul, se tulbură, sunt *pământ şi apă* ce curge, nu mai ţin la personalitatea lor, au uitat de ele. Şi nu mai curg repede, ci agale, şi cosmic, ca şi când ar fi uitat direcţia, ca şi când ar fi uitat să mai curgă, neştiind nici ele dacă [mai] curg sau stau pe loc (deci, *ca şi omul;* repausul şi mişcarea fuzionează până la un punct pe Bărăgan), încropite şi aţipite în măreţia naturii şi căldurii soarelui.

Nu vedeţi aici un simbol precis? După cum sunt râurile la munte şi la câmp, aşa e şi peisagiul, aşa sunt şi oamenii. E o corespondenţă completă.

1939

La munte, şi mai ales la deal, îţi răspund pârâul, izvorul, vânturile, florile, păsările etc.; nu eşti singur, eşti ca într-o societate: nu e *spaţiu surd.*

Aprilie 1934

Iată o antinomie a muzicii:

1. E fără cuvinte, e *internațională*, deoarece *circulă* (azi, mai ales, și mai ales de când cu radio, o *babilonie muzicală)*.

Azi s-a artificializat muzica, nu mai e organică, din cauza internaționalismului.

2. Și totuși, nimic mai adânc local decât muzica, decât cântecul. Muzica leagă pe om de *loc* și de amintirile copilăriei.

Pentru V. I. Popa, dealurile Tecucilor sunt mai ales melodia trenantă și pătrunzătoare (să pun să mi-o cânte) din *Velerim, Doamne.*

Muzica e o *continuare umană sonoră* (ca și limbajul, la început) a locurilor, a câmpiei, a munților, a dealurilor, a râurilor, a bălții, a anotimpurilor, a *vânturilor.*

E o legătură profundă, aproape geografică, între cântec și regiune. Nu poți schimba muzica organică a locului, după cum nu poți schimba vânturile de acolo.

Muzica e și *meteorologie.* E [ceva] cosmic; și metafizic; și adânc biologic. De aceea e o nenorocire că țăranilor noștri li se duc: muzică artificială de oraș, cântece patriotice ori radio. La serbări, când cânți sau joci ceva național, țăranii tresaltă.

Dar modernii au distrus spațiul cosmic și au închis ceea ce era metafizic și cosmic *(cântecul)* în *mașini;* cântecul azi e *prizonier* (mare și atrăgătoare dezvoltare). De aceea e minor, savant și închircit.

Dar pe Bărăgan nu e așa. Acolo cântecul cântă din *gâtlejuri de lup,* din rafale aeriene, cât o aripă a Cosmosului, acolo cântă nostalgic și anonim câmpiile, acolo lumea s-a definitivat larg, iată, după prima zi a Creației.

Iunie 1935

Peisagiul se vede în muzica Bărăganului (căci natura și omul fac un tot; e o corelație, vezi [Rădulescu-]Motru); muzica Bărăganului are ceva din obsesia infinitului (un amestec de infinit și de alean românesc minor), are nostalgie, vag, adâncime, nonșalanță, *e mai puțin săltăreață* (asta o spune Voiculescu), mai *șesoasă,* mai *câmpoasă;* e ca o gârlă de Bărăgan, ca o *Ialomiță* cu coturi și mers agale și temeinic. Apele de Bărăgan sunt liniștite, dar uneori vin repezi; așa e și omul de Bărăgan. Așa sunt și turcul, și arabul; liniștiți, dar teribili la răstimpuri.

Acest caracter al muzicii de Bărăgan se vede și în mai temeinica aplicare și trăire a *gamei arabe* (vezi manuale de muzică); la munte, la noi, românii, gama arabă e mai stilizată.

Dacă a fost posibilă influența muzicii orientale, turcești, în Muntenia, [în] Dobrogea (mai mult decât în alte ținuturi), nu e numai din cauza vecinătății și a stăpânirii, ci și din cauză peisagiului, care recepționa ca o matcă simpatică.

Chiar dacă la noi e cam același folclor muzical la munte și la șes, *poporul cântă oarecum altfel:* orizontalizează, lungește măsura și dă duioșie anonimă, dă respirație în neștire, dă tristețea cosmică, pierderea în universal, făcând fuziunea cu peisagiul. Vezi, de exemplu, cum cântă copiii, câțiva copii cântând pe prunduri și pe maluri de ape: sufletul lor fraged, de plantă, e ca un ghioc și în el se face, mai bine ca la adulți, înfrățirea cu natura și cu nostalgia lucrurilor, a luminii blânde, a tremurului umbrelor, a amăgirilor de raze în depărtare.

Poporul român nu e minor, dar poate că a venit prea de curând pe Bărăgan: poezia armanelor, a saivanelor, a suhaturilor, a târtanilor, a prigorilor – ca niște culori; pumn de culori, inimă de culori ale aerului și ca niște triluri discrete, un suspin ireal al aceluiași spațiu, al prundișurilor, al revenelii apelor gălbui, al coturilor de sălcii, [de] cătini, [de] măceși, [de] porumbe, al pâlcurilor de mărăcini pe câmpuri, al Apei Morților (vezi paginile citite de mine acum vreo 15 ani la căminul Sfinții Voievozi), al șirelor de paie, de până la război, al bordeielor etc., etc.

(Să fac o mare și impresionanta perioadă stilistică – un tablou descriptiv liniștit-dinamic – din toate acestea.)

Nume ca: arman, saivan, ceair etc. arata că le-am luat de la turci; a fost un fel de rustică civilizație colonială turcească pe Bărăgan (turcul e om de șes? Ori fiindcă avea nevoie de grâul nostru?).

Am venit poate de curând pe Bărăgan și n-am avut timp să creăm și un suflet, un folclor puternic de Bărăgan, dar e ceva; e o localizare a folclorului românesc, o localizare în raport cu vagul și risipitul câmp magnetic al Bărăganului. (Vezi studii și colecții muzicale de Vulpescu, să-l întreb și pe Folescu, [pe] Chiriac și Ciorogaru, pentru muzica Bărăganului.)

Iulie 1934

Să fac instructive analogii cu undele de radio:

1. pe șes aceste unde merg *mai departe decât la deal;* așa și vocea omului de Bărăgan;

2. nu *tăria,* ci mărimea undei importă în primul rând: așa și omul de Bărăgan. El, instinctiv, ca să fie auzit, nu vorbește icnit

și repede, milităreşte (ca muntenii: aromânii au numele de oameni scurte), ci prelung şi uniform, ca o melopee virilă şi impersonală a Cosmosului. Astfel, vocea lui *merge departe* (să studiez şi să văd dacă, vorbind prelung, chiar undele acestea au lungime mai mare. Ar fi întocmai ca la radio).

Omul de Bărăgan se pune, deci, în acord cu Cosmosul; atât din motive de acomodare (ca să se audă. Şi gesturile nu sunt *prea iuți,* ci sunt molcome, dar nu prea încete; asta oferă maximum de vizibilitate?), cât şi din motive pur sufleteşti *(grandoarea* liniştită a Bărăganului îl influențează). Cosmosul modelează omul.

(Să studiez acustica şi optica, să întreb pe fizicieni, raportate la peisagiu, cum variază după peisagiu.)

Mai 1934

Omul de Bărăgan nu cântă numai din gât, numai din cap, numai din limbă, ca orăşenii. El cântă din toți plămânii, din toată ființa, care se desface toată în marea întindere şi curgere a realității generate. Omul de Bărăgan, când cântă, lungeşte sunetele şi face pauze mari, ca să le potrivească cu vastitatea întinderilor şi ca vocea să călătorească; şi ca să cânte, oarecum, şi natura, Cosmosul (când e pauză mare, parcă natura cântă).

Omul de Bărăgan *sonorizează spațiul* cu cântecul lui, care devine o *dimensiune muzicală* a spațiului şi *cosmizează* vocea prin pauzele, lungimile, anonimatul şi virilitatea ei.

Căci omul de Bărăgan n-are în cântecul lui nici ceva de *manea* turcească – deşi lungeşte vocea, el e viril, aspru, cosmic – n-are nimic nici din muzica de prețiozități minore a omului de podgorie, nici din *marşul* ardelenesc.

Omul de Bărăgan cântă ca să se înfrățească cu stepa, ca să dea respirație stepei, cântecul lui e palpitarea branhiilor stepei.

Până şi copiii de Bărăgan cântă aruncând vocea, din toată ființa, *infinitului.* Ca nişte lupi ce se măsoară, fără să ştie, cu nesfârşitul.

1936

Vezi „Foaia învățătorului", nr. ianuarie – februarie 1936: cântece colecționate şi publicate, din îndemnul nostru, de V. Voiculescu (am pus-o la cărți despre mine).

Cântecele de Bărăgan au două caracteristici:

1. măsura elastică şi tărăgănată;

2. icniri sporadice, ca urlete de lupi în stepă, prin cari omul parcă vrea să se degajeze un moment de povara imensității spațiale.

Mai 1935

Folclorul muzical ai Bărăganului (să vorbesc cu Vulpescu; vezi în cartea lui) e în acord cu Bărăganul: muzica largă, ondulată larg – aproape orizontală –, matematic-nostalgică, hăuind a singurătate, cu ceva dinaintea apariției oamenilor în cosmos parcă, cu duioşii virile, sugerând spațiu şi singurătate; ori, prin izbucnire a energiei mult timp reținute, melodii sălbatice, de ritm tare şi des: „țigăneasca" şi altele.

Mai 1935

„Gândirea", mai 1935, p. 226[49]: numai că la români nu e nici o deznădejde că nu-şi vor putea atinge ființa; vorbesc de românii din Bărăgan, cu o *împăcare cu natura,* identificându-se cu infinitul. Cântecul e larg, ondulat, are şi el ceva de infinit şi ceva uşor nostalgic, dar nu e nici un chin; acesta e la ruşi.

Românul e împăcat cu natura şi nici nu vrea să călătorească, fiindcă ştie că centrul e pretutindeni, dacă el se găseşte în adevăr în realitate, şi el are sentimentul că e încadrat în *real.*

Pag. 227: pe Bărăgan nu prea e doină. Patria doinei e plaiul. Doina e prea subiectivă, lirică, personală pentru Bărăgan, iar, pe de altă [parte], e prea reținută; omului de Bărăgan îi trebuie ori o muzică impersonală, ori o muzică de izbucnire barbară.

Manelele turceşti s-au putut localiza pe Bărăgan şi fiindcă se potrivesc puțin cu nostalgicul plutitor al omului de Bărăgan.

1936

Versurile populare se dislocă uşor (parcă ar avea *logică inelară)* dintr-un complex, dintr-o poezie, şi intră în altele; de aceea găsim aceleaşi versuri populare cari au intrat (câte 2-3, ori mai multe) în multe poezii.

De aceea versuri de munte, de păstori, au intrat şi în poezii de Bărăgan (plaiurile rămâneau o obsesie pentru românul stabilit la câmp – cel puțin un timp).

1938

Vocea pe Bărăgan călătoreşte. Cântecul pe Bărăgan parcă e o dimensiune a aerului. Omul pe Bărăgan cântă cu toată gura.

1939

Omul de Bărăgan nu cântă cu gura „rotundă“ (cum zice „Prinţesa“), ca oamenii preţioşi, de saloane, ci cântă cu gura total deschisă, generos, cosmic – parc-ar cânta o stihie.

Cântecul pe Bărăgan e ca o stihie melodică, ca o dimensiune a atmosferei şi are marea calitate de a *călători* (sunetul omului de Bărăgan călătoreşte chiar dacă nu e tare. Compară cu sunetele puternice, dar cari se opresc brusc).

Cântecul pe Bărăgan e mai anonim ca oriunde, e ca o incantaţie a atmosferei – ori e ca al unui lup de stepă.

1935

Cântecul specific Bărăganului e cel pe care-l cântau alde Tistu, Vulpescu la Paris? Nostalgie naturistă şi resemnată?

Vezi cuvintele. Să vorbesc cu Vulpescu şi cu Folescu; şi cu Niculescu; şi cu Andrian.

Martie 1934

Vezi muzica şi dansurile de pe Bărăgan:

De-am avut, de n-am avut,
Am făcut ce am putut...

Ce frumoasă mândrie interioară şi ce bărbăţie! Şi asta o spune o femeie – o văduvă. Ce dovedeşte asta? Că Bărăganul creşte oameni *virili*. Până şi pe femei le virilizează.

(Vezi în Niculescu-Varone – să-l întreb; şi în Vulpescu; şi în colecţia de poezii populare; G. Dem. Teodorescu a cules la Brăila.)

Octombrie 1973

De-am avut, de n-am avut,
Nimănui nu am cerut;
Am făcut ce am putut,
Nimenea nu m-a ştiut.

Acestea sunt versurile unei femei mândre de pe Bărăgan, rămasă singură (să le citez).

Mai 1976

Demnitatea solitară a femeii din câmpia Bărăganului:

De-am avut, de n-am avut,
Nimănui nu am cerut;
Am făcut ce am putut,
Nimenea nu m-a ştiut.

Întinderea solitară a câmpiei Bărăganului dă demnitate.

Pentru caracterizarea spaţiului Bărăganului este semnificativ dansul *Tigaia* (deci nu spaţiul horei, cum zicea R. V.). Un dans jucat de patru persoane, cari formează o elipsă vie de corpuri unduioase, mişcându-se în jurul unui centru şi dând iluzia unui cerc în mişcare. O iluzie optică, mai mult, ontologică. Greu de descris pentru cine n-a văzut acest dans (să-l întreb pe pr[eotul Nicolae] Constantin).

De aici se poate pleca pentru a-l completa pe Blaga. Spaţiul de deal-vale (mioritic) este mişcarea în *succesiune*, în timp, oarecum; Bărăganul e mişcarea în *simultaneitate*, în spaţiu, oarecum. S-ar zice că spaţiul mioritic şi cel al Bărăganului amintesc de Heraclit şi de Parmenide, uniţi într-o sinteză românească (dar un Parmenide nu *inert* şi un Heraclit nu cu cicluri).

Astfel, spaţiul de deal-vale şi spaţiul Bărăganului completează viziunea românească a Existenţei cosmice (şi adaugă, prin religie, şi viziunea existenţei metafizice).

1933

Dansuri *(Tingirea)* şi cântece *(Ah, bordei, bordei...)* de Bărăgan. Să vorbesc cu Nică, Dionisie, cu lăutari.

Când cântă ţăranii pe Bărăgan, parcă sunt nişte lupi de stepă. Cântecul nu are ecouri – pe Bărăgan nu există ecoul, *nu există întoarcerea*, fenomenul e numai *o dată* şi e etern, într-un fel, nu se întoarce ca ecou; deci, pe Bărăgan nu e *contrazicere*, până şi ideea de contrazicere e inexistentă. Pe când la deal, [la] munte sunt ecouri şi oamenii se contrazic uşor. Pe Bărăgan natura nu contrazice, ci absoarbe şi eternizează; şi nici oamenii nu se contrazic şi nu-şi precizează eurile. Vă daţi seama de ce mare importanţă e acest fapt: că pe Bărăgan nu e întoarcere, nu e ecou, fenomenul există o singură dată ori e etern – căci pe Bărăgan nu sunt *pereţi*. În schimb, dacă nu au ecouri, cântecele de pe Bărăgan au *perpetuare*, călătoresc oarecum prin aer, la infinit (când se-aud lipovenii cântând în baltă ori la bostănarii, când cântă ruşii în Bugeac şi-n stepa Rusiei).

Mai 1934

Vezi *Tingirea:* ce armonios şi atrăgător e! E un *spaţiu pendular* (să-l descriu).

Septembrie 1969

Dansul *Tigaia:* e tipic pentru Bărăgan; parcă umblă spaţiul, parcă linia rotundă a Bărăganului se unduieşte graţios şi cvasi-ameţitor (dansurile nebuneşti – ca *Ţigăneasca* – sunt de la munte?).

Apostol Culea are ceva despre Bărăgan şi despre ape.

Mai 1935

Spoitoresele: acest joc (nu ştiu dacă e născut pe Bărăgan, dar e localizat admirabil pe Bărăgan) reprezintă tipic Bărăganul; căci e un fel de cerc mişcător, în care se înscriu o serie de elipse concentrice şi rulante pe acelaşi plan, dând astfel admirabil intuiţia liniei curbe şi cu volum, a *voluptăţii* cercului şi mai ales a acelui *dinamism static,* care e nota fundamental a Bărăganului.

Spaţiu şi sacralitate

Corecţia ortodoxă a personalismului. Bisericile Bărăganului. Bărăganul şi creştinismul. Bărăganul şi moartea

Martie 1936

Bărăganul e acultural. La acest fapt se adaugă că şi ortodoxia e aculturală (vezi Keyserling, *Sur l'art de la vie,* p. 288); ceea ce face ca românii să fie aculturali?

1936

Aşa cum de ortodoxie s-a spus (vezi [Rădulescu-]Motru) că, prin impersonalismul ei, a împiedicat pe români să-şi vădească anarhia, tot aşa şi Bărăganul, prin *apersonalul* şi *alimitatul* lui, e binevenit pentru a stinge personalismul românesc.

Deosebirile dintre personalism, literatură şi minorism; ortodoxia nu formează personalitatea; tot aşa şi Bărăganul: lasă sufletul să dormiteze, cu mari forţe şi nostalgii în el, ceea ce duce la vag şi, la ocazii, la răbufniri *primare, de un orgoliu cosmic* (vezi Crainic şi Nae I[onescu], orgoliul lor enorm, bărăganic).

August 1933

Creştinismul a adus personalism şi absolutism metafizic: fiece om, şi *mai ales cel comun,* vrea să fie *absolut* şi nemuritor: nu spune creştinismul că eşti nemuritor şi că *orice suflet e un absolut?* (Vezi Pârvan, *Marc Aurel[iu],* p. 232-233.)

Martie 1933

Împac religia cu Bărăganul? Dar Comenius, Bonaventura?

Creştinismul în *mijlocul naturii* impersonalizează (vezi asceţii, sihaştrii, cari trăiesc cosmic religia).

Creştinismul în mijlocul societăţii personalizează: în Apus s-a născut personalitatea.

August 1933

Omul e totul, pentru el au fost făcute *toate;* Dumnezeu grija omului o are, sufletul e rupt din Dumnezeu, omul e scopul creaţiunii (vezi şi la stoici, Pârvan, *Marc Aurel[iu]*, p. 100. nota. Vezi şi Weber, [în] *Istoria filozofiei).*

Cum nu era să iasă personalismul *modern* de aici?

Bărăganul nu e aşa. Natura *îl face pe ţăran* impersonal. El nu vrea (şi nici nu se gândeşte la asta) legi speciale *pentru om* ori pentru om şi Dumnezeu.

De aceea apusenii taie animalele; iar Descartes le declara maşini.

Creştinismul viitorului va trebui să fie mai puţin personalist, din punct de vedere moral, iar din punct de vedere teoretic, mai ştiinţific.

Noiembrie 1941

Pe Bărăgan îţi găseşti *liniştea*, împăcarea metafizică. De ce? Fiindcă *scapi de obsesia timpului, a istoriei*. Neliniştea e dată de istorie, de timp. Înţelepţii trăiesc pe deasupra timpului. (Când mergeam la Ruşeţu, în 1931–1932, parcă eram în eternitate. Era arhaic, măreţ! O căruţă a trecut încet pe lângă noi; a venit din nesfârşit şi a trecut în nesfârşit.)

Septembrie 1933

Să studiez problema tragicului – cu problemele anexe – şi Bărăganul.

Septembrie 1933

Omul ori n-are intelect superior, ori, dacă are, e *tragic* sau *pesimist* (vezi Pârvan: gândul este funebru, filozofia e tragică).

Dar Bărăganul dă *intelect înalt*, fiindcă dă infinitul, perfecţia, lărgirea personalităţii, dar fără anarhie, ori îl păstrează, fără a da tragic-funebru.

Interesantă perspectivă pentru a arăta valoarea Bărăganului (dezvoltare).

1939

Să vorbesc de bisericile de Bărăgan: mari, luminoase, ca nişte saivane sacerdotale; pe Bărăgan nu e biserică de lemn ori de piatră, mică, înghemuită, nu e biserică-sihăstrie ori peşteră. Ci e biserică mare, geometric-luminoasă, înfrăţită cu Cosmosul.

Pe Bărăgan satele sunt *noi* şi *mari*. Biserica de Bărăgan e mare, dar anonimă, nu e personalistă. În Moldova bisericile sunt mici, dar personaliste; bijuterii artistice. La bisericile de Bărăgan nu primează arta, ci aerul anonim, cosmic.

De altfel, să vorbesc odată de *anonimatul* Bărăganului, nepersonalismul lui, acesta punându-şi pecetea în toate manifestările de viaţă şi [în] valorile culturale ale Bărăganului.

Ianuarie 1936

Bisericile cari cuprind cel mai mult spaţiu *sunt cele de Bărăgan*. Cele de munte sunt pe vârfuri, au ceva trufaş, parcă ar fi în *afară de spaţiu*. Cele de deal sunt în vii, sunt mici, n-au spaţiu.

Cele de Bărăgan au un ocean de spaţiu în jur, care năvăleşte pe ferestrele mari; sunt mari fiindcă sunt noi, în sate noi, şi *mari* – satele de Bărăgan sunt mari şi noi, au ceva colonial, iar ferestrele sunt mari şi albe; nu au vitralii.

Iulie 1935

E o înrudire adâncă între biserică şi pădure, atât în ceea ce priveşte religiozitatea şi pădurea, [cât] şi *arhitectura* bisericilor şi pădurea.

Primii idoli şi temple au fost în păduri? În pădure simţi nevoia să te închini; câmpul e *cosmizant* şi vag. Pădurea dă şi *frayeur*, teamă (respectuoasă), şi te îndreaptă spre Dumnezeu – şi dă măreţie (vezi şi „La vie catholique", 13 juillet 1935, p. 6: *La cathédrale et la forêt)*.

Bisericile s-au făcut după *catacombe şi păduri* (cele dintâi locuinţe stabile ale oamenilor).

Septembrie 1933

Bărăganul dă geometrizarea mistică a fiinţei.

Septembrie 1933

Pot lăuda Bărăganul fără să cobor creştinismul. Căci Bărăganul e *impersonal*, e adânc, armonios cosmic, dar e fără istorie, fără cultură. Aistoric, aeonic, acultural.

E netragic.

E nepesimist.

E ceva adânc, perfect, un scop în sine.

Dar cât rămâne Bărăgan pur, nu produce cultură. Dar noi vrem cultură! Deci, vrem creştinism, vrem tragic etc. Însă avem nostalgia Bărăganului şi, când cultura ne oboseşte şi devine insistentă, ne ducem să ne refacem în Bărăgan.

Şi mai recomand Bărăganul şi [pentru] ca, *din când în când*, să ne corectăm personalismul; *ceva din Bărăgan* trebuie să păstreze cultura.

Religia are ceva din Bărăgan: virilul, infinitul, eternul (numai că sunt *umanizate).*

August 1934

Guignebert se plângea de monotonia slujbei religioase, a *Evangheliilor,* fiindcă nu înţelegea nimic. Tot aşa, oamenii se plâng de monotonia Bărăganului.

În realitate, nimic nu e mai adânc şi mai permanent *inedit* decât religia şi Bărăganul: infinitul transcendent şi infinitul cosmic (Guignebert Charles, vezi Sterie Diamandi, p. 251-270).

Octombrie 1960

„Que d'eau, que d'eau"[50].

Liturghia şi Guignebert; şi doar e vorba de un specialist în ideea creştinismului. Dar, dacă n-avea coardă!

1932, 1933

Bărăganul şi moartea

Pe Bărăgan admiţi moartea; chiar cu o voluptate frumoasă, obiectivată, dacă ai un *suflet de Bărăgan.*

Căci nicăieri nu poţi trăi mai bine forma nemuririi prin absorbire în infinit şi în natură, ca pe Bărăgan.

Să dezvolt cele două idei: nemurirea are valoare numai dacă e nemurirea formei tale individuale, ori nemurirea are un sens chiar dacă e sub forma nemuririi tale *impersonale,* adică a reintrării în curentul marelui Tot? Da, admit *ultima nemurire.* Numai egotiştii ori individualiştii ţin la nemurirea *personală* Oare *individuarea nu ne-a adus destulă durere aici, pe pământ*, mai e nevoie s-o dorim şi pe lumea cealaltă? Dorinţa nemuririi personale nu e un romantism individualist?

Şi totuşi, ce durere e în această problemă, *ce rătăcire a minţii e să mori personal definitiv!* Nu e vorba numai de individualism aici. Ci de o *raţionalitate* a minţii noastre. Dacă mori de tot ca persoană, nu ştii ce rost logic mai are lumea. Fiindcă, dacă tu, ca *persoană,* eşti ceva neesenţial în lume, o formă trecătoare, atunci şi logica umană e ceva accidental şi, deci, noi nu mai înţelegem nimic din rostul lumii acesteia.

Raţionalitatea logicii şi a lumii sunt, deci, legate de nemurirea personală, măcar a esenţei persoanei tale. Aici e valoarea creştinismului, care oferă nemurirea personală.

Şi totuşi! Tot logica ne spune că e greu de admis nemurirea personală. *Aici e încă o contradicţie* a logicii; ea nu poate dovedi nemurirea personală; şi legitimitatea ei e legată de eternitatea ei, într-un fel, de nemurirea personală umană.

Religia e, deci, chemată să satisfacă chiar logica, depăşind-o.

Dar tot aici e şi valoarea Bărăganului; fiindcă el te împacă cu intrarea în natură, cu *nemurirea impersonală.*

El nu-i nici ştiinţă, nici religie. E ceva unic. Bărăganul te împacă cu moartea, fiindcă te introduce *încă din viaţă*, în viaţa, abstractă şi globală în acelaşi timp, a naturii.

Aici e şi *valoarea ştiinţei,* care şi ea te *împacă cu moartea individuală şi cu nemurirea impersonală,* dar nu pe cale de intuiţie directă, cum o face Bărăganul, ci pe cale de argumentare logică; deci, indirect; deci, mai greu de admis. Ştiinţa e contradictorie aici: îţi dă conştiinţa de sine, şi-ţi ia totodată speranţa în nemurirea personală. Ştiinţa nu-ţi dă conştiinţa de sine decât pentru a-ţi da conştiinţa suferinţei tale, a tragismului tău, a morţii tale. În momentul când îţi dă conştiinţa de sine, îţi dă şi conştiinţa suferinţei tale.

Religia de asemenea e *contradictorie;* pe de o parte, îţi *cultivă umilinţa, sacrificiul, iubirea;* pe de alta, îţi cultivă *individualitatea,* făcându-te să te gândeşti la nemurire şi la mântuire. Poate fi ceva mai ascuţit *personal* decât gândul continuu al *mântuirii?* Dar, pentru creştinism, sufletele umane *sunt primordial, metafizic date ca atare, adică individuale. Individuarea, după creştinism, e ceva metafizic, esenţial.* Individul, după creştinism, nu poate dispărea niciodată, intră în rai sau în iad; dar niciodată nu te poţi stinge, nu poţi muri, nu te poţi elibera. Eşti condamnat sau să huzureşti în rai, sau să te chinuieşti în iad.

Poate că tocmai prin acest *personalism* al creştinismului el este mai valoros pentru oameni. Atât e de adevărat că în creştinism e şi personalism, încât sunt suflete adânc creştine, modeste, cari renunţă de fapt la *promisiunile* personaliste ale creştinismului; am văzut oameni cari fac numai bine, cari se închină lui Dumnezeu, dar cari nu se preocupă de *mântuirea lor.* Ei renunţă deci la ceea ce e contradictoriu în creştinism, la aspectul personalist. Pe câtă vreme am văzut atâţia creştini buni contabili, cari

se gândesc mereu la *mântuirea lor,* aproape cu un fel de ferocitate spirituală.

Idee foarte, foarte însemnată; *acum îmi explic de ce Renașterea și personalismul epocii moderne* s-au născut pe lume. *Fiindcă matricea lor e însuși creștinismul.* Da, da!, un *abrutissement*[51] degenerat al unui aspect al creștinismului – vorbind *psihologic* și nu religios – este nietzsche[an]ismul. *Lucifer e conținut în înger,* chiar în creștin, fiindcă creștinul se gândește la persoana lui și, într-o bună zi, se poate gândi să pună persoana lui deasupra.

De altfel, dacă Evul Mediu a generat epoca modernă, e nu numai prin contrast, ci și fiindcă, într-un fel, conținea în el acest personalism. E logic: creștinismul cultiva un *fel de personalism transcendental.* E aproape fatal ca, la un moment dat, acest personalism și renunțe de a se mai valorifica în transcendent și să ceară valorificarea pe lumea aceasta.

Analogie cu ce zice [Rădulescu-]Motru [în] *Puterea sufletească* despre creștinismul medieval, care e creat condițiile necesare – prin înlăturarea arbitrarului și a zeilor – pentru crearea științei, ce avea să-l dărâme aproape mai târziu.

Natural, creștinismul, ca religie, e bun așa cum e, fiindcă e o religie fără nici un element personal, e inumană (să studiez *budhismul).*

În Evul Mediu prevala elementul impersonal din creștinism: durerea, sacrificiul, renunțarea, Azi prevalează celălalt element: personalismul transcendental; numai că *și-a îndreptat juisarea aici, pe pământ.* E o alternare. V-ați gândit vreodată *cât element personal dă creștinului* gândul mântuirii lui, al nemuririi personale? Gândul că Dumnezeu și Iisus se gândesc *la tine,* că Iisus s-a sacrificat pentru *oameni,* pentru tine?

Natural, creștinismul nu e valabil decât atât timp cât se păstrează echilibrul, dozajul necesar, armonia între elementul impersonal și cel personal – așa cum era în Evul Mediu. Azi e o dislocare și o deviere periculoasă. Creștinismul autentic e acesta: *impersonalism pe lumea aceasta și personalism în cer.* Impersonalismul e, deci, un *mijloc* și personalismul, un *scop.*

De aceea era fatal ca, la un moment dat, în Renaștere, atunci când oamenii începeau să se îndoiască de e o lume viitoare, să pună personalismul ca scop pe lumea aceasta. Căci scopul intim rămânea același. *Idealul personalității* e ceva *specific modern.* El nu a fost în antichitate, sau cel puțin n-a fost ca azi.

De ce? Fiindcă trebuia să fie creștinismul Evului Mediu ca să-l creeze.

E semnificativ că filozofii cei mai specific creștini (Kant și autonomia individului; Leibniz și *monadele individuale;* Rousseau și egalitatea sacră a oamenilor; Descartes și bunul simț personal și nemurirea...) sunt și cei mai personaliști, *în fond,* în doctrina lor. În *acest sens,* știința modernă și personalismul modern derivă din creștinism: până la iluziile panlogismului și panpsihismului metafizic (Hegel, Fichte...); în antichitate, acestea n-au fost.

Până și pesimismul îl putem deriva din creștinism, adică din setea de fericire absolută și eternă – concepută de creștinism, dar constatată de știință că nu se poate realiza *aici;* în momentul dispariției credinței în viața viitoare, era fatal să [se] creadă în *pesimism.* Căci creștinismul obișnuise lumea cu idealul unei fericiri absolute, de un perfect romantism metafizic; anticii și orientalii nu apăsaseră asupra acestei idei de fericire absolută.

(Să studiez și să descriu imaginea absolută pe care creștinismul și-o face de fericirea din cer, de huzurul divin, în rai; nu e și asta o supremă eudemonie[52]? Etc., etc. Să continuu studierea acestor idei, deocamdată provizorii.)

Bărăganul dă impersonalizare virilă. El dă stingerea individuării, pe de o parte, dar, pe de alta, dă realizarea cosmică, anonimă, un fel de *extaz infinit obiectiv,* dă o stare în care moartea nu mai are nici un sens. Cimitirele mici, trecătoare, de pe Bărăgan, cu cruci de lemn, sunt *simbolice.*

Extazul Bărăganului e în același timp mistic și matematic; *altă antinomie valoroasă.* E deci misticism, dar și *claritate pozitivă* totodată, nu are nimic din transa și suspectul misticismului de altă natură. Structura celui ce contemplă Bărăganul are ceva din atitudinea metafizică și structura *astronomului filozof.* Acesta admiră mut, impersonalizat, într-un fel de misticism matematic, infinitul spațiului cosmic și armonia lumilor siderale; la fel e și cu *Bărăganul.* Numai să fie un Bărăgan *pur,* mare, fără case, [fără] reliefuri (să dezvolt).

Cei ce iau întâi contact cu Bărăganul sunt apucați de un fel de panică metafizică, le e frică de *plictiseală* și de *moarte.*

Bărăganul dizolvă, resoarbe *formele individuale:* de aceea orășeanul, citadinul e apucat de o groază pe care n-o înțelege când e pe Bărăgan: cică nu vede „decât cer și pământ".

Niciodată nu se pot vedea mai bine artificializarea, individualizarea dusă la paroxism și frivolizarea omului modern decât

când îl pui în fața Bărăganului; îl pui în fața spectacolului cel *mai măreț* și el zice că nu e nimic, că e *puțin*. Analogie cu acele animale cari n-au simțuri pentru vibrații prea multe de lumină ori sunet. Omul modern a pierdut unele simțuri, în acest sens. Omul modern se simte comod să trăiască și *fără cer, și fără pământ* – adică în plină și măruntă artificializare, la oraș –, dar nu mai poate suferi spectacolul, contactul nud cu cele *două elemente ale lumii, ale fenomenului, cari sunt cerul și pământul.* Omul modern a căpătat o *psihologie de struț în metafizică:* se ascunde în nimicuri, ca să nu mai vadă cerul și pământul.

Omul primitiv nu era așa; și nici țăranul nu e așa. Ei trăiesc cu *cerul* și *pământul* – cele două chei ale vieții – și viața lor e altfel. *Normal* ar trebui să fie ca *harul,* suprema fericire, să fie să fii pus în fața cerului și a pământului, în chip direct: poate fi un spectacol mai măreț și mai liniștit?

Fiindcă el simte că piere ca individ istoric, ca individ pur și simplu. Un astfel de orășean poate, cu timpul, să fie cuprins de neurastenie, de nebunie, dacă e ținut pe Bărăgan mult timp.

Și totuși, pentru cei ce au suflet de Bărăgan, chiar dacă nu s-au născut pe Bărăgan, această intrare în Totul întins e o fericire. Chiar și pentru *unii dintre ceilalți,* dacă persistă și-și fac educația, vom vedea că de la un timp panica dispare și încep să trăiască voluptatea impersonală a infinitului. Panica în fața Bărăganului e o panică de găină în fața Cosmosului.

Bărăganul, deci, la început, îți stinge personalitatea, viața din tine, dar apoi îți dă o trăire suprem virilă și impersonală. El dă altă formulă metafizică decât religia creștină, într-un fel.

Țăranul de pe Bărăgan are un fel de spiritualitate înaltă, are un fel de păgânătate de o supremă spiritualitate și impersonalitate. E țăranul cel mai profund mistic și mai clar totodată din România, cel mai *imobil,* mai greu de deplasat, și care are totuși cea mai mare energie când izbucnește. Ibrăileanu n-are dreptate când spune că munteanul e politic; politic, citadin e moldoveanul. Revoluțiile le începe moldoveanul, dar le continuă și le face munteanul.

Dar cum împac Bărăganul (cu ce am zis mai sus) cu creștinismul? Să studiez chestiunea (să studiez și felul de creștinism al țăranului de Bărăgan). Iată două soluții (să caut însă și o alta, dacă se poate, care să solidarizeze mai mult Bărăganul cu creștinismul):

1. tot ce e valoros pentru oameni e și personal, și impersonal; așa e știința (vezi mai sus), așa e arta (care dă voluptate personală și uitare de sine), așa e religia creștină, așa e Bărăganul;

2. toate lucrurile mari, toate realitățile *meridionale* ale vieții, ale existenței, sunt *antinomice:* arta dă iluzie și realitate, e și vis și realitate; știința e logică, explicativă, și e mută în fața metafizicii; religia predică umilința și fericirea personală. La fel și Bărăganul.

De ce lucrurile mari (și am putea număra aici și *omul ca atare,* care e păgân și suflet egoist și altruist) sunt antinomice? Fiindcă ele *ating realitatea ultimă,* iar realitatea ultimă e contradictorie pentru înțelegerea umană.

Există deci două feluri de contradicții: 1. cele ale fenomenelor, cele cotidiene, *dinăuntrul* științei, și cari dovedesc neștiința noastră în acea chestie ori minciuna - contradicții provizorii, cari sunt ceva inferior; și 2. contradicțiile ultime, cari sunt tocmai dovada marii realități a supremei valori. Așa sunt Religia (toate religiile? să analizez), Știința, Arta (dar filozofia?) și așa e și omul; și așa e Bărăganul.

O religie care n-ar avea nici un element personal ar fi orice, numai religie nu. Religie înseamnă *Dumnezeu,* o ființă cu ceva personal, iar Dumnezeu implică pe *om,* deci personalitatea umană.

În Bărăgan simți că ce e mai bun în tine, adică ce e mai esențial, mai generic, nu e nimicit.

Durerea și nemurirea (adică problema lor) au născut filozofiile și religiile. Bărăganul oferă și el o soluție la aceste probleme. O soluție care e o filozofie, o religie, o artă – implicate, topite în aceeași atitudine[53].

Antinomiile Bărăganului

Nouă sinteze ale antinomiilor. Cea mai însemnată antinomie a Bărăganului: finit – infinit. Alte antinomii

1932

Bărăganul e pentru mine nu numai supremul deliciu, dar şi o problemă.

1933

Bărăganul se poate studia, deci, din punct de vedere logic (antinomiile), dar şi din punct de vedere moral.

1

Martie 1932

Cum se explică farmecul intens şi misterios al Bărăganului?

El e o realitate spirituală bogată şi tare. Şi e aşa fiindcă implică anume sensuri adânci şi o serie de antinomii foarte creatoare – sensuri şi antinomii de cari nu-ţi dai seama, dar ele sunt *efective* asupra sufletului tău şi se înglobează într-o unitate logică şi psihică tot aşa de completă, de perfectă, ca şi un corp geometric.

Asupra acestui fapt trebuie să ne oprim mai mult: sunt multe stări sufleteşti valoroase în noi şi cari par foarte simple ori par inconştiente – şi totuşi, la formarea lor ori la fiinţa lor actuală au fost ori sunt un complex bogat de judecăţi şi raţionamente semi-conştiente, subconştiente aproape. Până şi la baza mecanismului vederii au fost o serie de judecăţi. (Vezi şi alte exemple în psihologie; fără a vrea să zic că *instinctul* e condensarea atavică a unor raţionamente de altădată, cum zic unii psihologi.) Însă nu cunosc un exemplu mai bogat şi mai subtil în care starea sufletească să fie determinată de mai multe, mai inconştiente şi totuşi mai subtile raţionamente decât în contemplarea Bărăganului, a unei câmpii, [a unei] stepe (să compar şi cu descrierea Saharei).

Sentimentul naturii în general e provocat de asemenea multe raţionamente de subsol. Cine n-are sentimentul naturii înseamnă că e sărac în asemenea raţionamente vagi, deşi poate fi un logician clar, perfect. E rău dotat ca gândire complexă, dar de

culise, ale sufletului. Şi câte stări sufleteşti ale noastre nu implică asemenea sentimente de clar-obscur psihic! Nici nu bănuim.

Iată o serie de antinomii pe cari le-am putut stabili până acum:

1. Bărăganul e un infinit – şi totuşi e un infinit *concret,* deschis în faţa ta; o antinomic fecundă.

2. Din cea de mai sus decurge o altă antinomie, cu o mare valoare *poetică,* fiindcă infinitul concret există, e ceva *real.* Dar fiindcă e infinit, ţi se pare că e ceva ireal, o mare şi nesfârşită realitate; de aici, caracterul oarecum straniu, ireal, poetic, al Bărăganului. E o luptă între *realitate* şi *irealitate,* e confluenţa tainică între real şi ireal, e o sinteză unică şi enormă de real şi ireal. Nu e aici însuşi principiul operei de artă cu caracter major?

Bărăganul e o muzică mută, spaţializată, uniformizată, e esenţa muzicii, fără haina ei sonoră, e muzică în stare *pură* (şi de aceea nu mai are nevoie de sunet). Bărăganul te pune în faţa metafizicului pur (vezi Schopenhauer), direct şi fără evoluţie; nu mai e nevoie de evoluţie, tocmai fiindcă eşti în posesiunea realităţii totale şi ultime. Bărăganul e o muzică fără sunet şi fără devenire, o muzică majoră.

3. O antinomie subtilă, înrudită cu cea precedentă, dar nu identică: Bărăganul nu-i *nimic* şi totuşi e *tot.* Despre el se poate zice însă, cu mai multă dreptate decât zicea Fröbel despre sferă: „Nici un unghi, nici o linie, nici un plan, nici o suprafaţă nu se arată în ea şi, cu toate astea, ea are toate punctele şi toate suprafeţele“ (Compayré, *Histoire de la pédagogie,* p. 379).

Bărăganul nu e punct, linie, figură geometrică delimitată, nu e *nimic,* şi totuşi e *totul,* fiindcă e infinitul şi infinitul cuprinde totul.

Antinomia aceasta nu e cea precedentă. Acolo ţi se părea ideal tocmai fiindcă e infinit. Aici ţi se pare *totul,* tocmai fiindcă e infinit.

4. Din punctele 2 şi 3 decurge o altă antinomie, mai particulară, subtilă, de o mare valoare poetic-filozofică. Bărăganul cuprinde o antinomie ce rezidă în una din însuşirile lui, aceea de infinit. Fiindcă e infinit, e *ireal.* Dar fiindcă e infinit, e *tot.* Din atributul unic de infinit, decurg două concluzii *contradictorii şi totuşi solidare,* solidare în ceva viu şi armonios şi tocmai de aceea creator. Fiindcă sunt *solidare,* de aceea sunt creatoare, duc la o armonie *superioară şi vie.*

5. Bărăganul are ceva arhaic, bătrân în el, ca vremea – şi totuşi e ceva virgin, tânăr. Altă antinomie, deci.

6. Bărăganul e *metafizic;* şi totuşi e o *împăcare deplină.* Asta e poate antinomia cea mai fecundă. Contactul cu metafizica, de obicei, nelinişteşte; dar Bărăganul e o împăcare. Şi nu împăcare în platitudine ori în uitare, ori în absolut estetic (ca în artă), ci o confundare într-un metafizic pur, într-o infinită geometrie a liniştii.

Pe Bărăgan nu e nici neliniştea majoră de la munte, nici neliniştea majoră şi uneori aproape patologică de la mare, nici neliniştea (mai bine zis: agitarea, *vibratilitatea)* amabilă şi superficială de la dealuri.

Imensa valoare a Bărăganului e că este un *bien-être*[54] *metafizic,* un *bien-être* sublim şi liniştit, sublimat şi totuşi cu senzaţie foarte reală, real şi totuşi foarte spiritualizat, metafizic pur. E un *bien-être* metafizic, dar nu religios, nici filozofic, nici altfel; să stabilesc câte feluri de acomodări metafizice există şi că acomodarea metafizică pe care o dă Bărăganul nu e nici cea *filozofică* (care e sau farmaceutică, sau dogmatică – cu atât mai dogmatică cu cât persistă îndoieli refulate; psihologia dogmatismului şi fanatismului, ca şi a renegatului, se pot explica admirabil prin psihanaliză, sau sceptică), nici cea religioasă (cum e?), nu e nici acomodarea prin imbecilizare. E adevărat că acomodarea religioasă uneori poate fuziona – rezultând ceva m[ai] complex – cu cea prin sentimentul naturii: Sfântul Bonaventura etc. Bărăganul dă o acomodare metafizică pură, specifică, nici filozofică, nici religioasă, nici artistică, dar având poate ceva din toate acestea.

Bărăganul e infinit şi din cauza asta nu mai ai chinul începutului şi sfârşitului lumii, [al] realităţii în spaţiu; Bărăganul e etern şi din cauza asta nu mai ai chinul schimbărilor istorice, în timp, al morţii şi al dorinţelor. De aceea mai ales, Bărăganul e o acomodare metafizică.

E o acomodare nici păgână, nici acreştină, ci ceva unic, specific.

7. Pe Bărăgan eşti *sigur* – şi totuşi, parcă, cel puţin uneori, nu mai e gravitaţie.

Pe Bărăgan ai sentimentul securităţii, al securităţii cosmice; ai infinitul orizontal sub picioare. Nu e acelaşi lucru pe un pisc de munte, pe mare, într-o vale. Într-o vale cel puţin, piere total orice idee cosmică – e platitudine, orizont de cârtiţă. Pe când eu aici vorbesc de siguranţa *cosmică,* nu de cea morală, nici de cea a

trupului tău. Ci de siguranţa că realitatea ca atare e ceva *solid,* stă pe loc. E o siguranţă cosmică, fiindcă e un infinit plan sub tine şi ai *viziunea cosmică* pe Bărăgan. Nicăieri ideea de Cosmos nu e mai prezentă ca pe Bărăgan. De ce? Fiindcă vezi infinitul globului, al aerului, şi fiindcă vezi perfecţiunea geometrică sferică. (Unde a scris Humboldt *Cosmosul,* cartea lui, ori are alt titlu? El parcă a scris-o după o călătorie prin câmpiile Americii.)

Şi totuşi, pe Bărăgan se sublimează *gravitaţia.* Parcă eşti în aer, în spaţiul astral, pe un disc infinit în Cosmos, în Univers. Se pierde forţa de gravitaţie. Parcă simţi *toată planeta sub tine,* deci e ceva *fragil,* cosmic, dar major.

Interesant: pe Bărăgan ai sentimentul *planetei.* Trăieşti eul planetar (dacă se poate, pentru aceste idei, să citez, ca explicare, ceea ce au simţit vag cei ce au descris Bărăganul; să caut pasagii). Aşadar, pe Bărăgan ai sentimentul siguranţei în spaţiu – e ceva analog cu ideea aceasta: nu m-ar dispera problema metafizică – ori m-ar dispera mai puţin –, nu m-ar dispera faptul că nu ştiu ce e cu realitatea generală, dacă cel puţin *viaţa ar fi infinită;* nu ştiu ce e cu lumea, dar cel puţin să ştiu că lumea de azi va ţine la infinit, că voi trăi la infinit. Şi nu e vorba aici de faptul că nu vreau să mor, ci de ceva pur intelectual – şi totuşi, e un fel de dulce şi gravă înfiorare de nesiguranţă: te simţi în spaţiul cosmic. Cel puţin când tot Bărăganul e acoperit *uniform* de zăpadă. Şi se pare, la un moment dat, ca o tipsie imensă, ce, printr-o minune sau întâmplare, s-a pus în echilibru, dar e posibil oricând să se răstoarne în hăul cosmic.

8. O interesantă antinomie: pe Bărăgan te simţi mai tare, mai crescut, şi totuşi impersonalizat, în mare parte. Peisagiul moldovenesc te personalizează (vezi tipuri *à la* Ralea), te face fleac personalist. Moldovenii sunt mai personalişti, politicieni teoretici, zăcaşi, cei din Muntenia sunt calmi, sau violenţi la răstimpuri; ca o apă domoală, cu cascade mari pe alocuri, pe când moldovenii sunt ca un pârâu spumegos, ce sare din cascadă în cascadă; sunt ca nişte zeişori mici şi *pétillants*[55].

Aici, pe Bărăgan, scapi de durerea individuării (vezi în Schopenhauer ce înseamnă asta şi la budhişti, mai ales), dar nu *distrugându-te,* ci crescându-te, dilatându-ţi, mărindu-ţi limitele aproape la infinit (şi micşorându-ţi densitatea, totodată). Deci, aici scapi de durerea individuării, dar nu după reţeta lui Schopenhauer, ci confundându-te în *Voinţă.*

Lucru însemnat însă: aici nu simți această Voință ca pe ceva dens, fatal-opac, chinuitor, ci ca pe ceva geometric, senin, misterios, însă cu un fel de limpiditate de misticism; misticismul Bărăganului e tocmai în perfecția echilibrului, a formei geometrice. În definitiv, ce *poate fi mai misterios decât o sferă?* Sfera e totodată simbolul suprem al rațiunii și al misterului. (Foarte interesant; să dezvolt.) Asta se aplică și Bărăganului, sfera orizontului și sfera cerului le ai veșnic în față, umbli și ele rămân aceleași, fiindcă, vorba lui Pascal, centrul se muta cu tine, e pretutindeni. *Rețeta* e, *deci, inversă aceleia a lui Schopenhauer* (teză interesantă).

În această eliberare din individuare prin Bărăgan, e ceva din misticismul creștin, pe de o parte, din misticismul budhist, pe de alta. E ceva optimist și sublim. E o *anonimizare* a ta. *Bărăganul anonimizează* mai mult decât orice alte peisagii; românii sunt mai revoluționari în Ardeal, în munți, ori în Banat – Oltenia. 1907 a început în Moldova – dar era, fatal, fără adâncime, căci energia o au muntenii. Ei fac politica *reală* – moldovenii o fac de laborator și vorbe. Dar nu e o *confundare totală*, o depersonalizare totală (și aici e valoarea).

9. Altă antinomie: în Bărăgan îți dai drumul, te uimești, nu mai simți contradicțiile dureroase din societate (ceea ce e o mare voluptate, e o răzbunare impersonală, o eroziune, o revenire la eul tău prim, la libertate), e o expansiune mistică – și totuși, e ceva *disciplinat*. Geometria Bărăganului, perfecțiunea formei, imensitatea peisagiului te disciplinează fără să-ți dai seama. Sufletul tău e ca un fluviu, ce curge pe o matcă largă. E mare ca un fluviu și disciplinat ca un fluviu.

În Bărăgan eul tău se simte liber și mare, și totuși disciplinat de la sine, un fel de libertate clasică; *o sinteză de romantism și clasicism.* O personalitate liberă, mare și totuși armonioasă – curioasă disciplinare a sufletului –, deși *ești în afară de societate, fără nici o pasiune.* Nu este asta suprema *fericire* și suprema *personalitate,* realizare extremă a ta și echilibrare a ta? Foarte valoros. Acest sentiment îl ai pe Bărăgan și de aceea ești fericit – o fericire care n-are în ea nimic plat.

Pe Bărăgan ești cu eul crescut – dar fără nici un *imperialism* (vezi, la [Rădulescu-]Motru, psihologia eului primitiv).

10. Bărăganul e misterios și totuși e clar. Misticismul e sau întunecos, sau lucid. Dar luciditatea lui, când e, este unilaterală, subiectivă, irațională. Pe când misterul Bărăganului are o mare *obiectivitate și limpiditate.* E mistic Bărăganul fiindcă e infinit și

perfect. E circular, sferic. Ce e mai *misterios ca perfecțiunea? Sfera* e misterul cel mai mare, și totuși, claritatea cea mai mare.

De unde vine „seninătatea mediteraneană“? Din faptul că infinitul peisagiul[ui] marin, liniștit, e senin.

La seninătatea mediteraneană s-a format spiritul elin. Acest spirit era clasic, dar avea și un romantism (deci misticism) de fond – ceea ce tocmai a făcut tăria și unicitatea culturii eline. Nici o cultura n-a atins cultura elină, fiindcă nicăieri nu s-a dozat mai bine clasicismul cu romantismul, forma cu fondul, echilibrul cu misticismul. Cultura greacă nu era nici alexandrinism de formă, nici anarhism romantic.

Dar stepa, Bărăganul au ceva comun cu marea liniștită. Atât că sunt izolate, nu au mijloace de comunicație, rămân arhaice. Etc.[56]

2

Noiembrie 1934

Bărăganul – expresie a filozoficului, spiritualului oriental, țărănesc, românesc.

Bărăganul înseamnă:

1. staticism;
2. infinit;
3. hieratic;
4. obiectivitate;
5. impersonalitate;
6. cosmicism;
7. geometricism;
8. uniformitate, repetiție.

Și totuși, pe de altă parte, mai înseamnă:

1. trăire a misterului;
2. atașare de punctul natal, *nu atât din motive lirice,* cât pentru că, ontologic vorbind, orice punct e trăirea totului. Țăranul de pe Bărăgan nu e liric, ori e [de] un lirism sub clopot, abia perceput;
3. fluiditate;
4. un fel de subiectivitate cosmică, disciplinată;
5. un fel de personalism obiectivat, un fel de animism moral, obiectiv;
6. variere în uniformitate.

La apuseni e invers: uniformitate în variere; ceea ce e mediocru, anarhic și *trist*. Să arătăm superioritatea formulei *variere în uniformitate* pentru cultură, disciplină, suflet.

Să socotesc Bărăganul ca simbolul filozofic al nostru și, în acest sens, să scriu articolul; acesta să-mi fie ideea fundamentală.

3

1945–1947

Antinomii noi ale Bărăganului:

1. Orgie a suprafeței, și totuși adâncime; se descoperă cerul. Da: adâncime, mister, astronomie. Nu luare de văl [...][57]. S-ar zice că se descoperă pentru a se acoperi, într-un fel. Și se acoperă cu infinitul și misterul.

2. Sinceritate și enigmatic.

3. Neistorie, netimp, dar prezent plenar, în care s-au închis parcă trecutul și viitorul, pentru a face un prezent echivalent cu eternitatea. De aici, *liniște*. Netimp, și totuși, timp adunat la un loc, în[tr-un] timp prezent total.

4. Gravitate melancolică*, și totuși, optimism, siguranță.

5. Plenitudine existențială și ca timp, și ca spațiu; sau pe deasupra spațiului și timpului, și totuși, nu aformal, ci plasticitate.

6. Gol-plin. Plin-gol.

7. Tăcere, și totuși, plinătate, tăcere adâncă, muzicală.

8. Imobilitate (nu ca la mare), și totuși, legănare virtuală, balansare, ceva odulatoriu (ca la o statuie în care simți viața în linia coapselor).

9. Clasicism, echilibru, nepitoresc, neromantic (vezi Péguy), și totuși, fecunditate, viață mută, *poussée*[58] romantică, nimic fixat, pedant (p. 21, Péguy: ca la mobilul moral, îndesire și absență egală).

10. Ospitalier, și totuși, distanță suverană, hermetică, invincibilă.

11. Bărăganul [e] variat ca și *Liturghia;* deci, o mai mare antinomie a lui: uniformitate, și totuși, variație; uniform – și totuși, orgie, profuziune de antinomii. Ca și când uniformitatea lui ar fi

* Fiindcă e uniformitate, fiindcă este și tot (asta-i tot?).

făcută tocmai din încopcierea diversităților, ca la spectrul solar, deci cu un *suprem* pitoresc.

12. Pe Bărăgan nu sunt „pământuri atârnate"; pe Bărăgan globul pare că e viu oarecum, că respiră încet-ondulat, că e un uriaș – uriașul prin excelență – cu viață letargică, dar profundă.

Pe Bărăgan globul pare că e viu, că respiră; el confirmă prin aceasta teoria acelor savanți cari au spus că globul are o palpitație ritmică, o respirație, *că e, deci, o mare ființă.*

(Să citesc pe Humboldt, descrierea câmpiilor, preriilor din America.)

13. Dacă pe Bărăgan e nepitoresc, trebuie să recunoaștem că e un nepitoresc măreț, *stihial,* care e tragic, ca și sirenele calcidice. De aceea unii sunt atrași de stepă și se pierd în ea – cum erau unii nordmeni atrași de ocean (și se pierdeau în el); ori ca Amundsen la Polul Nord.

Vezi, mi se pare, o nuvelă de Cisek *(Tătăroaica?),* cu cineva care se pierde în Bărăgan.

În acest sens, Bărăganul e cel mai fastuos *labirint,* deși nu are nici un culoar; e triumful labirintului fără culoare.

4

1945–1947

1. Viață interioară și exterioară.

2. Liniște și violență (vezi în Sandu-Aldea).

3. Religiozitate și păgânism cosmic: să te înclini în fața Cosmosului.

4. Dor de ducă (dor de rulare, de curgere în timp), dar simțindu-se bine în orizont; ca gârlele cari curg mereu, dar fără grabă, ca Sandu-Aldea, deci nici cu „turism", nici cu disperare: nu deplasarea romantismului disperat rusesc, ci curgere de gârlă înceată.

5. Economism și dezinteresare (aliaj bun: mocan cu cojan; deci, nu burghez): economicismul ardelean și spiritul aprig de aventură al cojanului, dezinteresarea pe care i-o dă [omului de Bărăgan] imensitatea șesului. Infinitul îl face să fie idealist, dezinteresat, *obiectiv,* n-are interesul mercantil și materialismul economic-metafizic al burghezului.

6. Mândrie și anonimat („De-am avut, de n-am avut..."); omul crescut în libertatea spațiului e mândru, ca și cel de la munte.

7. Lirism, ca la N[ae] Ionescu, şi geometrie organică. Patos, majorism.

8. Misticism şi ordine. Ortodoxie? Ea e mistică, dar staticistă şi cosmică.

Nae Ionescu trăia esenţele veşnice; ca şi rusul, care este *ubicuist*, merge peste tot, fiindcă este permanent în *tot*.

Omul care se deplasează continuu rămâne, de fapt, pe loc, spre deosebire de turist, care e mereu în afara realului.

Aventura timpului dinamic (politica punţilor rupte), tocmai fiindcă trăieşte esenţele statice (N[ae] Ionescu).

Aventura deplasării în spaţiu, tocmai fiindcă trăieşte Totul. Omul de Bărăgan călătoreşte, dar *călătoreşte cu tot cosmosul după el*.

9. Voluptatea de a se pierde în cosmos, rămânând o forţă; mineralism sau cosmicism: şi totuşi *reabilitarea* omului. Omul modern a opus infinitului extern, eul lui. Omul de Bărăgan nu e *rebel* infinitului extern, fiindcă nu a moştenit personalismul Evului Mediu. A rămas la jumătate între universalism cosmic şi personalism.

5

8 noiembrie 1969

Introducere: ca orice lucru sau valoare mare, şi Bărăganul are antinomii. E dovada valorii lui.

1. Solemnitate *şi intimitate*. În adevăr, nimic mai prestigios mai solemn, mai ritual: monoton ca o Liturghie, dar, ca şi ea, cât de variat, *în fond*, ca sensuri şi deschideri de revelaţii continui, dacă îl înţelegi. (Să pun asta la antinomia: *uniformitate şi variaţie sau repetiţie şi inedit.)*

2. *Gigantism şi anonimat* (sau măreţe şi modestie).

3. *Plinătate de sens, densitate de semnificaţie,* şi totuşi, neostentaţie. Sau; densitate şi aerare, fluiditate.

4. *Anularea punctelor cardinale, şi totuşi, cerc perfect,* nu haos, ci cosmos cu două dimensiuni (şi cu calota siderală pe deasupra).

5. Sfinx, *marele sfinx* care e Bărăganul, şi totuşi, *claritate*. El e totodată un imens sfinx, care-şi ţine ermetic secretele, şi e total deschis, fără ascunzişuri şi curse, ca acelea pe cari le au munţii, dealurile şi chiar marea.

6. *Fast şi simplitate.*

6

25 decembrie 1969

1. *Finit şi infinit.*

2. Monotonie (uniformitate?) şi complexitate. Tăcere şi muzică (muzica gâzelor, a ierburilor, a vântului); muzica tăcerii sau tăcerea muzicii.

3. Terrianism şi sideralism; în adevăr, pe Bărăgan te simţi *sigur* pe pământ (nu ca la munte, ori minor, ca la deal, ci temeinic, aşezat şi înşurubat, odihnit), dar tot pe el te simţi ca pe o planetă (nelocuită), în cer; vezi orizontul şi parcă stai pe o imensă tipsie, [ce] poate şi să se rostogolească. Cam ca pe mare, dar pe o mare liniştită; sentimentul siguranţei - dar cu o picanterie că pluteşti în aer.

4. Fatalitate şi libertate. Pe Bărăgan te simţi determinat, dar şi *respiri liber,* în vastitatea existenţei.

5. Arhaism şi eternitate: *arhaism şi prezentaritate eternă.*

6. Fluiditate şi fixitate. Atmosfera şi liniile Bărăganului au ceva fluid şi o mare transparenţă; dar, pe de altă parte, el e o geometrie perfectă (cerc) şi, ca atare, are fixitate.

7. Fiind un cerc, Bărăganul sugerează ideea perfecţiunii, în acelaşi timp însă tu simţi că eşti *unic* în vastitatea generală: deci, perfecţie şi relativitate (ca în religie).

7

4 decembrie 1971

Marea antinomie este sinteza de finit şi infinit. Schelling găseşte că asta e în natura artei (cf. Bréhier). Alte antinomii:

1. *Localism şi ubicuitate.* Pe Bărăgan, într-un sat de pe Bărăgan, te simţi omul locului, la tine acasă, dar te simţi şi un om de *pretutindeni;* şi poate mai ales de pretutindeni. Nu ca oamenii dintr-un sat de munte ori dintre două dealuri, cari se simt mai mult ai locului, ca un melc lipit de o stâncă. Aşa că n-are dreptate cel ce spunea că omul de Bărăgan e stăpânit de *dor de ducă;* el nu vrea „să se ducă“ în aventură, fiindcă e oriunde la el acasă sau, mai bine zis, pe Bărăgan e la el acasă, e ca şi când ar *fi peste tot.*

(Panait Istrati a umblat de nevoie şi fiindcă era om le port; şi grec pe jumătate. Această însuşire de ubicuitate a simţit-o, de

altfel, chiar şi P. Istrati şi ea l-a făcut să se simtă *acasă* oripeunde umbla – deşi cel mai bine s-a simţit la Baldovineşti. Tot Panait Istrati a creat cel mai sugestiv simbol al omului care umblă în spaţiul imens ca la el acasă: imaginea băiatului ce fugea după ciulini, zeci de kilometri. El zice că fugea după infinit, să prindă infinitul; de fapt, se simţea oriunde bine în acest spaţiu, *era în* infinit.)

2. *Libertate şi determinism.* Pe Bărăgan te simţi intim cu spaţiul şi totodată determinat de el. Te mişti în voie, într-o mare libertate; eul şi non-eul nu sunt în raport de opoziţie, ci de colaborare, aproape de fuziune, şi totuşi, acest non-eu îl simţi ca pe marele Domn, ca pe suveranul ontic. Interesant.

În acest fel se izvodeşte pe Bărăgan însăşi definiţia destinului: libertate şi necesitate; dar a unui destin armonios ceva ca în Spinoza, dar şi mai fluid, mai organic.

3. *Centripetalism şi impersonalism (centrifugalism).* Vezi vorba lui Pascal: „centrul peste tot şi circumferinţa nicăieri" (numai în parte se potriveşte).

Adică, pe Bărăgan simţi centrul universului unde eşti tu, dar simţi universul la infinit aproape şi eşti încadrat în el într-o obiectivă impersonalizare; două tente, două momente ce colorează ideal.

Enism şi ontism.

4. *Imobilism (linişte) şi stihialism.* Imobilul lui Parmenide; cât *parmenidism* e pe Bărăgan!

Totul *stă vibrând* pe Bărăgan; dar în alte momente se nasc mari vârtejuri (uragane), cu coloane până în înaltul cerului, *adevărate trombe* marine de praf cosmic. Fiindcă pe Bărăgan cei doi curenţi ai uraganului nu se strivesc de nimic (ca la munte, ori la deal) şi pot să se ia la trântă ca doi *voinici,* ca doi *uriaşi* ai universului. *Ce sublimă baladă cosmică*! Ce forţă! Odată a ridicat un hambar cât o odaie şi l-a azvârlit pe casă.

Acest stihialism e opus imobilismului; care imobilism, pe Bărăgan, pare că *anulează istoria.* În imobilism, revoluţia părea ceva absurd, contra firii. De aceea evenimente ca 1907 par nefireşti pe Bărăgan (şi dacă 1907 a fost mai puternic pe Bărăgan e fiindcă aici erau marile moşii), sau se explică prin disocierea celor doi termeni, rămânând să se valorifice, un timp, numai stihialismul. E *ceva major* pe Bărăgan, nu minor, ca la deal.

Bărăganul nu e revoluţionar, nu e vierme neadormit şi nici mesianic, ci e în concordanţă cu armoniile universului (deci, câteodată, cu cataclismele).

E adevărat, furtuna lui C. Hogaş în Carpaţi e sublimă; vântul năvălea pe văi ca un şarpe cosmic şi făcea prăpăd (înfuriat că i se punea obstacol, că i se punea piedică).

5. *Plasticitate şi difuzism;* sau: geometrism şi vag. Bărăganul e *desenat*; în zile senine, vezi orizontul de jur-împrejur, fără sate, fără copaci: e imaginea perfecţiei, aşa cum şi-au închipuit-o elinii.

Pe de altă parte, e ceva difuz şi strălucitor în atmosferă, parcă în ea s-a topit argint.

6. *Fragilitate şi siguranţă.* Când stai aşa, mai ales culcat pe spate – atunci simţi cel mai adânc linia sau pulsul liniştit-măreţ al Bărăganului –, în mijlocul Bărăganului şi uiţi de lume, te simţi undeva într-un spaţiu interastral şi ţi se pare că eşti pe o imensă tipsie, care *s-ar putea răsturna* şi să te arunce în spaţiile eterice.

Dar, în momentul următor, vezi că eşti în siguranţă mai mult decât oriunde, fiindcă aici ai fundamentul cel mai vast şi mai omogen.

7. *Astronomism şi geonomism.* Pe Bărăgan vezi cerul şi el ţi se pare ca un imens capac de sidef al pământului*. Legea cerului şi a pământului stau faţă în faţă; se opun, dar se cheamă reciproc.

De aceea, în antichitate, au înflorit astronomia şi filozofia cosmologică în Ionia; fiindcă marea – şi mai ales Marea Egee, relativ liniştită şi albă – e o oglindă a cerului.

Această antinomie (mai bine zis: dualitate, în cazul de faţă) se mai poate numi şi *cer şi pământ,* intimitate majoră între ele. Intimitatea pământului cu cerul.

Pe Bărăgan oamenii ştiu că au un cer, că există un cer; nu ca la oraş, unde ne aducem aminte de cer numai când coboară cosmonauţii în lună.

(De aceea, la Scorţaru, în cursul inferior de liceu, noi făceam multă astronomie.)

8. *Realism şi idealism (onirism şi trezism).* Vis şi realitate fuzionează. *Apa Morţilor* e o fermecătorie a realului. Uneori, nu ştii dacă eşti în stare de vis sau de veghe – ceea ce e şi semnul suprem al artei.

* Eşti intim cu Cosmosul. Pe Bărăgan simţi că eşti creatură cosmică.

Căci Bărăganul e o operă de artă: cea mai vastă. Aici frumosul natural coincide cu cel artistic. Omul intră în obiect şi obiectul în om.

9. *Lumină şi mister,* sau: *luminozitate şi ocultism. Luminism şi ocultism.* Că e maximum de lumină care poate fi pe pământ (analogie cu marea şi cu Sahara), se înţelege. Dar, când vine noaptea şi apar *crivinele* pe câmp, părând mici imperii de mister şi de vrajă ori cetăţi dispărute, care îşi mai arată deasupra pământului doar vârfurile arborilor, atunci intuieşti cât element ocult sau de mister e pe Bărăgan.

De altfel, e aici o mare temă: *feeria sublimă a nopţilor* pe Bărăgan. Cred că nicăieri nopţile n-au atâta prestigiu şi vastitate, atâta sublim; poate numai la poli, ori în mijlocul oceanului.

10. *Tăcere şi muzică.* În mijlocul Bărăganului e tăcere profundă, parcă auzi tăcerea (cum auzea Blaga ruga bătând în geam).

Dar, pe de altă parte, dacă eşti atent şi se obişnuieşte urechea, începi să auzi *cea mai vastă simfonie a şoaptelor, susurelor, virtualităţilor de sunet, jumătăţilor şi sferturilor de ton;* a brizelor de vânt, a gâzelor – miriadelor de gâze – şi câteodată a păsărilor văzduhului. Uneori, un păcănit de căruţă în depărtare, un urlet stins al unei păsări de pradă.

Cine n-a privit un drum între porumburi şi n-a auzit păcănitul unei căruţe în depărtare nu ştie ce-i Bărăganul; şi cine n-a văzut cum se apleacă ritmic lanurile de grâu sub alintarea vântului, cine n-a văzut broderia lanurilor de ovăz, cine n-a stat la taifas cu obrazele – figurile absolut umane – ale floarei soarelui nu ştie ce-i Bărăganul.

Dar e o idee mai adâncă: adevărata tăcere nu e cea *vidă, seacă,* nu e vidul sonic absolut; aceasta nu e tăcere, ci inexistenţă, e ceva morbid.

Tăcerea profundă e o *muzică,* ea are sunete discrete şi adânci: tocmai aşa e pe Bărăgan.

De aceea, în ultimă analiză, Bărăganul e o simfonie, e o imensă muzică împietrită, o statuie orizontală a marii muzici, a cântecului, a muzicii universale.

11. *Abstracţie şi picturalitate.* Având atâta geometrie şi muzică, Bărăganul e o abstracţie (dar o abstracţie plină); şi totuşi, e şi pictură. Am spus că are plasticitate (să caut să nu mă repet). E adevărat, Bărăganul e peisagiul cel mai greu *de pictat,* aproape nimeni n-a reuşit. Tablourile cu stepă, cu bărăgan, sunt ca nişte

clişee negative, mai rău, ca o apă spălăcită, în care se pierd toate caracterele. Căci e foarte greu să pictezi *nimicul, nemărginirea.* Dar aici e vorba de un nimic care este, de fapt, totul, de o nemărginire care îţi arată o aripă a ei. Balta, marea şi stepa sunt greu de pictat şi cel mai greu sunt stepa, Bărăganul.

Şi totuşi, el e pictural, dar cere un pictor de geniu şi un privitor cel puţin de talent.

De ce Bărăganul e totuşi pictural? Pentru două motive:

a) el e *triumful spaţiului,* apogeul lui; numai pictorii mediocri spun că, dacă e gol, n-are spaţiu[59] – cum a zis unul de Piaţa Unirii (ce idiot!);

b) pe Bărăgan sunt *lanuri* minunate, tipsiile florii-soarelui par figuri de oameni şi revelaţii ale naturii; pe haturi şi pe marginile ogoarelor cresc mii de flori de câmp, cari vin ca nişte revelaţii şi lumânări (oranjiţă, maci ca sângele pur): o întreagă lume picturală.

12. *Identitism şi ineditism.* Bărăganul pare identic peste tot, un obişnuit care [poate] să ducă la neurastenie (şi chiar duce pe superficiali; majoritatea femeilor fug de Bărăgan. Acesta e prin excelenţă masculin?).

Cei care spun, ca MacMahon: „que d'eau, que d'eau" nu vor simţi Bărăganul.

Dar ineditul Bărăganului e mereu nou pentru cine îl priveşte, e un inedit sau un identic ce pare că se adună cu el însuşi şi devine din ce în ce mai plin, mai dens. Numai cine a intuit acest inedit permanent şi chiar *crescând* mereu al Bărăganului înţelege Bărăganul. Altfel, se plictiseşte, ca soţiile şefilor de gară de pe întinsul Bărăganului.

E adevărat, Bărăganul n-are pitorescul minor al dealului, pitoresc empiric. El are un fel de pitoresc *supraempiric.*

13. *Personalitate şi eternitate.* Pe Bărăgan eşti persoană maximă, dar totodată te voieşti etern, fiindcă pe Bărăgan aproape că dispare *ideea de timp.*

E triumful atemporalului. E un început de absolut. Persoana ta parcă evadează din tine şi merge de se lipeşte de toate lucrurile, de tot peisagiul, până la ultimele orizonturi; *devii etern, ca intuiţie.*

Forma kantiană a timpului, de care e legat tragicul nostru (moartea etc.), dispare pe Bărăgan; şi eşti o conştiinţă de eternitate, simţi pulsul cosmic şi te identifici cu el, amplificându-te cu

el. Da, Bărăganul e un peisagiu ce poate da sublimul, ca şi marea, muntele, dar parcă mai mult*.

14. *Unul şi multiplul lui.* Pe Bărăgan e *Unul* lui Parmenide – ca în nici un alt spaţiu, dar un *Unul* în care sunt toate bogăţiile, toate virtualităţile ontice: multiplu de *viaţă,* de existenţă.

15. *Ridicare şi coborâre* sau: *apropiere şi îndepărtare* (să găsesc alţi termeni, mai potriviţi: flux şi reflux cosmic?). Când stai pe Bărăgan, mai ales cu faţa în sus, uneori ai impresia că pământul se ridică împreună cu tine spre cer; atunci stelele sunt aproape şi te miri că nu te ard.

Intri în împărăţia Luceafărului.

Dar altă dată cerul se urcă şi mai sus, se face mai alb şi mai îndepărtat (parcă ai întors binoclul). Adineauri era albastru-închis şi stelele străluceau ca nişte feudali puternici ori ca nişte arhangheli; acum cerul e aproape argintiu şi stelele par mai mici.

E o *maree* a spaţiului de Bărăgan, un flux şi reflux cosmic, o respiraţie, o pendulare, o ritmicitate.

8

7 decembrie 1971

E vorba de *Spaţiul Bărăganului,* de un fel de filozofie ce se poate broda pe imaginea lui.

Când mi-am pus această problemă, mărturisesc că m-am gândit mai mult la filozofia infinitului. Eram plin de feeria majoră a acestui spaţiu şi vedeam în el cel mai bun mijloc de a trăi infinitul şi de a crea o cultură de dimensiuni corespunzătoare.

În acest sens, n-am să scriu despre geneza şi dezvoltarea ideii de infinit, exemplificată în cazul de faţă de perspectiva spaţiului larg. Aproape tot eseul trebuia să surprindă, prin urmare, o filozofie a infinitului, încadrată într-o realitate de la noi şi pentru

* Această eternitate o simt parcă şi gârlele de pe Bărăgan.

A!, frumuseţea unică a gârlelor de Bărăgan. Ele, simţindu-se parcă eterne, nu se grăbesc, ci curg leneşe, agale, între maluri scunde, răgăţâni şi brazde de flori, cu ocoluri şi prunduri multe şi cu nisip tulbure în apa lor, ca şi când ar vrea să se înfrăţească cu pământul; iar uneori, ca Mostiştea, Călmăţui, renunţă să mai meargă înainte şi intră în braţele pământului.

Ce deosebire de apele de munte, cari sunt mici şi gălăgioase, grăbite: *se simt trecătoare.*

valorificarea noastră culturală. Mai târziu însă, tot gândind la această problemă, mi-am spus că Bărăganul, în definitiv, nu e infinit, oricât ar fi de mare, şi am ajuns la concluzia că el e un complex de finit şi infinit, că are ceva din amândouă, fiind deci o sinteză, dar un fel de unitate gnosică de finit şi infinit; şi am numit aceasta antinomie, dar o antinomie în care termenii nu rămân despărţiţi, ca la Kant, ci colaborează, se valorifică reciproc.

Când am recitit apoi afirmaţia lui Schelling că arta e [expresia infinitului în finit], mi-am spus că acest lucru se potriveşte şi pentru *Spaţiul Bărăganului,* că alăturarea finitului de infinit nu e o absurditate, ci poate fi un concept de spiritualitate. Acestei antinomii i se poate spune nu „contrast“, cum spui dumneata – [de]şi poate că cel mai nimerit ar fi termenul dumitale. Dar mai sugestivă este antinomia. Aşa că păstrez acest termen.

Ceea ce e sigur pentru mine e că *Spaţiul Bărăganului* are la bază relaţia finit-infinit, că ea e antinomia fundamentală, lucru cu atât mai de preţ cu cât această antinomic de bază, analizată mereu, se dovedeşte fecundă, chiar se dovedeşte că ascunde o serie întreagă de alte antinomii, ceea ce îmi garantează şi mai mult autenticitatea.

Cari sunt antinomiile, să zicem, derivate, ale Bărăganului? Acum câteva zeci de ani stabilisem multe asemenea cupluri de idei, dar nu le-am redactat, aşa că acum nu-mi mai pot aduce aminte de toate; însă le pot nota pe următoarele, fără să garantez că erau toate cele gândite atunci;

1. *Localism şi ubicuitate.* Omul de Bărăgan e, ca orice om şi mai ales ca orice ţăran, omul locului, de care se simte ataşat, satul fiind pentru el un destin. Dar, în acelaşi timp, el nu se simte izolat de lume, ci se simte la el acasă pretutindeni, întru cât e în acelaşi spaţiu. Poate că şi vechii slavi, când se pierdeau de munţi etc. şi uitau câmpurile, o făceau fiindcă în ele continuau să aibă sentimentul ubicuităţii. În orice caz, pentru români, scriitorul care a [re]dat cel mai emoţionant simbolul acestei ubicuităţi e Panait Istrati, când a vorbit de băiatul (care era chiar el, de altă dată) ce alerga mereu după câte un „ciulin“ al Bărăganului: zile întregi putea alerga astfel şi nu se simţea străin în spaţiu.

2. *Libertate şi determinism.* În Bărăgan nu eşti presat de spaţiu, nu eşti diminuat de spaţiul mic, ci respiri la larg; dar, pe altă parte, nu glumeşti cu maiestatea spaţiului vast, el e un suveran ontic, ce-şi dictează legea lui: deci, te simţi totodată liber şi dominant.

3. *Centripetalism și centrifugalism.* Această antinomic decurge din precedenta. Mi-amintesc aici de Pascal, cu splendida lui metaforă: infinitul are centrul oriunde și circumferința nicăieri. E ceva în acest aforism, ce se poate aplica intuiției omului de Bărăgan. El se simte un centru, dar, totodată, se vede în fiecare moment dilatat spre granițe îndepărtate.

4. *Imobilism și stihialism.* Spațiul Bărăganului e, de obicei, imobil, static; așa-i stă bine unui suveran care, din respect, nu face fițe de gestică ori coreografie. Și totuși, nicăieri ca pe Bărăgan nu sunt vârtejuri mai mari – uragane cari amintesc de tunetele marine. N-am văzut niciodată la deal un vârtej atât de mare ca pe Bărăgan. Aici cei doi curenți nu se fărâmă de nimic, se iau la trântă măreață: imensă baladă!

5. *Geometrism și difuzism.* În zile senine (cum sunt foarte multe pe Bărăgan, unde nu apar cețurile ce se târăsc adesea în peisagiul dealurilor ori munților), vezi pe Bărăgan (mă refer la cazul când nu sunt sate; acesta e adevăratul Bărăgan) linia orizontului în depărtare: perspectiva geometrică și a gândului precis. Pe de altă parte însă, e în marea lumină a acestui spațiu și ceva difuz – argint topit în cadru geometric.

6. *Astronomism și geonomism.* Pe Bărăgan te simți câteodată în cerul astronomic. Nopțile în acest spațiu sunt sublime; astronomia este parcă un bun pământesc aici; și totuși, stai pe pământ. Legea acestuia și legea astrelor, a pământului, a cerului se privesc față în față și își stabilesc corespondențe minunate. (Adevăratul om de Bărăgan e om cosmic.) Dacă filozofia greacă a început cu cosmologia e și fiindcă imaginea mării îi vrăjea fără să-și dea seama pe acești splendizi ionieni. Iar marea (mai ales aceea la care mă refer) are ceva din spațiul Bărăganului.

7. *Identitism și ineditism.* Bărăganul e un triumf al identicului, dar nu și al monotoniei; numai pentru figurile superficiale ori cari, deși locuind din întâmplare pe Bărăgan, continuă alt spațiu în subconștient (Blaga), Bărăganul poate fi monoton. Pentru autenticul om de Bărăgan, acesta din urmă este mereu inedit și nu l-ar da pentru nici un spațiu din lume. Din contra, spațiul mărginit îl poate chiar îmbolnăvi (cazuri constatate de medici, când țărani de Bărăgan au fost siliți de evenimente să rămână între dealuri sau între munți). Cine nu intuiește ineditul permanent a Bărăganului e un exotic în el.

8. *Fragilitate și siguranță.* Se simte sigur omul în Bărăgan, în spațiul lui, dar câteodată, exagerând astronomismul, vede parcă,

într-o noapte cu lună, toată fața pământului ca pe o tipsie imensă, care ar putea să se răstoarne în spațiile interastrale (mai ales iarna, când câmpul e acoperit cu zăpadă uniformă). Asta numai pentru un moment, fiindcă în celelalte el simte spațiul vast, în care stă ca pe cel mai solid fundament, dar senzația fragilității cosmice îți rămâne ca o amintire plăcută, oarecum ca de adâncime.

9. *Realism și idealism* sau: *certitudine și onirism.* Realitatea și visul sunt frați buni în acest spațiu, două tacturi într-o formă. Nicăieri realitatea nu e mai decantată și mai limpede ca pe Bărăgan și nicăieri idealitatea ei nu e mai fundată.

10. *Tăcere și muzică.* Vastitatea tăcerii pe Bărăgan este copleșitoare; dar ea nu e simțită ca lipsă, nu e tăcerea egală, defunctă, de la oraș, unde e ori gol, ori vacarm. Tăcerea pe Bărăgan e însoțită de miriadele de mantii și brize ale sunetului, produse de gâzele câmpului, fermecătoriile vântului, molcom în chip normal, de undele holdelor, de isonul complex și nemărginit al naturii, de susurele gârlelor leneșe, totul topit ca într-un fel de „cenestezie", transpusă pe planul sunetului și al „organismului" naturii.

11. *Unul și multiplul.* Unul lui Parmenide, în același timp, acest Unu e atât de plin și de august ilustrat de spațiul Bărăganului, reprezintă toate probabilitățile multiplului, toată viața, toată germinația onticului. Bărăganul e Unul, dar adună în el, ca o imensă armonică ce se strânge, toate sunetele și cântecele virtuale, toate susurile și destinele vieții și [h]ieroglifele existenței...

Și dacă aș mai purta în cercul conștiinței intuiția de Bărăgan, sunt sigur că ar veni și alte antinomii. Dar mă opresc aici, căci cele de mai sus sunt suficiente pentru a inspira ideea studierii spațiului în chestiune prin conceptul de dualitate sau de antinomie, sau de contraste. Închei deocamdată aici acest capitol și îmi iau rămas bun de la spațiul copilăriei mele, care totuși mă partă în lume.

Dar trebuie să mai observ că formarea psihică a unui om în legătură cu mediul geografic nu înseamnă numaidecât materialism. Acest mediu pune în valoare una sau alta din trăsăturile sufletești virtuale ale omului, producându-se un acord sau o opoziție[60].

9

8 decembrie 1971

1. Cea mai importantă – antinomia de bază – e aceea de *finit și infinit*. Ideea lui Schelling, că arta este expresia infinitului în finit, se poate aplica și spațiului de Bărăgan, în sensul că, prin intermediul finitului foarte vast, poți valorifica perspectiva psihică a infinitului (căci, altfel, nu putem concepe infinitul în finit).

2. *Localism și ubicuitate*. Țăranul dintr-un sat de pe Bărăgan se simte omul locului și, totodată, la el acasă oriunde în spațiul plan, fie cât de extins. Când Panait Istrati, copil, era în stare să alerge zile întregi după un ciulin, atras de perspectivele mari și, în același sens, fără să creadă că a evadat din geografia lui – a creat, de la sine, un foarte expresiv simbol al ubicuității în chestiune.

3. *Libertate și determinism*. Omul acestui spațiu vast și fără accidente de teren nu se simte apărat, căci nu vede nimic în jur care să-l contrazică: e liber. Dar tot același spațiu, prin proporțiile lui incluzând un fel de demnitate, îi apare ca un prestigios suveran, deci determinism; și anume, un determinism căruia îi place să se supună.

4. *Centripetalism și centrifugalism*. Aceasta derivă din cele două precedente, având în plus un fel de alternanță liniștită a două direcții, care izvodesc împreună un orizont viu, un dinamism împăcat cu sine însuși.

5. *Imobilism și stihialism*. Bărăganul, fiind atât de vast, e greu să se miște: ar însemna să deranjeze toată natura, în oarecare măsură, el ar putea fi o imagine a imuabilului, termen prin excelență metafizic. Pe de altă parte însă, nicăieri n-am văzut uragane mai mari decât pe Bărăgan: au loc să se dezvolte! La intuiția imobilului se adaugă, prin urmare, cea a stihialului, care intervine la răstimpuri.

6. *Geometrism și difuzism*. Ce poate fi mai geometric decât cercul perfect rotund al orizontului pe Bărăgan, nicăieri vizibil în altă parte a țării, orizont familiar doar marinarilor de cursă lungă? Însă tot pe Bărăgan lumina are, de obicei, ceva de argint topit și pulverizat în spațiu, un difuz de strălucire, încadrat într-un cerc imens, cvasiinfinit.

7. *Astronomism și geonomism*. Omul din Bărăgan vede cerul aproape ca pe un *alter ego* al spațiului său. Legea cerului și a pământului se privesc și s-ar zice că se contemplă. De nicăieri cerul nu se vede mai complet ca de pe Bărăgan – decât de pe mări și

oceane. Omul din Bărăgan, dacă e autentic, e cosmic. Este explicabil că filozofii ionieni au început filozofia cu cosmologie, cu astronomie: tot așa ar fi făcut și pe Bărăgan, dacă ar fi avut și celelalte mijloace (liniște, relații, independență economică în sens de îndepărtare a sărăciei. Săracul e și el filozof, dar un filozof crispat și resemnat totodată – și nu scrie...).

8. *Identitism și ineditism*. Bărăganul e un triumf al identicului, dar nu e monoton. Numai un om neînrudit cu acest spațiu îl vede plictisitor: pentru cel acordat cu spațiul de care vorbim, el e mereu inedit. Un exemplu personal: dintre toate stațiile de cură, cel mai bine m-am simțit la Amara, așa „fără confort" și prăfos cum spun unii că e acest spațiu!

9. *Fragilitate și siguranță*. În rare momente, stând pe câmpia perfect plană, culcat cu fața în sus, mai ales într-o noapte senină de vară, poți avea impresia că te afli pe o tipsie imensă, care se poate răsturna în spațiile interastrale. Dar imediat apoi, îți dai seama că stai pe un mare fundament, ce dă maximum de siguranță.

10. *Realism și idealism* sau certitudine și onirism. Pe Bărăgan realitatea și visul își dau mâna și își împrumută reciproc argumentele. „Apa morților" (Fata Morgana) e o emblemă a visului, care joacă atât de frecvent în marea realitate a Bărăganului...

11. *Tăcere și muzică*. Ce poate fi mai tăcut decât spațiul imens și puțin ori deloc populat? Dar tăcerea adevărată nu e tăcerea goală, ci tăcerea simfonică. Și această ultimă notă e dată, pe Bărăgan, de nenumăratele șoapte cari formează isonul câmpiei, această „cinestezie" transpusă pe planul sunetului...

12. *Unul și multiplul*. Bărăganul e splendoarea Unului, de aceea Bărăganul ideal e cel nepopulat și chiar fără păduri. Dar acest Unul e plin de toate virtualitățile multiplului, ale vieții, ale farmecelor existenței!

... Și „povestea mult mai este"! Sunt sigur că, dacă aș mai reține în conștiință intuiția Bărăganului, ar intra în scenă și alte antinomii. Dar nu mai e nevoie. Țin să adaug că toate aceste antinomii, cari pot fi numite și dualități sau contraste, cum opinezi mata, nu aparțin exteriorului, ci spiritului nostru. Și că exteriorul sau mediul geografic diferit pun în valoare una sau alta din trăsăturile ori latențele psihicului – deci, nu e materialism, dar e în legătură cu materia[61].

1932

Cea mai însemnată antinomie a Bărăganului: finit–infinit

Altă antinomie: Bărăganul e un mister, e infinit. Dar misterul e legat de obicei de ideea de obscuritate, de ceva ocult. Pe când Bărăganul e un infinit de claritate, seninătate, un infinit, un mister de luminozitate; iată ambele lui valențe pozitive.

Bărăganul e ceva rezolvat; știi ce e la infinit, și totuși, nu e limitat. Deci e mereu clar, mereu *intim,* și totuși, mereu nou, altul.

E și altul, și e și intim: nu e ceva unic aici? Nu e nici ceva rezolvat-isprăvit-secătuit, și nu e nici neliniștitor, neprevăzut, misterios, straniu, ocult. E intim și mereu nou.

E un mister făcut lumină și e o lumină ce-și salvează mereu ineditul. Nu e extraordinar? Acum înțeleg de ce barbarii umblau numai pe câmp deschis; fiindcă el nu era *ocult,* ci intim, sigur pentru ei. Tot așa îmi explic de ce ei tot călătoreau: fiindcă Bărăganul îndeamnă la deplasare, imobilitatea neavând sens pe el.

Iulie 1933

O altă antinomie, un fel de antinomie filozofică în legături cu infinitul și finitul Bărăganului.

Să admitem că Bărăganul are și finit, ori că e finit; [ca și] bolta cerului, semisferă așezată definitiv, pur, etern, pe planșeta imensă a pământului.

Dar acesta e un finit mare, major, nu un degețel. Însă dincolo de ceea ce vezi, de Bărăganul vizibil, simți infinitul, simți infinitul Bărăganului.

E, deci, o sinteză de finit și infinit. E ceva analog cu Dumnezeu și *lumea:*

lumea e creatura lui Dumnezeu și e finită. Dar Dumnezeu e infinit;

lumea a început a exista, deci realitatea are o margine, e finită. Dar Dumnezeu e etern.

Bărăganul e antinomie de infinit și finit. În acest caz, e ceva *dialectic.* Atunci, cum se explică sentimental de siguranță și liniște? Și cum se explică de ce țăranul de pe Bărăgan e staticist?

Sau e adevărat că tocmai aici e – sub intuiția și forma de liniște și static ale Bărăganului – valoarea lui: că, între culise, oarecum, *dă multă viață psihică,* rezultată tocmai dintr-o fină și

complexă dialectică, ce rezultă și ea din multele *antinomii* ale Bărăganului?

Aparent, Bărăganul e monotonie. În fond însă, e mai multă mișcare decât la munți, [la] dealuri.

Când ai înțeles asta, Bărăganul a căpătat pentru tine o antinomie în plus, o valoare de viață în plus (vezi Brucăr, *Filozofi și sisteme,* p. 150).

E posibil oare să ajung la o viziune *statică* a lumii, în care să fie și unele *antinomii,* cari să-i dea *viață,* dar să nu-i strice armonia, ci să i-o accentueze (Pârvan era dialectic, dar avea armonie), deci la o sinteză filozofică în acest sens? Oare țăranul să fi realizat ceva din asta?

Până la ce punct e posibilă armonia și în cazul dialecticii, al antinomiilor? Să se noteze că fondul fondului, la Platon, era staticist (Ideile).

Iulie 1933

O prețioasă antinomie a Bărăganului, foarte filozofică

Există o teamă de infinit (să mă ocup de psihologia și metafizica ei – vezi și Spaier; să studiez filozofia lui; vezi Brucăr: *Filozofi și sisteme,* [p.] 131).

Eu nu înțeleg această teamă; mie-mi place infinitul, sufletul meu e făcut pentru infinit, nu mă simt în adevăr bine decât când am direcția ori iluzia infinitului în față. Așa cred că sunt toți oamenii în adevăr de Bărăgan. Pe mine finitul mă doare, mă sâcâie și chiar mă disperează metafizicește, la urmă, căci tocmai el îmi dă ideea golului, a zădărniciei, a absurdului, a meschinăriei. Dacă pot deschide o fereastră spre infinit, eu sunt liniștit. Dacă pot da sufletului meu *laturi de infinit,* eu sunt acomodat metafizic cu realitatea ori ca și acomodat – pot aștepta așa acomodarea definitive, o pot aștepta la infinit.

Deci, pentru mine, Bărăganul are valoare *tocmai pentru că e infinit,* ori sugerează infinitul. E numai „cer și pământ"; tocmai asta (care pe cei mai mulți îi înnebunește) pe mine mă satisface. Nici marea nu e atât de infinită, fiindcă are *valuri* și ele fac un fel de *istoric,* de *fenomen* și de mărginire, dar Bărăganul e autentic, pur și infinit.

Găsesc că se poate susține că tocmai infinitul *dă siguranță* metafizică și moral-biologică. De altfel, biologia noastră, în esență, nu e decât o metafizică aplicată; într-un fel, totul e metafizică. De

aceea *biologii,* vrând-nevrând, ajung la metafizică ori o implică în știința lor imediat ce ies cât de puțin din bucătăria specialității. [Găsesc] că se poate susține chiar *logic.* Cum? Iată: infinitul îți dă siguranță *tocmai fiindcă e infinit.* Dacă ar fi finit, te-ai întreba ce e *dincolo de finit,* ori cum e posibil acest finit; deci, te-ai teme să nu fie ceva dincolo de finit, care să răstoarne finitul ori să te amenințe pe tine. *Dacă Bărăganul ar fi finit, te-ai speria în adevăr, căci l-ai vedea ca pe o tavă ce se poate da peste cap în spațiul interplanetar.* Dar, văzându-l infinit, îl vezi *ca pe o bază sigură, pe care se sprijină cerul; adică e toată realitatea.*

Cred că, dacă oamenii de odinioară și țăranii azi, și știința antică, susțineau că *pământul e totul* și restul universului se învârte în jurul lui și se sprijină pe el, e fiindcă ei trăiau mai mult ca noi, azi, pământul, întinderea, pe câmpie *fără orașe, [fără] case,* ori pe mare, fără țărmuri, și astfel bărăganul pământului întins la infinit le apărea ca suprema maiestate, *comparabilă aerului,* dar mai *consistent* ca ea, deci mai *reală* decât realitatea însăși.

Noi azi trăim în case înalte, pe străzi, în orașe și nu mai apercepem maiestatea, întinderea, infinitul, realitatea pământului; am meschinizat pământul și ni l-am ascuns ochilor – și nu mai avem *încredere în pământ.* De aceea căutăm realitatea metafizică în *noi înșine* ori în știință, ori în filozofii alambicate. Ascunderea și neîncrederea în pământ au adus un adevărat dezechilibru în *metafizica și morala modernilor.* Salvarea e în întoarcerea la pământ, în sens metafizic, nu numai economic. *Puterea spirituală* e în pământ. E nevoie de o nouă *școală fiziocrată,* dar nu în economie, ci în metafizică și morală. Filozofii moderni au fost mercantiliștii metafizicii; au adus o viziune citadină, logică, nenaturală. E nevoie de *fiziocratism metafizic.*

Bărăganul e chemat să ne dea buna metafizică „morală“ și, totodată, să scape epoca modernă de feminitate (femeile nu înțeleg Bărăganul), să-i dea virilitate.

Infinitul dă siguranță tocmai fiindcă e infinit. Iată o explicație pe care o socot foarte importantă (s-o dezvolt); dacă infinitul neliniștește pe unii – nu vorbesc aici de cei prea ticăloșiți; ăștia-s făcuți pentru spații mici – e tocmai fiindcă, în *fond și inconștient, judecă* (intuitiv), *consideră infinitul prin ideea de finit,* de aceea se întreabă – aproape inconștient – ce va fi fiind *dincolo* de infinit, ce *ascunde infinitul, ce e în dosul lui.* Întrebări contradictorii, absurde, dar reale. Căci infinitul, dacă e un infinit autentic (cum e infinitul), apoi e în adevăr infinit la... nesfârșit; deci, e *clar la infinit* (ca Bărăganul); deci, *nu ascunde nimic, e rezolvat la infinit,* e liniștea metafizică, e realitatea ultimă, pură, denudată.

Să insist asupra acestui lucru: că infinitul e ceva *sigur și clar* – o claritate adâncă, nu „științifică“; claritatea științifică e ceva superficial, e *văruirea* misterului, spoirea cu var a misterului, a realității, e un panou alb pus peste peisagiu – tocmai fiindcă e infinit. Ca să se înțeleagă mai ușor, să fac o analogie; ne tulbură *moartea* și *viața de dincolo,* metafizica. Dar, așa absurdă și dureroasă cum e această viață a fiecăruia dintre noi – ori viața societății –, dacă am ști că *ține la infinit, nu ne-ar mai neliniști.* Și nu e vorba aici de instinctul nemuririi. *Poți muri.* Dar, dacă știi că viața, existența, *așa cum le cunoști,* țin la infinit, apoi capeți *liniște metafizică.* Deci, nu viața cu *sfârșit* și nu viața, lumea, care are *un început* sunt ceva liniștitor (vezi antinomiile lui Kant) – din contra. Dumnezeu, care există din infinit, *acesta e liniștitor, tocmai fiindcă există din infinit,* și nici nu mai e nevoie să se fi creat singur, cum crede Spinoza, tocmai fiindcă există din infinit. Spinoza se contrazice deci, fiindcă aici, fără să-și dea seama, *judecă infinitul prin finit.* Ceea ce are e din infinit, n-are nevoie să se fi creat. Iată cum scapi de o întrebare chinuitoare.

Încă ceva: dacă ne chinuiește infinitul (vorbesc de cei serioși), e și din cauza obsesiei *cauzalității.* Mergem din cauză în cauză și vrem să știm unde ne oprim și *ne zicem că nu ne oprim nicăieri, dar că mergem mereu din cauză în cauză.* Ei bine, *aici e falsitatea.* În realitate, nu e așa. Nu e o serie de cauze la infinit, nu e ceva dinamic și mereu neterminat, ci e ceva *static* și *terminat,* ceva *dat o dată pentru totdeauna.* Infinitul (și Dumnezeu) e dat complet, esențial, o dată pentru totdeauna, *fie în timp, fie în spațiu.* El este dat și *este fiindcă este,* e ceva *esențial* și *existențial.* Țăranul – care ne e superior aici ca și în multe altele –, țăranul de Bărăgan nu se întreabă cine l-a făcut pe Dumnezeu: fiindcă Dumnezeu, pentru el, *este fiindcă este,* și este din infinit și este *integral,* nu se face *acum.*

Dacă am concepe așa infinitul – și *așa* e infinit autentic; cel cu serie de cauze e o succesiune de *finituri,* deci e iarăși o falsificare a lui, o *gândire a lui prin finit –, nu ne-ar mai neliniști;* din contra, el ar fi suprema liniște pentru noi, așa cum e Dumnezeu pentru un spirit religios și major. Dar se pare că noi, oamenii, suntem viciați de ideea de finit și nu mai putem concepe infinitul decât prin finituri, un infinit format din finituri camuflate. E o impotență tipică a noastră, științifică, logicistă ori feminină.

Așa și cu Bărăganul. Concepem infinitul, Bărăganul, din bucăți de *finituri* puse cap la cap (ca la seriile cauzale) și *de aceea ne neliniștește:* căci, în loc să ne apară ca *ceva în adevăr maiestuos,* dat o dată pentru totdeauna, rezolvat, static, esențial, *așa de când lumea și etern,* adică așa cum e, *de fapt,* el ne apare neliniștitor, *dinamic,* creat *acum de logica noastră (prin lipire de bucăți)* și *neterminat,* niciodată terminat (căci nu putem lipi bucățile la infinit!).

De aceea prezintă soluții de continuitate (unde lipim firimiturile) și, mai ales, un *gol* la urmă (acolo unde e ultima bucată de finit pe care o punem), gol ce ne sperie ca un abis; la asta adăugându-se și intuiția *dezesperantă* a neputinței noastre de a *termina* obiectul, adică Bărăganul, infinitul. În realitate însă, Bărăganul e *terminat,* isprăvit, *e dat complet* – deși e infinit, sau poate tocmai de aceea! Căci s-ar putea spune că *numai infinitul e terminat și dat o dată pentru totdeauna:* ce e finit e provizoriu, neesențial, deci neterminat; interesant, nu?

Căci, [în mod] obișnuit, tocmai despre *finit* se crede că e *dat* și terminat, ceea ce e fals. Nici un *finit* nu e esențial, deci nu e etern și nu e isprăvit, căci e provizoriu. Așa că tocmai finitul ar trebui să ne sperie, nu infinitul. Din toate punctele de vedere, infinitul e *liniște* pentru noi, dacă știm să înțelegem fără *prejudecăți* și *major, căci* aceste două cauze împiedică să se înțeleagă infinitul. Epoca modernă e o epocă bolnavă, *degenerată și feminină, fiindcă a pierdut înțelegerea autentică a infinitului* (mare dezvoltare).

Dar omenirea nu va fi întotdeauna sclava cauzalității (mă îndoiesc că aceasta e o categorie organică, cum crede Kant). Țăranul și primitivul, în orice caz țăranul, când e vorba de metafizic, nu e cauzalist, ci esențialist. De aceea el îl înțelege pe Dumnezeu și înțelege Bărăganul. Va veni vremea când vom ieși din obsesia cauzalismului.

Se confundă *ideea cu realitatea;* una e ideea de infinit, care se formează *mereu,* nu e terminat niciodată: infinitul din idee e *virtual,* nu e terminat niciodată; și alta e infinitul real: aceasta e terminat și dat o dată pentru totdeauna. Interesant!

Slavii fugeau de munți, [de] păduri și doreau stepa. Să fie aici numai o chestie de obișnuință cu peisagii natale? Ori numai un calcul biologic (în teren accidentat puteau fi atacați)? Nu cred. *Peisagiul* nu e numai o *stare sufletească,* cum credea Amiel, ci e mult mai mult: e *metafizica sufletului* (heimatloșii n-au metafizică

fiindcă n-au patrie; evreii nu sunt metafizici, fiindcă n-au un peisagiu al lor. Interesant). De aceea țăranul de pe Bărăgan nu poate suferi *muntele:* altfel, l-ar putea accepta, dar nu. Fiindcă muntele îi ucide sufletul, metafizica, sensul vieții.

Două realități: *peisagiul și etnicul.* Tot așa de individualizate ca și etnicul și clasa socială, ba mai mult. Deci, esența etnicului nu e peisagiul, ci ceva *supracosmic* ori *metacosmic,* care se adaugă, adică, cosmicului, geograficului. *Slavii doreau stepa și fiindcă ea era adecvată cu sufletul lor* (ca ideile adecvate ori nu, la Spinoza, de exemplu).

Cei ce fug de Bărăgan („teama de infinit") și caută dealurile, munții sunt, în metafizică, niște *struți; struți metafizici.* Cred că înlătură metafizicul ascunzându-l după dealuri și văi, ascunzând obiectul temei, ai fricii, după accidentele terenului (și mai trist e că sunt suflete minore cari reușesc să se înșele astfel).

Și acum, iată antinomia filozofică. Bărăganul e un infinit, dar e *dat* în întregime. E terminat. E și infinit (deci *la nesfârșit),* și e și *dat,* terminat. *Oare orice infinit e așa? Să fac analiza și filozofia infinitului.* Însăși limba, graiul ne induce în eroare. Căci oamenii n-au avut termeni direcți pentru valorile mari și atunci le-au numit printr-o *negație:* infinit, nemurire etc. Și *asta* ne face să credem că infinitul, în realitate, e ceva neterminat (ne-sfârșit). Deci, ceva dureros. Ceea ce ne doare e faptul că e *nesfârșit,* dar nu că e infinit și *dat complet.* Dacă l-am gândi ca *dat complet,* am scăpa de neliniște și am fi fericiți. Dar tocmai aici e farmecul filozofico-poetic-mistic al Bărăganului, că *îl concepi ca nesfârșit,* ca ceva care nu se mai termină, și totuși, *îl ai terminat în fața ta.* Ai în fața ta, ca intuiție, ca percepție, *realizarea terminată* a ne-sfârșitului, *a absolutului,* a ceea ce nu poate fi terminat și totuși *este* în fața lui.

Celor ce le e frică de Bărăgan e fiindcă nu sesizează și al *doilea termen al antinomiei:* că Bărăganul e *dat integral,* că, adică, infinitul e terminat. Ei rămân numai cu ideea că e neterminat (nesfârșit), deci, ceva în vânt, gol, tulburător.

Pentru cine știe însă să prindă ambii termeni ai antinomiei, Bărăganul e ceva ideal, e liniște, [e] absolut, [e] încetarea tuturor problematicilor, [e] o fericire *pură,* senină, impersonală aproape, ca în viziunea supremă a unui sistem de filozofie.

Infinitul *ca atare,* în general, e o antinomie; e infinit, și totuși, terminat. Aici e măreția lui. Finitul e terminat, dar e meschin și efemer – deci, *nerealizat în esență, neterminat.*

Dumnezeu, fiind infinit şi existând din infinit, nu poate fi *causa sui*[62], nu poate fi *per se*[63], căci nu se poate *pune problema originii lui,* de vreme ce El e din infinit. A te întreba de originea lui înseamnă a-l face finit. Spinoza, deci, se contrazice.

August 1933

O antinomie transfigurată (poate principala), pe care o are Bărăganul: e infinit, şi totuşi, dat complet.

1939

Bărăganul e infinit, dar e viu, organizat, fluid, e Cosmos – însă nu e limitat în chip absolut, ca la elini. Ceva analogie cu divinitatea, care e infinită, dar organizată.

1939

Bărăganul e un infinit finit. Iată, aceasta să fie ideea centrală a eseului meu; care va fi o „dialectică" filozofic-poetică, cu concluzia că valoarea Bărăganului e în faptul că e un infinit finit, un *finit-infinit,* un finit imens sau, dacă se poate zice, un *infinit finit.*

Prin asta Bărăganul nu dă nici *agorafobie,* nici *claustrofobie (*decât doar minorilor spiritual).

Să arăt (în dialectica eseului) cum ideea pură de infinit, ideea de infinit în sine, e ceva haotic, amorfizant, desperant, absurd.

Septembrie 1968

Pe Bărăgan nu poţi să mori accidental, ca la munte (vezi articolul lui Bogza din „Contemporanul", 6 septembrie 1968, p. 1).

Deci, pe Bărăgan ai un profund sentiment al siguranţei, al *stereotropismului.* E adevărat. Dar, pe de altă parte, în Bărăgan te pândeşte atracţia anulării personalităţii, a absorbirii în infinit, a *fuziunii cu infinitul,* de aceea nici un om nu e mai adânc decât omul de Bărăgan (vezi ţăranul din Bărăgan), fiindcă acolo personalitatea are şi *siguranţă,* dar are şi infinit. E o fuziune de infinit şi de tron sigur; omul de Bărăgan e un suveran, un rege ontic, adică un om sigur, legitim, dar şi infinit.

În munte poţi să-ţi frângi gâtul într-o prăpastie, la mare poţi să te înăbuşi în fundul apelor; pe Bărăgan însă nu poţi să mori, dar poţi să dispari, de o moarte mult mai vastă: absorbţia în infinit.

Însă, în realitate, asta nu se întâmplă, ci e o sinteză vie, un fel de pendulare armonioasă între două extreme: pe de o parte, marea siguranţă a întinsului, de pe care nu poţi să cazi, fiindcă e aproape fără margini; pe de altă parte, perspectiva de a cădea în acest infinit. Aceste două magnetisme opuse creează adânca personalitate a omului din Bărăgan. La munte eşti eroic, dar niţel iluzoriu (erou de epopee, cu ceva decorativ), la mare eşti vast, dar cu mari nelinişti ritmice.

Pe Bărăgan eşti siguranţă şi creştere în infinit.

Octombrie 1970

Bărăganul şi sinteza (contradictorie) finit – infinit: Hegel (vezi „România literară", 15 octombrie 1970, p. 28). Totuşi, Bărăganul e linişte, nu e monstruos. Şi e *definitiv, nu e dialectic.*

De altfel, Ivasiuc exagerează. Căci se ştie că arta e *pace.* Însă alde Ivasiuc exagerează dialectica (aplicată aici la artă) din motive ideologice (cari n-ar trebui să intre în discuţie).

Noiembrie 1971

Confuzia inzilor între finit şi infinit: Hegel, *Prelegeri de estetică,* I, p. 343. Cum e la Bărăgan? E finit şi infinit, dar nu e confuzie şi fantastic monstruos, cum zice Hegel despre „simbolica fantastică" (vezi tot capitolul, p. 341-355).

Hegel, *Prelegeri de estetică,* I, p. 271. Bărăganul poate fi un bun obiect pentru a crea în suflet ideea de infinit: sublimul.

Bărăganul ca *simbol al infinitului,* în sensul lui Hegel.

Alte antinomii

1932

Altă antinomie a Bărăganului: el satisface şi, în orice caz, angajează, pe de o parte, instinctele cele mai adânci, instinctele biologice, vitalitatea animală, fiindcă îţi dă siguranţă; pe Bărăgan te simţi sigur şi nemuritor. Iar, pe de altă parte, angajează şi hrăneşte ideaţiile cele mai înalte şi mai neprecizate ale sufletului, nostalgiile matematic-divine, spiritualitatea neanimală.

E foarte important. Ca şi la religie, într-un fel.

Aprilie 1933

Bărăganul e *perfect şi unit,* deşi pare fără contraste. Şi totuşi, are atâtea antinomii! Aici e valoarea lui. E complex şi e simplu.

Dar contrastele lui nu sunt evidente, bătătoare la ochi, cum ar fi la dealuri, [la] munţi; de aceea nu le văd oamenii comuni: aceştia văd numai contrastele *evidente*. Şi pe ele le iubesc.

Contrastele Bărăganului îi plictisesc, fiindcă nu le văd. Dar *omul de Bărăgan* – chiar comun – le vede sau cel puţin le trăieşte.

Mai 1933

Pare bizar să se vorbească de contrastele Bărăganului; e ca şi cum ai spune: contrastele unei linii ori ale unui cerc.

Şi, cu toate acestea, sub uniformitatea matematică a Bărăganului, se ascunde o polifonie de valori, cari-i dau o complexitate şi o variaţie ce nu se mai întâlnesc la nici un alt fel de peisagiu.

E însă ceva major şi ocult, ce nu se releveaza decât celor cu aderenţă organică cu Bărăganul.

August 1933

Bărăganul poate fi explicat şi prin Blaga. Antinomia rezolvată (prin transfigurare) e dogmă.

Bărăganul e dogmatic şi matematic totodată; are o mistică geometrică proprie, ce depăşeşte logicul, dar nu trece în mistica sentimentală, ci în cea *intelectuală*. Sunt două feluri de mistici: una feminină, *nemetafizică*, de cele mai multe ori, şi una *intelectuală* (vezi la Spinoza, de exemplu; mare dezvoltare).

Blaga face deosebire între extaz şi ecstazie. Prin această distincţie între misticismul afectiv şi cel intelectual, Bărăganul poate fi foarte bine lămurit.

Cel mai religios şi mai senin ţăran român, cel mai *metafizic*, în orice caz, e cel de pe *Bărăgan* (nu e foarte semnificativ?). Moldoveanul e flanc; ardeleanul e biologic, moralist, nemetafizic, protestant; basarabeanul e adânc religios, dar *nu geometric*.

Ţăranul cel mai adecvat cu peisagiul lui în România e cel *de pe Bărăgan*. Ca tot ce e mare, depăşeşte logicul.

August 1933

Bărăganul, staticul şi antinomicul (vezi: Brucăr, *Filozofi şi sisteme,* p. 355-356). Dogma e statică, dar acceptă antinomicul, îi e chiar indispensabil. Bărăganul e o antinomie care îndeamnă la *ecstazie,* cum zice Blaga.

Găsesc că aici e atitudinea ideală: static şi antinomic. Nici numai una, nici numai alta. Nici numai static (ceea ce ar fi moarte), nici numai antinomic (ceea ce ar fi *anarhie).*

Sinteza asta, static şi antinomic, o realizează *religia, ţăranul şi Bărăganul.*

(Brucăr, *Filozofi şi sisteme,* nota de la p. 336: să meditez la aceasta. Vezi cum şi Blaga arată că sunt antinomii rezolvate de logică. *Eonul dogmatic:* antinomiile dialectice, raţionaliste. Care e deosebirea între Bărăgan şi antinomiile logice?)

Septembrie 1933

Pârvan, *Idei şi forme istorice,* p. 207. Dar omul de Bărăganul nu e revoltat (şi nu e tragic). El e *major;* şi e confundat geometric în infinitul Cosmosului. Principiul *individuării* nu-l recunoaşte. Dar nici nu are misticismul naturalist, romantic, iraţional, ci e *senin.* Antinomie preţioasă şi interesantă. (Să studiez problema tragicului – cu problemele anexe – şi Bărăganul.)

Mai 1934

Orice e adânc pe lumea asta are antinomii („Adâncul pe adânc cheamă“). Aşa şi Bărăganul. O antinomie psihologică: omul de Bărăgan e liniştit, anonim, pasiv, aistoric. Dar, la ocazii, se încrânceneşte şi e ca o forţă elementară a naturii, care izbeşte. Sandu-Aldea a redat admirabil această psihologie.

Crâncenul teribil al omului de Bărăgan are ceva cosmic şi tragic. Omul de deal nu e pasiv, liniştit, în chip obişnuit, dar nici nu poate fi teribil în ocazii mari.

Vezi şi dansurile de Bărăgan: când flăcăii rămân să joace „ţigăneasca“, e teribil. E ca o ploaie-uragan cu clăbuci. Se rup norii de energie ai sufletului şi ai trupului.

8 iunie 1939

O altă antinomie a Bărăganului: e şi frumuseţe – şi bogăţie. (Vezi scrisoarea din 8 iunie 1939 către Aura [Băncilă].)

Câmpul, mai ales când am intrat în marea de verdeaţă a Bărăganului, era de o straşnică frumuseţe. Holdele de grâu dădeau atâtea efecte de lumină, după cum le legăna şi după cum se juca vântul în ele – când aplecându-se ritmic, când formând ochiuri-ochiuri în ele, de parc-ar fi fost o imensă coadă de păun –, încât nu numai că nu puteam să-mi iau ochii de la ele, dar le zâmbeam continuu ca unor mari şi jucăuşi prieteni. Nuanţele de verde, de la vernil deschis până la verde închis, formau atâtea desene variate, niciodată la fel şi totuşi cuprinse toate într-o mare identitate, într-o ondulare repetată sau într-o profuziune de mici anafoare,

pe care le făcea vântul între spice, încât ai fi putut studia la infinit peisagiul, şi totuşi, să nu-l epuizezi.

Nu ştiam cu ce să-l asemăn mai bine. Uneori, mi se părea că aceste holde bogate, când zburlite, când aplecate, sunt blana imensă a unui animal cosmic, în care suflă când zefirul, când vârtejurile. Altă dată, le asemuiam cu revărsarea şi alungarea valurilor pe suprafaţa mărilor şi oceanelor. Sau cu nisipul strălucind sub soare ori sub lună în Sahara, atunci când ele formează un relief vălurat ca, uneori, zăpada. În sfârşit, le mai comparam cu peisagiile polare, al căror întins alb a îngheţat sub formă de valuri.

Numai că aici, pe holdele şesului nesfârşit, e ceva sintetic: acest peisagiu e viu ca marea, e fragil ca nisipurile şi are identitatea spaţiilor polare. Şi adaugă ceva în plus: rodnicia unică, nenumăratele vietăţi cari trăiesc în el, anafora cosmică, ce hrăneşte pe oameni şi pe animale, pâinea cea de toate zilele.

În orice caz, ca filozof, îmi spuneam în treacăt: iată peisagii *analoage* până la un punct: stepa acoperită cu holde, marea acoperită de valuri, Sahara strălucind sub lumină şi întinsurile polare îngheţate, eternizate în prestanţă argintie. Dar nicăieri nu e mai frumos şi mai complex decât pe Bărăgan. El e pentru mine un *summum bonum* spiritual şi-mi place să-l privesc oricând; vara, când îl răscoace căldura şi-l împodobeşte cu Apa Morţilor, iarna, când îl oblojeşte la infinit zăpada, toamna şi primăvara, când îl acoperă arăturile reavene. Dar niciodată nu e mai ispititor decât când sunt holdele mari şi mai au ceva până la cosit.

Atunci, câmpul e prietenesc, şi totuşi, magnific, intim, şi totuşi, zeiesc. Curenţii de aer fac în el valuri sau ape-ape, ca într-o imensă marmură organică, ce-şi schimbă mereu nervurile de lumină. Atunci câmpul are ceva „moarat“ şi intonează o permanentă simfonie, şi discretă şi vajnică, prin toţi porii lui. Atunci e mai variat ca oricând, rămânând identic cu el însuşi.

Bărăganul îşi revelează mai mult ca altădată antinomia care-i constituie esenţa: variaţia în identitate. Căci, pentru mine, aceasta e Bărăganul: o identitate variată sau un inedit identic, totul ridicat la potenţa infinitului.

În felul acesta, mă apropiam de casă, mergând ca printr-o apoteoză a naturii. Îmi aminteam de o carte recent citită, în care un fiu de ţăran povesteşte cum nu se putea hotărî să bage coasa în pogonul de grâu: cum să nimicească el atâta rară frumuseţe? De aceea, poate, în unele părţi, ţăranii noştri lasă o margine

necosită. În adevăr, parcă faci un păcat cu fiecare fir pe care îl tai. O necuprinsă sfială îţi cuprinde sufletul în faţa acestei frumuseţi a lui Dumnezeu[64].

1939

Bărăganul e un static fluid, sau o fluiditate statificată.

Altă antinomie a Bărăganului. Este static, nu e mişcător, ca marea; cel mult mişcarea holdelor, câte un vâtej-tornadă, câte un cârd de păsări trecând pe sus, câte un câine mergând singuratic (să le descriu). E îngheţat, şi totuşi, e fluid. Pe Bărăgan e parcă o fluiditate statică.

1939

Bărăganul e pace, fiindcă te face să uiţi de tine, de istorie. E spaţiul pur, şi totuşi, concret (vezi scrisoarea mea către Blaga, april 1939)[65].

1939

Aşadar, durerea metafizică şi morală a oamenilor e dată de *ideea de timp*. De ea rareori uităm (să dezvolt dialectic-impresionant). De această durere scapă pe Bărăgan (păgânii de nimic nu erau speriaţi ca de *ideea veşniciei;* să-l întreb pe Doniga). Acolo ne împăcăm în spaţiul pur şi totuşi vizibil; e o pace imensă.

Da! Asta e ideea, acum îmi precizez de ce mă simt bine pe Bărăgan; el îmi dă pace. Şi anume, sentimentul *păcii metafizice.* Pe Bărăgan încetează *toate controversele* metafizice. În el simţi că fenomenul şi transcendentul au fuzionat şi că realitatea e toată aici, fără rest.

1939

Bărăganul, „câmp surd“. Adică: întins, fără *ecou,* în care nu-ţi răspunde nimeni, în care vocea se duce şi nu se mai întoarce, voce fără replică, în care Cosmosul e surd, parcă e de vată.

(La munte şi [la] dealuri, în judeţul Buzău, se spune şi „livezi surde“, *adică foarte mari.)*

Pe Bărăgan e orgia *Unului,* a infinitului, a Unului infinit, ca în unele religii (să caut în care).

„Câmp surd“ – ce expresie sugestivă! Adică, nu e variaţie care să dea impresia *pluralului,* deci, a societăţii, şi, deci, a cuiva care să-ţi răspundă. Nu e societate fără *plural.* Cu cât viaţa e mai de societate, cu atât se măreşte *intuiţia pluralismului;* de aceea

orăşenii sunt individualişti – şi *invers*. E ciudat! Societatea aduce ideea că sunt şi alţi oameni, şi totuşi, ea te individualizează; natura fără oameni dă ideea că nu mai sunt semeni, şi totuşi, tu nu te personalizezi, nu creşti imperialist, ci te confunzi în Cosmos.

1941

Când priveşti Bărăganul, e aşa de infinit şi de rar ca spectacol, încât ţi se pare *ireal* – şi totuşi, e *real*. E aici încă o antinomie preţioasă a lui.

Bărăganul e perfect, e ideal – şi totuşi, e real: adică, e *operă de artă*. Orice operă genială de artă are aceste două atribute: irealitate şi realitate. Romantism înalt, iluzionism (de vrajă), şi totuşi, realism profund.

Numai că Bărăganul e *major, cosmic* – e *summum* de majorism existenţial.

Mai 1941

Bărăganul şi imperialismul geometric. Pe Bărăgan este imperialism geometric, este infinitul geometriei; dar nu în înţelesul de *ésprit de géometrie*[66], al lui Pascal, ci ceva mai adânc.

Bărăganul este imperialism, şi totuşi, linişte, împăcare – altă antinomie. De ce? Fiindcă tu te extinzi şi trăieşti în imaginea (parcă ireală, şi totuşi, aievea) a infinitului. Deci, e imperialism, dar e un imperialism obiectiv, *tu ieşind din tine* şi ajungând să coincizi cu infinitul existenţial. Aici e valoarea. E un imperialism, şi totuşi, nu e dramă, fanatism al puterii, nu e imperialism biologic, precum în cel politic (şi nu e *nici umilinţă ori pierdere de sine*, ca în unele misticisme).

1. În imperialismul politic (acesta este imperialismul curent), tu cauţi să faci să *coincidă lumea cu tine*, să ajungă după măsura ta (ce meschinărie spirituală!); pe când în cel de pe Bărăgan, *tu* eşti lărgit până a coincide cu infinitul realităţii.

2. Uneori, e adevărat, în imperialismul politic se întâmplă şi o dilatare a ta până pe potriva imensităţii imperiului ori a puterii pe care ai cucerit-o; dar atunci începi să înnebuneşti. Te crezi zeu, demiurg; te neronizezi. Asta nu e în imperialismul de pe Bărăgan.

3. Există un imperialism obiectiv, în care individul ajunge să fie dilatat obiectiv, pe măsura realului; aşa e în cel religios, mistic, metafizic. Dar nu în metafizicile subiectiviste ori parapsihologice, *à la* Fichte, ori ale celor cari reduc lumea la „reprezentarea mea".

Da. Dar aici *e o comunicare directă cu realitatea*, o comunicare *mistică, metafizică;* în acest caz, poţi fi şi într-o *celulă*, şi totuşi, să comunici cu infinitul existenţei, al absolutului.

Pe când, pe Bărăgan, e o comunicare prin forma spaţială a sensibilităţii, dar nu rămâi la fenomen; pe Bărăgan ajungi repede să asociezi infinitul de spaţiu şi să faci, parcă, să coincidă transcendentul cu fenomenul. Bărăganul nu e nici transcendent pur, nici fenomen pur, ci e o *rezolvare a existenţei* totale, o îmbinare pură a fenomenului cu numenul.

4. Bărăganul nu e nici ceva mistic, nici ceva raţional, sensibil, ci o contemplaţie totală, un spirit pur, o *viziune integralistă a existenţei.*

5. Pe Bărăgan nici nu te pierzi mistic în existenţă (mistic vegetativ), nici nu eşti robit de tine.

6. Omul modern nu mai e nici metafizic, şi nici nu mai trăieşte în spaţii largi. Deci, lui nu-i mai e accesibil nici absolutul, infinitul metafizic, nici cel bărăganic, al spaţiului; de aici, valoarea Bărăganului (ca şi a bisericilor – viziunea infinitului mistic).

Iunie 1950

Dostoievski, *Souvenirs de la maison [des morts]*, p. 191, ambele coloane şi mai ales „Le déserte et libre immensité..."

În adevăr, o altă antinomie a Bărăganului e: *libertate* şi *ordine*. Pe Bărăgan guşti epopeea *libertăţii*, a scăldării în infinit, aşa cum o gustau ocnaşii lui Dostoievski. Dar tot pe Bărăgan e un fel de *ordine*, [de] *geometrie* fastuoasă, [de] cosmicism.

Poate că cea mai mare şi mai pură voluptate pe care o dă Bărăganul e aceea a libertăţii de spirit; nimic nu limitează spiritul – poate că tot de aceea ruşii aveau un atât de dezvoltat spirit de libertate. Pe Bărăgan te simţi complet *eliberat*, te găseşti în *infinit*, în absolut, dar nu un absolut dramatic, subiectiv, problematizant (ca absoluturile eului), ci unul armonios, viril, obiectiv (foarte important, mare dezvoltare).

Să arăt cât de chinuite şi de prezumţioase sunt „absoluturile" *à la* Kierkegaard şi ale tuturor misticismelor persoanei orgolioase, şi ce liniştit, discret şi ordonat e absolutul Bărăganului. Acesta e un fel de *lirism matematic* ori o *matematică afectuoasă.*

Octombrie 1968

Bărăganul e întins, e deschis; e spațiu larg și fără opreliști. Și totuși, e un spațiu criptic, fiindcă e greu de înțeles de cel care nu a copilărit în el.

Însuși Blaga – filozof al spațiului, între altele –, când a venit la Brăila, mi-a spus: „acea turmă de oi?“, cu o ușoară persiflare bună, dar care arăta că era străin de acest spațiu, că nu putea intra în el, deși era atât de mare.

29 octombrie 1969

Pe Bărăgan parcă deodată ți se lărgește *craniul* și merge să se întâlnească cu orizontul îndepărtat; adică: *vastitate și circularitate.*

Ce deosebire de orizontul strâmt al orașului! Ce deosebire de spațiul de *burg,* care place occidentalului, citadinului minor (un arhitect spunea că Piața Unirii din București *n-are spațiu.* El, prin spațiu, înțelegea un spațiu limitat și „organizat“).

Altă antinomie a Bărăganului: geologic (adică mineral) și botanic; *mineralitate și viață.*

Altă antinomie: planetarism și astronomism (să o pun la *Terrianism și sideralism?).*

Aprilie 1971

Static și dinamic. Omul de Bărăgan nu are dor de ducă; el e static, *fiindcă are totul.* Posedă, într-un fel, infinitul.

Dar, posedând infinitul, e dinamic, fiindcă trăiesc în el sensul și mișcarea infinitului (dezvoltare).

Iulie 1971

O antinomie de preț în Bărăgan: sinteză sau *articulare de fenomen* și *numen.* Bărăganul și perspectiva depășirii realității sensibile: unirea fenomenului cu numenul (Mehedinți, *Opere complete,* vol. I, p. 10). „Arătările diafane“ - Odobescu - sunt legătura de unire cu transcendentul, cu altă lume.

Pe Bărăgan trăiești *realitatea completă,* dar fără ca fenomenul și ultrafenomenul (transcendentul, infinitul *în sine)* să-și piardă individualitatea; e și o *articulare,* cum [e] și o topire.

Unii oameni rămân numai la fenomen; alții (misticii religioși de un anume tip) rămân mai mult în transcendent. Dar în Bărăgan se valorifică *ambele realități,* într-o *transfigurare geometrică;* o mistică matematico-estetică. Bărăganul e, astfel, un maximum

fenomen estetic, o maximă operă de artă; *de aceea* a scris Odobescu capodopera lui despre Bărăgan, fiindcă el era un mare artist, un spirit de artist major.

Februarie 1972

Pe Bărăgan nu e dorul de ducă al aventurierului; *ci e sentimentul unei deplasări rămânând pe loc sau al unei imobilități care merge* (deplasare în imobilitate sau imobilism în mișcare).

Blaga, *Poezii,* p. 347; nu e așa în Bărăgan. *Spațiul Bărăganului nu are finalitatea deasupra lui,* el nu cere evadare, dar nici nu e fixare pe loc, ca o scoică-n zid. E ca și când ai *merge permanent printre aștri, o dată cu pământul.* De aceea, încă o dată, Bărăganul e cosmic; și e sinteză de antinomii. E triumful geometric al antinomiilor, e un antinomic plenar și simfonic, un antinomic complex și decantat.

Aprilie 1972

O importantă antinomie sugerată de Bărăgan: *Bărăganul corectează timpul;* eternitatea Bărăganului corectează timpul.

E și aceasta o nemurire...

Timpul și spațiul se înfruntă pe Bărăgan: trecerea și permanența, moartea și nemurirea. Ultima e mai puternică însă.

Ierburile fragile și modeste ale Bărăganului sunt trecătoare; dispar de la un an la altul și se repetă. Asta dă sentimentul dispariției. Dar Bărăganul, ca spațiu major, rămâne. Deci: istorism și nemurire în Bărăgan. Interesantă antinomie (vezi și scrisoarea mea către Pântecan, cu data de 10 aprilie 1972, p. 2[67]. Dezvoltare).

Trebuie să recunosc că, în această antinomie, e mai puternică intuiția nemuririi. *Spațiul învinge timpul* (din nefericire, civilizația - chestie de timp - poate să învingă Bărăganul).

Iulie 1972

Luciditate și profunzime. În spațiul bălții, de exemplu, e ceva misterios, ceva secret, te aștepți mereu la ceva nou - un irațional amabil; pe când în Bărăgan e triumful lucidității, al geometriei.

Dar asta nu împiedică profunzimea Bărăganului. Curios, dar așa e. *E ceva major și profund pe Bărăgan,* nu e nota de superficial arid, minor, care adeseori se leagă de luciditate (dezvoltare). Altă antinomie: *fluiditate și geometrie;* fluiditate geometrică. Aici se unesc spiritul de finețe cu cel de geometric (vezi Pascal). Să

exemplific cu poezia lui Nichifor Crainic şi cu Alexandru Odobescu.

Altă antinomie: anularea persoanei şi creşterea ei ontică până la limitele vagi ale peisagiului; deci, anularea persoanei şi pan-ontizarea ei.

Sentimentul panteismului cred că l-au avut oamenii de spaţii largi: delenii sunt minori. Elinii înşişi aveau ţara compartimentată: corectivul era Marea Egee, care a dat „limitelor" perspective străvezii.

August 1972

Liniştit şi totuşi metafizic; adeseori, trăirea metafizicului are şi ceva problematic, dacă nu neliniştit. Dar în Bărăgan e ca în trăirea ortodoxiei *române* şi eline (bizantine). Ortodoxia slavă e dramatică (vezi Dostoievski etc.), chinuită adesea.

Kico spune (în *Jurnalul* său) că peisagiul italian este „intelectualizat", că e „artă în natură".

În Bărăgan e natura eternă, maiestuoasă, fără artificial uman, neumanizată şi totuşi *liniştitoare.* Nu e ca natura *munţilor,* care e măreaţă, dar adeseori e neliniştitoare sau chiar *sălbatică.* Bărăganul e originar, etern, dar n-are nimic sălbatic. E „neuman", în sensul că nu e şlefuit de om şi pieptănat, dar e prietenos. Kico mereu scrie că vrea linişte în cadrul câmpiei româneşti.

Octombrie 1972

Bărăganul e bătrân, dealurile sunt tinere (adolescente), munţii sunt adulţi.

Bărăganul sugerează trecutul (mai bine zis: eternitatea); muntele sugerează viitorul, acţiunea; dealurile sugerează prezentul jucăuş.

O altă antinomie: Bărăganul sugerează *trecutul* şi *eternul,* trecutul sau un prezent veşnic, care totalizează existenţa.

Bărăganul nu e revoluţionar, are ceva parmenidian. Perfecţia nu e revoluţionară. Revoluţionarii sunt de la deal ori de la munte.

30 iulie 1973

Nu s-a înţeles America Latină precolumbiană, fiindcă nu s-a înţeles „dimensiunea în sine a continentului, acest spaţiu imens, *metafizică pură* – cum spunea un locuitor al sau –, în care unităţile noastre de măsură devin dintr-o dată prea mici, incapabile să evidenţieze o realitate ce pare să ţină mai mult de fantastic şi fabulos. O câmpie de 150 000 km² devine *ireală,* anulându-se până şi imaginaţia" („Contemporanul", 27 iulie 1973, p. 123, articolul *Izvoare peruane,* de Darie Novăceanu. Important).

Mai departe: „Rezultantă a expresiei plastice, muzicale şi spaţiale a unei lumi mistice, dominând în întregime gândirea şi acţiunea omului, arta precolumbiană trebuie interpretată pornindu-se tocmai de la această dimensiune a continentului, de la acest spaţiu imens, pe care omul a trebuit să şi-l apropie, populându-l cu produsul efortului şi imaginaţiei sale creatoare".

Pe Bărăgan ai *sentimental irealului,* dar nu al unui ireal bizar, fantastic-iraţional, ci al unui ireal solemn şi profund, care face mai mult decât orice realitate; şi, totodată, *al realului cel mai sigur,* al realului absolut, fiindcă e ceva intim şi perfect, solid, definitivat şi viu.

Deci, o nouă antinomie a Bărăganului: ireal şi real. (Vezi noţiunea de ireal în filozofia nouă şi în estetică; să dezvolt.) Mi se pare ca acest sens are ideea de *ireal* în această filozofie mai nouă şi în estetică: a unui ireal care e, de fapt, Absolutul, şi care, faţă de realul simţurilor şi ştiinţei, pare ireal, dar e Realul ultim; mitul Existenţei. Deci, pe Bărăgan ai tocmai expresia obiectului filozofic prin excelenţă. Un stagiu pe Bărăgan (în copilărie, [în] tinereţe) se recomandă pentru viitorii filozofi. Dealul dă ceva minor-monden.

Pe Bărăgan trăieşti *marea realitate a irealului* sau *irealitatea realului.* Până la urmă, realul şi irealul se convertesc unul în altul pe Bărăgan, se echivalează, dar fără a se confunda.

Aşa cum imensitatea spaţiului Americii de Sud a determinat felul culturii sau un *spirit.* Analogie cu originea tragediei la elini (după teza lui Nietzsche): elinii au domesticit infinitul şi au creat tragedia. Tot aşa, precolumbienii, cari au pornit de la spaţiul imens „pe care omul a trebuit să şi-l apropie, populându-l cu produsul efortului şi imaginaţiei sale creatoare" (vezi citatul de mai sus, din articolul lui Darie Novăceanu).

Cum rămâne cu teoria spaţiului subconştient, a lui Blaga? La origine, s-a plecat de la spaţiul geografic, sau în felul cum precolumbienii au organizat, au luat în primire spaţiul exterior se vede ceva din spaţiul lor subconştient?

Teribilă forţă de modelare este acest spaţiu neted, imens; el macină şi absoarbe, topeşte, macerează, pentru ca din acest material să modeleze chipuri după sensul lui.

Chiar şi pe Bărăganul nostru, în decurs de 100–200 de ani – şi nici atât –, oamenii veniţi de la dealuri şi din Ardeal au căpătat

un psihic ce are ceva comun: *omul de Bărăgan.* Încă necunoscut ori puțin cunoscut (ceva important e în Sandu-Aldea) până astăzi. L-a înțeles Sandu-Aldea, cu subconștientul lui *transhumant;* l-a înțeles P[anait] Istrati, cu subconștientul lui de Mare Mediteraneană; l-a înțeles Nae Ionescu, cu respirația lui largă și abstractă; l-a înțeles Odobescu, cu formația lui de arheolog al vastităților. Dar chiar fără asta, într-o generație-două de influență directă, Bărăganul poate fasona un spirit: *aici e speranța, în putința trecerii de la gliptic la major*[68].

August 1973

O antinomie a Bărăganului: *imobilism* și *apocaliptism.* Bărăganul are imobilitatea infinitului, care, infinit fiind, nu se mișcă; fiindcă nu are în ce, ci stă pe loc.

Dar, la intervale, e cuprins de o frenezie în locomoție. Aproape apocaliptică! Acestea sunt uraganele de pe Bărăgan, asemănătoare până la un punct cu trombele marine și uraganele oceanice. Atunci, e ceva teribil: parcă toata existența aleargă cu o demență halucinantă, parcă tot ce e mișcare în cosmos s-a adunat aici, în aceste vârtejuri-mostre, cari, dacă ar putea fi captate, ar fi nemaipomenite aerocentrale. Parcă s-au adunat și s-au luat la trântă toate stihiile văzduhului și luptă între ele, și cu restul lumii, gemând și urlând ca în ziua de apoi. Cine n-a văzut un vârtej pe Bărăgan, un mare vârtej (sunt și unele mici, cari încep și se consumă pe o suprafață de câțiva decimetri; în podul palmei – ca o experiență de laborator) nu-și poate închipui ce este energia vânturilor, a atmosferei și a stihiilor trezite din somnolență și luându-și parcă revanșa pentru repaosul lung de până atunci.

La dealuri și [la] munți, totuși (vezi în Hogaș), vântul se izbește de pereți și văgăuni și de cele mai multe ori e sugrumat la început, dar pe Bărăgan nu e limitare.

Această antinomie cosmică își are un corespondent și în psihologia oamenilor din Bărăgan, cari, de obicei, sunt liniștiți și adânci, dar cari, la răstimpuri, își ies și ei din fire și se dezlănțuie cumplit. Acest aspect psihic l-a înțeles bine Sandu-Aldea; să descriu câteva tipuri din romanele și mai ales din nuvelele lui. Admirabil acest mare scriitor, admirat de Pârvan, de Nae Ionescu: de oameni cu burduf psihic mare.

3 august 1977

O antinomie a Bărăganului: un static ce respiră (dezvoltare). Din toate peisagiile țării, Băraganul are cea mai largă respirație.

În adevăr, Bărăganul respiră. El e un static care respiră: mare și interesantă antinomie (autorul articolului[69] și el a crescut în Bărăgan).

Iunie 1978

Bărăganul: un neant plin, un gol fecund.

Bărăganul este greu de descris (de aceea a fost genial Odobescu. El s-a născut pe Bărăgan? O problema importantă).

Cum e greu – și mai greu! – de pictat, de fotografiat.

Căci cum o să pictezi, să fotografiezi golul, neantul?

Dar acest neant e *plin de viață,* de hrană (grâul) și poezia vieții; de la perșii cari au venit în Muntenia și au văzut întinderile de grâu: erau locuite aceste tărâmuri.

După o teorie recentă, neantul e cea mai mare energie și creatorul, și toată divinitatea; doar nu-i spune pe nume.

E aici încă o antinomie a Bărăganului: un gol și totuși foarte plin; un neant cu plenaritate.

Ideea de infinit

Infinitul logic. Spaima irațională de infinit. Limită și finit. Spațiu și timp. Infinit și identic. Geneza ideii de infinit. Bărăganul rezolvă antinomia finit-infinit. Bărăganul – sinteză de infinit și finit

August 1933

Să studiez Bolzano, pentru paradoxiile infinitului.

1933

În concret se realizează logicul pur câteodată, ceea ce putem gândi, dar nu imagina. De aceea Bărăganul e o odihnă a logicii: ai impresia că infinitul din logică s-a realizat în concret, fără contradicție, sau cel puțin fără contradicții supărătoare.

August 1933

Infinitul dă teamă, fiindcă pune omul în fața contradicțiilor. Numai cine știe să facă unitatea (*și țăranul știe s-o facă)* e liniștit. Întrebarea e: pe Bărăgan de ce natură e unificarea antinomică? Dogmatică, de limită, concretă? (Vezi: Blaga, *Eonul dogmatic.)* Dacă e dogmatică, Bărăganul are ceva religios.

Să studiez în *câtă feluri se rezolvă antinomiile în filozofie.*

Octombrie 1971

Vianu, *Estetica,* I, p. 158-160. E și la Bărăgan așa ceva? Adică el (imaginea lui) nu se termină niciodată? Aceasta e doar intuiția ideii de infinit. Se poate vedea aici încă o antinomie a Bărăganului: static și dinamic (sau finit și infinit). Fiindcă, pe de o parte, Bărăganul dă totuși intuiția *păcii,* a liniștii, a ceva definitiv, a ceva rezolvat și etern; pe de altă parte, el prelungește mereu intuiția într-o extensiune continuă, la infinit.

Bărăganul e o intuiție tipică și maiestuoasă, de sinteză (dialectică) a eleatismului cu heraclitismul. El e geometrie ontică, ce rezumă *realul,* adică cele două mari caractere ale lui: imuabilul și muabilul. Dar domină liniștea, eleatul: de aceea, Bărăganul este esențial *filozofic și festiv.*

Urmare: Bărăganul nu e un spațiu pentru *minori,* ci pentru naturile *complexe* și majore.

3 noiembrie 1969

Filozofia ideii de infinit și Bărăganul; cum ne ajută Bărăganul să creăm o cultură de viziune majoră și să depășim *genul gliptic* (marea, muntele și Bărăganul – sensuri majore). E adevărat că Bărăganul e o antinomie: infinit și finit. Elinii au realizat ideea de infinit: i-a speriat, crezând că e prăbușire; și așa cum filozofii ionieni au plecat de la *haos,* dar l-au organizat în cosmos (care e un finit mare și organizat), teatrul grec a plecat de la *infinit* și a ajuns la tragic (vezi: *L'origine de la tragédie,* de Nietzsche).

De punctele de mai sus să vorbesc în concluzie și să arăt că, totuși, noi nu suntem pentru influența imediată a mediului (ca la D. Drăghicescu); sufletul are oarecare autonomie. Și aici avea dreptate Blaga când a creat teoria subconștientului (evreii duc peste tot nuditatea nisipurilor, *neantul vital),* dar nici nu-l poți rupe complet pe om de mediul său cosmic (probă, și cosmicismul lui Blaga).

Octombrie 1960

Pe Bărăgan ai sentimentul prezenței spațiului: parcă îl redescoperi. La oraș aproape că uiți de el (cum uitai de stat în democrația burgheză), ori el te zgârie, te limitează prea mult, cum ar fi apariția unui zid de casă, a unui calcan (gard înalt); dar, deși e prezența spațiului, el nu te apasă: e ușor și prestant, parcă *palpiți* cu el, te înalți cu el, te îmbogățești cu el (asta, după ce vorbesc de înșurubare și libertate pe Bărăgan).

Sentimentul infinitului pe Bărăgan: craniul temporal odată începe să se depărteze și oasele lui merg să coincidă cu orizontul cel mai depărtat. Dar cum o să simtă asta un citadin? Unui care se sperie că e trei ore de gardă pe Bărăgan? (Interesant.)

Ianuarie 1966

Există o agorafobie, dar și contrariul ei, pe care l-am putea numi ghettofobie; de fapt, omul, în general, nu poate suferi nici spațiul infinit, nici pe cel prea mic.

Interesant că nici animalele nu pot suferi spațiul mic. Caii ținuți numai în grajd, câinii și pisicile numai în apartamente etc. se îmbolnăvesc, oricât de bine ar trăi; până și păsările (ba, ele vor spații largi, cele zburătoare mai ales. Interesant caz: în Occident s-au făcut crescătorii de găini în spații mici și găinile s-au îmbolnăvit. Atunci le-au pus *ochelari cari să mărească distanțele.* Și găinile s-au făcut sănătoase. Foarte curios și interesant).

Însă sunt oameni cari preferă spaţiul infinit spaţiului îngust. Depinde şi de sex? Femeile fug de spaţiul mare (Bărăgan)? Oraşul e spaţiul preferat al omului modern. Arhitectul modern e un citadin tâmpit; un arhitect mi-a spus că în *Piaţa Unirii nu e spaţiu,* fiindcă era prea mare.

Iulie 1957

Infinitul e aformal. De aceea inspiră nelinişte, cum le-a inspirat grecilor, şi au pus limitele (tot aşa cum au creat şi tragicul, dintr-o contrariere)?

Să dezvolt această chestiune la teoria Bărăganului. Omul modern e neliniştit, fiindcă lucrează cu ideea de infinit.

1939

Apoi, să arăt cum ideea de finit este ea însăşi o limitare dureroasă. Ei bine, Bărăganul combate atât relele ideii de infinit în sine, cât şi ale ideii de finit în sine, dar întruneşte ceea ce e bun la fiecare şi dă ideea, trăirea *infinitului finit:* o intuiţie greu de precizat în termeni logici, dar care există din punct de vedere spiritual, e *trăită.*

În adevăr, Bărăganul, când te uiţi la el, dă ideea de imensitate, de nesfârşit, de infinit, pe de o parte; dar, pe de alta, fiindcă e *static,* uniform şi fiindcă se vede orizontul, dă ideea de *finit,* de *organizat,* de cosmos. Bărăganul nu e ca *marea,* care e veşnic în mişcare, care e neliniştitoare. Dar Bărăganul e infinit, şi totuşi, nu e spart, nu e o funcţie neterminată, ci e o *sinteză isprăvită,* dar nu limitată, opacă.

De aceea, pentru spiritele majore, Bărăganul e o linişte mare, e o feerie ontologică, e o pace, e formula ideală de a trăi.

1941

Nevoia de a avea tot infinitul; vezi P. Cerna, *Die Gedankenlirik,* p. 65: citează pe V. Hugo:

L'immensité c'est la le seul asile sûr,
Je crois être banni, si je n'ai tout l'azur.

Să citez aceste versuri atât de semnificative.

Şi în această dorinţă de a privi infinitul nu e *imperialism:* să nu se confunde cu imperialismul biologic-social-politic. Ci e nostalgia sufletului de a se regăsi în infinitatea lui divină spirituală, originară, ideală.

În Bărăgan poţi gusta condiţia ideală a sufletului, să te scalzi în infinitatea lui, să coincizi cu prototipul tău, să fii ideal şi real totodată, să fii *tot,* fiind totuşi modest; pe când în istorie, între semeni, nu eşti modest, şi totuşi, nu eşti niciodată tot. Ce tristă condiţie umană!

Bărăganul e deci un fel de paradis al lui, un paradis platonic, un paradis matematic.

Noiembrie 1941

Bărăganul dă infinitul sau absolutul spaţiului, dar, interesant, dă şi *absolutul timpului* sau eternitatea. Cum? Fiindcă pe Bărăgan se anulează mişcarea. *Mergi şi parcă stai pe loc;* în Bărăgan este *eleatism* (oare filozofii greci ai nemişcării au avut spaţiul larg în faţă, *marea* ? Au mers pe mare?).

Pe Bărăgan nu mai e mişcare, nu mai e schimbare, deci nu mai e timp, este absolut, este veşnicie, trăieşti în veşnicie.

Deci, pe Bărăgan trăieşti doar absoluturi, în ordinea spaţiului şi în a timpului; *trăieşti în infinitul spaţiului şi în eternitate.* Sau: pe Bărăgan se anulează intuiţia timpului. Curios; dimensiunea sufletului este timpul, şi totuşi, poţi ajunge uneori (vezi şi alte momente, şi în contemplaţia artistică) să faci abstracţie de timp; pe când de spaţiu nu poţi face niciodată abstracţie, fiindcă atunci ar fi neantul: s-ar anula însăşi lumea.

Pe Bărăgan îţi rămâne intuiţia *duratei,* dar nu a timpului oarecum istoric. Iar de durată – în sens bergsonian – nu eşti conştient decât dacă stai să analizezi. Pe Bărăgan însă nu eşti înclinat să faci introspecţie, să te uiţi la eul tău, ci eşti oarecum proiectat în non-eu.

Iunie 1944

Ideea de infinit s-ar putea defini ca fiind *identicul ce se succede fără putinţă de oprire.* Bărăganul e deci un mare identic în extensiune, fără oprire – asta întru cât el este infinit. Căci, de fapt, el e o sinteză de finit şi infinit – şi tocmai de aceea el e o odihnă. Pentru a înţelege cele de mai sus, să ne oprim asupra ideii de *identic.* Empiric, ideea de identic poate rezulta din asemănarea mare dintre două obiecte concrete. Dar asta nu dă ideea absolută de identic; cel mult e un punct de plecare – aşa cum e distanţa mare, pe care o vezi pe malul marii, de exemplu – pentru

ideea de infinit. Ideea absolută de identic se poate forma înțelegând *numerele,* deci înțelegând valorile matematice, şi anume, în trei moduri:

a) sau zicând, de exemplu, că 2 = 2. Aici subînțelegem că 2 este identic cu 2;

b) sau luând orice număr şi considerându-l în sine. În acest caz, noi spunem că un număr nu e cu putință decât prin sumarea (adunarea) unor cantități identice între ele, de exemplu, 14 e făcut din 14 cantități absolut identice (nu putem aduna o masă cu un scaun; cu un rinocer). *Deci, ideea de număr implică pe aceea de identic.* Înainte de a se întemeia matematica, a trebuit să se formeze ideea de identic (ca idee implicită, cel puțin) în capetele oamenilor;

c) a treia cale pe care s-a ajuns la ideea de identic e aceea a figurilor geometrice: două pătrate, două circumferințe, de exemplu, sunt identice (mai puțin cantitatea, mărimea lor).

Şi atunci putem spune că ideea de infinit se formează prin adunarea continuă a identicului cu el însuşi.

1944

Janet – Séailles, p. 921-922, despre finit şi infinit: ei bine, în Bărăgan aceste două idei se pun în sfârşit de acord, într-o formulă de echilibru care e totodată statică, dar plină de viață, de un dinamism interior, subtil şi adânc. Analogie cu transfigurarea în dogmă la Blaga? Şi în formula existenței bărăganice e o antinomie, dar nu o contradicție pur şi simplu, ci o antinomie ce se asimilează trăirii conştiinței printr-o valoroasă şi abia lucidă transfigurare.

1944

Dar cred că mai degrabă numărul cel fără soț e infinit, iar nu cel [cu] soț. Căci ideea de *fără soț,* fără isprăvenie, dă ideea că trebuie să adaugi mereu. J. Chuzeville, *Les mystiques allemands,* p. 266: „eliminând locul, găseşti infinitul". Adică, desfăcându-te de lumea sensibilă, care e *fatal mărginită,* dai de infinit. Adică, infinitul nu e posibil în lumea aceasta, ci numai în lumea absolutului. Dar în lumea absolutului nu mai e spațiu. Atunci se poate vorbi acolo de infinit? Sau acolo poate fi mai mult vorba de infinit *implicat,* întrucât acolo e *perfecțiunea* şi perfecțiunea nu poate fi limitată?

Martie 1945

Geneza ideii de infinit

1. Vederea spațiului întins a putut sugera ideea de infinit, de exemplu, când omul privea de pe culmea unui munte ori de la țărmul mării.

2. Moartea a putut sugera ideea de infinit. Fiindcă cel mort nu se mai întorcea *niciodată şi nicicând.* De la ideea de niciodată s-a trecut la aceea de nicicând şi apoi la cea de infinit.

3. Dar astea sunt mai mult experiențe empirice (analogie cu cele prin care psihologia explică producerea ideii de spațiu şi timp). Ideea de infinit, chiar dacă nu e apriorică, se formează într-un chip mult mai intim şi mai subtil, în legătură cu structura minții omeneşti. Şi anume, *ideea de infinit este urmarea neputinței omeneşti de a-şi închipui neantul.* De aici urmează că, neputând *vedea* cum o cantitate sau universul [pot să] se *termine, să nu mai fie nimic dincolo de ele,* se vede obligată *să adauge mereu ceva;* din această continuă adăugire se naşte infinitul.

Dar lucrurile sunt mai complicate. De exemplu, *de ce omul antic ori cel primitiv şi-a închipuit* (cel puțin uneori) că *universul e finit* (cum era la elini, cum era în cosmologia altor popoare)? De ce? Pentru motivul că el nu ajunsese să *gândească neantul pur.* Lumea era finită, după el (sau după țăranul român). Dar dincolo de lume, după el, tot mai era ceva; era aer ori spațiu gol – care e *tot ceva* – deci, nu era *neantul propriu-zis* (cum nici *nirvana* indiană nu e neant).

El zicea că acesta e *nimic* sau implica această afirmație când zicea că lumea e finită, dar, de fapt, el *nu ajunsese încă să conceapă neantul pur;* dacă ar fi ajuns, ar fi trecut imediat la ideea de infinit şi ar fi spus că lumea e infinită.

La elini cred că era altceva: ei ajunseseră, cel puțin implicit, la *ideea de neant* pur, dar, pentru că acesta le *repugna* sau îi speria prin prăpastia şi haosul pe cari le aducea, de aceea o *refulau* şi mai vârtos, spuneau că lumea e finită. Ideea *limitelor,* ideea că universul e finit e, deci, la elini o *sublimare a* spaimei în fața ideii de neant pur. (Ce zice Nietzsche de originea tragediei la elini? E ceva analog cu ce spun [eu] mai sus?)

Aşadar, popoarele primitive nu au putut ajunge să *gândească, să conceapă* ideea de neant pur. (Ce e ideea de neant după ultima filozofie germană? Ce e *nirvana,* ce e *nicevo*?) De aceea puteau declara că *lumea e finită; dar, de fapt, o vedeau infi-*

nită într-un fel – fiindcă şi dincolo de lume vedeau ceva: aer, eter, spaţiu gol. Aşa cum cei vechi ziceau uneori că lumea e materie, dar implicau viaţa în materie. (Hilozoism?)

Iar când ajungeau *să întrezărească ideea de neant pur,* aveau două căi de opţiune spirituală: ori dădeau înapoi, îngroziţi, din faţa ideii de neant pur (ca elinii) şi se retranşau şi mai mult în ideea că lumea are limite şi tipuri eterne (la elini; să insist cum era la ei; vezi şi ce zice Bergson de tipurile elinilor), ori se lansau în ideea dinamică (cam dezechilibrată însă) de infinit.

Prima cale e a elinilor, ultima e a modernilor; interesant [e] că viziunea creştină a contribuit mult la ideea de infinit: Dumnezeu este *universal* şi etern. E vorba aici de o *primă opţiune,* de un fel de *originar macaz spiritual,* care e plin de consecinţe, ca cele două râuri din poveste, cari o iau unul spre Răsărit şi altul spre Apus – Mureş şi Olt.

Deci, ca să se producă ideea de infinit, trebuie, de fapt, două lucruri:

1. *ca oamenii să fi ajuns să gândească neantul pur* – pe de o parte;

2. ca, pe de altă parte, să nu-l poată imagina sau *intui,* şi atunci continuă la infinit existenţa ori durata, fie cât de rarefiată ori de subtilă.

Din aceste două motive s-a născut ideea de infinit. Interesant!

Natural, mai trebuie şi *un al treilea fapt:* ca oamenii să nu fi dat înapoi în faţa ideii de Neant, ca elinii. *Să-l fi acceptat,* dar, intervenind apoi neputinţa de a intui neantul, pe care totuşi îl concepeau, oamenii să fi ajuns la ideea de infinit.

Iată, deci, cât a fost de fecundă în istoria culturii ideea de neant; prin felul opţiunii, a rezultat cultura elenică ori cea modernă.

(Cum e la Kant ideea de infinit? Să revăd.)

Ideea de infinit s-a născut mai ales *gândind ideea de timp* decât cea de *spaţiu:* vezi ce intimă le e modernilor ideea de timp; bergsonismul e o filozofie modernă. Spaţiul se mai împacă, la un punct, cu limita, dar timpul, nu. De aceea, abia în epoca noastră s-a putut naşte ideea unui univers limitat (Einstein), deşi universul, spaţiul astronomic, e foarte nimerit pentru a sugera ideea de infinit. *Dar când e vorba de timp, e foarte greu să concepi un timp care începe ori care se termină;* din contra, timpul îl gândeşti ca fiind fără început şi sfârşit, deci infinit. Deci, e mai uşor să gândeşti *eternitatea* (infinitul timpului), decât universalul (infinitul spaţiului).

Poate că de ajutor în acest sens a fost şi teama omului de moarte; a concepe un timp care se sfârşeşte înseamnă un fel de moarte, ceea ce repugnă omului.

Şi iată de ce, pe Bărăgan, pe stepă, omul se învaţă cu ideea de *major,* de cvasi-infinit. Căci infinitul e dat mai ales de timp – dar poate fi dat şi de spaţiu.

Ideea de infinit a rezultat în parte şi s-a precizat prin analiza pe care *filozofii şi teologii au făcut-o ideii de Dumnezeu* (vezi şi la indieni, cât e o zi la zeul suprem; [în], mi se pare, *Manual de psihologie,* de Bagdasar).

1949

Cum se formează ideea de infinit:

1. omul a văzut mari întinderi de spaţii înaintea sa: stepa, oceanul. Şi asta i-a putut sugera ceva din ideea de infinit;

2. neputinţa *logică* de a-şi închipui *neantul.* Şi un copil întreabă: „şi după aceea, ce mai este?“. Deci, omul *a adăugat la un finit un alt finit – şi aşa mai departe.* Astfel a rezultat ideea de infinit. Mă mir că elinii lucrau cu ideea de finit, de limită. Să *verific* dacă a fost în adevăr aşa, ori doar ideea de limită-finit nu era mai mult o idee de artă şi de echilibru moral şi cosmic, iar nu metafizic.

Noiembrie 1949

„Cred că noţiunea de eternitate vine din îndelunga repetiţie şi monotonie“ (Demostene Botez, [în] „Adevărul“, 19 noiembrie 1949). E o sugestivă definiţie sau explicaţie de *literat.*

În adevăr, dacă nu e repetiţie-monotonie. ci variaţie, omul nu se mai gândeşte la timp (sau distanţă) în sine, fiindcă e absorbit de conţinut, de variaţia însăşi, şi, deci, nu mai ajunge la ideea de infinit. Dar, fiind repetiţie-monotonie, omul vede *timpul în sine* (ori distanţa în sine) şi începe să vadă cât e de lung, astfel că ajunge la ideea de infinit.

Afară de faptul că repetiţia – monotonia – îl face pe om să vadă timpul foarte lung, adică să-l simtă că e mai lung decât atunci când e plăcut, i se pare că durează astfel *de o eternitate,* că aşa a fost întotdeauna. Ori că n-o să se mai sfârşească *niciodată,* iar din ideea de niciodată e uşor să se treacă la ideea de infinit. Tot aşa *şi pe Bărăgan, şi pe ape* (spaţiul apelor): ai ideea de infi-

nit, fiindcă eşti în faţa unui spaţiu monoton. Dar, compensaţie! Când ajungi la ideea de infinit, dispare monotonia şi apare un sentiment de plenitudine. De aceea, nici slujba religioasă nu e monotonă, ci oferă maximum de trăire: intri în Absolut. Când oamenii preistorici au părăsit viaţa arboricolă în păduri şi s-au aşezat la loc deschis, n-au mai fost siliţi să meargă pe patru labe, ci pe două, ca să vadă înainte (vezi: Rosny, *Les origines*, p. 29).

Ianuarie 1950

Foarte important: şesul a fost şi el o cauză a ridicării în picioare a omului (şi căţelul Moşu stă pe două labe, vara, în curte, şi priveşte în stradă la alţi căţei şi la oameni, ca la teatru).

Se pare că şesul a avut o importanţă decisivă în viaţa omului preistoric, ca să-l îndrepte către marea istorie, ca să-l facă om deplin.

30 mai 1951

Neputinţa omului de a concepe neantul e cauza negativă a ideii de infinit, iar ideea de *perfecţiune* (perfecţiunea e infinită) e cauza pozitivă. Dar niciodată o cauză negativă n-a produs un rezultat mai pozitiv, mai plin – căci ce poate fi mai plin, mai pozitiv, decât ideea de infinit? Ciudate efecte!

Să studiez dacă oamenii n-au ajuns la ideea de *perfecţiune* ca ceva unic şi, deci, infinit, chiar mai înaintea filozofiei eline şi a monoteismului, astfel încât ideea de infinit să fie o idee primordială a omenirii, o idee de bază, ca şi ideea de mişcare, [de] cauză, [de] scop etc. Sau oamenii n-au cunoscut ideea de infinit decât relativ recent, adică după apariţia monoteismului şi în legătură cu el? Şi aici, religia s-a dovedit cauza marelui progres uman; de data aceasta, nu în domeniul moral, ci în cel al logicii, al bazelor sau intuiţiilor primordiale ale logicii.

O cauză a ideii de infinit este ideea de perfecţiune. Perfecţiunea nu poate fi decât infinită (vezi G. Bruno, panteismul lui nu poate fi decât infinit). Dar elinii concepeau lucrurile perfecte ca finite, şi chiar ca sfere; de aceea ziceau că pământul e rotund. Da, dar se explică în două feluri:

1. Cubul, de exemplu, e perfect, în *calitate de cub,* dar nu e perfecţiunea însăşi. Perfecţiunea însăşi e *unică*. Elinii credeau (dar nu elinii de la urmă: să cercetez, să studiez ideea de infinit în antichitate) că Cosmosul e limitat şi rotund, pentru că e perfect,

dar în calitate de Cosmos: deci ca un cub care e perfect în calitate de cub; dar asta nu înseamnă că e perfecţiunea însăşi.

2. Elinii nu ajunseseră la *monoteism*. Cine concepe pe Dumnezeu ca Dumnezeu unic nu Îl poate concepe decât ca Perfecţiunea însăşi şi, deci, infinit; fiindcă, dacă ar mai fi ceva în afară de El, l-ar limita şi deci n-ar mai fi perfect. Elinii erau politeişti şi de aceea nici un zeu nu reprezenta Perfecţiunea *însăşi;* chiar Jupiter era uneori limitat, discutat de alţi zei (să arat). Au trebuit să vină monoteismul creştin şi, mai înainte, platonismul, aristotelismul etc., ca să se creadă în Dumnezeul unic. (Să studiez ideea de Dumnezeu unic şi deci infinit în filozofia greacă.)

Lucruri perfecte sunt multe, dar Perfecţiunea e una singură.

Panteiştii cred în infinitul realităţii cosmice; fiindcă, după ei, aceasta e perfecţiunea şi e unică. Dar panteiştii profită de adâncirea ideii adusă de creştinism.

(Să studiez ideea de infinit în filozofia hindusă, chineză etc. O teză mare: originea şi evoluţia – istoria – ideii de infinit.)

Aprilie 1952

Fazele formării ideii de infinit:

1. s-a pornit, la început, de la ideea ori percepţia de „mare“; de exemplu, oamenii cari locuiau în stepă ori la marginea mării;
2. s-a trecut la ideea de „niciodată“;
3. apoi, la ideea de „totdeauna“;
4. apoi, din cauză neputinţei de a concepe neantul, s-a trecut, propriu-zis, la ideea de infinit.

Cele de mai sus sunt un proces pur intelectual, sunt opera inteligenţei pure; dar a venit, la urmă, aportul intuiţiei lăuntrice, „subiective“, metafizice, pornit din eul moral ori metafizic al omului; adică, a venit *intuiţia perfecţiunii,* ideea sau idealul de perfecţiune. Iar perfecţiunea adevărată nu poate fi decât infinită – aşa cum e concepută divinitatea în creştinism (şi hinduşii au trăit ideea de infinit? Să cercetez).

E adevărat că elinii concepeau perfecţiunea ca fiind finită (rotundă – o sferă*; vezi ideea de „limită“ la elini), dar aceasta nu era o idee *primă* la ei, ci o idee derivată; şi anume, fiindcă pe ei îi speria infinitul, fiindcă îl concepeau ca ceva haotic. Analogie cu ce spunea Nietzsche despre originea tragediei: elinii au fost pesimişti

* De aici şi un argument pentru rotunjimea pământului.

de felul lor şi de aceea, prin nevoia de autosalvare, au ajuns la o artă senină (să cercetez).

Însă creştinismul a împăcat pe oameni cu ideea de infinit; căci Dumnezeu e infinit, şi totuşi, e ordonat. E suprema ordine.

Cele cinci trepte de mai sus s-au putut amesteca; ele rămân însă momente specifice, chiar când îşi schimbă ordinea.

Mai 1952

Vezi cartea unui scriitor francez, *Enfance et jeunesse*, tipărită prin 1947 la o editură de stânga (Les editeurs français réunis?), ultimele două pagini, unde spune că marea dă ideea de infinit mai mult chiar decât o dă cerul astronomic.

Şi totuşi, elinii au valorificat ideea de limită, de finit. Ceea ce mă întăreşte în ideea că elinii au ajuns la ideea de finit, de perfecţiune, ca fiind legată de finit, tocmai fiindcă au trăit la început prea intens ideea de infinit; deci, pentru că s-au speriat (ca nişte barbari ori copii) de infinit şi li s-a părut că se prăvale în haos; analogie cu ce zice Nietzsche de felul cum elinii au ajuns la ideea de tragedie.

Noiembrie 1978

Ideea de infinit s-a format din *sau cu ocazia* următorilor factori (Kant o socoate apriorică?):

1. din spaţiul larg (ca la Scorţaru etc.); ghettoul, citadinul nu dau spaţiul larg şi multor orăşeni le e frică de infinit, ca lui Sebastian; sunt încercaţi de *frayeur cosmique*[70] ori, uneori, le e chiar frică să se uite la cer. În schimb, Sebastienii sunt jubilanţi în cafenele, pedanţii, în ghettouri de un fel sau altul;

2. din „niciodată" şi „întotdeauna" (eu, la Scorţaru, pe la opt ani, când plângeam că am descoperit infinitul, în timp);

3. din curgerea permanentă; când mă trezeam în pat, la Scorţaru, noaptea, şi, în timp ce candela lumina slab, stăpânit de *ţiuitul egal al urechilor,* ea mi se părea ca o linie galbenă, ce se mişca egal din vecii vecilor şi pentru vecii vecilor; o eternitate (cu bază sau *ocazie fiziologică:* curios!) din care nu puteai să ieşi. O totalitate a infinitului, cu farmec melancolic, dar şi cu ceva dominant, fatal – o fatalitate *epurată* şi în *curgere uniformă* (nu heraclitică);

4. din nostalgia sau nevoia de Absolut a omului – care este, poate, factorul principal;

5. din imposibilitatea de a ne imagina neantul; de aceea infinitul nu e *ceva static* în mintea noastră, ci se construieşte mereu: în matematică, ∞ e doar un semn, un *caz mai prestigios de semiotică.*

Aprilie 1960

Ideea noastră de infinit e, probabil, apriorică (căci nu se poate realiza prin experienţă), dar se realizează cu prilejul:

1. perceperii unui spaţiu mare (de exemplu, stepa, marea, spectacolul ce se vede de la munţii înalţi);

2. când se trece de la *niciodată* la *întotdeauna,* la *veşnic;* deci, foarte interesant, şi aici timpul joacă mare rol. Întâi avem ideea de infinit în timp şi apoi în spaţiu? Adică, aveam mai întâi ideea de etern şi apoi pe cea de infinit? Căci, prin punctul 1 de mai sus (adică perceperea spaţiului mare), e mai greu să avem ideea de infinit; ea se precizează mai mult prin punctul 2. Şi, deci, după ce avem ideea de infinit în timp o aplicam şi la saţiu? Vag însă ideea de infinit putea fi şi prin punctul 1;

3. dar cel mai mult ideea de infinit se precizează – şi devine chiar patetică – prin altceva: prin *neputinţa minţii noastre de a concepe neantul. Ca şi natura, mintea noastră are oroare de vid.* Când nu gândim la nimic, adormim. (Cum e în starea de *nirvana* a budiştilor?) Dar şi în somn avem vise; de fapt, noi visăm *întotdeauna,* chiar când nu ne aducem aminte.

În natură nu există neantul absolut (s-a descoperit că şi „eterul" din spaţiile interastrale e o materie foarte fină).

De fapt, chiar la punctele 1 şi 2 de mai sus trebuie să intervină *dialectica neputinţei noastre de a concepe neantul,* pentru ca să se realizeze ideea de infinit. Aceasta trebuie că s-a produs destul de curând în omenire; căci şi copiii de câţiva ani se întreabă ori întreabă pe adulţi: „Dar dincolo ce este?". Chiar când ei pun întrebarea: „Dar pe Dumnezeu cine l-a făcut?", asta vine tot din neputinţa noastră de a concepe infinitul.

Aprilie 1959

1. Ideea de infinit: cum s-a format în mintea noastră. E greu de suportat de noi, fiindcă avem impresia că ne prăbuşim în gol; trebuie să adăugăm mereu o cantitate la alta – în eternitate. De aceea, elinii au imaginat *limitele* (vezi şi Dan Botta).

2. Ideea de infinit ca ceva *real* în lumea fenomenului; e ceva *contradictoriu, absurd,* ceva care abundă în contradicţii.

3. Pentru aceste motive nu putem să ne odihnim pe ideea de infinit, decât numai când e vorba de Dumnezeu.

Dar şi finitul ne doare. Trebuie o sinteză de infinit şi finit. Tocmai aceasta o dă Bărăganul.

(Ideile de la punctul 2 să le las pentru alte lucrări, ori să le ating numai în treacăt sau deloc?)

Decembrie 1953

Ideea de infinit s-a născut:

1. privind o mare întindere de spaţiu (stepă, ocean);

2. din meditaţie asupra morţii: niciodată, întotdeauna – infinit.

În felul acesta s-a format în chipul cel mai precis şi mai pur ideea de infinit, pentru că ideea de infinit în timp a precedat (ca precizie şi puritate) ideea de infinit în spaţiu;

3. din neputinţa de a percepe *neantul*. Între altele, două exemple: nirvana budhistă nu e nimicul absolut; ideea de neant a husserlienilor e totuşi ceva.

Natura are oroare de vid, spiritul are oroare de neant: *horror vacui, horror nihili.*

Dar ideea de infinit ea însăşi nu e liniştitoare; are ceva haotic. Infinitul poate fi numai gândit, dar nu e obiect de intuiţie; ca intuiţie ceva mai apropiată e doar o *linie cu capetele veşnic zdrenţuite,* fiindcă veşnic se adaugă la capete o porţiune nouă.

Poate că de aceea elinii au ajuns la ideea de limită şi de univers limitat, [de] Cosmos: sistemul lui Ptolemeu; dar mai cred că pentru ei nimicul nu era nimicul pur. Dincolo de Cosmos mai era ceva: spaţiu; aşa cum filozofii primari implică ideea că la început era totuşi un fel de substanţă din care s-au făcut toate – fiindcă au fost torturaţi de ceea ce e haotic în ideea de infinit; aşa cum Nietzsche susţine că au ajuns la filozofia apolinicului tocmai fiindcă au adâncit mai întâi tragicul. Evreii n-au putut să depăşească nici „infinitul“, nici „tragicul“, ci s-au instalat în ele şi de aceea au ajuns la halucinare, la starea de psihoză permanentă. De aceea au avansat în finit şi au căpătat obsesie de ceea ce e fără limite, fără armonie şi precizare – au ancorat în geometrie, fără să ştie că modernii vor descoperi şi geometria infinitului, cum au descoperit-o şi pe aceea a spaţiului: $3 + n$ dimensiuni.

Aşadar, finitul e dureros, dacă nu în el însuşi, în afara lui; fiindcă nu poţi concepe nimicul din afara lui. Înşişi copiii de câ-

ţiva ani întreabă: dar mai înainte de Dumnezeu ce a fost? Pe El cine l-a făcut?

Finitul e liniştitor, cu condiţia de a nu mai gândi la ce e în afară de el; deci, implică ceva morbid – o *interdicţie,* ca în basm: să nu te uiţi în urmă! Să nu priveşti în afară! Eşti ca într-o monadă sau ca într-o cameră luminată pe dinăuntru, dar cu ferestrele închise ori oarbe. Sau să compar cu cetatea medievală, cu *burgurile cu ziduri:* era linişte şi bine înăuntru, dar cu condiţia să nu ieşi afară ori să nu năvălească nimic din afară.

Dar şi infinitul e dureros. Dacă în finit gândul se înspăimântă când ajunge la capătul lui, fiindcă *cade în gol,* apoi în infinit gândul se înspăimântă iarăşi, deoarece nu se poate opri niciodată şi, ajuns la capăt, vede cum repede se *adaugă noi porţiuni,* repede se pun noi punţi spre golul enigmatic şi sirenic de dinainte.

Infinitul are capetele veşnic dinamice, veşnic neaşezate, veşnic în prelungire, fără oprire – ceva de vierme neadormit, o dinamică şi o otravă a prelungirii, un Ashaverus metafizic, care, când dă să se aşeze, o ia imediat mai departe şi fuge mereu; finitul e ceva fugarnic, e *mişcarea* prin excelenţă, e contrariul *repaosului.* De aici urmează ceea ce e dinamic, destrămător şi dureros: cultura modernă; din faptul ca ea e zidită pe intuiţia de infinit (de aici caracterul ei „iudaic“?). Se vorbea de tipul naturii „faustice“, spre deosebire de cel „apolinic“. Dar cel „dionisiac“ cum e? El se opune „clasicului“?

Şi aici e valoarea Bărăganului; care nu e finit, fiindcă e mare, dar care nu e infinitul absolut, fiindcă e o mare boltă senină, aşezată peste tipsia netedă a pământului.

Bărăganul este *un infinit organizat,* oarecum organizat, dacă se poate spune, deşi e o contradicţie în termeni: ca la *dogmă.* Bărăganul e un concept obţinut prin transfigurare, dar o transfigurare liniştită; el e o *împăcare a unei antinomii.*

Astfel, în Bărăgan nu mai ai nici sentimentul înăbuşitor din *finit,* nici durerea produsă de golul de dincolo de el şi nici spaima dizolvantă din haosul ideii de infinit pur. La sfârşit, în Bărăgan îţi găseşti satisfacţia şi liniştea, pe care nu le ai nici în finit, nici în infinit; pe de o parte, în Bărăgan poţi respira, fiindcă e mare, nu te loveşti de margini; dar, pe de altă parte, în Bărăgan eşti liniştit, fiindcă nu e *haosul dinamic de la periferii,* cum e în infinitul pur. Fireşte că doar gândul e indiscret şi are ceva din nihilismul şi gândirea de pirat ale unui Şestov; chiar şi în Bărăgan poţi evada

printre pământ și cer și să scapi tot în infinitul pur, haotic. Dar asta numai dacă scormonești. Altfel, pentru *intuiția pură,* Bărăganul e satisfăcător și liniștitor; căci aici e valoarea Bărăganului: e obiect de intuiție. *E un infinit care devine oarecum obiect de intuiție.*

Bărăganul nu e ca stepa și nici ca marea [sau] oceanul. Stepa e orizontală, cu cer prăfos, cu *orizontul acoperit,* și totuși *deschis,* care te tot îndeamnă să fugi, să mergi mereu înainte, ca un dement, *să spargi mereu spațiul.* Oceanul, la fel, e un infinit acoperit de brume, care silește omul să fugă *înainte, spre o țintă* ce se îndepărtează mereu; de aici dinamismul exasperant al Occidentului, dar, tot din cauza asta, el a făcut marile descoperiri (America etc.), pe lângă faptul că se înăbușea în fundul de sac al Europei apusene.

E adevărat că religia creștină a domesticit ideea de infinit, căci Dumnezeu nu poate fi finit, fiindcă atunci n-ar fi perfect, ar fi limitat de ceva din afară. Dar, o dată cu ireligiozitatea modernă, infinitul a devenit iar o idee otrăvită. Omul modern a devenit *citadin,* minor, om de studio; de aceea trebuie tratat cu o idee majoră, ca infinitul, dar relativ organizată, ca Bărăganul.

Aprilie 1959

Bărăganul rezolvă antinomia finit–infinit

Ideea de Dumnezeu și ideea de Bărăgan dau un tip nou de cunoaștere: *antinomicul fără contradicție.*

În Dumnezeu toate antinomiile se rezolvă armonios. Dumnezeu e și static-imuabil, și *viu.* El e viața supremă. În El totul viază la maximum, dar totul e definitiv rezolvat.

Și Blaga admite ideea de rezolvare armonioasă, prin *transfigurare,* a Trinității în Dumnezeu: Dumnezeu e întreit, și totuși, unul *(Eonul dogmatic).* Dar Blaga vrea să extindă cunoașterea dogmatică și în științe etc.

Eu o reduc numai la Dumnezeu. Iar pe Bărăgan e *ceva* din aceasta, dar nu pe bază metafizică, ci *psihică.* Adică, în Bărăgan, antinomia infinit-finit se rezolvă în *pace,* în ceva definitiv.

Septembrie 1960

Höffding, II, 19: infinitul creează finitul și finitul se prelungește în infinit; sau infinitul nu e singur și finitul „face corp“ cu infinitul. Interesant și sugestiv spus.

Afirmația e discutabilă, desigur, pentru religie (pentru a interpreta *Geneza),* dar e foarte adevărată pentru Bărăgan.

Aici descoperim funcția esențială a Bărăganului: de a corela infinitul cu finitul într-o categorie mai complexă și foarte armonioasă. Și dintre toate peisagiile, numai el face asta sau el o face cel mai bine. Aici e valoarea adâncă și unică a Bărăganului, pe care superficialii nu o înțeleg; așa cum necredincioșii nu înțeleg varietatea sau bogăția permanent ingenuă a Sfintei Liturghii, atunci când vorbesc de „monotonia“ sau uniformitatea Bărăganului, nedându-și seama că tocmai în această aparentă uniformitate constă valoarea Bărăganului, ea având un reflex din valoarea metafizică, existențială, a *Unului,* a Unității ultime; care e totodată simplă, indecompozabilă și infinit de virtuală.

În Bărăgan e o *sinteză psihică,* funcțională, de infinit și de finit. Dacă vrei să respiri larg (sufletește), simți în față aproape infinitul, ai perspectiva lui. Dar dacă vrei o limită liniștitoare, poți să vezi linia orizontului rotund în depărtare. Așa că pe Bărăgan finitul e oarecum străveziu, iar infinitul nu e închis ermetic; finitul e flexibil, aerian, iar infinitul nu e de *cloison étanche.* Rezultă o sinteză funcțională minunată, care nu e nici finit, nici infinit; ori e și una, și alta. Pe Bărăgan poți trăi infinitul, iar, dacă te îngrijorează, poți contempla finitul; sau, mai bine zis [pe] amândouă.

Aprilie 1971

Bărăganul oferă antinomii: pe ce bază se unifică ele în conștiință? Vezi unificarea prin transfigurare, de care vorbește Blaga. Dar antinomiile morale (din mobilul moral), pe ce bază se unifică? Cele religioase? Cele științifice (vezi, în Blaga: *Spațiul mioritic, Eonul dogmatic;* în Bagdasar)?

De fapt, în psihicul uman sunt multe antinomii – și chiar o țesătură dinamică de contradicții. Cum se unifică?

Dar, de cele mai multe ori, *nici nu e nevoie să se unifice.* Noi le trăim pe bază de *necesitate vitală,* pentru a cuprinde toată trăirea sufletului; deci, o „unificare“, dacă e una, pur psihologică, cu finalitate biologică ori mai mult biologică.

Când e vorba de Bărăgan, se pare că e o vastă unificare, sau, în orice caz, o armonizare fastuoasă. Cum se explică? Să studiez toate felurile de unificări ale antinomiilor în spiritul uman și să arăt specificul și valoarea unificării, armonizării antinomiilor pe Bărăgan. (Important. Să dezvolt.)

Omul de Bărăgan e o puternică capsulă spirituală, o capsulă de semințe spațiale, armonizate ca într-o simfonie, totodată vastă, complexă și liniștită: *pace bogată și fecundă.*

Ianuarie 1969

Omul de Bărăgan e singurul om care vede întotdeauna orizontul întreg, linia orizontului. Nici la țărmul mării nu se vede tot orizontul, și nici în munți; doar în mijlocul mării și pe vârful cel mai înalt al muntelui.

Orizontul sau zarea au pentru omul de Bărăgan o prezență plenară și permanentă. De aceea sufletul lui e major și se confundă în aria *perfecțiunii.*

Orizontul e sinteză între infinit și finit (dezvoltare).

Septembrie 1960

Bărăganul – sinteză de infinit și finit

Vezi Janet-Séailles, p. 8 și „conclure du fini a l'infini, penser l'infini dans le fini"[71].

Colosal de important pentru Bărăgan. Așa. El e mare, vast, și din această vastitate poți *să treci la ideea infinitului,* la trăirea lui – și invers; de la ideea infinitului, dacă te tulbură, poți *să treci la disciplinarea ei în finitul mare* al Bărăganului. Astfel, Bărăganul e o funcție *dublă de finit și infinit, o dublă respirație, unitară ca trăire completă* (foarte interesant, să dezvolt).

Numai că aici lucrurile se petrec pe plan psihologic și cosmologic, iar nu pe plan metafizic, ca în problema religioasă.

(Vezi și: J. Aberman, *Curentul antiintelectualist francez,* p. 320; opoziția dintre infinit și finit în om; în Bărăgan aceste două valori se acordă *funcțional,* în mod armonios. Bréhier, II, p. 721-722).

Noiembrie 1970

Bărăganul – sinteză de finit și infinit: Janet-Séailles, p. 850: „L'existence apparente du monde n'est que le lien, le moyen qui unit le fini à l'infini"[72] (Hegel, *Logica).* Asta se poate spune mai ales despre Bărăgan. *Bărăganul este formula spațială (imaginea) care unește finitul cu infinitul în spiritul nostru.*

Plan pentru filozofia Bărăganului:

1. Bărăganul și filozofia infinitului. Geneza ideii de infinit.

2. Bărăganul – sinteză (dialectică?) de finit și infinit. E o dogmă nu a trinității, ci a dualității. Antinomia cea mai însemnată a Bărăganului.

3. Alte antinomii ale Bărăganului.

O sinteză, o *multitudine* de antinomii, transfigurate într-o *unitate* a conștiinței. E aici, de data aceasta, o dogmă nu a dualității, ci a multiplului de opoziții, ce ajung unite într-o categorie gnosică complexă: Bărăganul sau *spațiul întins, care se ascunde revelându-se în infinit.*

Iulie 1971

Vianu, *Filozofie și poezie,* p. 40-41 și 92. În adevăr, Bărăganul e un concept *a-creștin* (nu anti-creștin). Căci e rezolvare definitivă, nu mai e o problematică și un efort.

E ceva panteist și definitiv în intuiția sau spațiul Bărăganului; multe antinomii, și totuși – ceea ce pare curios –, din ele nu rezultă chin și opoziție, ci împăcare și armonie. Ca semințele dintr-o rodie, cari sunt multe, dar sunt dispuse simetric și definitiv.

Cel mai împăcat și mai static, într-un fel, dar și mai larg țăran sau locuitor este omul de Bărăgan. Nu e „eroic", ca munteanul, și nici vibratil, ca omul de deal, ci este el însuși, parcă, o cosmogonie (complexă), care a ajuns la împăcare – la *Cosmos.*

(Așa ceva era și în panteismul lui Goethe? Vezi: Vianu, *Filozofie și poezie,* p. 97.)

Ianuarie 1959

De notat că Bărăganul nostru nu e stepa haotică, halucinantă și morbidă, ivanistă, ci e un *spațiu* larg, dar echilibrat; un fel de *infinit armonios,* dacă se poate spune, un infinit care are echilibrul finitului (vezi „limitele" la elini), dar [și] vastitatea de respirație a nemărginirii. E ceva foarte prețios pentru români că au acest spațiu, care-și va da roadele în cultura noastră, după cum a și început.

În Bărăgan se face sinteză între infinit și finit. Natural, nu poate fi vorba aici de o sinteză prin *transfigurare,* ca la dogma Treimii, ori ca sinteza infinitului + finit în Dumnezeu, nici de o sinteză *logică* – căci logicește nu se poate să fie sinteză între infinit și finit. (Dar, vezi în matematică; matematicienii lucrează cu infinitul, ∞, dar e mai mult o convenție: înmulțesc cu el etc. Să întreb pe matematicieni.) Ci e vorba de o sinteză *psihică,* în sensul

că pe Bărăgan te simţi la *larg*, ca şi când ai fi *în infinit*, dar te simţi în siguranţă, liniştit, ordonat, *terminat* şi *definitiv*, ca şi când ar fi ceva *finit*. (Important, să dezvolt.)

Bărăganul e o sinteză de infinit-finit pe baze *umane*, prin puteri umane; pe când sinteza infinit-finit din Dumnezeu, ori sinteza Trei = Unul din Sfânta Treime sunt sinteze prin *transfigurare*. Avem, deci, trei feluri de sinteze:

1. prin transfigurare;
2. logice (ca în ştiinţă; exemple); şi
3. psihice, ca în cazul *trăirii* Bărăganului. Dar această trăire şi această sinteză psihică nu le pot face toţi oamenii, ci numai cei trăiţi pe Bărăgan ori cei ce înţeleg Bărăganul.

Ianuarie 1959

Bărăganul nu e numai infinitul, el nu e nici stepa rusă, nici infinitul haotic de care s-au speriat elinii şi au ajuns să conceapă *limitele* (ca să nu dispere). Ci Bărăganul e o sinteză, oarecum transfigurată ori numai *existentă*, de infinit şi finit. Aici e valoarea Bărăganului.

Cei ce nu înţeleg Bărăganul şi se plictisesc de el ori se sperie e fiindcă nu văd *variaţia lui continuă, ineditul lui permanent* – ca la Liturghie oarecum, dacă putem face comparaţie, ori fiindcă văd *numai infinitul lui*, dar nu şi faptul că e un infinit + finit, o sinteză măreaţă de infinit şi finit.

La începutul eseului să arat că, multă vreme, am crezut că Bărăganul e numai infinit şi de aceea mă ocupam de felul cum s-a născut ideea de infinit în spiritul uman:

1. din spaţiile întinse, din contemplarea spaţiilor mari (elinii au văzut infinitul pe spaţiul mărilor, *înainte* de a ajunge la ideea de *limită)*;
2. *din ideea* de *timp*. Curios! Din ideea de infinit temporal a ieşit, prin ricoşeu, ideea de infinit spaţial. Adică, din *niciodată* a ieşit ideea de întotdeauna: prin totdeauna, deci, ideea de infinit, care s-a aplicat şi la spaţiu;
3. din neputinţa de a intui *neantul*, de a concepe *nimicul*.

Einstein e absurd, nefilozofic, cu ideea lui de spaţiu finit, de univers finit; e o idee de fizician, iar nu de matematician.

Însă, în fond, ideea de infinit e o idee *apriorică*. Kant *are dreptate*, această idee, *latentă* oarecum, numai s-a trezit, s-a realizat cu prilejul celor de mai sus (adică al spaţiului mare etc.).

Martie 1955

Valoarea Bărăganului e că face oarecum din infinit o realitate, cel puţin o realitate psihică (vezi: Goblot, *Vocabulaire...*[73], p. 287). Da, pe Bărăgan „infinitul real" nu e contradicţie. Vezi şi p. 296 din *Vocabularul*... lui Goblot; *infinitul* nu e acelaşi lucru cu *indefinitul*. Pentru ca să realizăm infinitul în *gândirea noastră*, trebuie să punem mereu o bucată mai departe şi aşa *mereu*, în eternitate: deci, trăirea infinitului, în gândirea noastră, e necesar corelată cu ideea de *eternitate*.

Infinitul şi eternitatea sunt corelate în gândirea noastră; două noţiuni corelate, căci nu putem realiza infinitul decât dacă adăugăm la infinit, adică în *eternitate*, câte un fragment. Pentru asta, trebuie însă să fim eterni, adică *nemuritori;* ceea ce nu e cazul şi de aceea e tragică ideea de infinit.

Pentru două motive: pe de o parte, fiindcă ne aminteşte că suntem muritori; pe de alta, în practică nu putem realiza infinitul şi suntem siliţi *să întrerupem operaţia*, ceea ce e foarte dureros. Orice încercare de a realiza, de a trăi ideea de infinit duce, de fapt şi întotdeauna, la o asemenea întrerupere, la o suspendare; nu putem adăuga în eternitate câte un fragment la seria ce realizează infinitul şi lăsăm totul să cadă în *haos*, în suspensie.

Infinitul e, deci, pentru noi o idee dureroasă. Dar sunt două excepţii: Dumnezeu, care e un *infinit realizat, liniştitor;* te pierzi luminos şi cu încredere în El; şi Bărăganul, care e un *infinit real*, dar un infinit psihic, realizat pe baza sintezei de *infinit şi finit*.

Aprilie 1959

Pe Bărăgan infinitul şi finitul se unesc. Lucrul nu trebuie să ne pară absurd. Fiindcă însăşi ideea de infinit *în sine* implică şi ideea de finit. În adevăr, tragicul, sau limita inteligenţei noastre, e că noi nu putem gândi infinitul decât prin finit. Ca să gândim infinitul, trebuie să plecam de la finit şi să-l multiplicăm mereu în imaginaţia noastră. Suntem, deci, legaţi de finit, până şi în trăirea infinitului.

Ca să scăpăm de el, nu avem decât o soluţie: *abandonul* în infinit, cum e în cazul ideii de Dumnezeu; sau acceptarea unui infinit pur convenţional, cum e în matematică.

Dar pe Bărăgan e ceva deosebit: şi tocmai aceasta face valoarea Bărăganului, cu sinteza pe care o dă de infinit şi finit. Anume: când gândim infinitul tot adăugând finit peste finit, finit lângă finit, e ceva dureros.

Pe Bărăgan însă e altceva: e o *oprire,* o *suspendare,* o pace. Infinitului i se aduce parcă o mărginire. Dar fără să-i ia marea extensiune; şi astfel, trăim ideea de *întindere,* de *maiestate, de continuitate, de pace.*

Decembrie 1960

O cauză a pesimismului hinduşilor e tocmai fiindcă sunt obsedaţi de ideea de infinit (vezi în: *L'Inde,* de Frilley; o am).

Ei n-au ştiut să domesticească infinitul, fie ca elinii, fie ca în sinteza de pe Bărăgan, fie ca în creştinism, unde infinitul divin e liniştitor, încrezător, matern-patern, oarecum.

Şi pesimismul modernilor are uneori o cauză în obsesia infinitului, căci ce bucurie şi siguranţă poate să dea sufletului perspectiva ducerii la infinit pe o *linie identică,* în fond, cu ea însăşi: fără odihnă şi fără nici un rost, fără o raţiune *suficientă spirituală* a spaţiului şi timpului modernilor? Căci raţiunile suficiente spirituale sau ale conştiinţei sunt mult mai grave, mai importante, decât cele intelectuale, de care vorbea Leibniz. E aici o nouă categorie de raţiune suficientă; ceva foarte grav, important până la tragic (dezvoltare).

Modernii (imensa majoritate) ori sunt prostiţi de un spaţiu minor, citadin, închis, adică sunt castraţi de nevoi metafizice, ori, în chip excepţional, sunt obsedaţi de ideea de infinit în toate disciplinele de gândire; şi asta îi duce la o disperare cronică, de care cei mai mulţi nici nu-şi dau seama. Şi încearcă să uite disperarea lor metafizică prin vacarm de civilizaţie, de ştiinţă şi de artă; tactica struţului.

Concluzii

Spaţiu şi etnic. Genul gliptic şi *Kalevala* românească. Rolul Bărăganului în crearea unei autarhii spirituale româneşti.

Epilog: De ce n-am scris *Spaţiul Bărăganului?*

Martie 1932

Despre Bărăgan se poate vorbi foarte mult.

La început, ţi se pare că nu poţi spune nimic despre el, fiindcă e la fel peste tot şi pe urmă vezi că şi în acest sens i se poate aplica vorba lui Fröbel cu sfera: n-are nimic, şi totuşi, are tot.

Bărăganul e uniform, dar e o uniformitate în care s-au topit, s-au sintetizat toate varietăţile. Bărăganul e sinteza tuturor varietăţilor; de prea multă complexitate, pare uniform.

Cine n-are pregătirea atavică să înţeleagă, *să presimtă* (fiindcă nu e o înţelegere logică) aceste varietăţi implicate rămâne cu aparenţa, cu concluzia – cu *uniformitatea.*

Pentru el, Bărăganul nu e decât o permanentă plictiseală. Pe un om de dealuri ori de munte, dar mai ales de dealuri, Bărăganul *îl întristează* ori îl enervează, sau chiar îl sperie.

Această imposibilitate de a înţelege Bărăganul şi încercarea de a-l reduce la uniformitatea ultimă, când el e tocmai pluralitate de sensuri, sunt cel mai potrivit exemplu ca să arate incapacitatea omului de a înţelege maiestatea şi bogăţia naturii.

Culorile spectrului, prin învârtire rotativă, dau albul. Tot aşa şi Bărăganul; în el fuzionează toate varietăţile şi toate formele, pentru a da o mare uniformitate.

Această uniformitate nu e un punct de plecare, ci un vast rezultat. Dacă analizezi, sensurile implicate încep să se degajeze.

8 noiembrie 1969

Păstorii noştri au fost, dintre toţi românii, cei mai indicaţi să înţeleagă spaţiul vast (de aceea Mărginenii au fost mari energii; vezi: *Figuri de Mărgineni,* de Haşeganu, atât de admirat de S. Mehedinţi), din cauza transhumanţei lor mari (nu toate transhumanţele au fost atât de mari; vezi Italia, sudul Franţei) fiindcă ei au trăit şi *muntele,* şi *câmpia.*

De aceea, ardelenii au putut coloniza Bărăganul și Dobrogea, *și s-au simțit bine.*

Delenilor însă le-a trebuit un timp de acomodare (cei împroprietăriți după 1918 veneau doar vara, trăind în colibe, și toamna plecau la deal. Nu puteau suporta câmpul fără umbră, fără izvoare și pometării, fără aerul ușor *monden,* ușor de *salon,* al dealurilor).

Bărăganul are ceva frust și arhaic, ceva geologic și fastuos, ceva primar, ceva de eră primară.

1939

Cred că românii au putința să treacă la spațiul major, cum e Bărăganul, pentru că:

1. românii au locuit și pe Bărăgan, și în bălți, nu numai la munte;

2. pentru că de la munte și de la deal se vede Bărăganul. Muntele românesc nu e întortocheat, în șiruri ce închid spațiul, ci e în *terase,* de la Carpați la Dunăre, așa că din Carpați spiritul românesc poate vedea șesul (ca Odobescu, din vârful Vrancei; vedea până și râurile de stepă). Și astfel, românii s-au familiarizat nițel și cu orizontul de stepă;

3 pentru că ciobanii români au umblat cu oile la șes nu numai la munte;

4. pentru că spațiul de „plai“, de care vorbește Blaga, *nu e limitat și nici infinit,* adică are ceva din Bărăgan, care e infinit + finit. Deci, e o structură *înrudită și* astfel românul poate trece de la spațiul de plai la cel de șes;

5. în sfârșit, spațiul de Bărăgan are ceva *sirenic,* atrage, e molipsitor; e ca sufletul *slav.* Delenii cari au venit și au populat Bărăganul *repede au fost cuceriți de el,* încât azi nu mai pot suferi muntele; Bărăganul i-a convertit la el. Căci flăcările mari înghit pe cele mici.

Mai 1935

Nică Dumitrescu spunea că iubește peisagiul [Bărăganului] la fel cu cel unde s-a născut. E ceva aici.

Dar stabilisem că omul iubește peisagiul care se potrivește cu sufletul său: după cum acest suflet e major ori minor.

Acum Blaga vine cu *un concept minunat,* care să reprezinte sufletul major ori minor din concepția mea: *conceptul spațiului de subconștient* (să aplic).

Mai 1935

Eminescu nu e în primul rând moldovean nici ca origine, nici ca biografie (a cutreierat pretutindeni). Moldoveni sunt Ralea și Ibrăileanu. Ibrăileanu e mai moldovean decât un oltean sau [un) bărăgănean [mutat în Moldova], deși e de altă rasă (curios: oameni de rase diferite pot avea aplecare pentru *același spațiu).* Nici Conta nu e moldovean cu totul. Tipic pentru gândirea moldovenească e Ralea; și pentru poezia moldovenească e delicioasa acadea literară a lui Ibrăileanu *(Adela).*

Nici Sadoveanu nu e moldovean în totul. Stepa rusească e majoră; de aceea, Eminescu și Sadoveanu au luat ceva de la ruși.

Coșbuc e năsăudean (munți), de aceea e viril. Iar Vlahuță e moldovean, de aceea e plângăreț și teatral.

Etnicul poartă în el anume spațiu, dar e *oarecare* autonomie.

Decembrie 1969

Avem nevoie de spații majore, ca cel de stepă, ca cel de Bărăgan, de mare, de munte. Cum e la Brăila, unde e un orizont împletit din spații majore, pe când la deal, e un orizont făcut din spații minore, spații de salon, spațiu liliputan (de altfel, păstorii noștri – transhumanța! – au trăit în spații majore).

Să terminam cu *spațiul gliptic,* cu genul *gliptic,* cu spații parfumate, spații de păpușă, fie și stilată, și să valorificam Bărăganul, marea, muntele; să valorificăm *transhumanța,* virtualitățile ei spirituale.

Transhumanța e coloana noastră vertebrală, din punct de vedere spiritual, așa cum Carpații sunt din punct de vedere fizic – dar și spiritual: ei sunt, de altfel, implicați în transhumanță.

Filipescu, mi se pare, a spus de Carpați că sunt coloana noastră vertebrală: transhumanța e coloana noastră vertebrală din punct de vedere spiritual (dezvoltare).

28 octombrie 1969

Bărăganul nu e tocmai infinitul, dar e cvasi-infinitul; și, în orice caz, *sugerează infinitul.* Și tocmai aceasta trebuie pentru a da cultură majoră.

Aici să dezvolt ideea mea a *tipului gliptic* într-o cultură și cum Bărăganul ne poate ajuta să creăm o cultură majoră.

Dealul e minor, dar stepa, muntele și marea sunt majore în cultură. Natural însă că nu e ceva absolut aici, fiindcă nu sunt adeptul influenței totale și imediate a spațiului.

Noiembrie 1969

Genul gliptic, de care am suferit un timp; ce greu s-a încetățenit romanul la noi. Înflorea nuvela; chiar și *Viața la țară* a lui Duiliu Zamfirescu e, în mare măsură, o împletire de nuvele.

Probă că, după un timp, mediul geografic își pune pecetea și pe inconștient e că țăranii din Bărăgan sunt oameni din regiunea dealurilor, cu spațiu mioritic; și totuși, după câteva generații, au căpătat un spirit larg în ceea ce privește spațiul. Se poate chiar spune că omul visează, în mare parte, la spațiul în care și-a petrecut copilăria.

De ce plecau vikingii, fenicienii și indonezienii peste mări și oceane? Numai din motive economice? Nu. Ci și din nevoia spațiului imens.

Însă pe Bărăgan e spațiu larg, dar e ceva *static.* Omul de aici nu e un vântură-țară și nu înghite spațiul. Căci sinteza de *infinit și finit* de aici îl mulțumește.

August – decembrie 1960

Genul gliptic și „Kalevala" românească

La noi, până de curând s-au scris mai mult poezii, schițe, nuvele, articole de ziar, eseuri, cel mult balade (chiar și *Viața la țară* e, în mare parte, o împletire de nuvele). Nu romane, nu sisteme filozofice sau enciclopedice – ori prea puține.

Între altele, ne-a lipsit un Homer ori cei cari, în secolul al XII-lea, au făcut *Niebelungenlied* (vezi introducerea la traducerea franceză a acestei cărți, de Piquet; o am); ori un „doctor", ca acela care a compus *Kalevala.* Alecsandri, Russo s-au mulțumit să culeagă poeziile și cel mult să le cizeleze, dar nu s-au gândit deloc să proiecteze, plecând de la ele, marele poem al existenței românești, *Iliada românilor* (vezi teza lui D. Botez).

În chip ideal, ca viziune de viață, acest poem a existat, această *Mahabharată* valahică. Dacă Alecsandri ar fi cunoscut cazul autorului *Kalevalei* și dacă ar fi fost mai erudit, poate că ar fi reușit să facă acest poem. Coșbuc ar fi avut și mai mulți sorți de izbândă și chiar a conceput ceva, dar mai modest; o serie de balade ale existenței românești. Păcat că n-a trăit s-o termine. Eminescu ar fi fost cel mai indicat. Un Eminescu dublat de un istoric, de un Hasdeu și de un S[imion] Fl[orea] Marian – și care ar fi trăit 80 de ani!

În liceu, făceam în cursul superior desene-proiecțiuni, cari, plecând de la câteva elemente mai mult orizontale, proiectau în sus un fel de *epură,* un desen mare, cu perspectivă măreață; desen ce proiecta *epopeea.* Așa și din poeziile risipite, din meteoriții folclorului românesc, se poate construi, proiecta *epopeea română.* Cum, din punct de vedere muzical, se poate face simfonia sau marele oratoriu al românilor. Încercări: G. Enescu, Gh. Dumitrescu. Căci, ideal vorbind, a existat marea planetă spirituală a ethosului și epopeii românești, din spargerea căreia au rezultat miile de poezii populare – meteoriții. (Analogia aceasta cu originea meteoriților, mai bine zis a acelor multe mii de asteroizi, de planete mici, e sugestivă.)

Acum e târziu ca să se mai facă această epopee a românilor, acest *Cântec al românilor.* Pentru că a trecut momentul ingenuității folcloric-mitologice (dar autorul *Kalevalei* era un om de știință modernă).

Dar ce frumos ar fi fost să se treacă de la *Cronica românilor* (Șincai), la *Cântecul românilor* (analogie cu *Niebelungenlied).* Românii, scriitorii români *nu s-au gândit;* dar, dacă s-ar fi gândit să facă această mare epopee românească, ar fi făcut, în orice caz, lucruri interesante. Genul gliptic – dominant atunci – i-a făcut să nu se gândească. Dacă un Budai-Deleanu a reușit să facă o bună epopee, cu un subiect infinit mai sărac, și Hasdeu să facă *Răzvan și Vidra,* cu atât mai mult ar fi reușit să facă o epopee a românilor.

Dar scriitorii români au căutat subiecte mai puțin mari, frescele cosmic-istorice rămâneau departe, ca și zările sinilii ale munților mari la orizont.

Doar în istorie românii au atacat subiecte mari: *Istoria românilor,* a lui Xenopol, *Istoria românilor,* a lui Iorga – două lucrări foarte mari, ca perspective de majorism spiritual, fără să mai vorbim de proiectul de dicționar al lui Hasdeu.

August – decembrie 1960

Trecerea de la genul gliptic la genul major

Se zicea că românii nu pot fi comercianți, marinari, administratori; că nu putem avea romane; și iată că le-am avut pe toate. Totul e, dar, cum te instalezi sufletește și [depinde] de încrederea în tine și în neam.

Dacă a predominat genul gliptic, e şi fiindcă n-au avut încredere suficientă în naţie şi în cultura românească, pentru că am avut o clasă conducătoare bestială, ticăloasă – vezi tragedia lui *Paciurea,* a lui Luchian; Brâncuşi a trebuit să se expatrieze. „N-avem sculptori!", zicea un fonf de ministru burghez, în timp ce trăia un Paciurea, şi dădea comenzi la sculptori străini mediocri – şi pentru că străinii ne-au învăţat să ne dispreţuim; străinii şi hibrizii.

Dar de la gliptic se poate trece la major. Desigur, nu ne trebuie obsesia colosalului, a „balşoiului", şi nici a falsului major (cum e romanul-fluviu făcut după ... ziare, ori cronică istorică, *à la* [Zaharia] Stancu). Mai bine un gliptic cinstit şi autentic artistic decât o broască umflată. *Puiul* lui Br[ătescu-]Voineşti e artă perfectă, indiferent de proporţii ([ca] şi schiţele lui A. Daudet şi Cehov). Şi apoi, glipticul trebuie să fie şi el într-o cultură; îl au chinezii, japonezii (dar suntem contra stejarilor pitici, de 2 decimetri; degenerare, perversiune), cari fac minuni miniaturale ori cizelează la infinit amănuntele.

Omul major se joacă cu copiii, cu femeia, se completează cu femininul, cu copilul, chiar cu copilărescul. Mulţi oameni mari au ceva copilăresc. Contra *falsei virilităţi,* care bântuia în cultura românească prin 1930–1940 (unii purtau şi cizme, ca să para majori!).

Pe două căi se poate trece de la gliptic la major.

1. Din spaţiul mioritic, care e ondulare nedefinită, *permanentă,* se poate trece la spaţiul infinit sau cel puţin la spaţiul spiritual mare, major. Căci mioriticul e o dezghiocare (o desfoliere) la infinit a spaţiului. Orizontul lui *relativ apropiat nu* e *rigid,* ci oarecum străveziu, suav, mobil – ca nişte paravane cosmice, paravane de spaţiu, ce se pot muta uşor mai încolo, şi chiar se mută mereu. Blaga [a] putut da sistem filozofic tocmai din cauza asta. Rău e şi când mioriticul se fixează, devine rigid, ajungând spaţiu de studio, de trotuar, citadin; atunci apare minorul feminin (care stă bine numai la femei), ori cel burghez, citadin-burghez.

2. În spaţiul geografic românesc nu-s numai dealuri, ci [şi] marea, munţii, Dunărea şi mai ales Bărăganul.

Românii au privit, [au] contemplat Bărăganul de pe dealuri şi munţi. Iar prin transhumanţă s-au învăţat cu spaţiul mare, care-şi trage mereu cortina; de aceea foştii păstori s-au aclimatizat repede în Bărăgan, ca şi locuitorii dealurilor, cari au fost împroprietăriţi în Bărăgan (dar *aclimatizarea inversă e mai grea).*

Bărăganul, marea (vezi teza lui Bucuţa că românii au fost şi oameni *de apă)* şi Dunărea sunt cei trei plămâni de *majorism* ai noştri; iar cu unii munţi (cei cu perspective deschise) fac patru – Bărăganul fiind cel mai important.

Putem realiza astfel o *autarhie spirituală,* metafizică; şi minor, delicat (dealuri, mioritic), fluid, cu virtualităţi de depăşire, şi major (Bărăgan).

Glipticul e etnic (vezi multe diminutive în poezia populară), dar nu e o fatalitate etnică.

Epilog
De ce n-am scris „Spaţiul Bărăganului"

[1965]

Bărăganul m-a interesat în trecut în primul rând ca o problemă metafizică. Aceasta era pe timpul când voiam să-i răspund lui Blaga la *Spaţiul mioritic* (1936) şi-mi pare foarte rău că nu i-am răspuns; m-a împiedicat un examen de definitivat al învăţătorilor şi, pe urmă, momentul a trecut.

Acum, la bătrâneţe, când copilăria devine vârsta magică în amintire, Bă[răganul] mă interesează în primul rând ca o problemă de istorie şi de inimă.

Noiembrie 1965

N-am putut atunci să-i răspund lui B[laga], prin *Spaţiul Bărăganului* – ce frumos ar fi fost –, fiindcă am fost pus într-un examen al învăţătorilor şi momentul a trecut.

Mi-au rămas câteva note şi amintirea că voiam atunci să dezvolt tema că Bărăganul e ideea de infinit şi că noi avem nevoie de cultivarea acestei idei pentru a face o cultură *majoră.*

Acum tema s-a schimbat întrucâtva şi documentarea s-a mărit. Totuşi, rezultatul e mai puţin celui care ar fi fost acum câteva zeci de ani, căci atunci erau elanul, stilul şi bogăţia tinereţii, care din nimic face ceva, fiind cu adevărat creatoare; pe când bătrâneţea zideşte din materialuri vechi, adunate...

O fi acuma mai multă documentare, dar, între cele două eseuri, unul care ar fi putut să fie şi altul care este, aproape la cele două capete ale vârstelor culturale, e deosebirea dintre o lacrimă limpede şi una încărcată de săruri obosite.

Bibliografie

Septembrie 1933

Pârvan, *Idei şi forme istorice,* p. 207; dar omul de Bărăgan nu e revoltat şi nu e tragic. El e *major* şi e confundat geometric în infinitul Cosmosului.

Noiembrie 1933

Vezi comunicarea la radio, făcută de Radu Vulpe în ziua de 21 noiembrie 1933, despre *Bărăganul în antichitate.*

Decembrie 1934

Creştinismul şi individualizarea: Berdiaev, *Le christianisme et la lutte des classes,* p. 157.

Ianuarie 1935

„Revista Fundaţiilor Regale", octombrie 1934; o poezie a lui A. Tudor: incapacitate organică de a înţelege Bărăganul; bagatelizare a lui. Moft. Ca şi Ştefan Popescu, cu Balta Brăilei.

3 august 1935

I. Botez prezintă, în articolul din „Curentul", *Pe Bărăgan,* volumul *Antologia Bărăganului* (apărut la Editura Modernă, Călăraşi), de doi profesori, Fierăscu şi Neagu: „Cuprinde, într-o recapitulare cronologică (...), tot ce s-a scris în chip poetic despre şesul ialomiţean, de la I. Codru-Drăguşanu până la poeţii şi prozatorii tineri, ca d-nii V. Voiculescu, Cezar Petrescu, G. Acsinteanu şi alţii. Cuprinde şi o culegere de folclor".

Noiembrie 1936

[Rădulescu-]Motru, *Vocaţia,* [p.] 122.

Noiembrie 1936

Om de munte şi de baltă: [Rădulescu-]Motru.

Noiembrie 1936

Nici un filozof ca Petrovici nu înţelege Bărăganul; vezi „Revista Fundaţiilor Regale", ianuar 1936, p. 51.

1936

Vezi poezia despre Bărăgan a lui Arghezi – care se pare că nu a înţeles nimic din Bărăgan.

1936

Hoţii Brăilei: şerpii Dunării, în *Kira Kiralina.*

Februarie 1937

Dacii, înainte de a pleca la război, se împărtăşeau cu apă din Dunăre; vezi cartea de istorie de clasa I, a Ilenii. Deci, dacii erau strâns legaţi de teritoriu, de Dunăre şi de câmp. Nu numai de plai, cum spune Blaga.

Iunie 1937

Pentru *Spaţiul apelor,* vezi: I. Băncilă, articolul din „Analele Brăilei", *Cadrul fizic al Brăilei.* Foarte important.

1937

Vezi ce multe legături au avut românii, chiar în timpul îndepărtat, cu câmpia, [cu] marea, [cu] balta, [cu] fluviul. (Cine a dat numele Dunării?) Dacii se împărtăşeau cu apă din Dunăre – să-i întreb pe Ionică ori pe Ileana.

Vezi în Iorga, Mehedinţi, Bucuţa, Giurescu, A. Culea.

1937

Infinitul şi Bărăganul: Blaga, *Geneza metaforei,* p. 99.

1939

Vara, când e cald pe Bărăgan, Cosmosul ţi se pare şi mai mare, parcă totul e dilatat, imens; vezi: Paul Claudel, *L'annonce faite à Marie,* p. 102: „Qu'il fait chaud et que tout est enorme!"[74].

1939

Vezi Stroe Stroescu, *Amintariu despre Badea Cârţan,* p. 15-17.

1939

Vezi şi notele de la *Oraşe dunărene*[75].

1939

Tr. Săvulescu, *Călăuză pentru excursii în Delta Dunării.* I. Simionescu, o carte recentă, în care vorbeşte de regiunea Deltei, de România între Dunăre şi mare.

1939

Vezi cărțile lui Michelet despre insecte, păsări, mare (și bibliografia lui).

1940

Théophile Gautier, *Emaux et camée*, p. 70-71:

L'horizon que rien ne borne...
Au-dessus de la terre nue,
Le ciel, autre désert d'azur
Où jamais ne flotte une nue,
S'étale, implacablement pur.

și p. 75:

Pas un accident ne dérange
La face de l'éternité;
L'Egypte, en ce monde où tout change,
Trône sur l'immobilité.

Aprilie 1941

Apele din Baltă parcă sunt taine lichefiate. Vezi și „Revista Fundațiilor Regale", martie 1941, articolul lui Bucuța despre Dunăre.

Aprilie 1941

Pe privalurile înguste se strecoară hoțește câte o *dubișcă...* Balta: Bojer, *Emigranții*, vol. II, p. 988.

Iunie 1941

Pe Dunăre, seara, noaptea, stelele se văd în ape; parcă cerul se oglindește în el însuși:

Un cer de stele dedesubt
Deasupra-i, cer de stele

(Luceafărul, Eminescu)

1941

Casa de lut, Pearl Buck, vol. II, *Feciorii,* p. 832: casele mici, pământ, păreau că fac și ele parte din pământul întins din jur.

1941

Spațiul apelor: Alecsandri, poezia *Balta (Pasteluri);* p. 144-145, vol. *Poezii* (legat), editat de „Cartea românească".

1941

A. Munthe, *Cartea de la San Michele,* p. 429: „sufletul are nevoie de mai mult spațiu decât trupul".

1941

Poporul român a făcut legende despre munți, [despre] văi, dar nu despre mare. Și nici despre Bărăgan. Deci, n-a trăit în Bărăgan? Blaga, *Despre gândirea magică,* p. 91-92.

1941

Luceafărul, Eminescu:

De-aceea zilele îmi sunt
Pustii ca niște stepe.

Dar oare stepa e ceva atât de pustiu?

1941

În *largurile* Bărăganului: să întrebuințez acest cuvânt. În județul Brăila sau Buzău e chiar un sat ce se cheamă *Largu.* Semnificativ!

1941

Cartea lui Humboldt, intitulată, mi se pare, *Cosmos.* E descrisă și preria, bărăganul american?

Cazacii, de Gogol; cred că acolo se descrie stepa.

1941

Casa de lut, vol. I, *Țarina,* p. 213, 214, 225, 227, 340-343 și 355. Vezi și C. Stere, revărsările fluviilor din Asia de Nord; și *Mare nostrum, Sur l'eau,* romanul lui Bucuța. Vol. II, *Feciorii,* p. 964-975, revărsarea apelor: și în Baltă Brăilei e ceva analog; se refugiază șerpii [și] șobolanii pe copaci, [pe] diguri. Casele de lut din Baltă cad și ele întocmai ca în China, sub bătaia apelor ce vin mari.

1941

Vezi „Revista Fundațiilor Regale", ianuarie 1941, articolul *Andersen în România.*

Ianuarie 1942

Poeziile lui George Petcu; vezi recenzia în „Vremea", 11 ianuarie 1942, p. 15. Eu îmi explic: „contradicțiile" lui Petcu sunt ale Bărăganului, care nu e „plat și convențional". Tot [în] p. 15 a aceluiași nr. al „Vremii", Bocan anunță o antologie a Bărăganului.

1943

Blaga, *Religie și spirit,* 73. Noțiunea de *apă* la Lao-Tzî. Apa ca principiu.

1944

Romanul *Sarn,* traducerea românească, p. 271-272. Maupassant, *Sur l'eau.*

Martie 1945

Vâlsan, *Dunărea de jos în viața poporului român* (citat de Giurescu în vol. I din *Istoria românilor,* la finele lecției despre pământul românesc).

Martie 1945

Epistola a doua a Sfântului Apostol Petru. 3 și 5.

1945

Daudet, *Lettres de mon moulin,* Ed. Nelson, p. 261-277 *(En Camargue).* De exemplu, p. 263; și despre vaporul pe Dunăre se poate spune, la un moment dat, că merge cu 3 viteze: a fluviului, a elicei și a vântului; p. 266, refrenul talăngilor de la oi; p. 269, apa bălțior păstrează îndelung lumina soarelui după apus; p. 270, lumina s-a refugiat în *ape:* p. 270, puțină zi (puțină lumină) refugiată în ape; p. 271, stele pe care le miști în ape.

Decembrie 1946

Pământurile vechi dispar, altele noi se nasc; cum s-au format brațele Dunării (dr. S. Semilian).

Decembrie 1946

Unitatea cosmică; vezi: Christus, p. 146-148 și 154-156.

1948

P. P. Negulescu, *Fil[ozofia] Renașterii,* vol. I, p. 200-201. *Unitatea.* Și p. 209: *Identicul.* Baltă e o mare identitate; și totuși, ca și Dumnezeu, e un identic mereu inedit, mereu nou.

1948

Vezi nota despre Baltă, în *Școli, sate, peisagii.*

1948

Vezi revărsarea Nilului, în Seignobos *Orient,* p. 2-4. Să călătoresc și să văd. De asemenea, să descriu revărsarea marilor fluvii din America și din Asia de Nord (vezi Stere) și de Sud (vezi, în China, de exemplu, în P[earl] Buck, când și șoarecii mergeau pe șosea).

Humboldt descriind câmpiile americane și marile fluvii.

1949

M. Delly, *Suflete de stepă* (roman, Editura Contimporana); I. Simionescu, *Printre dealuri și prin câmpii* (1943). „Revista Fundațiilor Regale", începutul lui 1943 (martie?), articolul lui G. Acsinteanu, *Stăpânul Bărăganului.*

Iunie 1950

Michelet, *La mer,* carte ce l-a entuziasmat pe Renan (cf. Halphen, *L'histoire en France depuis cent ans,* p. 97).

Și Maupassant, P. Loti, Stere, B. Ibañez.

Iulie 1950

Sentimentul începutului Cosmosului și spațiul apelor: *Metamorfozele* lui Ovidiu (cf. A. Pierron, *Histoire de la littérature romaine,* ed. XII, p. 451).

Ianuarie 1957

Cartea lui Coșovei, *Geneza lumii,* apărută în 1956-57.

Iulie 1957

Ioan Gh. Petrescu. *Delta Dunării. Geneză și evoluție,* 232 p., Editura Științifică, 1957.

1958

Janet – Séailles, p. 405-406. Aceste idei ale *Unului* și ale armoniei în multiplicitate le sugerează și spațiul apelor.

1958

Spațiul apelor: *Unul neoplatonicienilor.* Vezi: Lalande, p. 278, cuvântul *Gnose.*

Iulie 1958

Spațiul apelor. Cărți::
1. Gr. Antipa, *Dunărea;*
2. Maupassant, *Sur l'eau;*
3. B. Ibañez, *Mare nostrum;*
4. Stere, descrierea fluviilor din Siberia;
5. Dunăreanu, Kirițescu, Sandu-Aldea, Sadoveanu, Coșovei, Banea.
6. *Viața în Delta Dunării* (carte mare, luxoasă de mulți autori, văzută în librării în 1958);
7. Cartea în limba germană despre lacurile mazuriene și viața de acolo;
8. *Vögelparadies* (o am);
9. Descrieri ale Amazonului (Humboldt etc.).

Septembrie 1959

G. Truc, *La pensée,* p. 198: „L'Un – Principe" (vezi și Parmenide etc.).
Și o carte *Viața în Deltă,* apărută prin 1959.

Ianuarie 1960

„Par terre, les hommes de l'Est avaient cette voie du Danube qui les portait au coeur de l'Europe, la plus belle et la plus longue route que la Providence ait tracée dans le pays des humains pour les inviter à se voir, à s'entendre et à s'aimer"[76] (C. Jullian, *Au seuil de notre histoire,* I, 154).

Iulie 1962

Gh. Radu, *Rolul animalelor în transformarea naturii* (o am), p. 29-30; vezi, deci, ce mare activitate biologică e în baltă.

Mai 1964

UNUL în filozofia lui Plotin și unitatea realului (cf. A. Ravaud, 1, p. 522-539) și Unul „inert" al lui Parmenide.

Iulie 1964

Finit și infinit: Janet–Séailles, p. 850: *ib.,* 851; *ib.,* 1067.

1965

Neputința organică a unora de a înțelege Bărăganul; vezi poezia lui D. Botez, în „Gândirea", 16 mai 1932, p. 47; compară cu

Șesuri natale, de Crainic. D. Botez, minor, n-a putut înțelege Bărăganul.

Februarie 1967

Când descriu Bărăganul, să citez discret din *Șesuri natale,* câteva versuri. Eventual și din Lupașcu, și din V. Voiculescu.

Mai 1968

Maupassant, *Sur l'eau;* B. Ibañez, *Mare nostrum;* Michelet, *La mer.* Etc. Iorga, *Chestiunea Mediteranei.*

Iulie 1968

„După ce (...) parcursesem acel peisaj monstru al Bărăganului, în care numai un Odobescu sau Istrati puteau desluși farmecul..." („Scânteia", 13 iulie 1968, titlul articolului: *Peste Dunăre,* autor, Al. Andrițoiu, mi se pare, ardelean).
Tipic pentru neînțelegerea, pentru neputința organică de a înțelege Bărăganul a multora, mai ales din Ardeal sau [din] regiunile fără câmp. Odobescu de unde era de fel?

Ianuarie 1970

„Viața românească", anul XXII, ianuarie 1970:

Ceas solar

Încă nu ne-am întors din orașul
marilor ceasuri solare
ce ușor coboară câmpia acolo
și singura ei moară de vânt
macină amiaza până la mare...

Orga se aude din când în când
un fel de maree,
un fel de iarbă locuită de vânt
ori sufletul zeilor de miazănoapte
mai cânta-n paragina gotică.

Astfel trecem
pustiiți de vocile neașezării
printre turniruri de greieri și ceasuri
solare.

Florența Albu

Aprilie 1970

Cei ce nu înțeleg Bărăganul: „Temperatura de Saharǎ a unui şes fără pitoresc", zice I. Petrovici, p. 59 din *Figuri dispărute* (B. C. U., nr. 10478, Doc.). Petrovici n-ar fi putut să scrie *Pseudo-kinegetikos.* Această neînțelegere a Bărăganului e de mirare la un filozof.

Continuă, despre stațiunea Slănicul Moldovei: „era pentru mine izvor de înviorătoare surprize ochiului meu abrutizat de peisaje plane" (p. 186). Ce distanța de Cehov! Asta aminteşte exclamația lui MacMahon, care a spus: „Que d'eau! Que d'eau!".

August 1970

Sinteză de infinit şi finit: vezi romantismul filozofic german, în: Tudor Vianu, *Filozofie şi poezie,* p. 39-42.

Septembrie 1970

„Contemporanul", 25 septembrie 1970, p. 1: articolul lui G. Bogza. Extraordinar!

Septembrie 1970

Bărăganul şi Enescu: „George Enescu [ne dezvăluie] sentimentul pe care-l deşteaptă câmpia românească noaptea (după propriile-i declarații), în finalul primei sale *Sonate pentru plan"* (M. Breazul, *Comentarea artistică,* p. 71).

Octombrie 1970

Hegel, *Prelegeri de filozofie,* vol. I, p. 109; infinitul Bărăganului, vezi infinitul, îl vezi, îl simți în intuiție.

Deci, după Hegel, Bărăganul ar fi, pentru privitor, *arta.* Dar Bărăganul e şi o operă de artă. Vezi infinitul în finit, generalul în particular, esența artei. Adică, sinteză a antinomiei finit-infinit.

Iunie 1971

Salcia şi Musset, *Poésies nouvelles,* p. 42 şi 44. Vezi şi lunga poezie *Le saule* (p. 137) din volumul *Premières poésies* (o am). În adevăr, o salcie poate fi pusă la mormânt. (Când am venit la Bucureşti, am pus două sălcii în curte, de la biserică - deci, de două ori scumpe. Ce frumoase erau! Splendide! În câțiva ani întreceau casa şi apoi se aplecau peste curte.)

Iulie 1971

Vezi notele de la conferința ținută la 2 aprilie 1971 la „Zalomit"[77], mai ales *A treia amintire,* unde vorbesc de Bărăgan şi de baltă.

August 1971

De Martonne, G. Vâlsan şi Bărăganul. Originea lui: retragerea marii pontocaspice şi ocuparea ei cu mâl şi apoi cu cernoziom.

August 1971

Când s-a făcut primul *cal de foc* pe Bărăgan, cântat de Alecsandri. Focul s-a potrivit cu spiritul Bărăganului. Şi linia dreaptă Bucureşti-Constanța, tot aşa.

August 1971

Şesuri natale, cartea lui Crainic, trebuie socotită nu numai ca mare poezie, dar şi ca o carte-document (serie de documente) referitoare la Bărăgan.

August 1971

Topârceanu şi stepa: Vianu, *Problemele metaforei,* p. 72:

Acum natura-ncepe
Cu tainicul ei glas
Din stepe...

August 1971

Spațiul psihic al infinitului şi inzii, germanii, elinii: O. Drâmba, *Filozofia lui Blaga,* p. 69-70.

Martie 1972

„Frumoasă privelişte de țară, cu liniştea leneşă a câmpiei româneşti" (din *Jurnalul* lui Kico). Tot el spune: „Cerul de la munte e mai strâmt, cu margini accidentate, ce se lasă în jos sau se topeşte într-o ploaie de raze de lumină. E un palat vrăjit, în care nu trebuie să faci zgomot, să fii cât mai singur" (p. 25 din dactilogramă).

Iunie 1972

Vezi: *Monografia județului Brăila,* 1971, capitolul V, *Etnografia brăileană.* Scoarța brăileană etc. Şesurile Brăilei se văd în covoare, cântece etc.

Iulie 1972

Ataşarea omului de la şes de spaţiul lui. Ruskin, *Însemnări despre artă,* p. 131 (de citat). Admirabil, admirabil!

Noiembrie 1972

Frumoase versuri:

Pe malul lacului, sălciile
Îşi dăruie vântului harpele

din poezia *Rouă şi soare* de Zaharia Stancu, publicată în „Contemporanul“ de la 17 noiembrie 1972, p. 1.

Mai 1973

Goga şi Bărăganul. După Goga, muntele e mai realist, mai doritor de acţiune, iar „câmpia reprezintă orizontul larg, tendinţa de nostalgie, de povestire“ (p. XX, Prefaţa, vol. 1, *Poezii,* B. P. T.; vezi şi volumele lui Goga: *Fragmente autobiografice* şi *Discursuri,* 1942. p. 11).

Septembrie 1973

Era o noapte de vară cu lună:
Nimic nu era mai frumos pe lume
Decât o noapte de vară cu lună
Luminând un lan de grâu copt.

Zaharia Stancu, poezia *Masa tăcerii,* în „România literară“, 19 iulie 1973.

Noiembrie 1973

Bărăganul: vezi articolul lui Geo Bogza, „Contemporanul“, 3 august 1973, p. 1. Frumos: „Cântecul pitpalacului e o carte de vizită“.

Iunie 1975

Paul Anghel, *Noua arhivă sentimentală,* p. 135, p. 137: dar şesul infinit are puritatea luminii şi a vastităţii. Poate fi, deci, considerat ca un echivalent al muntelui; de pe munţi tocmai şesul se vede. Muntele (mare) şi şesul larg sunt, aşadar, valori *majore.* Dealurile – ceva minor. Sunt valori etice mari. Asta dacă putem antropomorfiza valorile geografice.

Iulie 1975

Fănuş Neagu, *Cantonul părăsit,* 1975; recenzie în „România literară“ din aprilie 1975, p. 4: „Un poet al copilăriei fericite rurale, un poet al câmpiei (...), un poet al naturii şi al pământului natal“, care scrie despre „iarba şi dropiile câmpiei, despre farmecul misterios al depărtării, veritabile imnuri în proză“.

Fără straniul şi grotescul tragic din *Îngerul a strigat,* universul *Consemnărilor* rămâne, în general, tot cel fabulos şi halucinativ: „lumea mea e un fel de cafenea cu vedere la Dunăre“.

Constantin Ţoiu e de la Urziceni şi „iubeşte până la leşin câmpia, crezând că la Urziceni Ialomiţa e mai lată ca Dunărea“.

Martie 1976

Dumitru Radu Popescu a scris într-un articol că munţii sunt *vertebrele patriei.* Tot aşa putem spune că spaţiile largi, Bărăganul sunt *fruntea patriei.* Iar când munţii sunt la mijlocul patriei şi organizează geologic şi spiritual totodată, ei sunt coloana vertebrală a ţării (Filipescu – Delavrancea).

Noiembrie 1976

Bărăganul şi valoarea lui pentru românism. Vezi studiul *Pe drumurile Mioriţei,* din „România literară“, 25 noiembrie 1976, de Dumitru Bălăeţ. Foarte important.

Mai 1977

Balta Brăilei. Vezi „Gândirea“, martie–aprilie 1941, p. 202-204; şi informaţii bibliografice despre scriitorii ţinutului dunărean. Adaugă şi pe Ap. Culea, Mehedinţi, Vâslan şi Brătescu (geografia?).

Septembrie 1977

„Proza peisajelor prăfoase ori solare din bălţi şi de pe Bărăgan n-a atins niciodată în literatura noastră o atât de mare intensitate precum la Fănuş Neagu“ (Artur Silvestri, în „Luceafărul“, 27 august 1977, p. 2).

Noiembrie 1977

Delta, Baltă. „Atelier literar“, 1977, col. I şi II, ce scrie Adrian Maniu.

Aprilie 1978

Vezi un frumos articol al lui G. Bogza despre *Sălcii,* în „România literară“ din 6 aprilie 1978, p. 7.

Iunie 1978

Sénancour, natura, Bărăganul, muntele. După Sénancour, „natura relevă o multiplă alternanță: de la monotonia câmpiei, învolburarea vieții joase (...) și lipsa de farmec, la munții înveliți de pustietate" (T. Olteanu, *Morfologia romanului secolului al XIX-lea,* p. 62).

Nici romanticii aceştia n-au văzut bogăția și farmecul câmpiei. Dar un Odobescu l-a văzut. Mare lucru: mare talent!

Aprilie 1979

Vezi Coşovei; despre Balta Brăilei: un mic eseu al lui G. Bogza. Compară cu *Teiul* lui Eminescu şi cu *Salcia* lui Musset.

Vezi, în Sadoveanu, cum vorbeşte de ape (bălți, Dunăre, Siret, Deltă).

S-a făcut nedreptate salciei cu proverbul: „Nici salcia pom, nici țiganul om". E adevărat.

nedatată

Vezi: Dunăreanu, *În împărăția stufului* (îl am).

Duhul apelor:

1. N. Em. Teohari, *Lacuri, mări, oceane* (o am; la literatură română);
2. Maupassant, *Sur l'eau;*
3. P. Loti, *Pescar de Islanda;*
4. Ibañez, *Mare nostrum;*
5. Sadoveanu, Sandu-Aldea, Panait Istrati.

(Să întreb pe critici şi istorici literari, să-mi indice cărți în cari se descriu apele.)

Vezi [şi]: *Legendele Rinului* (la germani); Hugo, *Travailleurs de la mer,* Lamartine...

Mediterana: Iorga, Istrati etc.

nedatată

Bibliografie, Balta:
Kirițescu;
Dunăreanu;
Sandu-Aldea;
Sadoveanu;
Mehedinți (?);
Gh. Banea;
P. Istrati;

J. Bart;
Antipa;
Vâslan, Mehedinți, Ionel [Băncilă], geografii şi geologii;
Vögelparadies;
lucrări despre Deltă.
(Să vorbesc cu pescari, vânători, lipoveni.)

Literatură străină despre ape; râuri, bălți, lacuri, mări *(Pescar de Islanda;* Maupassant, *Sur l'eau).* Sufletul apei în general; e ceva în *Sur l'eau* ori în *Mare nostrum*?

Addenda

Vasile Băncilă – Portret

de Constantin Georgiade

Vasile Băncilă, căruia Lucian Blaga i-a închinat *Spaţiul mioritic* (1936), în *Amintirile* sale *autobiografice*, scrise în 1971 – nepublicate încă – mărturiseşte regretul de a nu se fi învrednicit în vremea maturităţii să scrie şi dânsul o carte despre filosofia Bărăganului – în calitatea sa de băştinaş al acestei atât de cunoscute şi frumoase câmpii a ţării noastre.

Ideea aceasta, puţin ciudată la prima sa impresie, este motivată astfel în *Amintirile...* pomenite: „O mare parte din copilăria mea s-a desfăşurat în zvonuri de transhumanţă, în mediul familial al întinsului spaţiu al Bărăganului. Aşa cum spaţiul de deal a intrat definitiv în filosofie prin atrăgătorul şi, în parte, surprinzătorul *Spaţiu mioritic,* al lui Blaga, tot aşa ar fi putut intra şi Bărăganul, dacă cineva s-ar fi gândit să-i consacre o analiză filosofică".

Bărăganul, remarcă Băncilă, sugerează şi îmbie la meditaţie filosofică prin antinomicele percepţii şi antiteze de gândire, pe care le naşte în conştiinţă. Într-o scrisoare trimisă nouă la 8 decembrie 1971, drept răspuns la o întrebare a noastră în legătură cu gândul său de a scrie o asemenea filosofie, el ne-a schiţat şi concretizat, într-o fosforescentă formă literară, antinomiile fundamentale ale unei posibile filosofii a acestui spaţiu de stepă românesc.

Vasile Băncilă avea în ochii săi, în vremea anilor de studenţie la Facultatea de Filosofie din Bucureşti (1919–1922), ceva din nostalgia inocentă a îndepărtărilor natale şi pelerinagiilor rătăcitoare de transhumanţă ale strămoşilor săi, ceva din vraja gândurilor ce se întorc spre locurile părăsite ale copilăriei sau tărâmurile imperceptibile ochilor obişnuiţi. Şi este probabil că numai reminiscenţele copilăriei, ca şi rezonanţele psihice ale unei eredităţi

transhumante, prezentă, dar obscură, din sufletul său, catalizate de cultura filosofică ce şi-a asimilat-o, să-i fi trezit ideea de a scrie o filosofie a Bărăganului.

Am amintit aceste lucruri pentru că ele au o anumită importanţă şi semnificaţie pentru înţelegerea portretului său filosofic, pe care-l vom schiţa în cele ce urmează.

Suflet însingurat şi meditativ, dar sociabil şi comunicativ cu colegii şi prietenii săi, el părea încă din universitate predestinat frământărilor şi cercetărilor filosofice. N-a fost un student militant şi ambiţios şi nici un retor al unei erudiţii de adolescenţă – în comparaţie cu alţi colegi ai săi, dornici de afirmare şi de o reputaţie timpurie.

Chipul său prelung şi oval, încadrat de viţe de păr negru, care-i cădeau neglijent pe frunte, într-o parte, era un chip al tăcerii şi concentrării interioare. El părea desprins dintr-o frescă medievală de sfinţi tineri, cum se mai văd şi astăzi pe picturile vechilor noastre mănăstiri, în particular la Voroneţ – de exemplu, fragmentul de frescă care reprezintă scena intitulată *Spălarea picioarelor*.

Şi nu este lipsit de interes de a aminti, pentru biografia activităţii filosofice a lui Vasile Băncilă, că primul său studiu a fost *Reforma Calendarului*, publicat în revista „Ideea Europeană", în unul 1924[1], al cărei director era fostul său profesor de la facultate, C-tin Rădulescu-Motru, căruia el avea să-i consacre mai târziu remarcabile studii, începând cu monografia *Doctrina personalismului energetic*, publicat în anul 1928[2].

Studiul acesta, după noi, mai mult de psihologie religioasă, releva şi argumenta în mod surprinzător de logic că „ţăranii au primit greu noul calendar, fiindcă acesta le apărea o operă strict umană, pe câtă vreme ei îl ştiau legat de rularea apariţiilor religioase şi cosmice".

Mentalitatea ţărănească veche, impregnată de secole de spirit cosmic, susţinea Vasile Băncilă, explică de ce, în trecut, „spiritul cetăţenesc, în sens modern, se formează greu în societatea noastră, aceasta din cauză că românul se mişcă o dată cu natura, pe linii structural cosmice". Cosmicismul acesta – care este o trăsătură organică a psihologiei ţărăneşti, deoarece condiţiona, în trecut, pe lângă reprezentarea timpului calendaristic, conduitele fundamentale ale muncii şi multe din credinţele şi superstiţiile atestate de folclorul ţărănesc – este însă de substrat religios, iar nu păgânesc. „Ortodoxia este – după Băncilă – un creştinism

cosmizat, afară de ceea ce putea fi cosmic chiar de la început în creştinism".

Cosmizarea, la români, continuă el, este fastuoasă ca formă şi profundă ca înţeles. Toată desfăşurarea epopeică a vieţii creştine la români fiind în legătură cu natura.

În ortodoxia românească, intuiţia cosmicismului ţăranului român a fuzionat în mod fericit cu creştinismul său. Cosmicismul a fost întărit şi înălţat de religia creştină, el instalându-se în mod fericit în sufletul românesc.

Vasile Băncilă este nu numai un pătrunzător şi fin cunoscător al psihologiei religioase şi al psihologiei în genere a poporului român – poate cel mai competent până în prezent –, dar şi un gânditor nuanţat asupra acestei psihologii. Astfel, se remarcă că ideea de divinitate a ţăranului nu vine numai de la religie, deoarece „ţăranul român are unele diferenţieri, în felul de a înţelege pe Dumnezeu, faţă de creştinismul teologic. Divinul ţărănesc, cel puţin câteodată, depăşeşte pe cel oficial, al bisericii, el fiind mai complex, mai liber şi chiar poate mai imperfect, dar cu atât mai puternic şi totuşi mai perfect, în alt sens".

„Ţăranul, continuă Băncilă, se extaziază înaintea bunătăţii lui Dumnezeu, totuşi, pentru el Dumnezeu este în primul rând putere, libertate, miracol şi chiar cu o nuanţă de voluptate, de joc, dacă nu şi de orgoliu în sine, pe când pentru teolog, Dumnezeu este în primul rând un extract metafizic şi etic, o geometrie serafică" (*Lucian Blaga, energie românească*, pag. 34[3]).

Afară de aceasta, ţăranul mai credea că răul este nu numai de origină omenească sau demonică, dar că uneori *el este voit chiar de divinitate*, ceea ce este inadmisibil pentru teologia oficială.

În sprijinul unor asemenea observaţii se aduc numeroase dovezi empirice din viaţa sa religioasă, însoţite de interesante reflecţii filosofico-religioase.

Toate acestea îl conduc să ateste că conştiinţa ţărănească este sau era de natură cosmico-religioasă, ea fiind expresia unui sentiment de dublă încadrare, pe de o parte, a unui sentiment de încadrare cosmică, iar pe de altă parte, a unui sentiment de încadrare în ordinea divină, aceasta de a doua fiind un fel de sublimare a celei cosmice. „Ţăranul nu este ideolog, ci un liturghisitor. El afirmă viaţa şi asistă la tainele ei. Evlavia sa este de închinare în faţa divinităţii, dar şi de optimism şi de încredere în pronia naturală" (*ibidem*, p. 33-36).

Se pune întrebarea: aderă Băncilă la această prezentare religioasă a divinității a poporului român? Credem că da, cu toate reflecțiile sale privitoare la deosebirile existente între mentalitatea religioasă a țăranului și a filosofului.

Găsim sprijin pentru afirmarea noastră chiar în observațiile sale privitoare la nașterea religiilor, formulate la pagina 94, în cartea sa consacrată analizei și expunerii filosofici lui L. Blaga. Mai toate religiile fiind plăsmuiri de figurare ale absolutului, născute din încercările de cunoaștere ale minții omenești, urmează că și reprezentarea cosmico-religioasă a poporului român despre divinitate își are valoarea sa gnoseologică, ea născându-se din aceeași nevoie metafizico-religioasă care a prezidat geneza tuturor religiilor, dar cu o coloratură specifică a etnicului străvechi românesc, căruia a trebuit să i se adapteze.

Prin urmare, nu poate fi vorba de o deosebire de fond între credința țăranului și aceea a filosofului. S-ar putea admite doar deosebiri de nuanță, datorate gradului de cultură și de sensibilitate intelectuală. Aceasta poate constata chiar la un filosof ca Lucian Blaga, la care se recunoaște existența unor „permanente poduri suspendate" între filosofia sa religioasă și lumea țărănească, pe care circulă etnicul cu marile lui minuni și destinuri creatoare (*ibidem*, p. 38).

Maiestatea cosmică – credem noi –, fie că aparține cosmosului, fie că aparține lui Dumnezeu, este și pentru filosof și pentru țăran aceeași, ele putând fi trăite în măreția lor atât de unul cit și de altul. A recunoscut-o chiar filosoful Immanuel Kant, când a atestat că nu recunoaște decât legea morală din sufletul său și maiestatea bolții înstelate a cerului.

Studiile lui Vasile Băncilă în legătură cu sărbătorile religioase la român: *Duhul sărbătorii* și *Declinul sărbătorii* (revista „Gândirea", 1936), ca și *Pedagogia sărbătorii* (1937)[4] (studiu care are și alte semnificații), reprezintă, de asemenea, prin preocupările pe care le reflectă, suficiente indicațiuni pentru spiritualitatea sa religioasă, în sensul poporului român.

Concepția sa despre personalitate este tot religioasă. „Omul-personalitate trebuie să fie în primul rând un închinător, iar nu un condotier spiritual, care se servește minunat de panoplia bogată și variată oferită de știința și tehnica modernă. Etnicul și religiosul sunt mai ales realitățile prin care personalitatea urmează să se încadreze în realitate", în totalitatea existenței.

Putem trage, prin urmare, concluzia că una din trăsăturile fundamentale ale personalității filosofice a lui Vasile Băncilă *este însăși concepția sa despre divinitate*, văzută sub unghiul cosmico-religios al poporului, impregnată însă de un „teoreticism" datorat culturii sale de filosofia istoriei și culturii.

*

Personalitatea filosofică a lui Vasile Băncilă se caracterizează însă nu numai prin înclinații și preocupări pentru problemele de filosofie religioasă și de filosofie naturală în legătură cu religia, dar și prin preocupări pentru problemele de filosofie morală în legătură cu originile metafizice ale răului, prin preocupări pentru psihologia tragicului, prin preocupări pentru filosofia culturii, privite însă ontologic, dar, mai ales – accentuăm –, pentru probleme de metafizică. Pe acest teren, gândirea sa se aplică să dovedească, prin fluide analize, de o mare cursivitate dialectică, și prin expresii stilistice adecvate, sensurile adânci ale lucrurilor, ale existenței și ale adevăratei cunoașteri.

Este o necesitate stringentă metafizică ca omul să întrevadă și ceea ce este în sacru, general și misterios în viață. Se pledează pentru o reontologizare a omului, prin o coborâre în adâncurile insondabile ale existenței ființei umane, ale inconștientului, nu organic și automatizat, ci ale inconștientului spiritual abisal, în legătură cu forțele naturii și ale divinității. Față de acest inconștient, conștiința este ca spuma valurilor agitate de elementele profunde ale mării și forțele cosmosului.

Metafizica sa nu este o metafizică de sistem, de figurare a absolutului, cum sunt, de exemplu, metafizicile lui Spinoza sau Lucian Blaga, ci mai mult o strategie de abordare a absolutului, o metafizică de probabilități gnosice ale acestui absolut și o rafinată și subtilă artă de sensibilizare și sugerare prin concretizare și invenții stilistice verbale a inefabilului și misterului care înconjoară existența.

Finalitatea metafizicii, după Vasile Băncilă, nu este cunoașterea acestui absolut, învăluit în umbră și penumbră de mister, așa cum au visat-o unii filosofi, ci mai mult o virtute, un har de presimțire și intuire suprasensibilă și mai ales de trans-comunicare cu forțele misterioase ale lumii supra și intra umane și energiile și luminile invizibile ale transcendenței divine.

Într-un cuvânt, ea este o metafizică de inițiere, dar și de prosternare și încadrare umilă în atmosfera acestei transcendențe, incaptabilă în esența sa, dar presimțită și intuită ca o proveniență, prin iradierile sale îndepărtate și coborâtoare asupra vieții popoarelor și indivizilor care le compun.

*

Vasile Băncilă are și o concepție personală asupra filosofiei, rațiunii și menirii sale. Încă din tinerețe, el a fost preocupat de ideea *autohtonizării filosofiei*, de individualizarea sa etnică. (A se vedea articolul cu același nume, publicat în revista „Gândirea", în anul 1927[5].)

Ideea aceasta avea să fie reluată și dezvoltată cu mai multă amploare și adâncime în scrierea sa, consacrată lui Lucian Blaga. Poate că prima sa viziune asupra autohtonizării filosofiei să fi interesat teoretic pe acesta, ea constituind un motiv determinant de a-i închina cartea sa, *Spațiul mioritic.*

Rostul filosofiei este să actualizeze și să evidențieze filosofia latentă și difuză care este în gândirea străveche a poporului. Fundamentul filosofiei nu poate să fie decât albia ideativă a spiritualității etnice a fiecărui popor.

„Etnicul, observă Băncilă, este filosofia, dar și filosofia este etnică. Dacă filosofia nu este etnică cu aceeași exclusivitate cu care etnicul este filosofie, ea nu este mai puțin o realitate etnică" (*Lucian Blaga, energie românească*, pag. 10).

Sau: „Etnicul poate oferi axiomele locale, structurale, pe care să se bazeze universalitatea preocupărilor filosofice. Se adeverește astfel că universalul este în funcție de local, filosofia putându-se defini, din acest punct de vedere, universalizarea localului sau a etnicului" (*ibidem*, p. 11. Credem că în acest fragment se găsește una din originile ideii sale de a scrie o filosofie a Bărăganului, ideea aceasta existând latent în substratul adânc al minții sale).

Pornind de la aceste premise, se emite ideea că filosofia românească poate găsi în substratul abisal al inconștientului etnic al neamului nostru adevăratele sale transcendențe primitive de gândire, sub forma unui apriorism ontologic preformat. Un arsenal întreg de sugestii, argumente și dovezi, trase din miturile și legendele poporului român, din mistica stihială și duhurile cosmice, din filosofia religioasă populară, sunt evocate sau descrise în imagini plastice, de mare sugestivitate, pentru a se dovedi că inconștientul etnic nu este o ficțiune, ci o realitate, obscură în esența sa – este adevărat –, dar transparentă conștiinței în momentele de cufundare în sine sau de angoasă metafizică a vieții. Teoria *transparenței* joacă un rol fundamental în filosofia lui Băncilă, transparența fiind una din formele intime de intuire nu numai a forțelor inconștientului etnic, dar și de pre-intuiție sau pre-vizionare interioară a misterioaselor forțe care ne înconjoară sau există atavic în noi.

În favoarea acestei teze, care susține originile etnice ale filosofiei, se mai aduce de autorul său și strălucita demonstrație filosofică care se face cu privire la originile sistemului filosofic al lui Lucian Blaga, rădăcinile acestuia găsindu-se împlântate în profunzimile fiordice ale etnicului sau, mai bine zis, ale inconștientului etnic românesc.

Cunoscuta teorie a inconștientului, conceput de Blaga, în propria sa filosofie, sub forma unui *logos larvar*, este în legătură de complementaritate, dacă nu chiar de identitate, cu inconștientul etnic al poporului român, descris de Băncilă cu o mare pătrundere psihologică și filosofică. (După propriile mărturisiri, făcute nouă de Vasile Băncilă, Lucian Blaga a fost cu totul de acord cu această raportare sau relaționare a filosofiei sale, atât de arhitectonică și de luminoasă în construcția și expresiunea sa, la latențele obscure și difuze ale inconștientului autohton.)

În dovedirea acestor rezonanțe metafizico-psihologice ale inconștientului etnic în filosofia lui Blaga, s-a desfășurat o argumentație filosofică de o mare stringență logică și subtilitate de gândire. Sunt pagini de înaltă și adâncă filosofie, pagini de fascinante analize asupra urzelilor ontice, care leagă conștiința unui neam de inconștientul său ancestral.

Inconștientul etnic al fiecărui popor fiind un fel de logos larvar, filosofia românească viitoare – susține Vasile Băncilă – va putea folosi importantele zăcăminte latente de gândire ale poporului român, referitoare la cunoașterea, nu numai a lumii, dar și pentru o cunoaștere mai profundă a lucrurilor, raportabile în gândirea populară la genurile lor primordiale. Fără să vrem, teoria aceasta a inconștientului, formulată de Vasile Băncilă, trezește în conștiința noastră amintirea teoriei arhetipurilor originare, primitive, formulată cu ani în urmă de psihiatrul elvețian Jung, tot pe bază de inconștient.

Faptul că și Jung, independent de V. Băncilă, a ajuns la o concepție relativ similară cu propria sa concepție dovedește că, în

filosofia şi psihologia românească, autorul român, care încă din 1927 a presimţit rolul inconştientului autohton (şi el tot independent) a intuit unul din adevărurile psihologice de valabilitate şi aplicaţie universală.

*

Filosofia aceasta larvară a poporului român, astăzi în regresiune, conţinea virtualmente şi o metafizică naivă a lucrurilor, o credinţă mistică în taine şi magie, o gnoseologie mitică şi religioasă, estompată de viziuni cosmice şi stihiale. Filosofia aceasta reflectă, pe lângă elementele indicate, sentimentul nevoii de spaţiu şi de mişcare în spaţiu, sentimentul participării la cosmos, sensibilitatea artistică pentru armoniile cereşti şi o idee sau reprezentare cosmică a timpului, despre care stau mărturie credinţele astrologice ale poporului.

Vasile Băncilă, considerând filosofia românească şi ca o problemă de filosofia culturii, este de părere că ea nu se va putea construi prin imitaţiuni sau reconstrucţiuni după modelele filosofiei apusene. Nu este împotriva cunoaşterii lor, dar este adversarul transplantării sau răsădirii lor în filosofia românească, care trebuie să fie strict autentică, iar nu de import. Dezvoltarea filosofiei româneşti trebuie să pornească de la matca sau matricea sa originară, pentru a ajunge, prin maturizare culturală, să evidenţieze geniul său propriu, aşa cum este cazul, de exemplu, al filosofiei franceze, engleze şi germane, care, pe lângă caracterele lor de universalitate, reflectă şi caracterele proprii ale spiritului francez, englez sau german.

Temperament şi spirit metafizic, prin structură sufletească, V. Băncilă este adversarul oricărei filosofii, în particular al pozitivismului, care interzice metafizica şi cunoştinţa metafizică. El reclamă pentru filosofie o libertate absolută de gândire, de speculaţie şi de plăsmuire, deşi este conştient şi lucid de imposibilitatea unei cunoştinţe exhaustive a absolutului sau a lui Dumnezeu, dacă acesta este absolutul.

De aceea, nu este de mirare că el se complace în metafizica misterelor, fiind în unison cu spiritualitatea ţărănească, care era în trecut, şi poate mai este încă, infuzată de ea. El are o deosebită aperceptivitate pentru această metafizică. Cunoaşterea misterelor, a tainelor, a reverberaţiilor lor fluidice „nu este total în afara sensibilităţii metafizice umane. Pentru ţăran, lumea, spune el, îi apare ca fiind înconjurată sau condiţionată de un halo de taină ontologică" (*ibidem*, p. 33).

După ideaţia filosofică ţărănească, orice existenţă are şi un fel de comunicare directă, fără intermediari, fără soluţii de continuitate, cu ultima realitate, cu creatorul sau cu esenţa lumii. De aceea, ţăranul, deşi trăieşte pe pământ, se simte organic în comuniune cu cosmosul, în care el trăieşte „ca într-o lume reală, sănătoasă, cu ceva veşnic original în ea. Fiecare existenţă participă la tipul ei adânc şi totodată la esenţa esenţelor, aceeaşi pentru tot ce există. Aceasta face ca atitudinea ţărănească să aibă, într-un fel, siguranţa că vede miracolul profund, ultim, al existenţei generale, în orice lucru, ins, creatură, întâmplare" (*ibidem*, p. 29).

V. Băncilă caracterizează credinţele acestea filosofico-religioase populare drept realism ontologic. Realismul acesta, după dânsul, deşi este lipsit de o concepţie evoluţionistă, adică de o viziune darvinistă a vieţuitoarelor, în spiritul său el este moral şi sănătos, şi, ceva mai mult, chiar superior artificialismului anumitor filosofii cărturăreşti, clădite pe nisip.

„Cultura, mai susţine el, are uneori sinteze bizare. Ţăranul este tradiţionalist în viaţa socială (am putea adăuga noi: până înainte de 1944), dar nu este evoluţionist în cunoaştere. Modernul este evoluţionist în ştiinţă, dar revoluţionar şi neorganic în viaţa socială. Ţăranul îşi va explica schimbările din lume prin alte mijloace decât prin evoluţie; şi anume, prin elementul magic şi prin determinism, dar mai ales prin apocaliptic şi prin miracol, şi, înainte de toate, prin creştere organică. Iată de ce, ţăranul ţine foarte mult la ereditate, ideea eredităţii fiind la el nu atât un fapt de cunoaştere biologică, ci aproape o cunoaştere metafizică" (*ibidem*, p. 29).

Lipsa de viziune evoluţionistă a ţăranului nu trebuie pusă pe seama lipsei de instrucţie filosofică sau ştiinţifică, ci pe seama concepţiei sale metafizice despre identitate.

Pentru străvechea mentalitate ţărănească, identicul venea din identic, existenţele neputându-se naşte din opusurile lor, dar din ceva cel puţin înrudit. „Existenţele individuale erau socotite de a fi un fel de esenţe şi ele nu se puteau naşte decât fiecare din genul său... Toate formele vieţii au existat chiar de la început sau la un foarte mic interval una de alta şi au fost create direct de factorul ultim al realităţii. Ereditatea, conchide autorul acestor rân-

duri, nu putea fi deci decât un corolar biologic şi psihologic al ideii esenţelor ontologice“ (*ibidem*, p. 30).

După cum relevam şi mai sus, V. Băncilă face aceste observaţii în mod imparţial şi ştiinţific, în vederea caracterizării gândirii sau mentalităţii filosofice a ţăranului român. Ele nu trebuiesc interpretate în sensul unei adeziuni, exclusive din partea sa, la spiritul lor naiv şi în contrazicere cu adevărurile şi progresele ştiinţelor naturii. El le consideră doar drept un substrat, substratul cel mai de jos şi mai adânc al gândirii filosofice populare, sau, mai bine zis, prima sa formă sau treaptă elementară.

Filosofia românească viitoare nu trebuie să facă abstracţie de această gândire sau s-o ocolească, pentru că este de structură primitivă. Ea a existat de secole în inconştientul bio-filosofic al poporului român, ca o transmisiune filogenetică a popoarelor din care s-a născut poporul român, ca şi din partea acelora care au trăit în climatul şi pe meleagurile ţării noastre înainte de perioada daco-romană.

În istoria filosofiei româneşti ea trebuieşte deci integrată ca o creaţie spirituală românească, nu lipsită de originalitate.

Ca filosof al veacului nostru, V. Băncilă nu-şi identifică propria sa gândire cu această gândire filosofică străveche – astăzi, conştient vorbind, desigur, în regresiune, dar ireductibilă în esenţele sale adânci, ereditare. Totuşi, din căldura cu care expune ideile acestei filosofii şi mai ales analiza minuţioasă şi subtilă de reflectarea sa în filosofia lui Blaga, reiese o adeziune de simpatie pentru metafizica ontică, pentru presimţirea tainelor, pentru sensibilitatea sa pentru mister.

Filosofia lui Lucian Blaga, atât de adâncă şi de complexă, atât de arhitectonică şi totodată atât de logică şi plină de semnificaţii ontologice, constituie, susţine Vasile Băncilă, un exemplu de ce a putut să facă din aceste gândiri populare, prin meditaţie şi transfigurare genială, un spirit creator de dimensiunea sa.

Pornind de la datele acestei metafizici a misterelor, Lucian Blaga – ca şi interpretul şi prietenul său de consonanţă ideativă şi comunitate de preocupări, Vasile Băncilă – a contribuit la geneza unei filosofii a „tăcerii“, în care sunt învăluite realităţile meta-sensibile şi misterioase ale existenţei universale.

Tăcerea, la Blaga, mărturiseşte Vasile Băncilă în emoţionantele sale *Amintiri* despre acesta, avea un sens gnoseologic şi ontologic. Ea era o metodă de cunoaştere, de apercepere şi expresie, de intuire a misterelor revelatoare şi de redare plastică şi abstractă a lor.

Tăcerea era o forare în miezul adevărurilor şi miracolelor, pentru a spori „taina lumii“, umplând-o de lumină, dar păstrându-i ingenuitatea şi infinitul de înţelegere. Tăcerea l-a condus pe Blaga către esenţe şi acestea, la rândul lor, i-au potenţat tăcerea, care a devenit, de fapt, un fel de vorbire interioară, prin care se exprimă lucrurile şi enigmele existenţei, răsfrânte prin prisma unui suflet excepţional.

Toate poeziile lui Blaga sunt variante ale sensului lumii ca totalitate, sunt voci dintr-o orchestră ontologică, fiecare cu timbrul său, dar toate confundându-se într-o simfonie. Şi Vasile Băncilă conchide, după interesantele sale observaţiuni asupra semnificaţiei *tăcerii* la Blaga, că aceasta este o metodă de inserţiune sau de apropiere a absolutului. Prin „tăcerea“ personalităţii sale (Lucian Blaga era un meditativ tăcut, căruia nu-i plăcea să vorbească, deşi era de o mare sensibilitate şi iubire pentru oameni), dar mai ales prin rolul pe care-l joacă în filosofia sa ca modalitate de cunoaştere, „acest mut transcendental a fost un orator“ (cele şapte amintiri despre L. Blaga).

În ultimă analiză, Vasile Băncilă, abundând în sensul lui Blaga, ajunge şi el la ideea că adevărata *tăcere filosofică*, tăcerea dezbrăcată de solicitările mediului exterior, tăcerea interiorizată şi adâncită dincolo de frontierele perceptibile ale minţii omeneşti, înlesneşte întrezărirea existenţei unice şi absolute ca totalitate, adică a lui Dumnezeu.

*

Problema lui Dumnezeu în filosofia lui Blaga este o problemă de teologie metafizică, în spiritul teologiei ortodoxe, dacă facem abstracţie de abaterile sau heterodoxiile sale. Substratul etnic al filosofiei sale l-a ajutat pe Blaga, observă Băncilă, să înţeleagă ortodoxia, iar aceasta, la rândul său, l-a ajutat să înţeleagă etnicul (*ibidem*, p. 19-21).

Blaga designează pe Dumnezeu, în sens metaforic şi simbolic, prin termenul de *Marele Anonim*. „Marele Anonim nu a revelat omului misterul, absolutul, dar l-a creat pe om în aşa fel, încât să-şi reveleze singur şi până la un punct misterul existenţei“, în forme noi şi încercări repetate, în întreceri tari şi devorante, care alcătuiesc preţul fără asemănări al vieţii. Prin urmare, omul,

subliniază Băncilă, prin încercările sale tragice de cunoaştere a absolutului, dar nereuşite, ajunge să se răscumpere, să iasă măcar în parte din condiţiile în care se naşte ca om şi care sunt răul sau răul depistat şi incapacitatea sa de cunoaştere integrală. Aceasta, pentru că există o jurisdicţie a intereselor ontologice, care interzic omului cunoaşterea absolutului. „Sensul suprem al filosofiei ca filosofie a valorilor este un sens înalt luptător. Pateticul acesta cu care luptă să-şi reveleze misterele [naturii], cu toate riscurile adânci pe care acest fapt le poate avea pentru el, sugerează la Blaga o comparaţie cu piesele sale de teatru. Metafizica creaţiei lui Blaga ea însăşi este o dramă, şi poate cea mai bună dramă, pe care a scris-o vreodată" (*ibidem*, p. 108).

Trebuie să relevăm că, după L. Blaga, ca şi după Vasile Băncilă, omul are un rost metafizic, deoarece el este aşezat în esenţa lumii, desfăşurarea şi istoria realităţii neputându-se concepe fără creaţia omenească. „Prin actele lui de creaţie sau prin bicisnicia lui, omul ia parte pozitiv sau negativ la urzeala lumii. În om stă deci, în anume măsură, însuşi interesul metafizic al existenţei. Aceasta este o luptă veşnică, cele două principii fiind aici, pe de o parte, misterele lumii, care se apără în faţa omului, pe de alta, încercările fără odihnă ale acestuia de a le revela" (*ibidem*, p. 133).

Se poate afirma, prin urmare, că revelaţia misterelor se realizează prin acte de creaţie culturală (ştiinţifică, filosofică şi artistică), cari contribuiesc la dezvăluirea tainelor ontologice ale fenomenelor naturii sau ale adevărurilor pe care le ascund.

S-ar putea conchide că elanurile metafizice ale omului, în concepţia celor doi autori, conjugate cu eforturile constructive ale creaţiei culturale, reuşesc parţial să descifreze tainele naturii învăluite de mister de Marele Anonim. Se recunoaşte deci utilitatea ştiinţelor, întrucât ele sunt instrumentele de creaţie, de cunoaştere şi de pătrundere, în parte, a misterelor absolutului. Omul este deci justificat să râvnească a cunoaşte realităţile şi finalităţile profunde ale existenţei, chiar dacă mintea sa nu străbate până la esenţele sale adânci.

Metafizica lui Vasile Băncilă ar putea fi caracterizată drept o *metafizică de structură agnostică*. Ea este expresia unui agnosticism impus de structura ascunsă a realităţilor profunde ale lumii, ca şi de relativitatea puterii de cunoaştere a minţii omeneşti. Agnosticismul acesta este, în oarecare măsură şi grad, capabil de înţelegere şi pătrundere intuitivă şi fluidică a realităţilor înconjurătoare, el putând fi caracterizat drept un „agnosticism înţelegător" – caracterizare pe care o face însuşi autorul teoriei sale.

Incapacitatea de cunoaştere a absolutului nu trebuie să descurajeze, deoarece omul trebuie să fie conştient de condiţia şi rolul său în cosmos. Acesta trebuie să-şi dea seama că este un *bun cosmic*; şi anume, bunul cel mai nobil. El va trebui să aibă viziunea încadrării sale nu numai în societatea sau poporul căruia îi aparţine, dar şi în cosmos. Ca şi Blaga, Băncilă crede că omul este o fiinţă cosmotică. Conştiinţa unei asemenea apartenenţe nu trebuie să exalte peste măsură personalitatea omului. Acesta să aibă în sufletul său conştiinţa unui orgoliu subordonat, adică de supunere şi închinare faţă de Dumnezeu, faţă de divinitate şi maiestatea sa. Cosmicismul acesta al lui Blaga şi Băncilă, exprimat şi susţinut în filosofia românească cu mult înainte de 1944, este interesant de relevat, dacă este corelat cu noua fază sau eră a istoriei omenirii, care a început – era cosmică.

Dumnezeu, deşi transcendent lumii, nu este strein de Cosmos, el fiind un centru insesizabil de iradienţe divine, dar şi de iradienţe cosmice, care îmbracă uneori forma unor calamităţi sau pedepse naturale. De aici, supunerea de care se vorbea mai sus, ca şi atitudinea de închinare şi evlavie faţă de Dumnezeu, care este nu numai o forţă transcendentală lumii, dar şi cosmică, în acelaşi timp.

În ultimă analiză, metafizica lui Vasile Băncilă poate fi caracterizată drept o metafizică cosmologică de natură spirituală sau un spiritualism cosmologic de esenţă religioasă. Însuşi el şi-a caracterizat filosofia sa drept „totalitarism personalizat" sau un ontologism cosmico-religios, echivalent unui umanism de aceeaşi natură.

*

După cum remarcam în introducere acestui studiu, Vasile Băncilă a fost preocupat şi de ideea de a scrie o filosofie a pământului românesc, în particular a câmpiei Bărăganului, în ţinuturile căruia s-a născut, şi anume la marginea înspre câmpia Buzăului şi Brăilei. În mintea sa, aceasta se împletea cu ideea unei filosofii a infinitului şi în particular cu condiţiile genetice ale ideii de infinit.

„O cultură nu este cu adevărat mare – mărturiseşte el în primele sale *Amintiri* în legătură cu Bărăganul – decât când are

sentimentul destinului şi al infinitului". Ideea acesta de infinit exista virtualmente în sufletul său încă din copilărie. „Lumea, pentru mine, începea dincolo de marginea satului şi nu ştiam unde se termină", aceasta din cauza imensităţii Bărăganului, ca întindere, care sugera ideea de spaţiu infinit.

Aşa cum la Lucian Blaga spaţiul de deal-vale, în ondulări succesive, repetate, caracteristic Ardealului şi ţinutului unde se născuse, intuit în reprezentare încă din copilărie, avea să-i sugereze ideea fundamentală a cărţii sale de mai târziu, *Spaţiul Mioritic*, tot aşa, lui Vasile Băncilă, spaţiul fără margini al Bărăganului i-a sugerat ideea de a scrie o filosofie a acestui spaţiu, bazată pe imaginile de contrast sau antinomiile de reprezentări cristalizate în conştiinţa sa între copilărie şi maturitate, şi pe care noi le vom reproduce în propria descriere a autorului, făcută într-o scrisoare adresată nouă la 8 decembrie 1971, drept răspuns la întrebările puse de noi într-o scrisoare anterioară, în legătură cu această filosofie.

Bucureşti, 8 decembrie 1971

Dragă Georgiade,

Primirea amplei şi foarte interesantei scrisori pe care mi-ai trimis-o m-a pus în oarecare încurcătură, fiindcă, pentru a răspunde la cele trei întrebări, nu mă pot baza numai pe amintiri, ci trebuie să „regândesc" problemele, cum foarte bine spui. Dar, fiind încă bolnav, mă voi mărgini mai mult să enunţ decât să dezvolt. Îmi ceri, mai întâi, să arăt mai multe „antinomii" ale Bărăganului, şi mă execut.

1. *Cea mai importantă – antinomia de bază – e aceea de* finit şi infinit. *Ideea lui Schelling, că arta este expresia infinitului în finit, se poate aplica şi spaţiului de Bărăgan, în sensul că, prin intermediul finitului foarte vast, poţi valorifica perspectiva psihică a infinitului (căci altfel, nu putem concepe infinitul în finit).*

2. Localism şi ubicuitate. *Ţăranul dintr-un sat de pe Bărăgan se simte omul locului şi, totodată, la el acasă oriunde în spaţiul plan, fie cât de extins. Când Panait Istrati, copil, era în stare să alerge zile întregi după un ciulin, atras de perspectivele mari şi, în acelaşi sens, fără să creadă că a evadat din geografia lui – a creat, de la sine, un foarte expresiv simbol al ubicuităţii în chestiune.*

3. Libertate şi determinism. *Omul acestui spaţiu vast şi fără accidente de teren nu se simte apărat, căci nu vede nimic în jur care să-l contrazică: e liber. Dar tot acelaşi spaţiu, prin proporţiile lui incluzând un fel de demnitate, îi apare ca un prestigios suveran, deci determinism; şi anume, un determinism căruia îi place să se supună.*

4. Centripetalism şi centrifugalism. *Aceasta derivă din cele două precedente, având în plus un fel de alternanţă liniştită a două direcţii, care izvodesc împreună un orizont viu, un dinamism împăcat cu sine însuşi.*

5. Imobilism şi stihialism. *Bărăganul, fiind atât de vast, e greu să se mişte: ar însemna să deranjeze toată natura, în oarecare măsură, el ar putea fi o imagine a imuabilului, termen prin excelenţă metafizic. Pe de altă parte însă, nicăieri n-am văzut uragane mai mari decât pe Bărăgan: au loc să se dezvolte! La intuiţia imobilului se adaugă, prin urmare, cea a stihialului, care intervine la răstimpuri.*

6. Geometrism şi difuzism. *Ce poate fi mai geometric decât cercul perfect rotund al orizontului pe Bărăgan, nicăieri vizibil în altă parte a ţării, orizont familiar doar marinarilor de cursă lungă? Însă tot pe Bărăgan lumina are, de obicei, ceva de argint topit şi pulverizat în spaţiu, un difuz de strălucire încadrat într-un cerc imens, cvasiinfinit.*

7. Astronomism şi geonomism. *Omul din Bărăgan vede cerul aproape ca pe un* alter ego *al spaţiului său. Legea cerului şi a pământului se privesc şi s-ar zice că se contemplă. De nicăieri cerul nu se vede mai complet ca de pe Bărăgan – decât de pe mări şi oceane. Omul din Bărăgan, dacă e autentic, e cosmic. Este explicabil că filozofii ionieni au început filozofia cu cosmologie, cu astronomie: tot aşa ar fi făcut şi pe Bărăgan, dacă ar fi avut şi celelalte mijloace (linişte, relaţii, independenţă economică, în sens de îndepărtare a sărăciei. Săracul e şi el filozof, dar un filozof crispat şi resemnat totodată – şi nu scrie...).*

8. Identitism şi ineditism. *Bărăganul e un triumf al identicului, dar nu e monoton. Numai un om neînrudit cu acest spaţiu îl vede plictisitor: pentru cel acordat cu spaţiul de care vorbim, el e mereu inedit. Un exemplu personal: dintre toate staţiile de cură, cel mai bine m-am simţit la Amara, aşa „fără confort" şi prăfos cum spun unii că e acest spaţiu!*

9. Fragilitate şi siguranţă. *În rare momente, stând pe câmpia perfect plană, culcat cu faţa în sus, mai ales într-o noapte senină*

de vară, poți avea impresia că te afli pe o tipsie imensă, care se poate răsturna în spațiile interastrale. Dar imediat apoi, îți dai seama că stai pe un mare fundament, ce dă maximum de siguranță.

10. Realism și idealism *sau certitudine și onirism. Pe Bărăgan realitatea și visul își dau mâna și își împrumută reciproc argumentele. „Apa morților" (Fata Morgana) e o emblemă a visului care joacă atât de frecvent în marea realitate a Bărăganului...*

11. Tăcere și muzică. *Ce poate fi mai tăcut decât spațiul imens și puțin ori deloc populat? Dar tăcerea adevărată nu e tăcerea goală, ci tăcerea simfonică. Și această ultimă notă e dată, pe Bărăgan, de nenumăratele șoapte cari formează isonul câmpiei, această „cinestezie" transpusă pe planul sunetului...*

12. Unul și multiplul. *Bărăganul e splendoarea Unului, de aceea Bărăganul ideal e cel nepopulat și chiar fără păduri. Dar acest Unul e plin de toate virtualitățile multiplului, ale vieții, ale farmecelor existenței!*

... Și „povestea mult mai este"! Sunt sigur că, dacă aș mai reține în conștiință intuiția Bărăganului, ar intra în scenă și alte antinomii. Dar nu mai e nevoie. Țin să adaug că toate aceste antinomii, cari pot fi numite și dualități sau contraste, cum opinezi mata, nu aparțin exteriorului, ci spiritului nostru. Și că exteriorul sau mediul geografic diferit pun în valoare una sau alta din trăsăturile ori latențele psihicului – deci, nu e materialism, dar e în legătură cu materia. Mai rămâne să-ți mulțumesc pentru că mi-ai dat ocazia să însemn acestea: poate că, dacă voi avea zile prea multe, tot voi mai scrie eseul despre semnificațiile Bărăganului...

În ceea ce privește tragicul lui Pârvan – a doua chestiune pe care o pui –, el se înrudea cu acela al tragicilor greci, prin intermediul sublimării unei atitudini a țăranului român și prin marea lui cultură clasică. Pârvan era și modern *ca structură, dar n-a făcut caz de asta și nu a căzut în tragismul pustiu, macerat în abstracții, al intelectualului contemporan.*

Mărturisesc însă că nu prea am putut descifra partea din scrisoare în care vorbești de Pârvan, așa că nu știu dacă am răspuns la ce trebuia.

Dar, dacă e vorba de ipostaza cea mai substanțială din tragicul lui Pârvan, îmi închipui că e cea de mai sus. Ea este ipostaza „diferențială" la care te-ai gândit, având în vedere că în epoca noastră intelectualii se îndepărtează de modul clasic și țărănesc. Ei au înlocuit, rând pe rând, tragicul antic și popular, ce recunoaște în

fond *raționalitatea universului, ori cu pesimismul, ori cu un tragic degenerat, vidat de aderențe cu existența ori, în timpul din urmă, cu puerila filozofie a absurdului.*

Ce am înțeles prin contribuția lui Rădulescu-Motru raportată la „etern"? El nu s-a gândit să dea un sistem pedagogic pentru toate timpurile și pentru toate societățile, ci pentru mediul românesc dintr-un moment dat. Cât despre „eternitatea" creațiilor culturale, ea se aplică în istorie și e relativă, ca însăși istoria. Peste zece mii de ani, ori mai mult, n-o să se mai știe nimic nici despre Homer. Se tot vorbește de eternitatea artei sau a altor produse umane, dar asta înseamnă că ne îmbătăm cu apă parfumată, chiar când bețivul e Goethe. Conceptul propriu de eternitate nu e istoric, ci metafizic, fiindcă înseamnă nemurire și nu ... pe termen. Și, în acest caz, nu mai e vorba de oameni-vârfuri sau de oameni-comuni.

Te salut cu multă afecțiune,

V. Băncilă

În afară de caracterul de noutate, filosofic vorbind, al acestor caracterizări antinomice, de preciziunea și de vraja lor stilistică, de trăirile sufletești neobișnuite, uneori stranii până la simțiri halucinatorii (antinomia a IX-a, „fragilitate și siguranță"), trebuie menționat sentimentul de *cosmicism* născut la lectura lor, în particular de antinomia a VII-a „astronomism și geonomism", în care se spune textual: „Omul de pe Bărăgan, dacă este autentic, este cosmic".

Textul „antinomiilor" lasă impresia că Bărăganul, prin structura câmpiei sale, ca și prin trăirile vizionare interioare pe care le naște în sufletele de o deosebită sensibilitate artistică-filosofică, poate impresiona și exalta conștiințele până la dezindividualizare, până la topirea lor în cosmos: „legea cerului și pământului se privesc și s-ar zice că se contemplă. De nicăieri cerul nu se vede mai complet ca de pe Bărăgan – decât de pe mări și oceane" (antinomia a VII-a).

Numai un suflet impregnat sau infuzat de cosmicism, ca acela al lui V. Băncilă, ar fi putut scrie asemenea rânduri.

Încheiem acest portret spunând că filosofia lui V. Băncilă, de structură cosmico-religioasă, se sprijină ea însăși pe catapeteasma cosmicismului său sufletesc.

Poți să nu fii de acord cu unele din ideile acestui filosof, dar trebuie să recunoaștem că viziunea sau reprezentarea cosmico-psihologică a poziției omului în Univers este interesantă și suges-

tivă, cu toate rezonanțele sale mistico-metafizice și religioase. Ea exprimă o poziție a omului în raport cu universul, cvasi-metafizică și științifică, căci, până la urmă, te întrebi dacă cosmosul nu este Dumnezeu sau Dumnezeu este cosmosul – așa cum, pe vremuri, Spinoza susținuse teoria lui *Deus sive natura.* Este filosofia lui Băncilă un panteism? Sau un transcendentalism panteistic?

Oricum ar fi caracterizată, deși influențată în mare parte de filosofia lui Blaga, ea are rezonanțe de adâncime de gândire și sugerează perspective de infinit. Ea mai este o filosofie autohtonă românească, nu răsărită din altă parte, ci răsărită și dezvoltată organic, din seva de gândire a ethosului și eposului popular românesc.

Cu toată dispersiunea scrierilor și ideilor sale, expuse și analizate în aceste scrieri, publicate între 1924–1939, filosofia lui V. Băncilă mărturisește o logică imanentă unitară de gândire și simțire, nealterată de influențe și date de erudiție streine – și aceasta este sau explică farmecul și originalitatea sa de gândire și de expresie.

Note

Metafizica

1 „Nu lucruri multe, dar ceva însemnat" (lat.).

2 Etienne de Greef (1898–1961). Criminolog belgian, profesor de criminologie la Universitatea din Louvain, autor al unei celebre teorii de psihologie juridică. Lucrări: *Notre destiné et nos instincts, les instincts de défense et de sympathie.*

3 „Și chemându-i pe cei doisprezece ucenici ai Săi, le-a dat lor putere asupra duhurilor necurate, ca să le scoată și să tămăduiască toată boala și toată neputința" (*Sfânta Evanghelie după Matei*, cap. 10, versetul 1).

4 Wladislaw Grabski (1874–1938). Om politic, economist și istoric polonez. Prim ministru în 1920 și 1923–1925.

5 *haecceitas*, „individualitate" (lat.); termenul aparține lui Duns Scotus și desemnează esența proprie individualului, ori ceea ce face un individual să fie el însuși și să se deosebească de oricare altul.

6 „Și era atunci în sinagoga lor un om cu duh necurat, care striga tare zicând: Ce ai cu noi, Iisuse Nazarinene? Ai venit să ne pierzi? Te știm cine ești: Sfântul lui Dumnezeu. Și Iisus l-a certat, zicând: Taci și ieși din el! (...) Și a propovăduit în sinagogile lor, în toată Galileea, scoțându-i pe demoni" (*Sfânta Evanghelie după Marcu*, cap. 1, versetele 23-26, 39).

7 „Și i-a chemat la Sine pe cei doisprezece și a început să-i trimită doi câte doi și le-a dat putere asupra duhurilor necurate. (...) Și scoteau mulți demoni și pe mulți bolnavi îi ungeau cu untdelemn și-i vindecau" (*Sfânta Evanghelie după Marcu*, cap. 6, versetele 7, 13).

8 „întoarcere la enunțul inițial" (lat.). Eroare logică ce constă în a folosi, în vederea demonstrației, a unui echivalent sau sinonim a ceea ce se urmărește a fi demonstrat.

9 „din nimic nu se naște nimic" (lat.); formulă ce rezumă învățătura lui Epicur despre caracterul necreat al universului.

10 Ivan Vladimirovici Miciurin (1855–1935). Botanist rus, practician al selecției plantelor, membru de onoare al Academiei Sovietice de Științe.

De-a lungul vieții, a creat peste 300 noi soiuri de plante. Metodele lui de încrucișare între plante care cresc în zone geografice depărtate au fost folosite apoi și de alți selecționiști.

Promovat lider sovietic în teoria evoluției, propaganda subliniind superioritatea și productivitatea biologiei sovietice miciuriniste față de biologia neproductivă weismanist-morganist-mendelistă capitalistă.

[11] „Cine vrea să treacă drept înger se dovedește a fi bestie" (fr.).

[12] Prin *-Gh.*, Băncilă desemna ideologia comunistă, criptată astfel de teama de a nu-i fi descoperite de către Securitate manuscrisele. Termenul este prescurtarea germanului *Geheimnis*: „interzis", „oprit".

[13] Vezi, mai sus, nota 9.

[14] Prin „filozofie mordehaistă", Băncilă desemnează filozofia marxistă, denumită astfel, de asemenea criptat, de la numele real al lui Karl Marx, Mordechai.

[15] „ceea ce era de demonstrat" (lat.).

[16] *Creațiune și păcat* este titlul unei conferințe, rostite de Nae Ionescu, la 11 noiembrie 1929, în cadrul ciclului organizat de Ateneul „N. Iorga", în sala Teatrului Național din București. A fost tipărită postum, cu titlul: *Creațiune și păcat*, în „Buna-Vestire", seria a II-a, nr. 89, 31 decembrie 1940, p. 2.

Textul conferinței poate fi citit în volumul: Nae Ionescu, *Teologia. Integrala publicisticii religioase*. Ediție, introducere și note de Dora Mezdrea. Sibiu, Editura „Deisis", 2003, p. 85-91 (Colecția „Philosophia christiana").

[17] „propria sa cauză" (lat.).

[18] Vezi, mai sus, nota 8.

[19] Paul Langevin (1872–1946). Fizician francez, autor al *dinamicii Langevin* și al *ecuației Langevin* . Fondator al *Comitetului de vigilență al intelectualilor antifasciști* (1934), președinte al Ligii pentru Drepturile Omului (1944–1946), alăturat, spre capătul vieții, Partidului Comunist Francez.

Scrieri: *La théorie cinétique du magnétisme et les magnétrons. Mémoires relatifs à la Physique, Ions, électrons, corpuscules* (1905, cu H. Abraham), *La théorie du rayonnement et des quanta. Rapports et discussions de la réunion „Solvay" de 1911* (1912, cu M. de Broglie), *Le Principe de relativité* (1922), *Oeuvres scientifiques* (1950).

[20] Ernst Heinrich Philipp August Haeckel (1834–1919). Biolog și filozof german evoluționist, rămas în istoria științei pentru legea care-i poartă numele (legea fundamentală a biogenezei).

Scrieri: *General Morphology* (1866), *Natürliche Schöpfungsgeschichte* (1868), *Freie Wissenschaft und freie Lehre* (1877), *Anthropogenie* (1874, ed. a II-a, 1903), *Die systematische Phylogenie* (1894), *Die Welträthsel* (1895–1899), *Über unsere gegenwärtige Kenntnis vom Ursprung des Menschen* (1898), *Der Kampf um den Entwickelungsgedanken* (1905), *Die Lebenswunder* (1904).

[21] Nicolai Iakovlevici Marr (1864–1934). Om de știință sovietic, autorul unei *teorii monogenetice a limbii*, aprobată oficial de lingviștii sovietici până în 1950, prin care postula originea comună a limbilor caucaziene, semitice-hamitice și bască. El și-a îmbrăcat teoria într-o haină marxistă, pretinzând că limbile moderne au tendința să se unească într-una singură, cea a societății comuniste.

Teoria a fost desființată de însuși Stalin, în lucrarea *Marxismul și problemele lingvisticii* (1950).

[22] Paul Janet, Gabriel Séailles, *Histoire de la philosophie: Les problèmes et les écoles*; Tome I, Paris, Librairie Delagrave, 1928, 910 p.; *Tome II: Histoire des écoles*. Paris, Librairie Delagrave, 1928, p. 911-1070; Tome III, *Les problèmes et les écoles; Supplement: Période contemporaine*. Paris, Librairie Delagrave, 1929, 240 p.

[23] Pavel Apostol, *Iluzia evadării: încercări critice asupra filozofiei burgheze contemporane*. București, Editura Științifică, 1958, 264 p.

[24] Nae Ionescu a demonstrat, în cursul său de metafizică, cu o precizie clasică, în ce constă eroarea lui A. Comte; vezi: Nae Ionescu, *Metafizica. Teoria cunoștinței metafizice. 1. Cunoașterea imediată, 1928 – 1929*. Note stenografice de Teodor Ionescu, București, 1929, (Universitatea din București, Facultatea de Litere și Filosofie; litografiat); sau: Nae Ionescu, *Metafizica, I. Teoria cunoștinței metafizice. 1. Cunoașterea imediată, 1928–1929*. [Ediție îngrijită de: C. Floru, C. Noica, Mircea Vulcănescu,] București, Monitorul oficial și Imprimeriile statului, 1942, 203 p.; fie edițiile mai noi: Nae Ionescu, *Curs de metafizică. Teoria cunoștinței metafizice. 1. Cunoașterea imediată, 1928–1929. 2. Cunoașterea mediată, 1929–1930*. Ediție îngrijită de Marin Diaconu. București, Editura „Humanitas", 1995, 333 p.; sau: Nae Ionescu, *Opere. I. Cursuri de metafizică, 1*. Ediție îngrijită de Marin Diaconu și Dora Mezdrea. București, Editura „Crater", 2000, 448 p.

[25] „nimic nu s-a aflat în intelect mai înainte de a se fi aflat în simțuri" (lat.).

[26] Nae Ionescu, *Secretul profesional al cuminţeniei*, în „Cuvântul", an VII, nr. 2326, 11 octombrie 1931, p. 1.

[27] Expresia completă: *Felix est qui potuit rerum cognoscere causas*: „fericit cel ce poate cunoaște cauzele lucrurilor" (lat.)

[28] Formula „Primatul Spiritului" aparține lui Nae Ionescu; vezi: Nae Ionescu, *De la „Sămănătorul" la noul stat românesc*, în „Cuvântul", an VI, nr. 1907, 13 august 1930, p. 1.

[29] „slujnica religiei" (lat.).

[30] *Mens agitat molem* („Mintea agită /mișcă/ masele"); expresia aparține poetului latin Virgiliu.

[31] Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie. I. Antiquité et moyen age; II. La philosophie moderne*. Paris, Librairie Felix Alcan, 1931.

[32] Nae Ionescu a făcut în mai multe rânduri această afirmație; vezi, de pildă: *Forme românești ale problemei religioase*, în „Dreptatea socială", an I, nr. 2, 1 februarie 1923, p. 28–41 (semnat Skythes); *Înviere* [II], în „Cuvântul", an XVII (serie nouă), nr. 1, 14 octombrie 1940, p. 1 (incluse în vol. Nae Ionescu, *Teologia. Integrala publicisticii religioase*. Ediție, in-

troduce şi note: Dora Mezdrea. Sibiu, Editura Deisis, 2003, p. 76-77, 528-529; precum şi: *Metafizica. Teoria cunoştinţei metafizice. 1. Cunoaşterea imediată, 1928–1929*, în: Nae Ionescu, *Opere. I. Cursuri de metafizică, 1*. Ediţie îngrijită de Marin Diaconu şi Dora Mezdrea. Bucureşti, Editura „Crater“, 2000.

[33] „cutia cu surprize“ (fr.).

[34] Iniţial, expresia latină însemna, literal, apariţia unui zeu pe o maşină; ulterior şi-a lărgit sensul, începând să desemneze orice rezolvare bruscă a unui conflict, prin intervenţia proniei divine.

[35] *Biblia, adică Sfânta Scriptură*. Traducere după textele originale ebraice şi greceşti de preoţii profesori Vasile Radu şi Gala Galaction. Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1938, X + 1376 p. (tiraje noi în 1939 şi 1940).

[36] „propria sa cauză“ (lat.).

[37] „fără cauză“ (lat.).

[38] „trăieşte clipa“ (lat.); expresia aparţine poetului Horaţiu.

[39] „foc, foc, foc“ (fr).

[40] „şi totuşi, se mişcă“ (lat.) (Galilei); „am găsit“ (gr.) (Arhimede); „mai multă lumină“ (germ.) (Goethe).

Spaţiul Bărăganului

[1] „Bărăganul e nesfârşirea; cât poate să alerge ochiul, şi dincolo, nesfârşirea; care te cuprinde din toate părţile, te învăluie cald, te destramă. Tu şi Bărăganul eşti una; linia tivită a lucrurilor se pierde; comunici cu existenţa, una singură; trăieşti realitatea în resorturile ascunse minţii şi neînţelese decât trăirii...“, Nae Ionescu, *Centenarul Brăilei. Despre un neam de oameni*, în „Cuvântul“, an VI, nr. 1673, 16 decembrie 1929, p. 1.

[2] Servitoarea familiei Băncilă, pe vremea cât a locuit la Brăila.

[3] Nae Ionescu face referiri frecvente la problema Bărăganului în publicistica sa. Şi anume, în articolele: *Centenarul Brăilei. Despre un neam de oameni*, în „Cuvântul“, an VI, nr. 1673, 16 decembrie 1929, p. I; *C. Sundu-Aldea, ibidem*, an III, nr. 717, 24 martie 1927, p. I; *Badiu Vizireanu, ibidem*, an III, nr. 755, 9 mai 1927, p. I; şi mai ales în: *B. Cecropide, ibidem*, an VII, nr. 2172, 10 mai 1931, p. 1.

[4] Vasile Băncilă era revizor şcolar în judeţele Brăila, Covurlui, Tecuci şi Bacău.

[5] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la opera geografică a lui Dimitrie Cantemir*, apărut iniţial în: Academia Români - Memoriile Secţiunii Istorice, Tom VIII, 13 p. + 1 hartă. Bucureşti, 1928; şi, în acelaşi an, în extras, la Editura „Cultura naţională”.

[6] Publicat în revista „Manuscriptum“, an XXIX. nr. 3-4 (112-113), 1998, p. 44-47.

[7] Scrisoarea la care face trimitere aici autorul este expediată din Paris, Biblioteca Naţională, la 24 martie 1926; poate fi citita în *Addenda* volumului: Vasile Băncilă, *Spaţiul Bărăganului*. Ediţie îngrijită de Dora Mezdrea. Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, Editura „Istros“, Muzeul Brăilei, 2000, p. 257-267.

[8] „Noi, ăştia de pe Bărăgan, avem «ascensiunea» grea. Poate pentru că, la urma urmelor, desprinderea noastră de brazda deschisă vântului şi arşiţei nici nu e, spiritual, o ascensiune; ci numai o dureroasă smulgere de la pământ şi din văzduh. Ce ne pot da oare mai mult oraşul şi învăţătura de carte decât avem noi prin chiar zămislire: sucul pământului, care pulsează şi aleargă în noi şi în el, ca într-un singur trup; şi tăcuta răsfrângere în noi înşine, prin care ne destrămăm în infinit!

Aşa fiind, noi nici nu izbutim să fim în oraş la noi acasă; şi nu ne găsim liniştea şi măsura decât dacă – după ce am escaladat toate piscurile «culturii» – ducem până la sfârşit acel proces de simplificare lăuntrică prin care devenim iarăşi ţărani“; Nae Ionescu, *B. Cecropide*, în „Cuvântul“, an VII, nr. 2172, 10 mai 1931, p. 1.

[9] „teamă de gol“ (lat).

[10] Nae Ionescu, *C. Sandu-Aldea*, în „Cuvântul“, an III, nr. 717, 24 martie 1927, p. 1: „Om al pământului, simplu şi natural, era el însuşi, în persoana lui fizică, întruchiparea stepei româneşti. Mare şi domol, de o linişte care mergea în adâncime, cinstit şi bun ca rodul brazdei; şi totuşi, capabil sufleteşte de încordări năprasnice, aşa cum sunt toţi oamenii de baltă din câmpia Brăilei“.

[11] Vezi: Panait Istrati, *Ciulinii Bărăganului*. Roman. Traducere de Alexandru Talex. Bucureşti, Editura „Moderna“, 1942, 171 p. (şi numeroasele ediţii care au urmat: 1962, 1969, 1972, 1974, 1977, 1984, 1987, 1992 etc.).

[12] Vezi: Gh. Tuleş, *Şase sonete: Ispăşire, Aşezare, Cimitir, Şatra, Moartea Mariei lui Marin Roşioru, Cioara Doiceşti*, în „Gândirea“, an XV, nr. 1, ianuarie 1936, p. 30-32.

[13] Textul poate fi citit în vol. de faţă, p. 168-172

[14] Comentarii la *Spaţiul mioritic* datate 1936. Drept completare, vezi în *Addenda* volumului: Vasile Băncilă, *Spaţiul Bărăganului*, ed. cit., p. 268-271, scrisoarea lui Vasile Băncilă către Lucian Blaga despre *Spaţiul mioritic*, datată Paştele 1935.

[15] Bunica paternă a lui Vasile Băncilă.

[16] Ion Chinezu, *Lucian Blaga, „Orizont şi stil“*, în „Gând românesc“, an IV, nr. 1, ianuarie 1936, p. 48-54.

[17] Lucian Blaga, *Spaţiul mioritic*, în „Gândirea“, an XIV, nr. 5, mai 1935, p. 225-234.

[18] Ion Simionescu, *Pitorescul României*. Vol. IV: *Prin munţii noştri*. Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1940.

[19] Ovidiu Drâmba, *Filozofia lui Blaga*. Bucureşti, Editura Cugetarea-Georgescu Dealfras, 1944; vezi şi ed. următoare, 1994, 1995..

[20] Paul Janet, Gabriel Séailles, *Histoire de la philosophie: Les problèmes et les écoles*; Tome I, Paris, Librairie Delagrave, 1928, 910 p.; *Tome II: Histoire des écoles*. Paris, Librairie Delagrave, 1928, p. 911-1070; Tome III, *Les problèmes et les écoles; Supplement: Période contemporaine*, Paris, Librairie Delagrave, 1929, 240 p.

[21] Vezi: H. H. Stahl, *Satul românesc. O discuţie de filosofie şi sociologia culturii*, în „Sociologie românească", an II, nr. 11-12, noiembrie–decembrie 1937, p. 489-502; id., *Teoria abisală a d-lui Lucian Blaga*, *ibidem*, an III, nr. 1-3, ianuarie–martie 1938, p. 10-18; id., *Filosofarea despre filosofia poporului român*, *ibidem*, an III, nr. 4-6, aprilie–iunie 1938, p. 104-119.

[22] Iniţial, conferinţă ţinută la Radio Bucureşti, în 21 iunie 1934; textul a fost apoi publicat în „Gândirea", an XIV, nr. 8, octombrie 1935; inclus în volumul *Limite*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1935 (Colecţia „Gândirea"), în ed. *Scrieri*, vol. 4, *Eseuri*. Editura pentru Literatură, 1968, şi în volumul *Limite şi alte eseuri*. Bucureşti, Editura Crater, 1996.

[23] Mihai Tican Rumano (1895–1967). Scriitor român, faimos călător din perioada interbelică. Băncilă se referă aici, probabil, la volumul de peregrinări prin deltă, apărut în 1933 sub titlul *Icoane dunărene. Dunărea, delta şi taina bălţilor*.

[24] Johan Bojer, *Ultimul viking*. Bucureşti, Editura Cartea românească, 1940.

[25] Constantin G. Stere (1865–1936). Om politic, jurist, savant şi scriitor român. Condamnat de autorităţile ţariste, pentru participarea la mişcarea revoluţionară narodnicistă, la şase ani de închisoare şi surghiun în Siberia (1886–1892) are ocazia să cunoască acest spaţiu, despre care va relata în cele opt volume ale romanului său neterminat, *În preajma revoluţiei*, redactat între 1932–1936.

[26] Emmanuel de Martonne (1873–1955). Geograf şi pedagog francez, cunoscut în România interbelică pentru contribuţiile sale esenţiale la trasarea graniţelor României Mari, precum şi la studierea riguroasă a geografiei României.

Cele două lucrări cu acest subiect sunt: *Recherches sur l'Évolution morphologique des Alpes de Transylvanie (Karpates méridionales)*. Paris, Delagrave, 1906; *Choses vues en Bessarabie*, Paris, 1919.

[27] George Vâlsan (1885–1935). Geograf român, membru titular (1920) al Academiei Române.

Creator al şcolii geografice româneşti, cu contribuţii notabile de geografie generală de geomorfologie, de geografie umană, de istorie a geografiei, de etnografie. Lucrarea la care se referă Băncilă este *Câmpia Română*, apărută în 1915.

[28] „Bulevardul Montparnasse este cu mult mai mult decât o mare arteră: este centrul unei ţări ceva mai deosebite, cum este Montmartre" (fr.).

[29] Cognomenul lui P. P. Panaitescu. Jurnalul avea să fie tipărit fragmentar doi ani mai târziu; vezi: P. P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921–1927)*. Ediţie îngrijită de Silvia Panaitescu. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974.

[30] „Eram plictisiţi, că văzuserăm prea multe peisaje, câmpuri necunoscute cu ondulaţii lente, liniştite şi asemănătoare unor chipuri ideale, care n-au păstrat urma pasiunilor" (fr.).

[31] Dumitru Dogaru, profesor de geografie între 1897–1932 la Liceul „N. Bălcescu" din Brăila.

[32] „ciulin" (fr.).

[33] „paradisul păsărilor" (germ.).

[34] „pereţi despărţitori" (fr.).

[35] Scrisoarea la care face trimitere aici Vasile Băncilă către Lucian Blaga poate fi citita în *Addenda* volumului: Vasile Băncilă, *Spaţiul Bărăganului*. Ediţie îngrijită de Dora Mezdrea. Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, Brăila, Editura „Istros", Muzeul Brăilei, 2000, p. 272-275; sau în vol.: Vasile Băncilă, Lucian Blaga, *Corespondenţă*. Bucureşti, Editura Muzeul Literaturii Române, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2001, p. 166-167.

[36] Cuvânt indescifrabil.

[37] Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor*. Bucureşti, Editura Tineretului, 1965, p. 56-57 şi 53.

[38] Manuscrisul textului este datat 28 III 1975; într-o primă variantă a fost publicat în „ Tribuna", an XIII, nr. 25, 19 iunie 1969, p. 7; apoi, a fost expus, parţial, la Muzeul Literaturii Române, în 13 aprilie 1973, în cadrul *Evocării lui Lucian Blaga* şi inclus în: *Alte 13 rotonde la Muzeul Literaturii Române*. Bucureşti, 1981, p. 21-24 şi în: Bazil Gruia, *Blaga inedit. Efigii documentare*. Vol. I. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 94-99. Ceva mai târziu, inclus în vol.: Vasile Băncilă, *Copilărie şi miracol brăilean*. Editura Istros, Muzeul Brăilei, 1996, p. 67-70 şi în vol.: Vasile Băncilă, *Lucian Blaga, energie românească*. Editura Marineasa, 1995, p. 259-262.

[39] Ion Băncilă (1901–2001). Geolog, profesor la Universitatea din Bucureşti. Este fratele mai mic al lui Vasile Băncilă.

Contribuţii fundamentale în descifrarea alcătuirii pământului românesc, privind geologia Carpaţilor Orientali şi a Carpaţilor în general.

Membru al Academiei Române, din 1992 (discursul de recepţie cu tema: *Consideraţii asupra geotectonicii regiunilor carpatine)*.

Lucrări: *Geologia masivului Haghimaş–Ciuc* (teză de doctorat), *Geologia Carpaţilor Orientali, Arc peste timpuri* (memorii, 2001).

[40] „drăguţ" (fr.).

[41] „Toate sunt deşertăciune" (lat.) (*Biblia, Eclesiastul* 1, 2).

[42] Lucian Blaga, *Spațiul Mioritic*, în „Gândirea", an XIV, nr. 5, mai 1935, p. 225-234.

[43] Soția autorului, Felicia Băncilă.

[44] Constantin Noica, *Filozofia d-lui Lucian Blaga după Trilogia culturii*, în „Revista Fundațiilor Regale", an V, nr. 2, februarie 1938, p. 388-404.

[45] Fragmentul la care face trimitere autorul este reprodus mai jos.

[46] „turnirurilor" (fr.).

[47] Fragment din scrisoarea lui Vasile Băncilă către Ion Chinezu, din 12 mai 1934.

[48] „întotdeauna am iubit pustiul. Te așezi pe o dună de nisip. Nu vezi nimic, nu auzi nimic; și totuși, ceva strălucește în tăcere.

Ceea ce înfrumusețează deșertul, zice micul prinț, e faptul că ascunde undeva un puț.

Am fost surprins să înțeleg dintr-o dată această misterioasă radiere a nisipului" (fr.).

[49] Lucian Blaga, *Spațiul Mioritic*, în „Gândirea", an XIV, nr. 5, mai 1935, p. 225-234.

[50] „Ce de apă, ce de apă!" (fr.).

[51] „o abrutizare" (fr.).

[52] Din gr. *ἑυδαίμονια*, „fericire". Concepție etică ce pune la baza moralei năzuința spre fericire.

[53] Textul a fost publicat în revista „Manuscriptum", an XXIX, nr. 3-4 (112-113), 1998, p. 55-58 (Număr special Vasile Băncilă).

[54] „acomodare" (fr).

[55] „vioi", „ageri" (fr.).

[56] Textul a fost publicat în revista „Manuscriptum" an XXIX, nr. 3-4 (112-113), 1998, p. 47-50 (Număr special Vasile Băncilă).

[57] Cuvânt indescifrabil.

[58] „avânt" „înălțare" (fr.).

[59] În manuscris: „Numai pictorii mediocri spun că spațiul mare, dacă e gol, n-are un spațiu".

[60] Fragment din prima variantă (neexpediată) a scrisorii de răspuns a lui Vasile Băncilă către C. Georgiade, datată 7 decembrie 1971.

[61] Fragment din scrisoarea lui Vasile Băncilă către C. Georgiade din 8 decembrie 1971.

[62] „propria sa cauză" (lat.).

[63] „prin sine însuși" (lat.).

[64] Fragment din scrisoarea lui Vasile Băncilă către Aurora Băncilă, din 8 iunie 1939; precedat de o notă din același an.

[65] Presupunem că scrisoarea lui Vasile Băncilă nu s-a păstrat; sau trimiterea la singura scrisoare din aprilie 1939 existentă în arhiva sa este eronată; în aceasta, datată 14 aprilie, nu abordează problematica deosebirii dintre istorie și natură, ci în scrisoarea din 27 aprilie 1941; vezi: Vasile Băncilă, Lucian Blaga, *Corespondență*. București, Editura

Muzeul Literaturii Române, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2001, p. 166-167 și 208-213.

[66] „spiritul geometric" (fr.).

[67] Scrisoarea lui Vasile Băncilă către N. Pântecan poate fi citită în: Vasile Băncilă, *Copilărie și miracol brăilean*. Muzeul Brăilei, Editura Istros, 1996, p. 103-104; și în vol.: Vasile Băncilă, Lucian Blaga, *Corespondență*. București, Editura Muzeul Literaturii Române, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2001, p. 281-282.

[68] Comentariu la articolul lui D. Novăceanu, *Izvoare peruane*, apărut în „Contemporanul" din 27 iulie 1973.

[69] Însemnare pe marginea unui extras din ziarul „Scânteia", cu articolul lui D. Șincan, *Ritmuri industrială în Câmpia Soarelui*.

[70] „spaimă cosmică" (fr.).

[71] „să treci de la finit la infinit, să gândești infinitul în finit" (fr.).

[72] „existența văzută a lumii nu este decât legătura, mijlocul ce unește finitul cu infinitul" (fr.).

[73] Edmond Goblot, *Le Vocabulaire philosophique*. Paris, Armand Colin, 1938.

[74] „ce cald este și ce enorm totul" (fr).

[75] Articolul lui Băncilă, *Orașe dunărene*, a fost tipărit în „Universul literar", an XLVIII, nr. 13, 1 aprilie 1939, p. 1 (I); nr. 15, 15 aprilie 1939, p. 1, 2 (II); inclus în: Vasile Băncilă, *Opere*, vol. V. Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2007, p. 350-356.

[76] „Pe pământ, oamenii din Est aveau această cale a Dunării, care-i purta în inima Europei, cel mai frumos și mai lung drum pe care Providența l-a trasat prin țara oamenilor, ca să-i invite să se vadă, să se înțeleagă și să se iubească" (fr.).

[77] Băncilă a ținut, la 2 aprilie 1971, la Casa de Cultură „Petőfi Sandor" (de pe strada Zalomit, din București), din cadrul Universității Populare, o conferință, în cadrul temei: „Mărturii despre oameni de seamă ai culturii românești". Textul acesteia se păstrează în arhiva sa cu denumirea: *Evocarea lui Lucian Blaga*.

Constantin Georgiade, *Vasile Băncilă – Portret*

Eseul lui Constantin Georgiade a fost publicat parțial în „Revista de filosofie", tom XXXVII, nr. 1, 1990 p. 3-19, cu titlul: *Despre filosofia de inspirație țărănească a lui Vasile Băncilă* („Din istoria filosofiei românești").

Îl reproducem în întregime, după un manuscris de 36 pagini caiet dictando, datat 1974.

[1] Vasile Băncilă, *Reforma Calendarului*, în „Ideea europeană", an VI, nr. 159, 30 noiembrie – 7 decembrie 1924, p. 1-2 (partea I); an VI, nr. 160, 14-21 decembrie 1924, p. 2-3 (partea a II-a, 1), cu subtitlul *Motivele și organizarea reformei calendarului*; an VI, nr. 161, 28 decembrie 1924 – 4 ianuarie 1925, p. 2-3 (partea a II-a, 2).

[2] Vasile Băncilă, *D-l Rădulescu-Motru și doctrina Personalismului energetic*, în „Gândirea", an VII, nr. 7-8, iulie–august 1927, p. 269-279 (numerotat greșit, 169-179) (rubrica „Idei, oameni & fapte") („Cronici").

[3] Trimiterile lui Georgiade sunt la ediția: *Lucian Blaga, energie românească*. Cluj, Colecția „Gând românesc", 1938, IV + 166 p.

[4] Vasile Băncilă, *Duhul sărbătorii*, în „Gândirea", an XV, nr. 4, aprilie 1936, p. 161-170; id., *Declinul sărbătorii*, în „Gândirea", an XV, nr. 5, mai 1936, p. 229-237; id., *Pedagogia sărbătorii*, în „Almanahul școalei primare și al familiei", pe anul școlar 1936–1937, p. 65-74.

[5] Vasile Băncilă, *Autohtonizarea filozofiei*, în „Gândirea", an VII, nr. 11, noiembrie 1927, p. 273-280.

Indice de nume

Cuprinsul

